# ПРИЛОЗИ

# Програм обавезних предмета

# СЛОБОДНЕ НАСТАВНЕ АКТИВНОСТИ (5-8)

# Предлог оквира слободних наставних активности

## ОПШТЕ УПУТСТВО ЗА ОСТВАРИВАЊЕ СЛОБОДНИХ НАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ ОД ПЕТОГ ДО ОСМОГ РАЗРЕДА ОСНОВНОГ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

### Концепт и сврха слободних наставних активности

Слободне наставне активности (у даљем тексту СНА), су део плана наставе и учења који школа планира Школским програмом и Годишњим планом рада. Ученици у сваком разреду, од петог до осмог, бирају један од три програма СНА који школа нуди што значи да ће сваки ученик током другог циклуса основног образовања и васпитања похађати четири различита програма. Ученици и њихови родитељи се пре избора упознају са понуђеним програмима на часу одељенског старешине, на родитељском састанку, путем сајта школе, лифлета и др. Одабрани програми СНА су за ученика обавезни а успех се изражава описном оценом и не утиче на општи успех.

Иако се за неке СНА може направити природна веза са одговарајућим обавезним предметима не треба их посматрати као неку врсту њиховог проширивања или продубљивања. У њиховом остваривању наставник се ослања на ученичка и школска и ваншколска знања и искуства. Програми СНА нису намењени само некој групи ученика као што су нпр. ученици који се спремају за такмичење или им је потребна додатна подршка у учењу. Сврха СНА је да допринесу остваривању општих исхода образовања и васпитања, развијању кључних и општих међупредметних компетенција потребним за сналажење у свакодневном животу. Осим тога, подршка су професионалном развоју ученика који на крају основне школе доносе важну одлуку о наставку школовања у контексту новог концепта средње школе у којој се полажу општа и стручна матура. И на крају, мада не мање важно, СНА доприносе бољем упознавању ученика и њиховој сарадњи, јер се остварују у групама састављеним од ученика из различитих одељења.

Програми СНА садрже циљ, компетенције, исходе, теме, кључне појмове садржаја, упутство за дидактичко-методичко остваривање и оцењивање ученика. Поред шест програма који су припремљени од стране Завода за унапређивање образовања и васпитања, школа може ученицима да понуди и друге програме које је самостално припремила по истом моделу, као и програме изборних предмета који су реализовани до доношења новог плана и програма наставе и учења (нпр. Свакодневни живот у прошлости, Цртање, сликање, вајање, Чувари природе и сл.).

Програми СНА које је припремио Завод дати су у две групе. Прву чине програми намењени ученицима 5. и 6. разреда, а другу 7. и 8. У првој групи су *Вежбањем до здравља, Животне вештине* и *Медијска писменост,* а у другој *Предузетништво, Моја животна средина* и *Уметност.*

### Начин остваривања програма и улога наставника

Програми СНА су тако конципирани да фаворизују активност ученика, повезивање њиховог школског и ваншколског искуства, учење путем решавања проблема, сарадњу и тимски рад, као и употребу савремених технологија у образовне сврхе.

Сваки појединачни програм СНА садржи дидактичко-методичко упутство које, заједно са овим општим упутством, даје комплетну слику о природи конкретног програма и његовом остваривању.

Програми СНА реализују се комбиновањем различитих техника рада са ученицима, као што су: презентације, демонстрације, студије случаја, симулације, играње улога, дебате, рад у малим групама, рад на пројектима, гледање и анализа видео прилога, креативне радионице, рад у групи на платформама за учење, повезивање са вршњацима из других школа или држава, гостовања стручњака, учење у другим установама, посете разним дешавањима, укључивање у акције... Потенцира се самосталност ученика у активном начину учења, а улога наставника је превасходно у томе да уведу ученике у тему, представе им кључне појмове садржаја и подстакну их на активност коју затим усмеравају, прате и вреднују. Уколико је потребно може се користити модификовано кратко предавање које држи наставник или ученик.

Због природе програма и чињенице да се у сваком разреду похађају другачије СНА увођење ученика у тему је изузетно важно. Наставник треба кратко да представи сваку тему користећи разноврсне материјале које је унапред припремио/ла (филмови, слике, приче, новински текстови...), а који имају функцију мотивисања ученика. Избор подстицаја треба да одговара не само теми већ и узрасту ученика. Добар уводни материјал се препознаје по томе што је код ученика изазвао радозналост, потребу да о томе разговарају, постављају питања, истражују, предлажу...

Концепт СНА не базира се на коришћењу уџбеника који су посебно за њих припремљени. Напротив, ученици се подстичу да користе што различитије изворе информација и да према њима имају критички однос. Циљ је јачати ученике да се ослањају на сопствене снаге, да развијају компетенције за рад са подацима. Иако се очекује да ће се ученици у великој мери ослањати на интернет као брз и лако доступан извор информација, треба их охрабривати да користе и друге изворе као што су књиге, старе фотографије, интервју и др.

**Праћење, вредновање и оцењивање**

У складу са чланом 61 *Закона о основном образовању и васпитању* и *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању* (члан 7), СНА се описно оцењују (истиче се, добар и задовољава), а оцена не улази у општи успех ученика. То подразумева да наставник континуирано прати активности ученика и њихов напредак у достизању исхода и развоју компетенција.

Имајући у виду концепт програма СНА, исходе и компетенције које треба остварити, односно развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа остварује се на различите начине. Ученици треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати.

Наставници могу да припреме материјале које ће користити за процењивање знања, вештина, ставова, пре и након обраде неке тематске целине ради објективности утврђивања ученичког напретка. Могу се користити и презентације ученика, продукти њиховог рада, писање есеја или резултати на тематским квизовима.

Током школске године наставник пратити и вреднује и друге показатеље напретка као што су нпр. начин на који ученик учествује у активностима, како прикупља податке, како брани своје

ставове. Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се нађе веза међу појавама, наведе пример, промени мишљење у контакту са аргументима, разликују чињенице од интерпретације, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиде последице, дају креативна решења. Такође, наставник прати и вреднује како ученици међусобно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, колико су креативни.

## ПЕТИ И ШЕСТИ РАЗРЕД

## ЖИВОТНЕ ВЕШТИНЕ

**Циљ** учења слободне наставне активности *Животне вештине* је да ученик овлада знањима, развије вештине и формира ставове који ће му омогућити да боље разуме различите животне ситуације и изазове, повећа капацитет да на одговоран начин брине о себи, другима и околини и понаша се у складу са културом безбедности.

| | |
|---|---|
| Разред | **Пети или шести** |
| Годишњи фонд | **36** |

| **ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ** | **ИСХОДИ**<br>**На крају програма ученик ће бити у стању да:** | **ТЕМЕ и**<br>**кључни појмови садржаја програма** |
|---|---|---|
| Одговоран однос према здрављу<br><br>Компетенција за целоживотно учење<br><br>Сарадња<br><br>Решавање проблема | • на одговоран начин брине о себи и околини и помаже другима у невољи;<br>• проналази релевантне и поуздане изворе информација од значаја за сналажење у свакодневним и ванредним животним ситуацијама;<br>• критички промишља и доноси одлуке уважавајући контекст ситуације, процену последица и | **ВЕШТИНЕ ЗНАЧАЈНЕ ЗА УЧЕЊЕ, РАД И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ**<br><br>Вештине критичког мишљења, решавања проблема, доношења одлука. |

| | | |
|---|---|---|
| Одговорно учешће у демократском друштву<br><br>Рад са подацима и информацијама<br><br>Дигитална компетенција<br><br>Комуникација<br><br>Одговоран однос према околини | најбољи интерес за себе, друге и околину;<br>• јасно изрази сопствене мисли и осећања, са пажњом слуша саговорника и комуницира са другима на конструктиван начин;<br>• сарађује са члановима групе којој припада и одупре се притиску групе на асертиван начин;<br>• организује своје свакодневне активности на продуктиван начин;<br>• препозна опасности и адекватно реагује;<br>• разликује ризично од превентивног и безбедног поступања пре, током и након елементарне непогоде;<br>• тумачи знакове опасности, посебно ЕОР и поступа у складу са упутствима надлежних служби;<br>• процени сопствене могућности и ограничења у решавању проблема и потражи одговарајућу помоћ кад процени да ситуација превазилази његове могућности;<br>• повезује информације од релевантних институција са потенцијалним ризицима и правилним реаговањем у кризним ситуацијама;<br>• образложи значај солидарности са људима у невољи;<br>• аргументује значај културе безбедности и пружања прве помоћи;<br>• искаже афирмативни став о људима који су активисти Црвеног крста;<br>• наведе које надлежан за одређене ванредне ситуације и симулира позив хитним службама;<br>• доведе у везу заштиту животне средине са климатским променама и културом безбедности;<br>• разликује безбедно, небезбедно и ризично понашање у саобраћају и примењује мере | Организационе вештине и вештине управљања временом.<br><br>Социо-емоционалне вештине: сарадња, комуникација, асертивност, решавање сукоба, препознавање сопствених и туђих емоција, превазилажење стреса.<br><br>**ВЕШТИНЕ ЗНАЧАЈНЕ ЗА ИЗГРАДЊУ КУЛТУРЕ БЕЗБЕДНОСТИ**<br><br>Култура безбедности и надлежности за смањење ризика од катастрофа.<br><br>Климатске промене и заштита животне средине у контексту културе безбедности.<br><br>Општа безбедност: безбедност у саобраћају; знаци опасности и упозорења (зрачење, биолошка опасност, ЕОС - експлозивни остаци рата, запаљиво, хемијски производи). |

| | | |
|---|---|---|
| | заштите приликом вожње различитим превозним средствима;<br>• наброји правила којих се треба придржавати у комуникацији током несреће, наведе садржај торбе за случај несреће, поступа према плану евакуације и комуникације;<br>• наброји и објасни мере за ублажавање и смањења ризика од земљотреса, пожара, поплава и екстремних метеоролошких услова;<br>• разликује безбедна од небезбедних купалишта, објасни улогу спасиоца, поступа у складу са правилима понашања на купалиштима и демонстрира поступак самопомоћи у случају грча мишића у води;<br>• наведе принципе и демонстрира пружање прве помоћи на изабраном примеру. | План комуникације и евакуације у случају несреће.<br><br>Елементарне непогоде: пожари, земљотреси, поплаве, екстремни метеоролошки услови.<br><br>Безбедност на води.<br><br>Прва помоћ. |

## УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Програм слободне наставне активности *Животне вештине*, као и друге СНА, доприноси остваривању општих исхода образовања и васпитања и развоју кључних и међупредметних компетенција са фокусом на припрему ученика за изазове свакодневног живота. Ослонац за остваривање програма представљају опште упутство које се односи на све СНА, као и ово које изражава специфичности програма *Животне вештине.*

- ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм садржи две тематске целине. Прва се односи на вештине које Светска здравствена организација идентификује као неопходне за успешан и здрав живот и које имају велику примену у различитим животним ситуацијама од области школовања, света рада до живота у заједници и успостављања односа са другим људима. Друга тема се односи на вештине које долазе до изражаја у ванредним животним ситуацијама као што су поплаве, пожари, екстремни климатски услови или саобраћајне незгоде. Фокус ове теме је изградња културе безбедности.

Свака тема се обрађује у току једног полугодишта с тим што наставник има слободу да унутар њих планира на који начин и са колико часова ће поједине кључне појмове садржаја обрађивати. Дубину и ширину обраде неког садржаја превасходно одређују исходи дати у програму, као и узраст ученика. Имајући у виду фонд часова, да би се достигли очекивани исходи,

предност добијају материјали и активности који омогућавају да се истовремено ради на више кључних појмова. То је могуће не само за садржаје унутар једне теме већ се могу правити везе и између тема, нпр. када се у обради садржаја који се односи на пожар од ученика тражи да користе вештине критичког мишљења, решавања проблема, доношења одлука, комуникације, сарадње, превазилажење стреса, што је садржај прве теме.

Овако конципиран програм одговор је на процену да данашњим ученицима и поред бројних предмета које изучавају у основној школи недостају још нека знања и посебно неке вештине за успешан свакодневни живот препун изазова и опасности. Наравно, припрема за живот великим делом припада породичном васпитању, али то не ослобађа школу одговорности да јача ученике у том смислу.

Да би се планирани исходи остварили, важан је не само садржај, већ и начин на који се он обрађује. Зато рад са ученицима треба да буде разноврстан, подстицајан и да се ослања на школско и ваншколско искуство ученика. Могућности су велике од модификованих мини предавања које могу држати и наставници и ученици, преко различитих презентација, демонстрација, симулација, до играња улога, студије случаја, трибина, посете одговарајућим установама и гостовање стручњака.

Садржаји из програма могу се довести у везу са оним што су ученици учили или уче у другим предметима и изборним програмима. Та веза најизраженија је са програмима *Географије* у петом разреду, где постоје садржаји који се односе на земљотресе, поплаве и климатске услове; *Физичког и здравственог васпитања* у којем се налазе садржаји о значају развоја физичких способности за сналажење у ванредним ситуацијама (земљотрес, пожари, поплаве), пружању прве помоћи и планирању дневних активности; *Биологије* у шестом разреду где постоји садржај који се односи на прву помоћ и понашање у складу са климатским параметрима; *Технике и технологије* где је безбедност саобраћаја једна од тема. Осим тога, постоје књижевна дела која су предвиђена програмом *Српског језика*, а могу помоћи у разумевању понашања човека у различитим животним ситуацијама (нпр. последице погрешних одлука, проблеми у комуникацији, понашање човека у стресу). Овај програм се одлично надовезује на програм *Грађанског васпитања* у првом циклусу јер се у трећем разреду обрађује тематска целина *Снага узајамне помоћи* чији су кључни појмови солидарност, волонтирање, Црвени крст.

## • ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

### *ВЕШТИНЕ ЗНАЧАЈНЕ ЗА УЧЕЊЕ, РАД И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ*

У оквиру ове теме садржаји су подељени у три целине. Прва се односи на групу вештина које би се могле назвати когнитивне, другу групу чине организационе, а трећу социјално-емоционалне. Ова подела је програмски неопходна, иако у свакодневном животу све те вештине су међусобно повезане и здружено одређују наше понашање и ефекте које изазивају. Зато већ у процесу увођења у тему треба изабрати примере на којима ће ученици сагледати сложеност различитих животних ситуација и неопходност коришћења различитих вештина да би се постигао жељени циљ као што су сагледавање ствари из различите перспективе, процена последица одлука, разликовање битног од мање битног, или хитног од мање хитног, планирање... У пракси су се показале као врло ефикасне вежбе где се користи техника студије случаја и то баш оних негативних где је особа донела погрешне одлуке, није критички промишљала нити планирала,

није имала увид у сопствене приоритете, није препознала сопствене и туђе емоције... Да би дошли до правилног увида ученике треба „водити“ кроз пример помоћу низа питања, што је уједно и почетак рада на критичком мишљењу.

Критичко мишљење је окосница прве групе вештина у оквиру ове теме. То је неопходна вештина јер живимо у цивилизацији коју карактерише хиперпродукција информација што често делује ометајуће на процес мишљења, решавања проблема, доношење одлука. Зато је важно да ученици разликују чињенице од претпоставки и неистина, односно да се питају да ли је нешто тачно или не, ко доноси те информације и како их аргументује, да ли постоје и другачије перспективе и да буду осетљиви на нелогичности, недостатак доказа и манипулацију. Када хоћемо да развијемо критичко мишљење код ученика, ми заправо желимо да они размишљају својом главом и да долазе самостално до закључака на основу проверених података, да посматрају ствари из различитих перспектива уважавајући контекст, да имају увид у однос део-целина, да доводе у везу узрок и последицу и да имају увид у ток сопственог мишљења. У току рада на овом садржају ученицима треба да буде јасна разлика између критичког мишљења и критицизма.

Најмоћнији начин за развој критичког мишљења код ученика јесте постављати им питања, неговати атмосферу у којој се одговори могу слободно дати, без квалификације и захтевати од њих да нешто бране или нападају (техника за и против). Ево неких питања које наставник може поставити ученицима: Зашто то мислиш? Ако би се … догодило, како би…то било? Можеш ли то да објасниш? Дај ми пример за то. Како то можемо да докажемо? Како си дошао/ла до тог закључка? Ко то тврди и на основу чега? Како то изгледа посматрано из другог угла? Само ових неколико питања довољно је за анализу информација које су доступне у медијима и на друштвеним мрежама што ће показати ученицима колико има нетачности, произвољности и манипулације подацима којима смо изложени.

Вештина критичког мишљења је директно повезана са вештином решавања проблема. Ученици на узрасту од 11 до 13 година често бивају заведени појавним аспектом неке ситуације и не успевају да препознају шта је главни проблем, шта је ту битно, хитно па самим тим умањују могућност да га на прави начин реше. Зато треба користити вежбе за препознавање проблема. Наставник треба да изабере ситуацију у којој је проблем близак ученицима, нпр. туча ученика у дворишту школе. То је погодан пример јер се може посматрати из различитих перспектива (ученика, дежурног наставника, одељенског старешине, родитеља), што има више могућности за решавање и што је најважније има више нивоа проблема (однос према дежурном наставнику, међусобни однос ученика, поштовање правила понашања...). Више о критичком мишљењу и решавању проблема може се наћи на сајту https://www.britishcouncil.rs/programmes/education/ .

Доношење одлука је, такође, вештина потребна свакодневно, у различитим животним ситуацијама, али је посебно важна у оним где доношење одлука има велике и дугорочне последице, као што су нпр. одабир средње школе. И ова вештина директно је повезана са критичким мишљењем и решавањем проблема. Са ученицима треба организовати активности које ће им помоћи да разумеју тај процес, на који начин се одлуке доносе, кроз које фазе се пролази, које су препреке доношењу одлука и како не треба доносити одлуке. Више о томе може се наћи на сајту https://poslovi.infostud.com/saveti/Donosenje-odluka-Kako-izabrati-najbolju-mogucnost/223.

Организационе вештине се природно надовезују на претходне кључне појмове садржаја и имају врло широку примену у свему што ученик тренутно ради као и шта ће радити у будућности. Добро развијену ову вештину препознајемо по томе што особа: систематично прикупља, класификује и чува потребне информације; одређује приоритете у раду; ефикасно управља временом; поштује рокове; планира (краткорочно и дугорочно) свој рад; поштује процедуре; има иницијативу у решавању проблема; уредно води евиденцију о свом раду.

Постоје велике могућности да се са ученицима ради на развијању организационих вештина. За те потребе могу се користити духовите мини лекције из књиге Јасминке Петровић и Ане Пешикан „Све о (не)учењу: Како постати и остати глуп (у 39 лекција)“. Ту се могу наћи примери о томе како планирати учење на часу и код куће, у које време и на ком месту, како комбиновати различите садржаје, повезивати градиво, лакше запамтити, водити рачуна о потребном материјалу и условима за рад, уклонити могуће ометаче, како распоредити учење, од чега почети...

Како ученици не би дошли до погрешног закључка да су организационе вештине важне само за учење, треба вежбати и на примерима из других сегмената њиховог живота. У наставку је дат пример једне такве вежбе.

Наставник чита текст „Ученици 8. разреда једне основне школе желели су да последњи наставни дан обележе журком у дворишту школе. Група осмака је средином маја анкетирала ученике 8. разреда и након што су утврдили број заинтересованих и на који начин желе да обележе тај дан (уз музику коју би пуштао ди-џеј), саопштили су своју идеју одељенским старешинама. Када су са старешинама утврдили правила понашања на том догађају (која су се односила на одржавање реда и удаљавање оних који тај ред ремете, као и на забрану употребе алкохола и пиротехнике), представници осмака су, са својим одељенским старешинама, заказали разговор са директором школе ради добијања дозволе за организацију једног таквог догађаја. Директор је, након што су му представили своју иницијативу, дозволио да се догађај организује у време када нема наставе и у присуству одељенских старешина. Од ученика је очекивао да му до следеће недеље саопште термин када ће журка почети и завршити се, који број ученика ће бити присутан, ко ће бити задужен за музику, а ко за одржавање реда. Пошто су испоштовали све услове, журка у дворишту школе одржана је у предвиђеном термину у лепом расположењу и без икаквих проблема“. Након читања текста наставник поставља ученицима питања како би дошли до увида који су кључни елементи организације оваквог великог догађаја. Могућа питања су: Када су ученици почели са организацијом журке? Које су информације ученици прикупили пре него што су добили дозволу за организацију журке? О којим приоритетима су морали да воде рачуна да би организовали журку? Која су задужења морали да планирају и којих правила понашања и процедура да се придржавају? Да ли је осмацима било свеједно када ће се журка одржати? Да ли су испоштовали рокове које им је дао директор и која су сами одредили? Шта су биле њихове могућности, а шта ограничења? Коме су се све ученици обратили да би журка била одобрена и одржана?

Након разговора ученици се деле у групе где ће свака од њих добити неки посао који треба да обави. Задатак група је да направе план рада у којем ће навести које информације је потребно прикупити, коме ће се обратити, којих приоритета ће се држати, како процењују сопствене могућности и ограничења, каква ће им бити динамика рада и рокови, који ресурси су им потребни (материјални и људски) и како ће до њих доћи, какву ће поделу рада направити, како ће водити евиденцију. Као помоћ у раду наставник може да направи неку врсту формулара са кључним елементима организације посла и управљања временом који ће бити „водич“ ученицима у овој вежби.

Ради повезивања организационих са вештинама критичког мишљења, доношења одлука и решавања проблема, добродошле су и вежбе за препознавање приоритета (шта ја заиста желим, које су моје потребе у вези са тим, шта осећам...), и за сагледавање сопствених јаких и слабих страна у конкретној ситуацији (SWOT анализа). За узраст ученика петог и шестог разреда прикладно је такву вежбу радити на задату тему као што су како до бољих оцена или како постићи

боље резултате у спорту, музичкој школи и сл. Више о томе може се наћи на https://poslovi.infostud.com/saveti/Kako-da-prepoznate-prioritete-i-planirate-u-skladu-sa-njima/361.

Трећи кључни појам садржаја у првој теми односи се на социо-емоционалне вештине, које заједно са когнитивним и организационим вештинама значајно доприносе да особа буде успешна и задовољна. Школа и породица су место интензивне социјалне и емоционалне интеракције и самим тим велики „простор“ за настанак конфликата и изложености притисцима. Зато Светска здравствена организација велику пажњу поклања развоју социјалних вештина, пре свега комуникацији, решавању конфликата, затим управљању емоцијама и превазилажењу стреса.

Рад на овим вештинама захтева већи опрез него што је то случај код когнитивних и организационих, те треба избегавати вежбе где би се ученици могли осетити неугодно или угрожено. За те потребе погодне су драмске радионице јер се реализују у *као да ситуацијама*.

Са ученицима треба радити на препознавању сопствених и туђи осећања и вези која постоји са решавањем проблема и доношењем одлука. Ради сагледавања ситуације из другог угла и разумевања туђих осећања може се користити радионица из књиге „Учионице добре воље“ по имену „Кад станем у туђе ципеле“.

Рад на вештини комуницирања пружа велике могућности и ученици обично у њима радо учествују. Као подстицај за разговор може се користити неки од бројних клипова. За узраст ученика у 5. и 6. разреду посебно је погодан анимирани филм „Мост“ доступан на линку https://www.youtube.com/watch?v=P1900TBJ7q8&index=13&list=PLcp-zjbR-kZ7a5WU63KCheDY8234SUPgr&t=0s . Очекивани исход рада је да ученици разликују конструктивну комуникацију од оне која то није и да повезују настанак и разрешење конфликта са начином на који се комуницира. Код конфликата може се радити на тзв. неутралним али и личним уколико постоје ученици који су спремни да то поделе са групом. Све активности треба да воде унапређивању вештине ученика да активно слушају и да бирају речи које користе у комуникацији. За те потребе погодна је радионица „Како нас други слушају“ или „Може ли се сукоб решити“ из „Учионице добре воље“ као и спот МУП-а РС „Бирај речи хејт спречи“ који је доступан на следећем линку https://www.youtube.com/watch?v=eHW23wa7Sgc

У оквиру овог кључног појма ученици треба да се упознају, на основном нивоу, шта је асертивност и како се одупрети притиску, посебно вршњака. Није потребно да ученици користе реч асертивност али је потребно да имају вештину да се боре за своја права и интересе на начин који друге не угрожава. У циљу освешћивања механизма путем којих окружење, нарочито вршњачка група, утичу на појединце и њихово понашање може се реализовати и радионица, такође из „Учионице добре воље“, под називом „Наговорили су ме...“.

По свом садржају поред наведених књига погодне су и следеће: *Мој планер личног развоја – ПланУМ*, А. Шаровић Атанасовски; *Од сутра не одуговлачим! (Али стварно!),* П. Еспеланд, Е. Вердик; *Твој дан без стреса*, Х. Бекер; *Конфликти и шта са њима*, Д. Плут, Љ. Маринковић.

*ВЕШТИНЕ ЗНАЧАЈНЕ ЗА ИЗГРАДЊУ КУЛТУРЕ БЕЗБЕДНОСТИ*

За увођење ученика у тему треба користити материјале који на реалистичан начин приказују колико су неке ситуације опасне. Треба комбиновати материјале који говоре о локалним, регионалним и глобалним догађајима. Наставник их може наћи на платформи Црвеног крста

Србије www.sigurnijeskoleivrtici.rs http://p531995.mittwaldserver.info и на сајту Сектора за ванредне ситуације Министарства унутрашњих послова http://prezentacije.mup.gov.rs/svs/. Након тога ученицима треба обезбедити да искажу своје мисли и осећања у вези са оним што су видели. Уколико међу ученицима има оних који су нешто од тога и лично доживели (нпр. поплава, пожар), а желе то да поделе са групом, треба их укључити у активност водећи рачуна да то не буде за њих непријатно.

У оквиру ове тематске целине садржаји су дати у седам кључних појмова. Почиње се са појмом култура безбедности и ко о томе треба да брине у складу са изјавом коју је дао Нелсон Мендела. Он је рекао да се сигурност и безбедност не дешавају сами од себе, већ су резултат колективног одговора и друштвеног улагања. Катастрофе, односно елементарне непогоде и техничко-технолошке несреће, не можемо увек да предвидимо и могу нас задесити било када, било где. Несреће не погађају на исти начин све средине, али оно што је заједничко за све несреће јесте да старији и деца представљају посебно осетљиве групе. Истраживања у свету су показала да научени правилни поступци којих треба да се придржавамо у ситуацијама избијања неке елементарне непогоде представљају разлику између живота и смрти. Зато је јако битно да у најранијем добу почнемо да стичемо знања и вештине за правилно превентивно и реактивно понашање пре, током и након различитих елементарних непогода и других опасности, које нам остају за цео живот. Активности треба да буду усмерене на усвајање знања и развој вештина о безбедносним поступањима, као и да емотивно јачају ученике да буду присебни у таквим ситуацијама и спремни да примене стечена знања и вештине.

Поред стицања знања и развоја вештина код ученика који похађају ову слободну наставну активност могуће је као резултат рада на часовима припремити неке материјале који ће допринети подизању културе безбедности школе, као што су нпр. прављење информативног кутка за смањење ризика од катастрофа где би били постери или презентације о правилима понашања током различитих елементарних непогода, списак телефона хитних служби и сл.

За рад на првом кључном појму садржаја ове теме може се користити филм „Наш свет, наши изазови" https://www.youtube.com/watch?v=zhYMCs6TqQE који приказује изазове са којима се данашњи свет суочава (климатске промене, елементарне непогоде). Циљ је да ученици разумеју зашто је битно да сваки грађанин поседује вештине за деловање пре, током и након што се несрећа догоди и да науче које институције и организације служе грађанима у заштити безбедности (Ватрогасци спасиоци, Полиција, Војска, Црвени крст, Цивилна заштита и друга удружења и организације од интереса за заштиту и спасавање). У циљу препознавања снага система за смањење ризика од катастрофа у Републици Србији, како је званичан израз за њих, наставник може упутити ученике да на свом локалу истраже (рад у паровима или малој групи) где се налазе те службе, које послове обављају, односно за шта су надлежне, колико људи запошљавају, какву опрему користе и сл. Осим тога, може се организовати гостовање особе која брине о безбедности грађана или реализовати радионица „Нацртај/направи свој грб" која се налази у Националном каталогу ресурса за сигурније школе и вртиће који је припремљен од стране Црвеног крста Србије. Када ученици буду овладали основним знањима о култури безбедности и снагама система за смањење ризика од катастрофа може се спровести још једна активност. Ученици могу направити неколико питања из те области помоћу којих би утврдили колико њихови родитељи о томе знају.

Други кључни појам садржаја односи се на заштиту животне средине и климатске промене. Многе катастрофе (пожари, поплаве, зрачење, екстремни метеоролошки услови...), директно произилазе из лошег односа човека према животној средини. У раду са ученицима може се користити анимирани филм MAN доступан на линку https://www.youtube.com/watch?v=WfGMYdalClU, или неки други филм о климатским променама

и њеним последицама на човечанство. После гледања таквих филмова обавезно је са ученицима разговарати како они виде проблем и, што је још важније, како виде решење. У току разговора упознати ученике са прогнозама научника у вези са климатским променама, пружити им конкретне податке и њихов извор. Позвати се на оно што ученици већ знају о овом проблему, што су учили у другим предметима, што су сазнали из медија.

У циљу подстицања ученика на акцију за смањење климатских промена и заштиту животне средине наставник може реализовати радионицу ,,Заштити свет" која је намењена и за старије основце, а припремљена је од стране Црвеног крста Србије и налази се у Националном каталогу ресурса за сигурније школе и вртиће. Такође, може се успоставити сарадња са локалним предузећем које је одговорно за одвожење отпада, постављање или прављење канти за рециклажу или разврставање отпада. Ученици треба да се упознају како раде таква предузећа, које проблеме имају и у ком правцу очекују да ће се питање отпада, кога је све више, решити. Ради јачања личне одговорности могу се направити чек листе ствари којих ученици треба да се придржавају како би дали допринос смањењу последица климатских промена. Чек листе требало би проверавати периодично како би се утврдило у којој мери се ученици придржавају правила.

Трећи кључни појам садржаја односи се на општу безбедност, која обухвата правилно поступање у свакодневним активностима, при учествовању у саобраћају, при позивању хитних служби, кад се уоче основни знаци опасности који обавештавају или упозоравају на одређену опасност (хемијска опасност, биолошка опасност, опасност од пожара, запаљива материја, експлозивни остаци рата - EOP). У оквиру овог садржаја ученици треба да овладају комуникацијом са хитним службама јер није довољно само знати кога треба позвати, већ тој служби треба дати што више релевантних информација како би могле ефикасно да делују. Табела испод погодна је за рад са ученицима посебно при коришћењу технике играње улога.

| **Пре позива хитне службе требало би да:** | **Када позовеш хитну службу треба да се :** |
|---|---|
| • процениш место незгоде;<br>• осигураш сопствену безбедност и безбедност осталих присутних;<br>• процениш стање унесрећених и утврдиш да ли је некоме живот озбиљно угрожен;<br>• провериш да ли је особа свесна, да ли дише, да ли јако крвари, да ли сме да се помера;<br>• пружиш мере неодложне помоћи;<br>• ослободиш дисајне путеве, примениш мере оживљавања, зауставиш крварење. | • представиш и кажеш:<br>- шта се догодило;<br>- када се догодило;<br>- каква врста несреће се десила;<br>- колико је људи повређено, њихове повреде и предузете мере;<br>- колико је људи угрожено;<br>- где се несрећа десила;<br>- да ли опасност и даље постоји:<br>• оставиш контакт телефон<br>• сачекаш оператера да ти каже како даље да поступаш. |

Следећи кључни појам садржаја односи се на план комуникације и евакуације**.** План евакуације чланова домаћинства или заједнице помоћи ће сваком члану домаћинства/заједнице да

се евакуише из свог дома у ситуацијама које то захтевају на најсигурнији начин и што је брже могуће. Планом евакуације су унапред дефинисани путеви кретања и коначно зборно место, односно место које је безбедно за прикупљање свих евакуисаних. План комуникације у случају несреће служи за олакшавање комуникације и одржавање контакта са члановима домаћинства, као и прослеђивање битних информација. Добар план комуникације помоћи ће нам да смањимо панику, ризик и потенцијалне последице несреће. У раду на овом садржају могу послужити примери где је паника људи довела до смртних исхода. Да би ученици схватили како се такве ситуације предупређују, заједно са наставником могу да припреме нацрт плана евакуације и комуникације из учионице до безбедног места, увежбају евакуацију ученика из школе, наведу садржај торбе у случају несреће. Може се користити анимирани филм на енглеском језику који ће ученици уз малу помоћ наставника лако пратити а доступан је на сајту https://www.youtube.com/watch?v=UmiGvOha7As.

Више о припреми породичног плана реаговања у случају несреће може се наћи на сајтовима https://www.youtube.com/watch?v=kE3XAwR412I и https://www.youtube.com/watch?v=hs2prs9xVk8 .

Осим тога, наставник може реализовати са ученицима неке од радионица (Направи свој план, Спреман/на за покрет, Сви за једног, један за све) које се, такође, налазе у Националном каталогу ресурса за сигурније школе и вртиће

Следећи кључни појам садржаја односи се на елементарне непогоде и то на пожар, земљотрес, поплаву и екстремне метеоролошке услове. Ови садржаји су, у односу на претходне, ближи ученицима, јер су неки од њих, или од чланова њихових породица, имали и лична искуства. Међутим, то не значи да знају како се треба правилно понашати у таквим ситуацијама, те је, поред стицања знања, важно радити на развоју вештина.

Што се тиче земљотреса, ученици треба да овладају правилима понашања и проналажењем безбедног места. У раду се може користити радионица ,,Сигурна места у затвореном простору/школи/вртићу", која се налази у Националном каталогу ресурса за сигурније школе и вртиће. Ученицима се може препоручити, уколико желе, да погледају неки од филмова са тематиком земљотреса и да на часу размене утиске.

За увођење ученика у садржај који се односи на пожар, наставник може користити различите материјале (слике, филмове, новинске чланке, статистичке податке о пожарима у свету и нашој земљи...), а може организовати гостовање ватрогасаца или посету најближој ватрогасној станици. Ученицима би био интересантан и разговор са особом која је имала лично искуство са пожаром и жели да га подели са другима. У Националном каталогу ресурса за сигурније школе и вртиће налази се пригодна радионица ,,Пожарни троугао". Ученици треба да буду упознати са карактеристикама пожара на отвореном и у кући, као и са правилним начином понашања у таквим ситуацијама. Више о шумским пожарима налази се на сајту https://www.youtube.com/watch?v=_bNLtjHG9dM.

Рад на поплавама може започети снимком бујичних поплава у источној Србији, доступном на сајту https:// HYPERLINK "https://www.youtube.com/watch?v=T5fWhc-adVk" HYPERLINK који никога неће оставити равнодушним. Затим се може реализовати радионица ,,Ударне вести" која се налази у Националном каталогу ресурса за сигурније школе и вртиће. Као и код других елементарних непогода, ученици треба да буду упознати са корацима којих се треба придржавати у случају најаве поплаве и у случају поплаве. За те потребе може се користити анимирани филм доступан на сајту https://www.youtube.com/watch?v=43M5mZuzHF8. Уколико је у средини где

живе ученици било скоро поплава, може се одвојити време за размену искустава и анализу погрешних реакција и њихових последица.

Кључни појам садржаја који се односи на екстремне метеоролошке услове ученицима се лако може приближити навођењем неких података на глобалном, регионалном и локалном нивоу. Могу се пронаћи атрактивне приче и занимљивости, као што је она да је у средњовековној Европи, због муња, једно од најопаснијих „занимања" било звонар у цркви. Само у Француској су од 1753. године до 1786. године громови 386 пута ударили у црквене торњеве, при чему су настрадала 103 звонара, због чега је законом било забрањено оглашавање црквених звона у току грмљавине. Уз причу може се користити приказ муња у реалном времену на сајту https://euweather.eu/radar.php?en Интересантан је и податак да је највећи град пао у Бангладешу 1986. године. Тежина појединих ледених кугли била је чак 13,6 килограма. Приликом ове непогоде погинуло је пет људи, а повређено око 225. Наставник треба да се потруди да пронађе оно што је у тој средини релевантан податак у вези елементарних непогода. Нпр. о снежним наносима на коридору 10 у Србији 2014. године ученици могу да погледају на сајту https://www.youtube.com/watch?v=hYFPfvFiOcM, а о активностима Црвеног крста у спашавању људи из сметова на https://www.youtube.com/watch?v=Xo5YHa0VqNw.

Безбедност на води је добила место у овој теми зато што још увек велики број људи страда утапањем. Процене су да се годишње у свету утопи око 320.000 људи. Република Србија спада у земље са просечним бројем утапања током године, али су то такође велике непотребне жртве. За увођење у појам могу се користити материјали доступни на линковима: https://www.youtube.com/watch?v=HesWX4CAWnY и https://www.youtube.com/watch?v=B3Vmu-iaub0 где је приказана активност Црвеног крста Србије у области спасилаштва на води. Наставник може реализовати и радионицу „Правила понашања на купалишту" која се налази у Националном каталогу ресурса за сигурније школе и вртиће. У раду на овом садржају највише треба користити примере из локалне средине где ученици живе са фокусом на разликовање безбедних и небезбедних купалишта, разумевање улоге спасиоца и упознавање са начинима пружања самопомоћи у ситуацијама грча мишића. Посебну пажњу треба посветити разговору о распрострањеном убеђењу да добри пливачи не могу доћи у ситуацији да буду у опасности на води, што није тачно.

Рад на овој теми природно се завршава садржајем који се односи на Прву помоћ. Циљ је развој позитивног става према пружању помоћи људима у невољи, стицање знања о основним принципима прве помоћи, о основним средствима за пружање прве помоћи као и овладавање неким основним вештинама примерено узрасту ученика и броју часова који се могу одвојити за вежбање. У Националном каталогу наставник може наћи радионице и за овај кључни појам. У раду на овом садржају треба се ослањати на знања о грађи и функцији људског организма која су ученици стекли из биологије. Уз прву помоћ повезују се појмови самопомоћи и узајамне помоћи. Ученици треба да се упознају на који начин могу постати волонтери Црвеног крста и учествовати у пружању Прве помоћи, као и такмичити се.

## • ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа не може се заснивати на класичним индивидуалним усменим и писаним проверама. Уместо тога, наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како прикупљају

податке, како предвиђају последице, како критички промишљају, чиме се руководе у процесу доношења одлука, како комуницирају. У складу са исходима, тамо где се очекује знање или нека вештина прикладно је да се то провери у форми квиза, улазних и излазних тестова, презентације, писања есеја и др. Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању,* а успех се изражава описно (*истиче се, добар* и *задовољава).* Ученици свакако треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати.

## МЕДИЈСКА ПИСМЕНОСТ

**Циљ** учења програма слободних наставних активности *Медијска писменост* је да подстакне развој медијске културе ученика и допринесе јачању способности разумевања, деконструкције и креирања медијских садржаја, које ће ученику помоћи за даљи когнитивни, емоционални и социјални развој у савременом медијацентричном окружењу.

| | |
|---|---|
| Разред | **Пети или шести** |
| Годишњи фонд часова | **36** |

| **ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ** | **ИСХОДИ**<br><br>**На крају програма ученик ће бити у стању да:** | **ТЕМЕ и кључни појмови садржаја** |
|---|---|---|
| Компетенција за целоживотно учење<br><br>Комуникација<br><br>Рад са подацима<br><br>Дигитална компетенција<br><br>Решавање проблема<br><br>Сарадња<br><br>Одговорно учешће у демократском друштву | • идентификује/процени комуникацијски процес у односу медији – публика (корисници);<br>• разликује традиционалне и нове медије поредећи начине пласирања порука;<br>• упореди основне особености различитих медија и изводи закључке о функцијама медија;<br>• опише и анализира своје медијске навике;<br>• разликује медијске садржаје од стварности, идентификујући их као конструкте стварности;<br>• деконструише једноставније примере медијских порука; | **ПОЈАМ И ФУНКЦИЈЕ МЕДИЈА** И<br><br>Медији и публика (корисници).<br>Традиционални медији (штампа, радио, телевизија, филм) и нови медији (интернет).<br>Улога и место медија у савременом друштву.<br>Медијске навике (*Мој медијски дан*).<br><br>**ДЕКОНСТРУКЦИЈА И КОНСТРУКЦИЈА МЕДИЈСКЕ ПОРУКЕ**<br><br>Медијски садржаји као конструкти стварности.<br>Деконструкција и конструкција медијских порука. |

| | | |
|---|---|---|
| Одговоран однос према здрављу<br><br>Одговоран однос према околини<br><br>Естетичка компетенција<br><br>Предузимљивост и оријентација ка предузетништву | • одговорно креира једноставније медијске садржаје.<br>• критички вреднује оглашавање у различитим медијским садржајима и препознаје профит као основни циљ;<br>• наводи примере манипулације у медијским садржајима којима се подстичу куповина и потрошња, одређена осећања, вредности и ставови потрошача.<br>• разликује функције и могућности мобилних дигиталних платформи;<br>• идентификује недостатке и предности мобилног телефона као уређаја за комуницирање, информисање и забаву;<br>• препознаје сврху и начин функционисања претраживача „на мрежи“ и агрегатора садржаја;<br>• вреднује и разврстава једноставније примере информација са интернета према изворима из којег потичу, делећи их на поуздане и непоуздане;<br>• препознаје ризично понашање на друштвеним мрежама. | **ОГЛАШАВАЊЕ**<br>Комерцијални медијски садржаји у различитим медијима (рекламе, скривене поруке намењене пласирању одређених идеја, садржаја и животних стилова).<br>Профит као циљ оглашавања.<br>тицај медијских садржаја на осећања, вредности и понашање публике – куповину и потрошњу.<br><br>**МЕДИЈСКИ САДРЖАЈИ НА МОБИЛНИМ ДИГИТАЛНИМ ПЛАТФОРМАМА И ПРЕТРАЖИВАЊЕ НА ИНТЕРНЕТУ**<br>Комуникација у дигиталном окружењу.<br>Поузданост и веродостојност информација на интернету.<br>Претраживачи „на мрежи“ и агрегатори садржаја.<br>Вредновање и селекција доступних информација.<br>Персонализована претрага на Гуглу.<br>Анализа апликација на мобилном телефону.<br>Зависност од мобилних телефона. |

# УПУТСТВО ЗА МЕТОДИЧКО-ДИДАКТИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Програм слободне наставне активности *Медијска писменост* доприноси остваривању општих исхода другог циклуса образовања и васпитања, као и развоју кључних и међупредметних компетенција. Ослонац за остваривање програма представљају опште упутство које се односи на све СНА, као и ово које изражава специфичности програма *Медијска писменост.*

## • ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм се ослања на компетенције развијене у првом циклусу образовања и васпитања, теме и активности изборног програма *Грађанско васпитање* у претходним разредима, као и на богато ваншколско искуство ученика и наставника са медијима.

Програм *Медијска писменост* обухвата четири тематске области. Услед уважавања методичког принципа поступности, наведене области обавезују утврђени редослед када је реч о прве две теме из програма (*Појам медија и њихове функције* и *Деконструкција и конструкција медијске поруке.),* а преостале две теме наставник може обрадити и другим редоследом, у складу са могућностима и интересовањима ученика, као и техничким могућностима и опремљеношћу дидактичким средствима.

Основни задатак наставника који остварује овај програм је да подстиче интересовање ученика за аналитички приступ медијским садржајима и развија одговорно понашање ученика приликом креирања и објављивања медијских порука путем друштвених мрежа и телефонских апликација.

## • ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Моћ медија стоји у чињеници да су медији данас креатори друштвене и индивидуалне стварности. Медији могу дати значај обичним људима и обичним догађајима, утицати на стварање друштвене историје. Место и улога медија у глобалној култури с почетка 21. века захтева нови приступ учењу, усклађен са великим медијским и технолошким променама. Нова епоха подразумева способност критичке перцепције моћних слика мултимедијалне културе, разумевање њиховог значења, као и развијену вештину комуникације и продуковања медијских порука. Културни контекст савремене епохе условио је појаву *медијске писмености*, уже области образовања о медијима и за медије, која има есенцијални значај за активно учешће у грађанском друштву у новом миленијуму.

Богато свакодневно искуство ученика са медијима, пре свега путем друштвених мрежа и апликација на мобилним телефонима, одличан су ресурс за њихово упознавање са темама и циљевима програма. У процесу остваривања наставе посебно се подстичу:

1) **интерактивност**, која се потврђује у договарању наставника и ученика о динамици и начинима реализације тема, иницијативи и активном учешћу ученика у активностима, предлагању

илустративно-демонстративних дидактичких средстава, попут медијских садржаја које ученици свакодневно прате на интернету и сл.;

2) **рад у групама** као облик рада који подстиче развој компетенције за комуникацију и сарадњу, значајне за разумевање феномена медија;

3) **креативност**, која се развија кроз стваралачки однос према медијима и активности конструкције медијских порука, надовезане на активности деконструкције медијских садржаја и

4) **пројектна настава**, која омогућава синтезу истраживачког и стваралачког приступа медијима, јачање сарадње, иницијативе и предузетничких могућности ученика.

Уводне активности могу бити засноване на разговору о личним искуствима са медијима – праћењем, креирањем, објављивањем и дељењем својих медијских садржаја и садржаја које су креирали други. Поред упознавања ученика са основним темама предмета, циљ активности је и стицање увида у медијске навике ученика, интересовања, вредности, као и однос према медијима.

Питања за вођени разговор требало би да буду подстицајна за брзо и активно укључивање свих ученика у тему. Вођени разговор можете започети овако:

- Колико сте у овом тренутку удаљени од свог мобилног телефона?
- У којим ситуацијама не носите са собом мобилни?
- Који је ваш рекорд у раздвојености од телефона? Колико сати/дана је то трајало? Како сте се тада осећали? Шта вам је највише недостајало?
- Ко је од вас доживео да му привремено одузимање телефона буде казна коју су изрекли родитељи?
- Коме је од вас куповина новог мобилног телефона била награда или поклон за рођендан/одличан успех/пласман на такмичењу?
- Размислите које садржаје најрадије пратите на телефону. Шта пратите на Јутјубу? Које видео-игрице играте? Ко игра са вама?
- Које речи најчешће укуцавате у претрази на интернету?
- Колико вам интернет помаже у добијању информација?
- Како се информишете? Шта читате/гледате/слушате?
- Како се информишу ваше баке и деке? Како се информишу ваши родитељи? Хајде да укрстимо изворе и начине информисања! Нека се ваши родитељи и баке и деке информишу на начин на који ви радите, а ви на њихов омиљени начин информисања! Замислите један такав дан! Зашто вам је таква ситуација смешна? Како би изгледао живот ваших бака и дека да проводе једнак број сати дневно као ви, гледајући у дисплеј телефона? Шта би на тај начин пропустили? Шта ви пропуштате, а шта добијате проводећи толико времена уз медије? Размислите.
- Нека свако на листу папира напише три информације које му прво падну на памет, а које је данас сазнао путем радија, телевизије, новина или интернета! Зашто је тако тешко сетити се само три информације из медија? Колико сте их данас прочитали, чули, видели? Шта закључујемо – колико смо свакодневно у контакту са медијима?

• Као што нам је способност читања и писања слова (*алфанумеричка писменост*) омогућила да прочитамо све информације које сте навели, *медијска писменост* ће нам помоћи да све што смо прочитали, чули и видели, **у потпуности разумемо**. Да бисмо у томе успели, потребно је да развијемо неке посебне способности.

Разговор је једна од најстаријих и најснажнијих човекових потреба, која потиче из човекове жеље да комуницира и гради везе са другим људима. Вежбе замишљања део су стваралачког односа према настави и имају вишеструку улогу – осим што опуштају ученике и подстичу на излагање сопствених идеја и осећања, истовремено граде и поверење према наставнику и другим ученицима, као и позитиван однос према настави уопште. На крају вођеног разговора, наставник на приступачан начин представља ученицима теме којима ће се у оквиру програма бавити и активности које планира, најављујући ученицима могућност да и сами учествују у предлагању начина обраде, активности, задатака, као и дидактичких средстава.

*ПОЈАМ И ФУНКЦИЈЕ МЕДИЈА*

Кључни значај за развијање медијске писмености појединца имају базична знања о начинима функционисања медија. Од наставника се очекује да ученике подстакне на стицање основних знања о медијима, која ће бити полазиште за све будуће активности из медијске писмености. Због тога је важно усмерити наставне активности које прате ову тему ка следећим закључцима ученика:

- медијски садржаји се размењују путем медија, који се деле на традиционалне или старе (штампа, радио, телевизија, филм) и дигиталне (оне за које је потребан интернет);
- основне функције медија су да информишу јавност, образују и шире културне вредности, али и да је забаве;
- медији имају важну улогу у креирању ставова друштва о разним појавама и људима.

Активности могу да подразумевају колективну анализу медијских навика ученика и самовредновање, уписивањем у одговарајућу табелу свог избора медија и медијског садржаја, као и времена утрошеног уз медије у току једног дана. Активност има за циљ да ученицима помогне у стицању увида у сопствене медијске навике и утрошено време уз медије.

*ДЕКОНСТРУКЦИЈА И КОНСТРУКЦИЈА МЕДИЈСКЕ ПОРУКЕ*

Остваривањем наставних активности у оквиру ове теме, приступа се кључним питањима медијске писмености. Све наставне активности требало би да воде ка следећим закључцима ученика:

• медијски садржаји нису стварност, већ *конструкт стварности* – приказ стварности који је неко са одређеним циљем осмислио;

• тај приказ стварности може бити близак истини или далеко од ње;

• медијске садржаје не разумеју сви примаоци на исти начин;

• сви медијски садржаји имају циљну групу (публику) којој су намењени, што одређује њихова изражајна средства, облик, начин на који су упућени публици итд.;

- медијски садржаји се стално морају преиспитивати и проверавати.

За обраду теме одговарајућа активност је анализа новинског текста или другог медијског садржаја (ТВ или радио-емисије, садржаја са Јутјуба и сл.). Пожељно је да ученици индивидуално или групно одаберу одређени медијски садржај и припреме га за час. Вођени од стране наставника, ученици на примеру одабраног медијског садржаја одговарају на питања кључна за деконструкцију медијске поруке, у форми која је усклађена са њиховим когнитивним могућностима у том узрасту:

- Ко је осмислио и упутио овај медијски садржај публици? Ко је та особа/група људи?
- Која средства су употребљена да би се привукла моја пажња? Што сте у том медијском садржају одмах уочили?
- На који начин ће људи другачији од мене разумети исту медијску поруку? Како би је разумели моји родитељи, а како моји најстарији чланови шире породице?
- Зашто је та порука послата? Шта се њеним упућивањем постигло?
- Како су представљени догађаји, простор и људи? Шта је представљено као посебно лепо/ружно, а шта није поменуто, а могло је да буде? Какав начин живота се овом медијском поруком представља као бољи од других?

Методички је пожељно сваку критичку анализу и деконструкцију медијских садржаја заокружити активностима конструкције медијских порука. Такве активности обухватају групно или индивидуално креирање медијских садржаја на основу стеченог знања о деконструкцији медијских порука. Задаци за ученике као почетни корак подразумевају јасно дефинисање циља поруке и публике којој се обраћају.

*ОГЛАШАВАЊЕ*

Ову тему наставници могу да обраде на различите начине: разговором, планираним активностима, малим истраживачким задацима. Кључно је утврдити колико су ученици изложени рекламним порукама. Може се почети питањима:

- Где најчешће срећете рекламне поруке?
- Да ли у школи или на путу од куће до школе срећете поруке које нешто оглашавају?
- Да ли уочавате поруке на предметима у учионици (свеске, оловке, флашице воде, одећа, обућа...?
- На који начин рекламе привлаче пажњу?

Могуће је реализовати мали пројекат – анализа телевизијске рекламе. Ученике је могуће поделити на групе где ће једна установити који се производи најчешће рекламирају, друга колико информација заиста можемо добити гледајући рекламу, а трећа колико је у рекламама заступљена машта, а колико стварност.

Могуће је урадити и „домаћи задатак“: На путу од куће до школе забележи рекламе које примећујеш и покушај да одговориш на питања:

- Где се реклама налази?

- Шта рекламира оглас?
- Да ли се у твојој породици користи тај производ?
- Да ли мислиш да ове рекламе имају некакав утицај на тебе?
- На који начин можеш да се супротставиш осећању ускраћености? (Шта из нематеријалног света може да замени потребу за рекламираним производом?)

Важно је да ученици схвате разлику између идеалне слике које реклама пружа (продаја идеје и фантазије) и стварног живота. Такође, могуће је разговарати са ученицима да ли постоји нешто нематеријално што ће надоместити осећање ускраћености ако неки производ немамо.

*МЕДИЈСКИ САДРЖАЈИ НА МОБИЛНИМ ДИГИТАЛНИМ ПЛАТФОРМАМА И ПРЕТРАЖИВАЊЕ НА ИНТЕРНЕТУ*

Ову тему наставници могу да обраде са ученицима кроз разговор и истраживачке задатке. Пожељно је да отвореним питањима подстакну дискусију о томе које мобилне дигиталне платформе ученици познају и како их користе. Ученици могу да говоре о томе зашто су им корисне и занимљиве – размена информација са вршњацима, договарање, дружење. Пожељно је да се развије разговор о томе да ли мобилне дигиталне платформе могу да буду од користи за процесе учења, да ли су им нешто значиле у периоду пандемије када се није ишло сваки дан у школу. Други део дискусије треба да иде у правцу уочавања негативних страна мобилних дигиталних платформи. Наставници могу да поставе питање колико времена проводе на платформама а колико у непосредном дружењу. Шта им причињава већу радост – када се друже и размењују поруке на платформама или када се виде и разговарају, играју се, баве се спортом или неком другом активности. Потребно је покренути и питања зависности од мобилних дигиталних платформи, тако да ученици најпре освесте тај појам, разумеју шта значи а онда промисле о свом коришћењу платформи, времену које ту проводе. Са ученицима треба разговарати и о томе да ли на платформама ступају у контакт само са вршњацима које познају или и са непознатим особама. Питати их да ли знају какви ризици постоје ако прихватају за пријатеље особе које иначе не познају, да ли знају шта су то лажни профили, скренути пажњу да никако не треба да пристају да размењују фотографије или да се налазе уживо са особама које су упознали на дигиталним платформама.

Ученици треба да усвоје став да нису све информације које добијају са интернета поуздане/веродостојне. Који год претраживач или агрегатор да изаберу, важно је да разумеју да претраживање појмова и прикупљање података у дигиталном окружењу мора да буде повезано са разграничењем објективних и проверених чињеница од нетачних информација, личних ставова, предрасуда и дезинформација. На понуђене резултате у претрагама могу утицати различити утицаји као и алгоритми који се ослањају на понашање корисника уређаја у дигиталном окружењу. Уводна вежба стога може бити одређени појам који ће наставник изабрати, а ученици „претражити“ на својим уређајима (компјутерима или телефонима). Уколико су у прилици да упореде резултате, увидеће да су добили различите изворе.

Питања могу бити:

1. Које претраживаче или агрегаторе садржаја користите најчешће и због чега?
2. До којих врста информација долазите?
3. Да ли је увек могуће наћи аутора садржаја и информација?

4. Да ли и како проверавате информације до којих сте дошли путем онлајн претраживача?

Пример за задатак:

Наставник дели ученике у групе од три до пет чланова. Свака група користи други претраживач (Гугл, Јаху, Бинг) и на различитом уређају – школском рачунару, свом мобилном телефону, лаптопу... Свима се задају исти појмове за претраживање. На следећем часу свака група представља првих десет резултата претраге.

1. Који резултати су увек наведени први? Како су означени, да ли је јасно назначено да су у питању спонзорисани, плаћени резултати?

2. Да ли се тим резултатима верује мање или више од осталих који нису спонзорисани?

Суштина је да ученици разумеју да претраживачи могу фаворизовати одређене садржаје (плаћене у односу на бесплатне; пожељније од мање пожељних, а да се примењују и алгоритми који откривају лично понашање у дигиталном окружењу). Стога је важно да се добијене информације провере у веродостојним изворима (уџбеницима, енциклопедијама, речницима...).

## • ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа не може се заснивати на класичним индивидуалним усменим и писаним проверама. Уместо тога, наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како прикупљају податке, како бране своје ставове, како аргументују, евалуирају, документују итд. Постигнућа ученика се, дакле, прате и вреднују формативно: током целог процеса.

Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се нађе веза међу појавама, наведе пример, промени мишљење у контакту са аргументима, разликују чињенице од интерпретација, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиде последице, дају креативна решења. Такође, наставник прати и вреднује како ученици међусобно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, колико су креативни. За неке садржаје прикладни су и други начини провере напредовања као што су нпр. квизови или улазни и излазни тестови како би се утврдили ефекти рада на нивоу знања, вештина, ставова. Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању.* Ученици свакако треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење.

# ВЕЖБАЊЕМ ДО ЗДРАВЉА

**Циљ** учења програма слободне наставне активности *Вежбањем до здравља* је да ученик овлада знањима, развије вештине и формира ставове и вредности од значаја за одговоран однос према сопственом здрављу, физичком вежбању и здравим животним навикама.

Разред **Пети или шести**
Годишњи фонд **36 часова**

| ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ | ИСХОДИ<br>На крају програма ученик ће бити у стању да: | ТЕМЕ и кључни појмови садржаја |
|---|---|---|
| • Компетенција за целоживотно учење<br>• Комуникација<br>• Рад са подацима и информацијама<br>• Дигитална компетенција<br>• Решавање проблема<br>• Сарадња<br>• Одговоран однос према здрављу<br>• Одговоран однос према околини<br>• Одговорно учешће у демократском друштву | • дефинише појам здравља, разликује физичко, ментално и социјално здравље и образлаже утицај вежбања на здравље;<br>• упореди специфичности вежбања у спорту и ван спорта;<br>• разликује правилно од неправилног вежбања и планира сопствене физичке активности у складу са потребама, могућностима и интересовањима;<br>• има увид у сопствене разлоге вежбања и истрајава у вежбању;<br>• препозна ситуације у којима не сме да вежба;<br>• препозна утицај различитих вежбања на физички изглед и здравље;<br>• повеже позитиван и негативан утицај вежбања на имунитет;<br>• поштује еколошка правила у средини где вежба;<br>• правилно поступа у пружању прве помоћи при повредама у вежбању;<br>• критички вреднује идеале физичког изгледа који се | **ВЕЖБАЊЕ, ЗДРАВЉЕ И ЖИВОТНА СРЕДИНА**<br>Појам и врсте здравља, начини његовог праћења и чувања.<br>Утицај вежбања на здравље, раст и развој.<br>Људско тело и вежбање - кости, зглобови, мишићи.<br>Специфичности вежбања у и ван спорта.<br>Правилно и неправилно вежбање.<br>Мотивација за вежбање и фактори који утичу на одустајање.<br>Када не треба вежбати.<br>Вежбање и имунитет.<br>Значај вежбања на чистом ваздуху.<br>Вежбање и очување животне средине.<br>Повреде при вежбању и прва помоћ. |
| | | **ИСХРАНА И ВЕЖБАЊЕ**<br>Исхрана као извор енергије.<br>Карактеристике основних животних намирница важних за вежбање. |

| | | |
|---|---|---|
| | намећу као и начине за њихово достизање;<br>• користи поуздане изворе информација о утицају исхране и вежбања на здравље и физички изглед;<br>• разликује добро од лошег држања тела и коригује сопствено држање тела;<br>• препозна ризике гојазности и мршавости;<br>• наведе принципе правилне исхране и примењује их у свом свакодневном животу;<br>• критички се односи према рекламираним производима животних намирница;<br>• аргументовано дискутује о физичким активностима и начину исхране и ризицима неодговарајућих дијета;<br>• доведе у везу вежбање са правима детета;<br>• аргументује значај вежбања после болести и неких повреда;<br>• поштује потребе и могућности различитих учесника у вежбању и наведе примере равноправности и неравноправности у спорту;<br>• преферира физичке активности на свежем ваздуху са другом децом у односу на седење код куће за компјутером. | Гојазност и мршавост – ризици и компликације.<br>Како и где се информишемо о здравом начину исхране.<br>Производи који се рекламирају, а треба их избегавати.<br>Различите врсте дијета и њихови позитивни и негативни ефекти.<br>Правилна исхрана пре и после вежбања.<br><br>**ВЕЖБАЊЕ И ФИЗИЧКИ ИЗГЛЕД**<br>Идеал физичког изгледа некад и сад.<br>Правилно држање тела и физички изглед.<br>Претерана употреба дигиталних технологија и последице на здравље и физички изглед.<br>Утицај вежбања и здравих начина живота на физички изглед.<br><br>**У ВЕЖБАЊУ ЈЕДНАКИ**<br>Остваривање права детета на раст, развој, здравље, игру и дружење кроз вежбање прилагођено могућностима и потребама.<br>Доступност опреме и простора за вежбање.<br>Родна (не)равноправност у вежбању и спорту.<br>Вежбање после болести и повреда.<br>Значај вежбања за особе са сметњама у развоју и инвалидитетом и спортови прилагођени њиховим могућностима. |

# УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Концепт слободне наставне активности *Вежбањем до здравља* припремљен је у складу са *Законом о основама система образовања и васпитања* у коме се наводи као један од циљева развијање и практиковање здравих животних стилова, свести о важности сопственог здравља и безбедности, потребе неговања и развоја физичких способности, као и општа међупредметна компетенција одговоран однос према здрављу.

Истраживања спроведена на школској популацији показала су да ученици немају довољно физичке активности, посебно на свежем ваздуху и да се често неправилно хране. Ученици у 5. и 6. разреду су у узрасту када формирају однос према вежбању и потребно је да добију шири контекст физичког вежбања које се не повезује само са спортом већ са правом на развој и здравље.

Ослонац за остваривање програма представљају опште упутство које се односи на све СНА, као и ово које изражава специфичности програма *Вежбањем до здравља.*

- ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм се природно надовезује на садржај програма предмета *Физичко и здравствено васпитање* и не захтева посебан простор и опрему. Увидом у исходе може се видети да је фокус програма на вежбању као вредности, стицању релевантних знања о вежбању, здрављу и исхрани, као и развоју позитивних ставова који ће допринети да ученик самостално, без присиле одраслих, бира да се храни правилно и уместо седења у затвореном простору за компјутером изађе напоље и физички буде активан са својим вршњацима.

Наставник планира начин на који ће реализовати програм, као и број часова за сваку од четири теме. Број часова по темама не мора да буде исти, а подразумева се да неке активности својим садржајем и исходима којима воде могу припадати различитим темама. Захтеви писања програма су такви да се теме приказују одвојено али у свакодневном животу дати садржаји су међусобно повезани па сами тим предност у планирању треба дати оним активностима које изражавају интегрисаност вежбања, здравља, исхране, физичког изгледа, животне средине.

Наставник се унапред припрема за часове тако што бира подстицаје којима ће ученике увести у тему и кључне појмове садржаја и изазвати њихову радозналост да о томе причају, постављају питања, истражују, уче. Постоје бројне могућности избора начина рада у зависности од теме, садржаја, претходног искуства, узраста и интересовања ученика. Предност свакако имају они начини рада у којима су ученици активно укључени у процес наставе и учења, као и они где се савремене технологије користе у едукативне сврхе. Реализација програма треба да буде заснована на комбиновању различитих техника рада као што су демонстрације, презентације, мини предавања, дебате, студије случаја, анализе видео прилога, гостовање стручњака, посете просторима за вежбање, спортским и рекреативним дешавањима.

У остваривању програма наставник се ослања на ученичка школска и ваншколска искуства. Осим везе са програмом *Физичко и здравствено васпитање,* садржаји овог програма надовезују се на оно што ученици уче у *Биологији* у петом и шестом разреду.

- ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

*ВЕЖБАЊЕ, ЗДРАВЉЕ И ЖИВОТНА СРЕДИНА*

Тема прожима вежбање, здравље и животну средину и настоји да одговори на питање чему служи вежбање и како и где то радити. Има већи број кључних појмова и било би добро да наставник предност да оним активностима и примерима на којима ће ученици најлакше разумети ту повезаност.

Како свако вежбање није аутоматски и здраво, на различитим примерима, треба ученицима указати на разлику између правилног и неправилног вежбања и више пута се током целог програма враћати на то јер се ради о важном исходу. Ученици се могу организовати да радећи у мањим групама на интернету пронађу и направе избор и план вежби по одређеном задатку ( вежбе за јачање мишића ногу, вежбе за правилно држање и сл.).

На ту тематику природно се надовезује питање о томе зашто нека особа вежба, односно из којих мотива то ради као и зашто се одустаје од вежбања. За тај садржај погодне су активности у којима ученици имају могућност да изнесу сопствено мишљење, дискутују, супротстављају аргументе. Ученици се могу поделити у две групе тако да једна треба да припреми аргументе којима би некога убедили да вежба, а друга да не вежба. Наставник треба да прати аргументацију ученика и да интервенише уколико се мотивација за вежбање тражи само у томе што то сви раде, што је лепо ићи у теретану, што се купује лепа спортска одећа и сл.

Трећи елемент теме односи се на животну средину и предвиђа упознавање ученика са могућностима вежбања у природи и са правилима чувања природе приликом вежбања. Посебно је важно указати на важност праћења квалитета ваздуха непосредно пре вежбања јер вежбање у условима загађеног ваздуха има више штете него користи. Ученике треба упутити да о квалитету ваздуха информације прикупљају на званичном сајту http://www.sepa.gov.rs/

У оквиру ове теме предвиђено је да се са ученицима обради и садржај који се односи на повреде којих свакако има чак и када се правилно вежба. Било би добро да ученици стекну увид које су то најчешће повреде и шта се може урадити у првом тренутку како би се последице повреде умањиле. Ту се мисли и на самопомоћ и пружање прве помоћи другоме. У оквиру фонда од једног часа недељно није могуће много времена посветити првој помоћи те се треба задржати на основним принципима прве помоћи и свакако упутити ученике да у случају повреде консултују лекаре.

*ИСХРАНА И ВЕЖБАЊЕ*

Тематика правилне исхране природно је повезана са вежбањем и зато има своје место у овом програму. Како ученици о томе већ имају солидна школска и ваншколска знања, навике и ставове наставник може, у оквиру првих активности, да направи неку врсту снимања стања у смислу да кроз разговор или наменски припремљен упитник утврди шта знају о нутритивним вредностима намирница, какве су им навике у исхрани, шта знају о правилима исхране пре и после вежбања и сл. У складу са добијеним одговорима може планирати даљи рад на овој теми.

Истраживања показују да на узрасту ученика од 12 и 13 година има пуно оних који се неправилно хране. Поред рада на стицању знања о принципима правилне исхране наставник треба

да планира и активности које ће водити достизању исхода који тражи од ученика да се критички односе према рекламираним производима животних намирница. То је важно јер су циљна група реклама произвођача намирница које имају превише масти, соли и шећера најчешће баш ученици 5. и 6. разреда. То није случајно јер на ранијем узрасту исхрана ученика је под већом контролом родитеља који су најчешће ученицима припремали ужину код куће. Међутим, у првим разредима другог циклуса ученици мењају понашање и за време одмора одлазе у самопослуге и пекаре и сами бирају шта ће ужинати. Нажалост, њихови избори су често повезани са атрактивним реклама производа који нису добри за раст и развој. Зато са ученицима треба радити на анализи таквих реклама, коме се оне обраћају и са каквим порукама, као и на њиховом оснаживању да буду пажљиви потрошачи и пре куповине се упознају са информацијама о садржају производа, као и о њиховом року трајања и цени. Ученици могу да спроведу мини истраживање са циљем да утврде да такви рекламирани нездрави производи немају високу цену, да су често на акцијама, да су изложени на местима која су лако доступна и близу каса, да понекад уз њих гратис иде други нездрави производ или играчка из чега се јасно види да произвођачи заједно са трговинама подржавају да деца и млади што више купују такве производе.

Иако у тим годинама ученици још увек не прибегавају у већој мери дијетама прави је тренутак да се упознају са њиховим позитивним и негативним последицама и развију позитиван став да се вишак или мањак килограма правилним вежбањем и исхраном може боље решити него дијетом преузетом из новина. Уколико је дијета неопходна онда је стручно лице прописује и прилагођава потребама конкретне особе.

*ВЕЖБАЊЕ И ФИЗИЧКИ ИЗГЛЕД*

Ова тема у потпуности одговара узрасту ученика 5. и 6. разреда који су у фази интензивног психофизичког мењања из детета у одраслог и физички изглед им је врло важан. Свакодневно посматрају себе у огледалу и углавном су незадовољни како изгледају. Рад на садржајима у оквиру ове теме има за циљ да ученици прихвате своје тело, његове потребе и могућности што је важно јер одрастају у култури где медији и друштвене мреже намећу идеал физичког изгледа који је најчешће удаљен од реалних пропорција људи. Ученици треба критички да промишљају о информацијама које их "бомбардују" о физичком изгледу као и да се упознају са акцијама широм света да се тај "диктат" промени. Највећу пажњу треба да добије кључни појам садржаја који се односи на правилно држање јер се оно вежбањем може унапредити што је значајно и за здравље и за физички изглед.

*У ВЕЖБАЊУ ЈЕДНАКИ*

Садржаји ове теме су важни за формирање правилног става према вежбању и развоју компетенције за одговорно учешће у демократском друштву. Ученици су већ упознати са Конвенцијом о правима детета и треба је повезати са садржајем овог програма у смислу колики значај има физичко вежбање у остваривању права детета на раст, развој, здравље, игру и дружење.

Доступност опреме и простора за вежбање је повезана са правима и ученици могу организовати покретање иницијативе да се направе неке промене у том смислу нпр. да се у околини школе у парку поставе справе за вежбање или да. Таква иницијатива може бити покренута заједно са ученицима који похађају *Грађанско васпитање* јер у петом разреду програмом је предвиђена акција у корист права ученика.

Код рада на родној равноправности у вежбању и спорту важно је да се она не представи да су једнаки захтеви у вежбању за мушкарце и жене. Неопходно је да ученици увек воде рачуна о уважавају различитих потреба, могућности и физичких ограничења као и да препознају примере дискриминације кад су за исти спорт и исто постигнут резултат мушкарци и жене различито награђени. У теми није дат садржај који се односи на вежбање и менструални циклус јер је то већ предвиђено програмом обавезног предмета *Физичко и здравствено васпитање* али се може повезати са садржајем из овог програма.

У оквиру рада на овој теми ученици ће имати прилику, вероватно по први пут, да се упознају са значајем вежбања код особа које су биле болесне или повређене (саобраћајне незгоде, спортске повреде), као и са специфичностима вежбања особа са сметњама у развоју и инвалидитетом. За раду на тим садржајима погодне су различите технике, а посебно се издваја примена студије случаја јер омогућава да се ученици упознају са током и изазовима у вежбању стварних особа које су направиле велики успех у спорту иако су нпр. биле озбиљно повређене или рођене са неким тешким обољењима. То се може повезати са садржајем из прве теме који се односи на мотивацију за вежбање и факторе одустајања од вежбања.

Тема пружа одличне могућности за реализацију радионица у оквиру којих ученици имају могућност да размене сопствена искуства о вежбању, искажу своје ставове, дилеме, страхове и чују шта други о томе мисле. То је посебно погодно за оне који избегавају да вежбају јер су гојазни или мршави а задатак наставника је да радионицу тако води да они буду охрабрени да вежбају.

## • ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити наставник континуирано прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како прикупљају податке, како аргументују, које ставове изражавају. Поуздани показатељи напретка су квалитет постављених питања, способност да се промени мишљење у контакту са аргументима, разликовање чињеница од интерпретације, способност да се изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиде последице.

Код неких садржаја могу се урадити иницијални  и излазни тест којим ће се утврдити знања, вештине, ставови пре и после рада на неком садржају.

Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању.* Оцењивање је описно (истиче се, добар, задовољава), а оцена не улази у општи успех.

Ученике треба унапред упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати, а приликом сваког вредновања постигнућа потребно је дати повратну информацију.

**Назив** **БОРАВАК У ПРИРОДИ И ПЛАНИНАРЕЊЕ I**

Циљ програма је да се ученици кроз стицање знања, усвајање вештина, формирање ставовова и вредности мотивишу и оснаже за безбедан и одговоран боравак и кретање у природи.

**Разред** Пети, шести

**Годишњи фонд часова** 36 часова

| **Опште међупредметне компетенције** | **Исходи** По завршетку разреда ученик ће бити у стању да: | **Тема и кључни појмови садржаја програма** |
|---|---|---|
| Компетенција за целоживотно учење.<br>Решавање проблема.<br>Одговорно учешће у демократском друштву.<br>Сарадња.<br>Комуникација.<br>Одговоран однос према здрављу.<br>Одговоран однос према околини.<br>Дигитална компетенција.<br>Рад с подацима и информацијама.<br>Естетичка компетенција. | – Аргументовано образложи смисао и значај боравка и кретања човека у природи;<br>– Искаже интересовање за боравак и кретање у природи;<br>– Очување природе посматра као обавезу и одговорност;<br>– Разликује начине боравка у природи и врсте планинарских терена;<br>- Доведе у везу правилан избор опреме са безбедношћу боравка и кретањем у природи;<br>- Наведе принципе правилног паковања ранца;<br>– Наведе најчешће опасности и повреде у природи, начине | **ЧОВЕК И ПРИРОДА**<br>Човек и природа - трајна и нераскидива веза.<br>Циљеви, смисао и значај боравка и кретања човека у природи.<br>Природа као место учења, примене наученог и успостављања равнотежедуха и тела.<br>Очување природе човекова обавеза и одговорност.<br>Историја организованог планинарског покрета усвету и код нас.<br>Планинарски савез Србије и планинарски клубови.<br>Обележавање Међународног дана планина и Дан пешачења.Знаменити планинари.<br>**БОРАВАК И КРЕТАЊЕ У ПРИРОДИ** |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | правилног реаговања и могућностида се опасност избегне;<br>- Наведе препоруке Планинарског савеза Србије за безбедан боравак у планини;<br>- Наведе бројеве хитне помоћи, полиције, ватрогасаца и горске службе спасавања; | Планинарски терени и објекти.<br>Начини боравка у природи<br>Опрема заборавак и кретање у природи.<br>Субјективне и објективне опасности у природи, превенција и начини реаговања.<br>Најчешће повреде у природи, прва помоћ и спасавање.<br>Јавне службе од значаја у опасним ситуацијама.<br>Припрема за боравак у природи.<br>Оријентација у природи.<br>Технике кретања. |

| | | |
|---|---|---|
| | - Одреди стране света помоћу компаса, звезде северњаче и сунца и оријентише се у природи користећи дигиталну опрему и информационе технологије;<br>– Исказује позитиван став према физичкој припреми као предуслову за безбедан боравак и кретање у природи;<br>– Наведе и опише основнетехнике кретања у природи;<br>– Опише утицај метеоролошких елемената и појавана боравак и кретање у природи и препозна предзнаке лепог и лошег времена;<br>– Образложи како се у природи прави заклон од невремена;<br>– Наведе и образложи примере правилне исхране и хидратације пре, током и након боравка и кретања у природи;<br>– На сликама препозна и отровне | **УТИЦАЈ ВРЕМЕНСКИХ УСЛОВА НА БОРАВАК И КРЕТАЊЕ У ПРИРОДИ**<br>Утицај метеролошких елемента и појава на боравак икретање у планини.<br>Предзнаци лепог и лошег времена.<br>Прављење заклона од невремена.<br>**ИСХРАНА И ХИГИЈЕНА ТОКОМ БОРАВКА И КРЕТАЊА У ПРИРОДИ** |

| | | |
|---|---|---|
| | биљке из природе;<br>- Наведе основна правила одржавања хигијене током боравка и кретања у природи;<br>– Дискутује о одговорном инеодговорном понашањупрема себи, другима и природи;<br>– Образложи значај и начинеи комуникације у групи која борави и креће се у природи;<br>– Искаже солидарност и спремност да реагује у ситуацији угрожености безбедности и здравља чланова групе;<br>- Објасни значај планирања за боравак и кретање у природи<br>– Наведе основне елементе дневника који се води током боравака у природи;<br>– Доживи и забележи лепоту природе; | Правилна исхрана и хидратација у припреми за боравак у природи, током боравка у природи и после напорне физичке активности.<br>Отровне и штетне биљке у природи.<br>Хигијена током боравка и кретања уприроди. |

| | | |
|---|---|---|
| | | |
| | | **КОДЕКС БОРАВКА И КРЕТАЊА У ПРИРОДИ** |
| | | Одговоран однос према себи, другима и природи.<br>Сарадња, комуникација и решавањепроблема у организованој<br>групи која борави и креће се у природи. |
| | | **ОРГАНИЗАЦИЈА ИЗВОЂЕЊА ПЛАНИНАРСКИХ АКТИВНОСТИ** |
| | | Припрема и израда плана акције.<br>Реализација акције.<br>Планинарски дневник.<br>Естетски доживљај боравка и кретања у природи. |

# УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Слободна наставна активност *Боравак у природи и планинарење I* нуди се ученицима петог и шестог разреда. Иако постоји програма истог имена за 7. и 8. разред он није наставак јер ученици могу изабрати само један од ова два програма који су по концепцији, циљу као и по садржају и исходима слични с тим да је, сразмерно узрасту ученика, *Боравак у природи и планинарење II* нешто захтевнији у погледу садржаја и исхода. Када га ученици изаберу програм је за њих обавезан а успех се изражава описном оценом и не утиче на општи успех.

Смернице за реализацију програма наставник може наћи у *Општем упутству за остваривање свих СНА* као и у овом упутству које је детаљније и изражава његову специфичност.

Упориште за програм налази се у чињеници да ученици овог узраста, чак и они који живе у мањим срединама, недовољно бораве у природи, да се слабо крећу, као и да се ретко у слободно време друже кроз заједничке активности које се одвијају напољу и које могу бити истовремено и едукативне и забавне. Ученици узраста од 11 до 13 година су у периоду интензивног физичког раста и развоја када им је потребно да се крећу, да буду на чистом ваздуху и у друштву вршњака. Постоје бројне студије у свету и код нас које указују на штетно дејство претеранеупотребе нових технологија јер захтевају боравак у затвореном простору без физичке активности и непосредног дружења што на овом узрасту може оставити штетне последице. Из циља програма, а и саме чињенице да се он реализује у учионици са једним часом недељно, јасно је да он не замењује боравак ученика у природи али има снагу да их мотивише да то раде чешће, организовано и безбедно преко планинарских клубова којих има широм земље. Осим те мотивационе функције, програм треба да припреми, оснажи ученике за такве активности кроз стицање неких основних знања о боравку и техници кретања у природи, кроз формирање вештина које се могу развијати у условима учионице и кроз усвајање позитивних ставова и вредности према боравку у природи. Наставник може да осмисли и активности које би се реализовалекао двочас, у непосредном окружењу школе (уколико је то погодно), где би ученици имали прилику да на очигледнији начин обраде неке садржаје програма нпр. упознавање са лековитим биљкама или оријентација у простору, али мора се нагласити да нису предвиђене активности где наставник води ученике у природу без лиценцираног водича. Програм ће имати најбољи ефекат ако се његови садржаји повезују са наставом обавезних предмета, ако школа ученицима понуди ваннаставне активности које га подржавају као што су организација једнодневних излета уприроди са лиценцираним водичима, осмишљавање екскурзија које се реализују у природи, ако школа има стену за слободно пењање и ако успостави сарадњу са планинарским клубовима, покретом извиђача или клубовима за оријентиринг.

Као и код других слободних наставних активности, да би ученици могли да направе правилан избор у складу са својим интересовањима и да би родитељи били упознати шта се нуди, потребно је да школа припреми презентацију о садржају програма *Боравак у природи и планинарење I* као и о начину како се он реализује.

Садржај програма дат је у оквиру тематских целина: *Човек и природа; Боравак и кретање у природи; Утицај временских услова на боравак и кретање у природи; Исхрана и хигијена током боравка и кретања у природи; Кодекс боравка и кретања у природи; Организација извођења планинарских активности.* За сваку тему дати су кључни појмови садржаја и очекивани исходи што су и главне смернице наставнику за реализацију програма који је тако конципиран да пружа простор и за развој више међупредметних компетенција од којих се издвајају *Одговоран однос према здрављу* и *Одговоран однос према околини.* Редослед наведених исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање општег циља програма и развој међупредметних компетенција.

При планирању часова помоћ могу бити текстови/презентације који се налазе на сајту Планинарског савеза Србије https://pss.rs/o-savezu/komisije/komisija-za-planinarsko-obrazovanje-kpo/, њихови приручници 2. с*игуран корак* и Планинарство - боравак у природи 1, затим Планинарски дневник као и други извори информација који се односе на боравак у природи и планинарење.

За остваривање програма није потребан специјалнизован кабинет нити сала за физичко васпитање као ни наменска дидактичка средства и уџбеници али су добродошли неки предмети који ће учинити наставу очигледнијом (нпр. компас, географске карте, ранац, планинарски штапови).

Програм треба тако реализовати да фаворизује активност ученика, повезивање школског и ваншколског искуства, учење путем решавања проблема, сарадњу и тимски рад, као и употребу савремених технологија у образовне сврхе. Динамика рада се постиже комбиновањем различитих техника рада са ученицима, као што су: презентације, демонстрације, мини предавања, студије случаја, симулације, играње улога, дебате, рад у паровима и малим групама, квизови, групна анализа погледаног филма, гостовање стручњака, посете различитим дешавањима, укључивање у акције.

Програм не садржи препоручени број часова по темама и кључним појмовима. Наставник има слободу да планира своје и ученичке активности водећи рачуна да у предвиђеномфонду часова обради све теме. У суштини, иако је програм дат по темама у непосредном раду са ученицима, треба тежити интегрисаном приступу где нека активност, подстицај, садржај представља само подлогу за рад на више кључних појмова које треба међусобно повезати. Планирање слободне наставне активности мора бити у извесној мери флексибилно како би се испоштовала ученичка интересовања, а такође треба да обезбеди да се све теме програма остваре. При планирању наставник треба да посвети посебну пажњу избору подстицаја којима ће ученике увести у тему или им представити кључне појмове садржаја. Подстицаји треба да буду атрактивни, примерени узрасту ученика, разноврсни (филмови, слике, приче, статистички подаци...) да покрећу на размишљање, постављање питања, тражење информација...

Програм има природну везу са обавезним предметима, пре свега са предметима *Физичко и здравствено васпитање, Географија, Биологија али и са Физиком, Математиком, Информатиком и рачунарством, Техником и технологијом, Историјом, Ликовном културом*. Такође, програм има корелацију са слободном наставном активношћу *Вежбањем до здравља*, посебно ако ученик изабере нпр. у 6. разреду ту СНА, а у 7. или 8. разреду *Боравак у природи и планинарење II*. Обе слободне наставне активности имају сличан концепт. То се препознаје у упутству за остваривање *Вежбањем до здравља где се наводи:* "Програм се

природно надовезује на садржај програма предмета *Физичко и здравствено васпитање* и не захтева посебан простор и опрему.Увидом у исходе може се видети да је фокус програма на вежбању као вредности, стицању релевантних знања о вежбању, здрављу и исхрани, као и развоју позитивних ставова који ће допринети да ученик самостално, без присиле одраслих, бира да се храни правилно и уместо седења у затвореном простору за компјутером изађе напоље и физички буде активан са својим вршњацима".

У раду се треба ослањати на оно штосу ученици сазнали проучавајући наведене предмете али уз опрез како се не би десило да ова слободна наставна активност постане простор за проверу знања о рељефу или екологији. Лепо је да ученици знају нпр. називе планинских врхова и о томе се са њима може разговарати али то није циљ овог програма. О томе ће најбоље учити када буду кренули да се пењу на планине али до тога неће доћи ако ученици не препознају вредности боравака у природи и дружења са другим планинарима.

Наставници треба да искористе сваку прилику да у рад укључе ученичка ваншколска знања и вештине у вези њиховог боравка у природи. У групи ће увек бити ученика са различитим искуством у вези са њиховим боравком у природи и зато треба, кад год је то могуће и погодно, искористити вршњачко подучавање. На пример, уколико у групи постоји ученик који има искуство боравка у природи као извиђач или је са родитељима планинарио или летопроводи код бабе и деде у планинском селу, наставник може да организује активност где ће он/она водити час и поделити са другим ученицима своја искуства и размишљања о боравку и кретању у природи.

У наставку упутства за сваку тему из програма дата су појашњења за кључне појмове, смернице за рад, идеје и препоруке за подстицаје, а информације о праћењу напредовања и вредновању ученика налазе се у *Општем упутству за остваривање слободних наставних активности* које се може наћи на сајту w.w.w. zuov.gov.rs.sna

# ЧОВЕК И ПРИРОДА

Тема *Човек и природа* може се назвати уводном јер има функцију упознавања ученика са програмом и подстицања радозналости за даљи рад. На почетку треба представити садржај програма, затим на који начин ће се радити на часовима и шта су очекивани исходи како би ученицима био јасан циљ ове слободне наставне активности која не замењује боравак и кретање у природи већ треба да допринесе мотивисању и припреми за такве активности. У току рада на овој теми али и на свим осталим, треба континуирано наглашавати централну поруку програма а то је *безбедност и одговоран однос према себи, другима и природи*. То значи да треба подстицати ученичку фасцинацију боравком и кретањем у природи али без подршке авантуризма, ризичног и неодговорног понашања било које врсте.

На који начин ће наставник започети рад на трајној и нераскидивој вези између човека и природе је његов избор али свакакао су добродошли видео записи који показују разноврсност и лепоту природе на планети Земљи (нпр. неки делови из видеа (13) BEAUTIFUL PLANET | Најлепша места на Земљи – YouTube). Након гледања таквих снимака треба одвојити време за разговор о утисцима ученика, о могућим страховима од боравка у природи, дилемама уколико их имају као и о човековом односу према природи. Ученици имају довољно предзнања о

еколошким проблемима те их о томе не треба пропитивати већ треба укључити неке подстицаје који ће код њих изазвати осећања (нпр. љутњу), потребу да се реагује, испољавање ставова и посматрање природе као вредности у животу човека. Као могуће подстицаје предлажемо две песме. Једна је *Еколошка песма* Јелене Петошевић (Yelena - Eko (official video) (youtube.com) и песма Момчила Бајагића Бајаге *Овај свет се мења* Ovaj svet se menja (Official lyrics video 2020) (youtube.com). Ученици могу погледати и ефектан анимирани филм *MAN (*Pogledajte ironiju o našem uticaju na planetu - crtani film (youtube.com). Циљ оваквих активности, где се супротстављају лепота природе и негативан утицај човека и његове индустрије на природу, јесте да се обесмисли равнодушност према овом проблему по принципу - није то проблем појединца, не може се ништа уради и сл. и да се подржи лична одговорност и проактивност ученика у заштити природе. То ће се касније уклопити у тему *Кодекс боравка и кретања у природи* која захтева од сваког планинара да је својим боравком у природи ни на који начин не угрози.

Ученицима ће свакако бити интересантан садржај који се односи на питање зашто човек иде у природу, какви су то изазови. Најбољи начин да се на то питање добије одговор јесте да се пронађе особа из окружења (наставник, родитељ, бивши ученик) која има искуство боравка у природи и планинарењу која би разговарала са ученицима на ту тему и указала да се ту не ради само о физичкој активности. За очекивати је да ће за ученике бити најатрактивнија прича о освајању високих планинскихврхова као изазову и метафори човекове борбе сасамим собом и датим околностима (природом) али наставник треба да инсистира да је сваки боравак у природи благотворан. Уместо госта планинара, као подстицај за разговор могу се користити и неки филмови (нпр. Why do I hike | Award Winning Documentary 2020 ) или текстови у којима се описују осећања планинара током боравка у природи, изазовима које су имали, зашто нису одустајали упркос тешкоћама, доживљају равнотеже духа и тела, дружења са другим планинарима. Такве текстове наставник може да нађе у књизи *Приче са планине* коју је припремио М. Ердељан.

Уз ове активности обавезно треба укључити лична искуства ученика и њихова промишљања о значају боравка у природи за човека. Наставник може да припреми мини предавање о позитивном утицају боравка у природи на све аспекте човековог живота, његово физичко и ментално здравље, квалитет друштвених веза, осећај постигнућа и самопоуздања. За те потребе може се користити презентација Boravak u prirodi - zašto je važno (youtube.com или Bolji san, jak imunitet i više motivacije... Ovo su zdravstvene dobrobiti boravka u prirodi (youtube.com). Уместо мини предавања наставник може да организује гостовање лекара, психолога који ће то стручно објаснити или може пустити филм о томе (о добробити по психичко стање људи: ttps://www.youtube.com/watch?v=KFiilTqymoU).

Један час свакако треба одвојити за рад на природи као великој “учионици”. Ученике треба питати шта се све може научити током боравка у природи и шта се све може применити у природи од онога што је научено у школи, наравно имајући у виду који разред похађају.

Након ових садржаја и активности ученици треба да се упознају са историјатом планинарског покрета у свету и код нас, како данас функционише Планинарски савез Србије и планинарски клубови, како се обележавају Међународни дан планина 11. децембар и Дан пешачења. Уз презентацију о садашњим активностима планинарских клубова може се приложити кратки филм о клубу који је најближи месту одакле су ученици као што је нпр. видео снимак Planinarski Klub Leskovca - HISAR 04.08.2024. (youtube.com). Ученике треба упутити да истажују како би дошли до следећих података. Прво планинско друштво основано је у Лондону 1857.(www.alpine-club.org.uk) и било је елитистичко (намењено члановима

повлашћених друштвених слојева). Њихов мото је био *Где ти је воља ту ти је пут.* Корени планинарског покрета у Србији зачети су у Свилајнцу 1875. године и везују се за Јулија Драшкоција, апотекара и наставника гимназије у Свилајнцу (више детаља о томе може се наћи у монографији *Планинарство у општини Свилајнац*, Слободана Васића). Прва планинарска организација основана је 1901. године као Српско планинско друштво. Планинарски савез Србије основан је 1948. године. Планинарски савез данас окупља 198 планинарских клубова/друштава широм Србије са више од 21000 чланова, има више од 300 лиценцираних водича и Горску службу спасавања са 250 обучених спасилаца. Ученике треба упутити да посете сајт Планинарског савеза Србије (Planinarski savez Srbije | PSS | Republika Srbija ) и открију које све податке садржи од актуелних вести, календара догађаја до информација о планинарским теренима и објектима. Уз овај садржај свакако треба придодати и представљање Међународног дана планина који се обележава 11. децембра и Дан пешачења који није фиксиран већ се за сваку годину одређује. Како планинарски клубови увек имају добру понуду активности за Дан пешачења наставник може да предложи ученицима и њиховим родитељима да се укључе и да "осете" нешто од онога што ће у оквиру овог програма проучавати.

Рад на теми се завршава представљањем знаменитих планинара. Они могу бити и страни и домаћи али са интересантном биографијом. И овај сегмент се може поверити ученицима али не мора увек бити израда презентација, може да се уради и као кратки игроказ или у форми интервјуа где би један ученик био новинар а други би глумио познатог планинара. Наставник ће направити избор знаменитих планинара а као идеју предлажемо лик и дело Јосифа Панчића (лекар који је волео природу и биљке а сам је рекао да је преокрет у његовом животу донело пењање на планину Ртањ) и Јована Цвијића (географ који је највише боравио на планинама источне Србије) који су до својих највећих научних достигнућа дошли зато што су били заљубљеници у природу и пуно времена су проводили у природи. За реализацију овог сегмента прве теме ученици могу да потраже помоћ од наставника биологије и географије и да са њима заједнички дођу до што више података о овим знаменитим планинарима.

Ученике ће вероватно интересовати и биографије планинара који су освајали највише врхове планина широм света као и о опасности којима су били изложени. Наставник може да тражи од ученика да наведу које особине су ти људи морали имати да би постигли такве резултате. Циљ је да дођу до тога да се ради о људима који су били предузимљиви, истрајни, доследни, одговорни, солидарни, сарадљиви јер се такви подухвати не могу остварити смаостално. Активност треба завршити са оним што је и мото програма: *Одговоран однос према себи, другима и природи.* За ученике које посебно интересује освајање највиших врхова планина наставнике може да препоручи неки од бројних филмова који ће код куће погледати и касније на часу поделити утиске (нпр. Silent Hiking The Himalayas for 16 days (youtube.com) .

**БОРАВАК И КРЕТАЊЕ У ПРИРОДИ**

Као увод у тему ученици могу погледати слике или снимке боравка људи у природи којима се као у претходној теми наглашава лепота природе, хармонија човека и природе (нпр.https://www.youtube.com/watch?v=XRupA2nyEpQ). Међутим, ова тема је корак даље јер треба да обезбеди ученицима конкретна знања за безбедан боравак и кретање у природи. На почетку ученици треба да се упознају са врстама планинарских терена и објеката. То може бити само на информативном нивоу уз коришћење одговарајућих фотографија. Планинарски терени су: маркиране планинарске стазе, уређена пењалишта, полигони за

планинарску оријентацију, адреналин паркови. Планинарске стазе се према намени деле на: пешачке стазе у природи, планинарске стазе, трансверзале/обилазнице, стазе за планински бициклизам и стазе за посебне намене. Планинарски путеви и стазе се по дужини деле на путеве и стазе краћег трајања (1-3 дана), средњег трајања (3-7 дана) и дугог трајања (дуже од 7 дана). По захтевности стазе могу бити лаке (није потребна помоћ руку, довољно су широке и добро уређене, преоручује се коришћење пешачких штапова), захтевне (понекад је потребна помоћ руку), врло захтевне (већа разлика у надморској висини, неопходно помагање рукама а коришћење шлема и друге заштитне опреме је обавезно). Према опремљености разликујемо осигуране планинарске путеве и осигуране пењачке путеве (виа ферата). Планинарски објекти су: планинарски домови, планинарске куће, планинарска склоништа, бивак, планинарски центар за обуку и усавршавање и планинарски камп.
У наставку је потребно представити различите начине вишедневног боравка у природи као што су: камповање, боравак у чврстим објектима, бивакование. То је прилика да наставник провери каква искуства ученици имају са боравком у природи, односно да ли су некад камповали или били у неком планинарском објекту, да ли имају искуство у подизању шатора. Уколико има услова, наставник може у школском дворишту да организује да ученици уз његове инструкције сами подигну шатор, а затим га сруше и правилно спакују.

За безбедан боравак и кретање у природи један од предуслова је адекватан избор опреме. Она може бити врло различита у зависности која је активност у питању, колико дуго се борави у природи, које је годишње доба и друго. За увођење ученика у овај кључни појам теме може се искористити активност где ученици треба да замисле да се спремају за дводневни излет у оквиру ког ће се пењати на оближњу, нижу планину, почетак је септембра и спаваће једну ноћ под шаторима. Ученици се деле у мале групе од по 3-4 члана и имају задатак да напишу списак опреме које треба понети како би били безбедни на излету. За тај задатак имају 10-15 минута. Наставник чита списак сваке групе и идентификује групу која је не само највише важних делова опреме навела (шатор, врећа за спавање, вода) него и која је мислила на важне ситнице као што су ханзапласт, крема за заштиту од сунца или комараца, термос, лампа, качкет/капа, шибице/упаљач и сл. Такође, треба скренути пажњу и на опрему која се нашла на списку а која је непотребна, неадекватна или планирана у неадекватној количини за боравак и кретање у природи.

Након те активности наставник треба да каже ученицима нешто више о опреми за боравак и кретање у природи фокусирајући се на избор одеће и обуће. Потребно је да уз излагање наставник припреми одговарајуће фотографије опреме. Наставник може да ученицима поставља питања којима ће их подстаћи да сами закључе о чему треба водити рачуна при том избору. Циљ је да заједнички дођу до тога да обућа мора бити удобна, стабилна, да "дише", а да одећа треба да обезбеди човеку да остане сув (заштита од спољашње и унутрашње влаге), да одржи топлотну равнотежу тела (од хладноће не штити дебела одећа већ ваздух између више слојева одеће), да заштити од сунца, ветра, да обезбеди лакоћу покрета. Ученици треба да се упознају са изразом *активни веш* и да радећи у паровима уз помоћ мобилних телефона истраже од ког материјала се прави (полиамид, полиестер) и које карактеристике има (пријања уз тело, растегљив је, не упија зној, лак је, брзо се суши, лако се одржава, штити од прегрејавања). Причу треба зачинити још неким детаљима као што су нпр. да хеланке нису добар избор за боравак у природи иако ученице воле да их носе јер не штите од трновите вегетације и ако је хладно не греју, а ако је топло ознојиће се, затим да гумене чизме нису добар избор иако штите од кише али не "дишу" и ноге се зноје, а поред тога не пријањају на подлогу па се особа која их носи може лако

оклизнути. Причу о одећи и обући треба тако водити да ученици схвате да погрешан избор одеће и обуће може да направи проблем особи током боравка и кретања у природи као што су прегрејавање, смрзавање, квашење, прављење жуљева, повреде скочног зглова итд. Међутим, треба водити рачуна да се код ученика не створи погрешан утисак да је за боравак и кретање у природи неопходна куповина специјалне опреме, посебно оне скупе. Ученици треба да схвате да је фокус на функционалности а не на брендовима. Неки комади вишенаменске одеће или опреме могу се пронаћи у већини домаћинстава или се могу прилагодити за планинарење.

Као природан наставак рада на овој теми наставник осмишљава активности које се односе на избор и употребу ранца у коме се носе ствари неопходне за боравак и кретање у природи. Код избора ранца битна је његова величина, облик и какав је систем каишева. Капацитет ранчева за планинарење се мери у литрима. Опрема која се пакује у ранац се не мери у литрима и зато за почетнике, који први пут купују ранац, представља тешкоћу овај начин мерења капацитета ранца и може да их збуни. Идеални ранац за једнодневно планинарење је онај од око 35 литара. Ако се иде на краће туре, као што је преподневно пешачење по планини довољно је понети ранац од 15-20 литара. Већ када се ради о вишедневном планинарењу, када је потребно преноћити, ранац би требало да је капацитета између 35 и 60 литара. Уколико постоји могућност наставник може донети у учионицу ранчеве различитих величина али ће сасвим добро послужити и слике ранаца како би ученицима имали визуелно јаснију представу о разликама између њих. О избору ранца ученици могу да погледају неки од видео снимака као што је нпр. Kako izabrati ranac za hajking, putovanje ili trčanje? #planinarenje #backpack (youtube.com) у трајању од 10:53 минута.

Осим избора величине ранца важно је и како се он пакује. То је добра прилика да се са ученицима поприча ко и како пакује ствари у њиховој породици када се негде путује. Да ли неко од родитеља има навику да прави списак, да ли се пакују самостално или их родитељи пакују, да ли претерују са количином ствари која се носи и сл. Затим наставник указује да је најбољи начин да се започне са паковањем тако што ће се направите списак свих ствари које треба понети а затим све ствари са списка треба поставити на једно место како би се размислило да ли је ту све што је потребно или има и непотребних ствари. Често у првом прављењу списка уврстимо и оне ствари које нам нису неопходне. Затим ученике треба упознати са основним принципима паковања ранца. Пакују се ствари према тежини и по учесталости употребе. Једна од кључних ствари за паковање је да се предмети групишу по тежини. Ствари које су теже се стављају у део ранца који је ближи кичми како би се оптимизовао терет који се носи у ранцу. У дно ранца се стављају крупне ствари, или оне ствари које нису тако често потребне или ствари које се користе за паузу. То могу бити кабаница, простирка, пресвлака и сл. На врху ранца се пакују оне ствари које се чешће употребљавају. У помоћне џепове се стављају потрепштине и ситнице које се често употребљавају или које су хитно потребне (папирнате и влажне марамице, вода, телефон). Било би добро да наставник припреми један ранац и одређен број ствари за паковање како би демонстрирао правилан начин паковања и омогучио ученицима да сами то испробају. Уместо тога ученици могу између два часа да погледају снимак о томе у трајању од 7 :48 минута (Kako spakovati veliki ranac? (youtube.com) а затим да о томе разговарају. Такође, може им се понудити да погледају видео запис Ovo NE RADITE NIKADA - Najcesce Greske kada Nosimo Ranac (youtube.com) у трајању од 6:48 минута и да о томе продискутују или нешто друго пригодно што изабере наставник.Такође, може се реализовати радионица

*Паковање планинараског ранца* чији је сценарио дат у приручнику Планинарство - боравак у природи 1 (стр. 132)

Уколико наставник процени да је потребно и да има времена, он може да организује гледање филма у трајању од 3 минута Pribor za preživljavanje u prirodi (survival kit) у коме ће ученици имати прилику да виде како у јако мали ранац може да стане пуно значајних ствари за боравак и кретање у природи. Након гледања филма обавезно дати ученицима прилику да размене своје утиске.

Следећи сегмент рада на овој теми предвиђа да се ученици упознају са објективним и субјективним опасностима боравка и кретања у природи, начину како се у таквим ситуацијама реагује и како се човек може унапред заштити од њих. За увођење у ове кључне појмове наставник може да тражи од ученика да сами наведу неке опасности за које мисле да прете људима током боравка и кретања у природи. Ученичке одговоре може писати на табли и груписати их у објективне и субјективне, а затим их допунити како би слика о опасностима била комплетна. Објективне опасности настају под утицајем природних појава, животињског и биљног света као што су опасности од саме конфигурације терена, временских услова, надморске висине или присуства опасних животиња и биљака, а субјективне настају под утицајем човека и његових поступака. На пример, са ученицима треба продискутовати које су то животиње које се могу срести током боравка у природи у нашој земљи и како треба реаговати (различити глодари, змије, пухови, дивокозе док је сусрет са вуковима, медведима, лисицама доста редак). За појашњење опасности у природи наставник може користити делове књиге 2. *Сигуран корак* који се на то односе и треба да укаже ученицима да ће у наставку рада на програму своје знање о томе допунити кад буду обрађиване теме о временским условима и исхрани у природи. У наведеној књизи налази се и сет питања за проверу знања ученика о објективним и субјективним опасностима у природи.

Рад на овим важним кључним појмовима треба тако водити да се укаже да се субјективне и објективне опасности често здружено појављују али се оне могу предупредити добром припремом, планирањем, правилним избором активности и опреме, правилним понашањем у групи и организацијом. То се нарочито односи на почетнике који немају искуство боравка и кретања у природи. Зато ученике треба упознати са основним препорукама Планинарског савеза Србије (ПСС) које су дате у 10 тачака.

1. У планину не крећите сами. Група треба да броји најмање три члана.
2. Испланирајте своју активност.
3. Уколико први пут идете у тај рејон или на ту планинарску стазу, контактирајте локално планинарско друштво.
4. Проверите временску прогнозу.
5. Понесите довољно воде и хране за целодневну активност и нешто у резерви што ћете само „прошетати у ранцу“.
6. Понесите комплет за пружање прве помоћи у складу са својим знањем у пружању прве помоћи
7. Понесите чеону лампу.
8. Обавестите некога од пријатеља/родбине о својим плановима и активностима, помените им планирану путању.
9. Напуните телефон пре поласка на активност и штедите батерију.
10. Меморишите број Горске службе спасавања – 062-464-646.

Након ових препорука логично се надовезује рад на упознавању са најчешћим повредама у природи као што су жуљеви, посекотине, сунчанице, промрзлине, топлотни удар, угануће скочног зглоба, алергијске реакције, уједи инсеката. Наравно, рад на повредама треба да буде у контексту како их избећи и како реаговати кад се десе.

На то се надовезује упознавање ученика са основним подацима о пружању прве помоћи и спасавању повређених особа у природи. Од ученика се не очекује да буду оспособљени за пружање прве помоћи али треба да буду упознати са основним принципима и посебно са тим шта никако не треба радити као и кога треба позвати у помоћ, а ту се мисли на јавне службе од значаја у опасним ситуацијама као што су хитна помоћ, ватрогасци, полиција, горска служба спасавања. Ученици треба да знају на које бројеве телефона могу добити ове службе.

У раду на опасностима и повредама у природи могу се користити искуства људи који су пуно боравили и кретали се у природи. Као што је већ препоручено, наставник може да позове неког искусног планинара да на једном часу буде гост и да ученицима исприча неке своје доживљаје на ту тему и да одговара на њихова питања.

Рад на овој теми мора да обухвати и активности чији је циљ да укажу ученицима да није довољно обући патике, ставити ранац на леђа и кренути у природу већ је за све, а посебно за почетнике, важна припрема. Она може бити на нивоу прикупљања информација (колико је дуга стаза, колика је висинска разлика, да ли дуж стазе има извора воде, каква је подлога по којој се хода, каква је временска прогноза), што је важно али није довољно. Потребна је и физичка припремав (вожња бицикла, трчање, теретана, пливање) која је потребна за унапређење моторике, снаге и издржљивости, координације, равнотеже и флексибилности. Међутим, потребна је извесна и психичка припрема, посебно за почетнике који не познају довољно како ће изгледати активности у природи и шта се од њих очекује. И на, крају, мада не мање важно, потребна је припрема да се особа оснажи за функционисање у групи. Јако је опасно уколико појединац непланирано и неконтролисано почне да се издваја из групе, да се понаша имајућу виду само своје тренутне потребе и интересе ( нпр. да направи селфи на некој литици, убере цвет или крене неком другом стазом јер мисли да је туда ближе). Такође, себичност, одсуство толеранције и солидарности према другим члановима групе, као и непоштовање одлука вође неприхватљиво је, угрожава безбедност и одражава се негативно на атмосферу целе групе. Зато је дато право водичу да уколико процени да нека особа није физички и психички припремљена или није адекватно опремљена, може је искључити из групе и конкретне активности у природи.

У оквиру ове теме која је по броју кључних појмова најбогатија, последњи сегмент предвиђа да се обраде садржаји који се односе на кретање у природи. Међутим, пре него што се крене са представљањем карактеристика различитих техника кретања неопходно је обрадити како се оријентишемо у природи. Са ученицима треба вежбати одређивање стране света помоћу компаса и других показатеља (Часовника и Сунца, звезде Северњаче, Месеца, маховине, годова на дрвету). Свакако са ученицима треба обрадити и употребу система ГПС навигације, прикупљања и обраде података на конкретним примерима.

У контексту овог садржаја један час се може посветити представљању планинарске оријентације и оријентиринга који се могу практиковати и као такмичарски спорт и као рекреација. Циљ је да се уз помоћ карте и компаса (без осталих помагала), кречући се непознатим тереном, пронађу све контролне тачке уцртане на карти и да се дође до циља што пре. У сваком тренутку учесници оријентиринга морају знати где се налазе и на основу

свог знања и искуства у читању карте треба да доносе одлуке о томе којим правцем ће се кретати како би најбрже обишли целу стазу и пронашли све контролне тачке. Некад треба донети одлуку у складу са народном пословицом која каже *Преко пречe – наоколо ближе,* када је брже ако се брдо обиђе, него ако се иде преко њега. Такве и много компликованије одлуке се траже од учесника оријентиринга и у томе је посебан изазов било да је у питању такмичење или само рекреација. Оријентиринг није скуп спорт, не захтева много физичке снаге и може се практиковати појединачно, групно, породично и то од основношколског узраста до старости и током целе године. Било би добро да наставник набави неку од посебно направљених карата за оријентиринг (израђују се по међународним стандардима ИСОМ) како би ученици видели како оне изгледају. Постоје посебно обучени стручњаци који врше израду оваквих карата. За област Београда и околине има преко 30 карата (Калемегдан Ада Циганлија, Кошутњак, Топчидерски парк, Хајд Парк, Ташмајдан, Липовицка шума, Авала, Јајинци, Бабе-Златара), а израђене су и за терене на Фрушкој Гори, Златибору, Тари, Копаонику, Дивчибарама, у околини Смед.Паланке, Смедерева, Параћина, Крушевца. Уколико постоје могућности било би добро да у школи гостује особа која се бави планинарском оријентацијом или оријентирингом и која је спремна да пренесе своја искуства, одговара на питања ученика и мотивише их да се укључе у такмичења.

На крају обраде друге теме потребно је обрадити технике кретања у природи. То је важан садржај јер се кретање одвија на врло различитим теренима (стрмина, блато, снег, лед, сипар, камењар, вода, вегетација) и у различитим условима (високе или ниске температуре, смањена видљивост/мрак, ветар, велика надморска висина). С обзиром да се програм остварује у условима учионице, ученици ће се о томе упознати на теоријском нивоу. Наравно, прави ефекат наученог може се очекивати тек у практичној примени, онда када ученици буду боравили у природи и били у прилици да се крећу у природи, односно када на личном искуству буду "осетили" оно што им је наставник говорио. У оквиру техника кретања ученици треба да се упознају и са појмовимабрзина кретања, кретање маркираном стазом, паузе у кретању, техника пешачења, мимоилажење, растојање, техника дисања, кретање различитим теренима, прелазак водених токова, кретање кроз насељено место, употреба штапова за ходање, техника пењања, техника ходања по снегу. За потребе објашњавања ових појмова наставник може да користи одговарајуће слике, цртеже, снимке (може их наћи у приручницима 2.Сигурни корак, Планинарство - боравак у природи 1. и материјалу за основну планинарску обуку).

Уколико процени да је потребно и да се логично надовезује на претходне садржаје наставник може упутити ученике да код куће погледају снимак о употреби штапова при планинарењу у трајању од 23:36 минута (Oprema za planinarenje - štapovi (youtube.com) и да на часу о томе разговарају. Уместо целог снимка наставник може да прикаже ученицима скраћену верзију.

На крају рада на теми може се анализирати како ради једна од апликација на мобилном телефону (нпр. Педометар која броји кораке) које су намењене мерењу пређеног растојања а наставник може припремити информације колико корака је оптимално направити у односу на узраст. Затим се ученици могу упутити да до следећег часа, сваки дан, воде евиденцију колико су корака направили или колико су растојање препешачили и да процене да ли је то права мера за њихов узраст или је то премало/превише. Ова активност се може проширити и на родитеље, наравно на оне који то прихвате, да у том истом периоду такође евидентирају дневни број корака и процене да ли имају потребу за додатним кретањем. Након тога, наставник може да организује да на часу ученици заједнички и уз његову помоћ припреме

сет препорука за родитеље који се недовољно крећу у који би уградили све што су до тада научили у оквиру овог програма.

## УТИЦАЈ ВРЕМЕНСКИХ УСЛОВА НА БОРАВАК И КРЕТАЊЕ У ПРИРОДИ

Ученицима је свакако јасно да је боравак у природи блиско повезан са временским условима и да је важно поседовати што тачније информације о надолазећем времену. Међутим, рад на овој теми треба тако водити да се избегну два екстрема од којих се један односи на схватање да се у природу иде само кад су идеални временски услови јер то није тачно и други да се иде у природу у свим временским условима, што такође није прихватљиво из безбедносних разлога (подсетити ученике да под објективним опасностима у природи спадају и оне од временских услова). Ученицима треба да буде јасно да се боравак у природи може одвијати у различитим временским условима ( киша, ветар, снег, сунце), да се временске прилике могу у кратком временском периоду променити, да не постоје 100% тачне дугорочне временске прогнозе али да се са добром опремом и континуираним праћењем предзнака времена може обезбедити безбедан боравак у природи. Ту се може направити веза са садржајем из теме *Боравак и кретање у природи* који се односи на паковање ранца где је обавезни садржај увек непромочива јакна.

На почетку рада на овој теми ученици треба да се упознају са метеоролошким елементима (сунчево зрачење,температура ваздуха, ваздушни притисак, влажност ваздуха, брзина исмер ветра, падавине) и метеоролшким појавама (муње, поларна светлост, хало, дуга, фатаморгана) и њиховим утицајем на боравак икретање у природи. Информације о томе, као и сет питања за проверу знања, наставник може да нађе у књигама *Сигуран корак 2* и *Планинарство -боравак у природи 1.*

Такође, потребно је пажљиво прорадити садржај који се односи на знаке лепог и лошег времена. Неке од знакова ученици ће свакако знати па их треба питати да их сами формулишу (нпр. брзо кретање облака, појава магле, “црни” облаци, ведро небо). Њихове одговоре наставник треба да допуни још неким показатељима као што су ваздушни притисак, температура, врста облака али и интересантним, мање познатим, као што су да деформација трага на небу од авиона може да укаже у ком правцу се крећу ваздушне масе на великој висини или шта значи јако руменило на небу при заласку сунца.

У оквиру ове теме налази се још један кључни појам који је индиректно повезан са временским условима. У питању је прављење заклона од невремена. Наставник ће ученицима дати основне принципе прављења заклона и који је алат потребан за то а затим може приказати неки од снимака који то илуструју (нпр. https://www.youtube.com/watch?v=5NgFSbtVB1o&t=18s). Уколико има услова то знање се може проверити у конкретној ситуацији тако што ће се реализовати двочас у непосредној околини школе (нпр. оближњој шумици, већем парку) уз опрез наставника како ученици користе неопходни алата. Овај садржај има директну везу са садржајима предмета Техника и технологија па два наставника могу да осмисле заједничку активност.

## ИСХРАНА И ХИГИЈЕНА ТОКОМ БОРАВКА И КРЕТАЊА У ПРИРОДИ

Исхрана и хигијена су издвојене као тема јер су важне за безбедан боравак и кретање у природи, иако су могле бити и кључни појмови у оквиру садржаја који се односе на опасности у природи (субјективне опасности), на опрему (паковање хране и воде) и на припрему за боравак у природи.

Правилна исхрана и хидратација треба да обезбеде да тело има довољно енергије да издржи напоре кретања у природи, док неправилна исхрана може довести до исцрпљености, дехидрације и других здравствених проблема. Са ученицима треба разговарати о исхрани пре, током и након кретања у природи јер се у свакој фази могу направити грешке.

У оквиру *Биологије* и *Физичког и здравственог васпитања* ученици су учили о угљеним хидратима, протеинима и мастима тако да у оквиру овог програма треба то знање повезати са боравком и кретањем у природи. На почетку наставник може о томе да да неке основне информације. За ученике је довољно да знају да су угљени хидрати главни извор енергије за наше тело и да су врло важни за одржавање издржљивости. Они се у телу брзо разлажу у шећере и лако се користе као извор енергије за мишиће. Једноставни угљени хидрати, попут шећера, брзо се апсорбују у телу и добри су за краткотрајне енергетске потребе, али су сложени угљени хидрати које налазимо у интегралном хлебу, житарицама и поврћу, пожељнији јер се спорије разлажу у телу и пружају дуготрајну енергију. Беланчевине или протеини су кључни за изградњу и одржавање мишићне масе током дуготрајних напора. Протеинска храна такође може помоћи у одржавању ситости током планинарења. Протеини се спорије разлажу у телу од угљених хидрата, што значи да осећај ситости траје дуже након узимања протеинског оброка. За масти треба да знају да нису пожељне јер су спор извор енергије и за њихово варење треба више кисеоника. Уз информације о исхрани обавезно указати на значај доброг хидрирања за напоре у току кретања природом. Ако планинар пије воду тек кад је жедан то значи да касни за потребама свог организма у условима појачаног напора. Недовољан унос течности може довести до дехидрације, која може изазвати бројне здравствене проблеме, укључујући умор, главобољу, вртоглавицу, мучнину, и грчеве у мишићима. Правило је да се пије мало по мало континуирано током појачаног напора. У следећем кораку наставник дели ученике у мале групе које треба да замисле да иду на једнодневни излет у трајању од 8 сати током којих ће се попети на одређену планинину нпр. 1000 m надморске висине (изабрати неку оближњу која је ученицима позната). Свака група има задатак да напише шта од хране и пића и у којим количинама је оптимално да се понесе на излет. Уз тај предлог група треба да да кратко појашњење зашто су направили такав избор. У току рада могу користити мобилне телефоне и консултовати наставника. Када свака група представи своје предлоге, наставник модерира дискусију и даје завршни коментар у коме указује на оно што су ученици добро предложили и на оно што нису добра решења. Сви они који су предвидели да у ранцу буду сендвичи од црног хлеба, сир, јогурт, шунка, насецкан краставац и паприка, црна чоколада, енергетске плочице, поморанџа, јабука, лешник, орах, семе бундеве, суве урме, шљиве или кајсије и наравно флаша воде направили су добар избор. Наставник заокружује ову причу наводећи да и храну и воду треба узимати више пута по мало током напора, да оброк пре кретања у природу треба да буде лаган и ако може 2 сата раније, као и да организам после напора не треба одмах оптерећивати претераним уносом хране.

Уколико има времена и интересовања наставник може ученицима да пусти филм (What happens to your body at the top of Mount Everest - Andrew Lovering) о још једној "храни" за планинаре који освајају највише планинске врхове а то је кисеоник. То се може допунити информацијама шта они једу и пију током тих дугих експедиција.

У оквиру ове теме потребно је са ученицима прорадити и кључне појмове који се односе на проналажење воде за пиће, јестиве и лековите намирнице из природе као и на отровне и штетне биљке. Током боравка у природи, посебно када се човек пење на веће надморске висине које су му мање познате биће у прилици да се сусретне са биљкама које не познаје, које су му атрактивне и интересантне с тим да неке од њих могу бити јестиве, неке лековите а неке врло опасне чак и ако се само додирну. Од ученика се не очекује да овладају разликовањем јестивих, лековитих и опасних биљака, да знају њихова имена, где расту и сл. У оквиру овог програма довољно је да

сазнају да оне постоје, да виде слике неких од њих и да изграде став да ништа од биљака не дирају, посебно не конзумирају а да претходно не консултују искусније планинаре. Проблем са биљкама је што оне могу бити и корисне и штетне за људе, на пример, шумске јагоде имају диван укус и јестиве су међутим, ако су их пре брања напали глодари могу бити преносници болести. Гљиве у природи могу бити и јестиве и отровне а чак и искусне особе могу се преварити у њиховом разликовању. Коприва се може користити у исхрани јер је здрава али она може да опече особу која је бере ако нема рукавице. Неке биљке су опасне не само што су отровне већ што имају бодље, неке испуштају мирисе који опијају. У раду са ученицима најбоље је задржати се на лековитим биљкама као што су мајчина душица, боквица, камилица, кантарион, глог. Наставник треба да припрмеи слике ових биљака.

Што се тиче хигијене ученицима треба предочити да је важна лична хигијена током боравка и кретања у природи као и хигијена током боравка у планинарским објектима. Прибор за личну хигијену намењен за планинарење мора бити прилагођен редукованим условима комфора у шатору или планинарском дому, могућности паковања у ранац, а понекад и ограниченој количини воде. Наставник може поделити ученике у групе и дати им задатак да сачине списак комплета за хигијену који ће појединац и група понети на камповање.

# КОДЕКС БОРАВКА И КРЕТАЊА У ПРИРОДИ

Ова тема је дата издвојено иако се њени садржаји кроз цео програм прожимају у складу са наведеном централном поруком *безбедно и одговорно према себи, другима и природи*. Наставник ће изабрати како ће реализовати тему. Није толико битно да ли ће то радити континуирано уз друге садржаје или ће јој посветити посебне часове или ће због важности радити и континуирано и у оквиру ове теме али је важно да ученици схвате да боравак у природи и планирање треба да се одвијају у складу са неким правилима чије су основне вредности људски живот, хуманост, међусобно уважавање, одговорност, солидарност, екологија и одрживи развој.

Са ученицима треба прорадити следећа правила понашања: она која се тичу понашања појединца према групи и водичу, она која се односи на понашање појединца према природи и трећа која се тичу коришћења планинарских објеката.

За прву групу важно је да ученици схвате да појединац приступа излету на личну одговорност, потврђује да испуњава здравствене и психофизичке услове за сигурно учествовање на излету и прихвата план излета. Затим, прихвата и поштује водича, следи његова упутства и настоји да својим захтевима не омета друге учеснике излета и остварење циља излета. Поштује одлуке водича чак и када се са њима не слаже. Кретање и одабир планинарских стаза су у компетентности водича, који задржава право промене плана и стазе према процени на терену. Водич пре поласка на излет може проверити опрему свих учесника излета и ако неко нема опрему у складу са захтевима излета или делује физички или психички неспреман, водич може таквој особи ускратити да учествује на излету. Темпо хода прилагођава се најслабијем члану групе, али без непотребног застајкивања слабијих, док најбржи требају стрпљиво прилагодити свој темпо брзини кретања групе и бити спремни помоћи слабијима. Уколико је потребно главни водич може, на основу личне процене, раздвојити учеснике на групу бржих и групу споријих учесника. При сусретима на уским планинским стазама спретнији, јачи и млађи планинари се склањају и пропуштају слабије и старије. У заједничким акцијама снажнији преузимају напорније задатке. Удаљеност између планинара треба увек бити таква да се чланови групе могу међусобно видети и чути. Основно правило је да нема самовољног удаљавања од групе, а уколико то неко и уради онда водич не сноси одговорност за последице. И наравно, важно правило које је део културе међусобног опхођења је да се планинари у планини међусобно увек поздрављају иако се не познају.

Другу групу чине правила о којима је већ било речи у претходним темама. Сада је прилика да се то обједини и додају још неки подаци. За праве љубитеље природе и планинарења незамисливо је све оно што би на било који начин угрозило природу и њен животињски и биљни свет. Наставник може од ученика да тражи да наведу нека понашања која не би требало чинити у природи и нека која су добродошла. Када ученици изнесу своје одговоре наставник их може допунити следећим информацијама. На планинским стазама, одмориштима и врховима се не оставља никакво смеће, амбалажа, већ се носи са собом до места где је предвиђено да се баци. Чак и кад постоје на стази канте не треба их затрпавати смећем јер је неизвесно колико се често празне. Уколико се успут угледа неко смеће треба га покупити и понети. Цвеће не треба брати, животиње се не узнемиравају а воде се не загађују. У природи се не прави бука (не слуша се гласна музика, не пева се и не говори гласно, не користе се електронски уређаји који су бучни) јер она може сметати другим учесницима излета али и неким животињама нпр. птицама. Ходајући планинским стазама, у оквиру својих могућности треба уклањати камење које се одронило као и гране које су пале на стазе. Ватра се ложи само тамо где је дозвољено и обавезно се пре одласка пажљиво угаси.

Трећа група правила се тиче коришћења планинарских објеката. Ученицима треба да буде јасно да не постоји посебна служба која се бави чишћењем и одржавањем тих објеката јер то нису хотели већ је то одговорност сваког планинара. Ту важи правило *остави како си затекао*.

## ОРГАНИЗАЦИЈА ИЗВОЂЕЊА ПЛАНИНАРСКИХ АКТИВНОСТИ

Након рада на свим претходним темама неопходно је са ученицима проћи и кроз све фазе организације и реализације планинарских активности. Тиме се заокружује програм чији је циљ мотивисање ученика да више времена проводе у природи, да се учлане у неки планинарски клуб и крену у планинарске активности на безбедан и одговоран начин.

На почетку ученике треба упознати да постоје различите врсте акција (такмичења, једнодневне и вишедневне планинарске спортско - рекреативне акције, тематске акције, планинарске високогорске акције, планинарске експедиције, акције за младе, планинарске акције намењене осетљивим групама и инвалидним лицима) и било би добро да наставник сваку од њих илуструје конкретним примером, односно описом како оне изгледају.

У следећем кораку ученицима треба објаснити да је начин организације и реализације ових акција регулисан *Правилником о безбедном извођењу планинарских активности* и другим документима Планинарског савеза Србије и да је суштина оваквог решења обезбеђивање безбедности и уколико дође до неких проблема утврђивање чија је то одговорност. Ово је важан сегмент рада на програму који треба да обезбеди да ученици схвате да се у природу не иде неприпремљено, неорганизовано и неопремљено.

У књизи 2.*Сигурни корак* налази се списак од 10 ставки које чине један програм акције и са ученицима треба заједнички проћи кроз све фазе припреме и реализације програма једне акције. Уколико постоји могућност било би добро да локални планинарски клубови обезбеде за ученике по примерак планинарског дневника како би имали увид како он изгледа и чему служи.Такође, и приручник Планинарство - боравак у природи 1 садржи део који се односи на припрему планинарске акције (124 стр).

Иако у оквиру овог програма није предвиђено да ученици са наставником бораве у природи у току школске године, биће пуно прилика када ће они боравити у природи (свакодневни живот, школске екскурзије/излети, породична летовања/зимовања) и било би добро подстицати их да

својим мобилним телефонима фотографишу природу. Од тако насталих фотографија и пратећег текста на крају школске године може се направити изложба у којој би ученици показали шта су научили у оквиру овог програма. На пример, изложба би могла да има 3 сегмента. Један би се односио на информације зашто је за човека добро да борави у природи и да планнари, други би садржао податке о локалном планинарском клубу и његовим активностима, а трећи би могле бити фотографије природе које су ученици направили. Независно од изложбе, било би добро да школа обезбеди мањи простор у коме би се током целе школске године објављивале актуелне информације у вези са активностима локалног планинарског клуба или клубова ако их има више које би ученици који похађају ову СНА ажурирали.

Како је један од исхода програма да ученици покажу интересовање за боравак у природи и планинарење било би пожељно да постану чланови најближег планинарског клуба. Зато током целокупног рада на садржају ове слободне наставне активности треба правити везу са планинарским клубовима и њиховим активностима и чланством.

На крају школске године наставник треба да направи рекапитулацију садржаја који су обрађивани и може да да ученицима неку врсту теста којим би проверио степен усвојености знања али и развијености правилних ставова према боравку и кретању у природи. Наравно, идеално би било завршити рад на овој СНА излетом чији би програм кореспондирао са обрађеним темама и који би пружио могућност примене наученог. Овакав излет реализовао би се након завршетка школске године, у организацији најближег планинарског клуба, уз сагласност родитиља који се такође могу придружити излету.

| | |
|---|---|
| **Назив** | **ВРЕДНОСТИ И ВРЛИНЕ КАО ЖИВОТНИ КОМПАС I** |
| **Циљ** | **Циљ** програма је оснаживање личног развоја ученика и подстицање развоја вредности и врлина као главних ослонаца и водича у животу за добробит појединца и друштва, као и развој социјалних вештина значајних за просперитет, физичко и ментално здравље и живот у атмосфери узајамног уважавања и бриге једних за друге. |
| **Разред** | **Пети и шести** |
| **Годишњи фонд часова** | **36 часова** |

| **Опште међупредметне компетенције** | **Исходи**<br><br>По завршетку разреда ученик ће бити у стању да: | **Тема и кључни појмови садржаја програма** |
|---|---|---|
| Компетенција за целоживотно учење.<br><br>Решавање проблема.<br><br>Одговорно учешће у демократском друштву.<br><br>Сарадња.<br><br>Комуникација.<br><br>Одговоран однос према здрављу.<br><br>Одговоран однос према околини.<br><br>Дигитална компетенција.<br><br>Рад с подацима и информацијама. | 10. наведе неколико универзалних животних вредности и људских врлина и доведе их у везу са понашањем особе;<br>11. идентификује код себе врлине које поседује и које жели да развије;<br>12. препозна и именује врлине код блиских особа и ликова у књижевности, филму;<br>13. покаже саосећање са другим људима, препозна примере бриге за друге и покаже спремност да помогне другоме у складу са својим могућностима;<br>14. препозна и именује сопствена и туђа осећања;<br>15. разликује асертивну комуникацију од агресивне и пасивне;<br>16. образложи значај дружења и наведе како се другарство негује;<br>17. препозна примере негативног понашања где је лична добробит испред општег добра;<br>18. наведе неколико техника самоконтроле осећања;<br>19. прихвати одговорност за сопствено понашање;<br>20. образложи карактеристике конструктивног решавања конфликта;<br>21. наведе неколико глобалних и локалних организација које се баве хуманитарним радом;<br>22. искаже поштовање и | **ЖИВОТНЕ ВРЕДНОСТИ**<br><br>Живот.<br><br>Породица.<br><br>Здравље.<br><br>Слобода.<br><br>Љубав.<br><br>Образовање.<br><br>Мир.<br><br>Другарство.<br><br>Заједништво.<br><br>Опште добро.<br><br>Социјална правда или једнакост.<br><br>**ЉУДСКЕ ВРЛИНЕ**<br><br>Праведност.<br><br>Истинољубивост.<br><br>Одговорност.<br><br>Захвалност.<br><br>Поштење.<br><br>Толеранција.<br><br>Емпатија.<br><br>Поверење.<br><br>Солидарност.<br><br>Самоприхватање.<br><br>Одмереност.<br><br>**СОЦИЈАЛНЕ ВЕШТИНЕ** |

| | | |
|---|---|---|
| | захвалност према људима који чине добра дела за опште добро;<br>23. у дискусији покаже вештину активног слушања, износи свој став заснован на аргументима, напада проблем а не особу;<br>24. сарађује и буде члан тима. | Просоцијално понашање.<br>Брига за себе и друге.<br>Сарадња.<br>Асертивна комуникација.<br>Препознавање сопствених и туђих осећања.<br>Самоконтрола.<br>Волонтирање.<br>Конструктивно решавање конфликата.<br>Одређивање приоритета.<br>Критичко мишљење. |
| | | **ДОБРОЧИНСТВО** |
| | | Филантропија -појам и значај.<br>Доброчинитељи и задужбинарство некад и сад.<br>Црвени крст.<br>Институт за трансфузију крви.<br>Хуманитарне невладине организације.<br>Добротворне фондације.<br>Осмишљавање и реализација мање акције за добробит неког појединца, групе или заједнице. |
| | | |

## УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Слободна наставна активност *Вредности и врлине као животни компас I* и *II* нуди се ученицима од петог до осмог разреда с тим да је они могу бирати само једном у другом циклусу. То су два програма која су по садржају иста али са делимично различитим исходима (захтевнији су за ученике 7. и 8. разреда) и начином рада имајући у виду разлике у узрасту ученика што се огледа у избору подстицаја, примера, техника рада и сложености захтева. Смернице за рад наставник може наћи у Општем упутству за остваривање свих СНА као и у упутствима која иду уз ова два програма која су детаљнија и изражавају њихове специфичности.

За остваривање програма *Вредности и врлине као животни компас I* треба имати у виду узрасне карактеристике ученика од 11 до 13 година. То је период који се различито назива (позно детињство, пубертет, прва фаза адолесценције) али је свакако период бројних биолошких, психофизичких и социјалних промена и питања идентитета, самоприхватања, стварања слике о себи и другима. За овај програм посебно су важне промене у домену социјалног развоја ученика које карактерише комбинација растуће независности од родитеља и растуће зависности од другова. Социјални контекст који у овом периоду добија на значају је вршњачка група. За адолесцента вршњаци су извор осећаја припадности, блискости, разумевања, те непресушни извор информација о свету ван породице. Вршњачка група је заједница у којој се уче норме понашања и друштвени стандарди (репер за социјално поређење – другари пружају адолесценту информације о томе где се налази у односу на вршњачку групу и да ли је то што ради добро или лоше). Иако се у овоме најчешће види опасност, бројна истраживања показују да вршњачке групе у овом периоду јесу ресурс и за напредовање и мотивисано усвајање позитивних социјалних вредности и развијање просоцијалног понашања. Наставник који разуме узрасне карактеристике ученика 5. и 6. разреда може вршњачке групе да користи као природни ресурс који доприноси остваривању циља овог програма.

Програм слободне наставне активности *Вредности и врлине као животни компас I* почива на уверењу да су вредности које негујемо унутрашњи водич или нека врста "компаса" кроз живот. Задовољство људи, њихов просперитет, физичко и ментално здравље у директној су вези са животом у атмосфери заснованој на вредностима, у позитивној, безбедној средини узајамног уважавања и бриге једних за друге. Ученицима није довољно само говорити о вредностима и врлинама. Они их морају на различите начине доживљавати и упознавати, кроз опсервацију света око себе и разговор о томе, кроз разликовање позитивних и негативних примера и кроз практиковање различитих социјалних вештина које су потребне да би се живело у складу са вредностима и врлинама.

Садржај програма дат је у оквиру тематских целина: *Животне вредности*; *Људске врлине*; *Социјалне вештине* и *Доброчинство*. Као и код других програма за наставника главна смерница у раду су исходи које треба постићи а дати садржај је оквир унутар ког се треба кретати. Неки кључни појмови садржаја као нпр. сарадња већ се налазе у програмима више обавезних предмета, у програмима слободних наставних активности (нпр. *Животне вештине* и *Филозофија са децом*),

у знатној мери у изборним програмима *Верска настава* и *Грађанско васпитање*, а кореспондирају и са активностима часа одељенског старешине. Међутим, у овом програму се фокусирано ради на откривању и успостављању везе између вредности и врлина са добробити појединца и друштва чиме се јача васпитна улога школе и подршка целовитом развоју ученика. Дакле, програм се не односи на лепо понашање већ задире у суштину прихватања себе, других и заједнице и намењен је ученицима који су у узрасту који карактеришу питања идентитета (личног и групног), бројне дилеме шта је исправно а шта не, како бити прихваћен у групи а не изневерити себе, како решавати конфликтне ситуације и сл.

Програм је тако конципиран да својим садржајем, очекиваним исходима и препорученим начином рада са ученицима пружа велики простор за подстицај развоја више међупредметних компетенција.

Основна карактеристика програма је оријентација на позитиван аспект живота човека, односно његове врлине а не мане. У фокусу нису насиље, сукоби, дискриминација већ напротив примери сарадње, одговорности, волонтерских акција, бриге о другима, толеранције... Циљ је да ученици препознају да, упркос сензационалистичком начину приказивања света око нас у медијима (ко је кога преварио, слагао, повредио...), заправо највећи број људи живи у складу са позитивним вредностима и врлинама. Ученике треба континуирано охрабривати да јачају осетљивост за препознавање примера таквог понашања. Од њих се може тражити да у данима између два часа забележе неки позитиван пример (не мора бити ништа велико али мора бити позитивно) који су приметили у свом окружењу и/или шире (неко је са неким поделио ужину, неко је некоме понео торбу, уплео кику, показао како се решава задатак из математике, помогао старијој особи да пређе улицу, помогао наставници да носи географске карте и сл.) и да на часу то поделе једни са другима. Наставник може увести праксу да часови почињу неким таквим примерима чиме добра дела постају видљивија. То се може проширити још неким активностима. На пример, ученици могу од тих уочених добрих понашања да направе плакат за хол школе, текст за школски часопис или да осмисле “медаље” које ће делити ученицима који су исказали осетљивост за друге људе и заједницу и показали просоцијално понашање.

Иако се у програму инсистира на позитивном приступу неминовно је да ће ученици имати потребу да размене мисли и осећања и о негативним појавама. Многи садржаји су такви да ће изазвати опречна мишљења код ученика и од тога никако не треба бежати, напротив треба их искористити да ученици самостално освесте значај вредности и врлина. На пример, како живимо у потрошачком друштву где су материјалне вредности стављене у први план може се очекивати да ученици заговарају да је важна вредност новац и да се њиме може све остало купити. У овом програму новац није дат као вредност иако се не може оспорити његов значај за живот људи али са ученицима треба тако радити да га они  третирају као средство а не као циљ.

Као и код других програма и овде ученике треба упознати са садржајем и начином рада. За почетак са њима се може разговарати шта је компас, чему служи и навести да велики морепловци никада не би открили нове континенте да нису имали ту малу справицу да их води у правом смеру.

Затим треба направити везу са насловом ове слободне наставне активности и проверити како ученици разумеју шта су вредности и врлине. Да би им олакшао наставник их може подсетити на анализе књижевних дела које су радили на часовима српског језика у оквиру којих се увек даје опис ликова и мотивација њиховог понашања што има везе са вредностима и врлинама. Активност се може завршити разговором о песми Бране Црнчевића *Кад би мени дали један дан* (из програма за С*рпски језик* у 4. разреду). Стихови ове песме одговарају концепту програма и могу бити нека врста његовог заштитног знака јер кажу *Када би мени дали један дан, ја га не бих потрошио сам, пола дана ја бих дао неком ко је добар а случајно сам...*

Како у слободним наставним активностима нема предавања, уџбеника, писмених задатака и нумеричког оцењивања, важна активност наставника је да осмисли како ће садржај приближити ученицима и које форме рада су погодне да би се постигли очекивани исходи. Наставник треба да посвети посебну пажњу избору подстицаја којим уводи ученике у тему или кључне појмове садржаја а који их мотивишу да се тиме баве. За почетак могу бити примери просоцијалног понашања животиња јер изазивају емоције и упитаност како је то код људи. Нпр. снимак где беба слон не може да изађе из блатњаве баре и како му чланови заједнице помажу (Touching video of elephants helping a calf out of a waterhole. - YouTube). Постоје бројни пример из животињског света где једни другима помажу при чему нису исте врсте животиња у питању(нпр. https://www.youtube.com/watch?v=4DJuOJoJYDw ). И то је добра подлога да се разговара о сарадњи, заједништву чак и кад нисмо исти (велики, мали, мушкарци, жене, старији, млађи...). Подстицаји могу бити врло различити као што су слике, фотографије, цртежи, кратке приче или видео записи... Посебно је ефектан кратки, вишеструко награђивани филм *Други пар* (The Other Pair | An Egyptian Short Film On A Situation of Mahatma Gandhi's Life – YouTube) који се ослања на вредности које је заговарао Махатма Ганди.

У склопу уводних активности ученици се могу упутити да на часовима других предмета питају наставнике да ли знају за неки пример понашања људи из њихове области (књижевност, историја, географија, биологија, хемија...) који илуструју бригу једних за друге, солидарност, велико пријатељство или стављање општег добра испред личне добробити. Нпр. донирање органа или научник који тестира нову вакцину на себи (биологија); одбијање војника да пуца у људе иако зна да ће бити убијен (историја); роман Дечаци Павлове улице (српски језик)... Осим тога, ученици се могу упутити да питају своје укућане да се сете неких таквих догађаја и људи из свог личног искуства. На тај начин ученици ће лако направити колекцију примера живота у складу са позитивним вредностима и врлинама како таква понашања не би остала далека и идеализована. За те потребе посебно су добродошли примери из живота школе коју ученици похађају (шта је урадио неки ученик/ученици, наставник па чак и особа чије име носи школа). Пример: у једној школи осмаци су, припремајући се за матуру, схватили да ће она бити организована као журка, са специјалним светлосним ефектима и да, иако се много томе радују, постоји проблем јер једној ученици то неће пријати. Она болује од епилепсије и таква светлост може да јој изазове напад. Ако прослава буде тако организована она неће моћи да присуствује. Делегација ученика се обратила наставницима и рекла да им је много важније да та другарица буде са њима те вечери, него да прослава буде модерна. Наставницима је било непријатно што они нису о томе размишљали и уважили су захтев ученика да се на прослави матуре не користи стробоскопска

светлост. Овај пример је добра подлога да се са ученицима разговара о емпатији, солидарности, прављењу приоритета.

По садржају, начину рада слободна наставна активност *Вредности и врлине као животни компас I* има капацитет да се са ученицима разговара и неким актуелним ситуацијама из школског живота и самим тим смањи нека постојећа тензија, разреши неки школски конфликт или идентификује ученик коме је потребна додатна помоћ.

У наставку упутства за сваку тему из програма дате су смернице, препоруке за рад. Наставници имају слободу да осмисле на који начин ће обрађивати садржаје и са којим материјалима али увек имајући у виду исходе које треба постићи. За крај овог уводног дела упутства издвајамо неколико техника које процењујемо као погодне за рад са ученицима у овој области.

**Драматизација** – ученици драматизују изабрани текст који у себи има неки вредносни проблем – на тај начин се стимулише разумевање како изгледају ствари из туђег угла, како се проблем може решавати и сл.

**Разговори о људима који су пуно учинили за заједницу** – ове активности имају за циљ да ученици увиде да се иза сваког великог достигнућа крије стрпљење, издржљивост и вежбање, а иза подршке заједници и поседовање одређених вредности и спремност да се особа посвети њиховом остваривању. Пример такве особе може бити Михајло Пупин.

**Разговор са гостима који су учинили добро дело –** организовање посете особа које су урадиле нешто што се уклапа у концепт програма. То може бити нпр. ватрогасац који је спасао особу из пожара али и неки ученик који је видео да гори кућа и јавио ватрогасцима. Уколико има услова наставник може организовати гостовање особе која је жива зато што је неко за њу учинио велико дело нпр. дао бубрег и пуно крви. Уколико је то изводљиво гост може бити и особа која је донирала бубрег (може се контактирати Удружење деце бубрежних болесника и трансплантираних особа http://svezaosmeh.org.rs). Пре гостовања ученике треба упознати са животом бубрежних болесника и поступком дијализе и заједнички припремити питања која ће им поставити.

**Моделирање кроз лични пример или пример појединаца из школе** – када ученици виде да се наставник труди да помаже другима или се у школи високо вреднује такво понашање то представља моћан начин подучавања вредностима.

**Подстицање самоиницијативе** – охрабрити ученике да сами проналазе начине како могу самостално помоћи другима у свакодневном животу с тим да то не треба да буде ништа велико нпр. помоћ старијим особама у комшилуку, брига о млађој браћи и сестрама или једноставно пружање подршке пријатељима у школи.

**Награђивање позитивног понашања -** истицање и похваљивање ученика који помажу другима и испољавају другарско понашање. Награђивање позитивног понашања подстиче ученике да буду пажљив и корисни у заједници.

**Разговор о филмовима** – разговор о животним вредностима и врлинама ликова који се појављују у изабраном филму даје ученицима јаснију слику о понашању људи. Примери филмова који имају капацитет да подстакну на размишљање и размену осећања.

- „Проследи даље“ https://www.imdb.com/title/tt0223897/
- „Последња трка“ https://www.imdb.com/title/tt0180923/
- „Хачико – прича о псу““ https://www.imdb.com/title/tt1028532/
- „Мала Акила“ https://www.imdb.com/title/tt0437800/
- „Дечак који је упеглао ветар“ https://www.imdb.com/title/tt7533152/

## ЖИВОТНЕ ВРЕДНОСТИ

Вредности су дубока и снажна уверења и принципи који утичу на изборе и понашање људи, обликују њихов однос према себи, другима и друштвеној заједници. Увек се говори о систему вредности јер сваки човек има више вредности које су међусобно повезане. Оне детерминишу начин на који ће се одређена ситуација доживети и разумети, оне активирају циљеве и усмеравају конкретне акције. Формирају се под утицајем искустава, образовања, културе, религије, породице и друштва у коме се живи. Успостављају се врло рано, по неким ауторима већ око пете године живота, мењају се како се дете когнитивно развија и стиче социјална искуства, да би се стабилизовале до краја адолесцентног периода и надаље остале релативно трајан систем који утиче на понашање. Родитељи имају велики утицај на формирање вредносне оријентације своје деце, али чим она почну да одржавају свакодневне контакте са вршњацима, нарочито у оквиру образовно-васпитног система, умањује се њихов доминантни утицај.

Свака генерација формира свој вредносни систем током специфичних друштвених околности што значи да различите генерације младих, под утицајем различитих друштвених околности (нпр. стабилан период, економска криза, пандемија...), могу да имају различите вредносне приоритете али у суштини неке вредности се појављују као универзалне и постојане у животу људи. Овај програм предвиђа да се са ученицима обраде неке такве вредности, као што су: живот, породица, здравље, љубав, образовање, мир, другарство, заједништво, опште добро, социјална правда. Наравно постоје још неке универзалне вредности и наставник може и њима да се бави (нпр. рад, животна средина, патриотизам, хуманост...). Без обзира колико вредности се буде обрадило ученицима треба да буде јасно да оне нису дате у хијерархијском односу, нема мање и више важних вредности али да појединци имају своје личне приоритете који се могу мењати у зависности од различитих фактора и фаза живота. На пример, здравље као вредност има различит значај за здраву особу у односу на болесну, рад за одраслог у односу на дете и сл. Ипак једна вредност се издваја и зато рад на овој тематској целини свакако треба почети разговором о животу. Као подстицај може се користити снимак где се доктор бори за живот тек рођене бебе која не показује знаке живота и успева да је оживи јер има уверење да се треба борити за сваки живот докле год постоји и најмања шанса да се успе (Doctor Saved ?Newborn?#viral #miraculous #doctor #save #newborn #amazingfacts #shorts #life #2023 - YouTube). Снимак је узбудљив и вероватно неће оставити ученике равнодушним и зато је добра подлога да се разговара зашто од живота нема ништа важније али и зашто људи често живот посматрају као нешто што се подразумева и не дају

му одговарајући значај. Често се о животу као вредности размишља тек када је он угрожен (болести, земљотреси, пожари, саобраћајне незгоде...). Могући су и други уводни подстицаји као што је нпр. песма Мирослава Мике Антића "Дивна песма" чији се текст у потпуности уклапа у концепт овог програма.

Следећа активност може бити давање налога ученицима да размисле и напишу шта је њима, у овом тренутку, у животу важно. Затим, анонимно, своје одговоре, по један на папиру, стављају у кутију. Заједно са наставником прави се попис наведених одговора и анализира оно што је добило највише гласова. Вероватно ће на листи бити различитих појмова, а на наставнику је да заједно са ученицима раздвоје оно што су универзалне вредности од онога што је ученицима тренутно важно али нема тај значај (нпр. игра, забава, дерби, тв серија, скијање, тренерка, патике..). Прича о вредностима се заокружује кратким појашњењем наставника шта су вредности, зашто су важне и зашто се за њих може рећи да су компас у нашем животу. На њима ће се радити и даље у току реализације програма јер су и следеће три теме повезане са вредностима.

Након почетног рада на животним вредностима ученици се упознају са кључним појмовима садржаја теме (*породица, здравље, другарство*...). Сви ти појмови се могу обрађивати интегрисано (на једном примеру више вредности) али и одвојено онако како наставник осмисли али у складу са принципом флексибилног планирања где се поштују ученичка интересовања. Имајући у виду узрасне потребе ученика било би добро да *другарство* као вредност добије већи "простор" и да се обрађује више часова. Код неких вредности треба додатни опрез због личних искустава ученика. На пример, при обради *породице* као вредности може се догодити да у групи постоји ученик који пролази или је прошао кроз болан период развода својих родитеља и прича о породици може бити узнемиравајућа.

Као идеју за обраду конкретних вредности предлажемо могући сценарио. Прво наставник ученицима даје подстицај по избору за увођење у кључни појам садржаја на основу чега се одвија краћа дискусија како би ученици исказали своја размишљања. Наставник дискусију завршава коментаром у коме даје појашњење конкретних вредности и неколико примера њихове повезаности са понашањем. У наставку ученике уводи у кратку активност где треба нешто у вези тог појма самостално даураде, у пару или малој групи. Активности морају бити кратке али смислене и ученичком искуству и потребама блиске. Уколико се укаже потреба ученици могу добити домаћи задатак и о њему разговарати на следећем часу.

Као пример наводимо могући начин обраде вредности о*бразовање*. Подстицај може бити о актуелној ситуацији у Авганистану где девојчице не могу да остваре своје право на школовање или о деци у Бангладешу која уместо у школу иду да раде у тешким условима за малу надокнаду (изабрати неки од бројних клипова на ову тему са интернета). Након размене утисака наставник може да подели ученике у мање групе и да им да неке налоге. Нпр. једна група може да разматра

зашто је добро за дете да се школује, друга зашто је то добро за друштво, трећа група може да попише које све послове не може да обавља особа која је завршила само основну школу, четврта да попише послове које може да обавља особа која је завршила само основну школу итд. Групе представљају своје одговоре и заједнички идентификују разлике у могућностима које постоје између особа које су образоване и које то нису, као и разлике које постоје у могућностима држава чији су грађани слабије односно, боље образовани. Закључак активности треба да иде у правцу да образовање обезбеђује добробит, напредак и појединцу и заједници. Моћ и утицај директно су повезани са нивоом образовања људи и зато је образовање важна вредност. Наставник може да укаже на феномен да богате земље доста новца дају сиромашним људима али најчешће у облику хране, лекова и сл.. То јесте вид хуманитарне помоћи али треба питати ученике да ли је то права помоћ и позвати се на мисао *Дај човеку рибу и нахранићеш га за један дан, научи га да је лови и прехранићеш га за цео живот.* Као домаћи задатак ученици могу добити налог да до следећег часа на интернету пронађу још неке мудре мисли о образовању о којима ће се разговарати на следећем часу. Наставник може да им каже неке мисли које се њему свиђају нпр. „Што више знаш више вредиш“ или „Лепа ствар у вези знања је што ти га нико не може узети“ .

Како је другарство вредност али истовремено и важан ресурс за психофизичко здравље ученика, осим што предлажемо више часова нудимо и више идеја за реализацију.

У периоду детињства, једна од најзначајнијих вредности је другарство. Испољава се као тежња повезивања са другом децом на бази заједничких интереса, игре или провођења слободног времена и значајно доприноси емоционалном и социјалном благостању детета и његовом правилном психофизичком развоју. Да би имало трајнији карактер, другарство захтева улагање времена и енергије и тада се темељи на емотивној повезаности, међусобном подржавању и разумевању – у том случају говоримо о пријатељству. Деца и млади добра другарства високо вреднују јер им обезбеђују:

- повезаност са другима – другарство пружа осећање припадности и спречава осећај усамљености;
- уживање у забави и радовању – са другарима се деле смешни тренуци, забава и интересовање, што утиче на осећај среће и испуњења;
- емоционалну подршку – када је тешко другари пружају подршку разговором, присуством и конкретним акцијама;
- доживљај прихваћености – добри другари помажу да се особа осећа прихваћено и вредно, што позитивно утиче на самопоштовање;
- унапређење квалитета живота – када постоји вршњачка подршка и друштво, живот постаје богатији и садржајнији;
- лични раст и развој – пријатељи могу помоћи да се прошире видици и науче нове ствари.

Другарство као вредност пружа велике могућности за рад са ученицима и може се посматрати из различитих углова, нпр.: шта је другарство, ко све може бити друг, зашто нам требају другови, како стичемо другове, шта су групе другара, шта другови не би требало да раде, шта кад се другари посвађају, како се мења другарство са одрастањем....

Због специфичности теме добро је у раду са ученицима комбиновати елементе искуствене и драмске радионице. То значи да ученици, по својој потреби и осећању, могу јавно да поделе са групом нека своја лична искуства у вези дружења о чему ће сви заједно разговарати. Друга варијанта је да се таква искуства не деле јавно већ анонимно, стављањем у кутију, што ученике штити од непријатности да се оголи њихова интима а ипак омогућава да разговарају о нечему што је реалност њиховог живота. Трећи начин рада базира се на драмској радионици где наставник осмишљава ситуацију о којој ће се разговарати. У тој „Као да...” ситуацији ученици се осећају пријатније и слободнији су да изразе своје мишљење. Која варијанта је боља зависи од самог садржаја који се обрађује. На пример, свако је прошао кроз искуство да га је добар друг на неки начин повредио али мало људи воли о томе јавно да говори и зато је то боље прорадити кроз форму драмске радионице. Међутим, у разговору о томе како стичемо другаре или зашто су нам они потребни ученици ће у већој мери бити спремни да говоре и о личном искуству.

О другарству као вредности се може промишљати из још једног угла. Истраживања показују да су развој ИКТ-а и друштвених мрежа значајно променили начин на који се деца друже (пример лонгитудинална студија рађена у САД https://nationalgeographic.rs/nauka/prirodne-nauke/a41659/Tinejdzeri-se-danas-najvise-druze-preko-drustvenih-mreza.html). То је утицало да деца проводе мање времена заједно ван школе, мање спавају, имају слабије развијене социјалне вештине што их чини мање отпорним на проблеме са којима се сусрећу. Последица тога је пораст броја деце која су усамљена, потиштена, агресивна или са још тежим поремећајима као што су депресивност, анорексичност и суицидалне мисли. Зато школа, чак више него пре, има обавезу да ствара услове у којима ће ученици развијати и одржавати блиске, топле, хумане односе једни са другима, као и са наставницима који их подучавају. Васпитна улога школе посматра се као одговор на потребе ученика а у овом тренутку евидентна је потреба да се ученици подучавају дружењу без “посредника”. Интересантно је проверити шта ученици, као генерација која је одрасла уз информационе технологије, мисли о њиховом утицају на начин како се они сада друже и колики значај дају дружењу ван друштвених мрежа и виртуелних игрица. У наставку од ученика се може тражити да промишљају како ће будуће генерације да се друже и шта ће им ту бити важно. Било би добро довести их до уверења да непосредан, блиски однос у дружењу нема алтернативу.

У програму, у оквиру теме о вредностима, наведен је и кључни појам садржаја *опште добро*. То су ресурси који су по својој природи такви да су потребни свима и свако их треба употребљавати али на начин да нико други не буде ускраћен или оштећен. То су: вода, ваздух, земља, шуме, улице, тргови, улично осветљење...па и културна баштина у најширем смислу (нпр. споменици). За опште добро важан је принцип једнакости и уколико неко жели за себе више него што му треба или чини нешто ради своје добити на штету општег добра онда је сигурна потврда да особа има проблем са системом вредности. На пример, особи која живи у стану чији су прозори близу бандере са уличним осветљењем смета та светлост и она разбија сијалицу иако тиме оставља део улице без осветљења и људи који туда пролазе неће добро видети куда иду те се могу повредити. Пример неодговорног понашања је и када неко на информацији од општег добра (нпр. на аутобуском стајалишту табла са бројевима аутобуса који ту стају) залепи рекламу за своју фирму или писање графита на зградама од општег добра. Неодговорно је свако понашање када се

у реку баца ђубре, загађује ваздух или земља. Ученике треба континуирано током остваривања овог програма подстицати да региструју ситуације где је дошло до угрожавања општег добра ради интереса појединца и да о томе промишљају у смислу како реаговати да се таква понашања смање (да ли су боље казне или подучавање људи о општем добру).

За рад на овој теми могу се користити различита издања којих има на тржишту а тичу се уопштено животних вредности или неких конкретно као што је нпр. другарство.

**ЉУДСКЕ ВРЛИНЕ**

На причу о вредностима природно се надовезује промишљање о врлинама јер су вредности уверења која се преко врлина, као особина људи, манифестују у њиховом понашању. Још у античко време оне су истицане као важне за живот заједнице, односно као крајњи циљ живота или темељни принцип постојања. Тада су издвојене четири врлине по Платону (други филозофи су имали извесне измене и допуне), и то:

- разборитост (лакоћа увиђања шта треба чинити у различитим животним ситуацијама);
- праведност (трајно расположење за дати свакоме што му припада);
- умереност (лакоћа управљања тежњама и њихово држање у границама разума);
- храброст (лакоћа свладавања тешкоћа у вршењу добра).

Данас говоримо о већем броју врлина али у суштини може се рећи да су ове четири окосница. Нпр. без врлина истинољубивости, емпатичности, одговорности нема праведности. У овом програму направљен је избор неких врлина али наставник има слободу да листу допуњује (нпр. храброст, умереност, племенитост...) и да повезује међусобно врлине јер се оне у животу појединца често здружено појављују. Издвајамо врлину *одговорност* коју треба континуирано провлачити током рада на различитим садржајима како би се остварио очекивани исход програма који тражи од ученика да има одговорност за своје понашање.

Нажалост, искуство људске цивилизације показује да се она одвија између доброг и лошег јер сви људи имају и врлине и мане. Ипак, цивилизација опстаје захваљујући ономе што је у човеку добро. Неко је рекао да су емпатија, толеранција, поштовање, солидарност "лепак" који одржава људску заједницу. Како оне нису урођене одговорност је одраслих да их код деце и младих развијају.

О врлинама свакако није прикладно држати предавања. Због специфичности садржаја најбоље је да се користе изабране приче, филмови или студије случаја као подлога за разговор и промишљање о врлинама. Ученике треба водити тако да препознају мотивационо дејство врлина, односно да наше понашање има везе не само са нашим потребама већ и са нашим вредностима и врлинама. Да ли ће особа која нађе новчаник пун пара уложити труд да пронађе власника или ће новац задржати за себе не зависи од способности, па чак ни потреба јер најчешће особе које враћају пронађени новац нису богате. То су особе које краси врлина поштење. По природи ствари

врлине и мане се појављују као гроздови где једна другу привлаче. На пример, похлепан човек може бити склон крађи и лагању, а правдољубив поштовању и толеранцији. Рад са ученицима треба да иде у правцу увида да врлине нису ексклузива која се појављује само у ванредним ситуацијама нпр. пожару, земљотресу, пандемији. Оне су саставни део живота и појављују се у различитим свакодневним ситуацијама. Такође, карактерише их нека врста "заразности" односно, кад смо окружени људима са врлинама то позитивно делује на нас да се и наше врлине испоље. Нажалост, исто је и са манама. Уколико нас неко упорно лаже, то подстиче и нас да и ми не будемо искрени према тој особи.

Ученицима треба скренути пажњу да се понашање у складу са вредностима и врлинама појављује код особа које су зреле, независне, самоуверене и немају страх да ће ако нпр. бране права слабијих бити одбачени у друштву. Они то раде зато што верују да сви људи треба да имају иста права а то је унутрашњи осећај за праведност. Програмом није предвиђено да се са ученицима обрађује морал али то је сродна тематика и неминовно ће бити повезивања јер моралност представља вредносно одређење шта је исправно а шта није а ученици свакако разликују морално од неморалног понашања. Међутим, за њихов узраст довољно је разговарати о вредностима и врлинама и њиховом манифестовању у понашању.

Како се програм реализује са ученицима од 11 до 13 година који су у интензивном процесу социјалног развоја за њих је још увек важно шта други мисле о њима, имају слабу отпорност на притиске вршњака и страх да ће бити етикетирани и одбачени акоураде нешто што група којој припадају или желе да припадају не прихвата (нпр. ученици који воле да уче често добијају "етикету" штребера). Због тога се дешава да не поступају у складу са својим потребама, осећањима, вредностима, врлинама. То им наравно не прија, уноси немир али потреба за припадањем групи вршњака је јача. Међутим, то је прави период да се ученици охрабрују да буду независни, самоприхватајући, храбри у изношењу својих врлина и да се понашају у складу са сопственим вредностима. Рад на овој тематској целини треба да буде избалансиран између уважавања развојних потреба ученика у процесу њихове социјализације и подстицања онога што су пожељна уверења и понашања. Главни ослонац у таквом раду увек је добробит појединца и заједнице. Са одрастањем та овисност о друге се смањује а повећава се храброст да се буде свој. Зато се може рећи да садашњи рад са ученицама тек ће касније, кад они одрасту, дати ефекте.

Као и код претходне теме ученике у причу о врлинама треба увести пажљиво, изабраним подстицајем. На пример, ученицима се може испричати причао Александру Флемингу, научнику који је задужио човечанство открићем пеницилина (Priča o zahvalnosti - David Naum). Прича је добра за разговор на тему да ли се добро добрим враћа, да ли је награда већ само чињење доброг дела, да ли људи препознају туђе врлине, шта је захвалност и на које све начине се може исказати... Још боље ако је подстицај прича о особи која је просторно и/или временски блиска ученицима а красе је неке врлине.

Следећа активност може бити у пару, при чему сваки пар добија по једну врлину и задатак да наведе понашање у коме се препознаје да особа која се тако понаша има ту врлину. Нпр. за

врлину одмереност опис понашања могао би бити: дечак купује патике, родитељи су му рекли да може да изабере шта жели јер му је био рођендан, он бира патике које нису много скупе и нису познате марке јер су добре, лепо изгледају и удобне су. Нема страх да ће му се другари смејати што није купио патике познате марке. Вежба се може наставити тако што ће парови добити комбинацију две врлине да осмисле одговарајуће понашање. Нпр. за врлине емпатија и истинољубивост опис понашања може бити: две другарице су у сукобу јер једна тврди да је друга свима рекла њену тајну. Особа која је емпатична и истинољубива може рећи да разуме прву девојчицу колико је повређена јер нико не воли да се тајне шире (емпатија), али да је истина да друга девојчица то није никоме рекла (истинољубивост) и да треба испитати ко је то урадио. Овакве вежбе су захтевне и наставник треба да помогне ученицима наводећи различите примере.

У наставку може се од ученика тражити неки вид рефлексије и саморефлексије, у смислу да препознају своје врлине и врлине људи око себе (родитеља, брата, сестре, бабе, деде, тетке, другара, наставника...). Може се очекивати да ученици имају тешкоће око именовања врлина. То се може решити тако што ће ученик описати нечије понашање а затим ће сви заједно покушати да одреде да ли је у основи тог понашања праведност, истинољубивост, одмереност, поштење, великодушност или нека друга врлина. Претходна вежба и ова заправо имају исти циљ а то је дубље разумевање врлина и њихово испољавање у понашању људи.

Исти циљ има и активност у којој се од ученика тражи да разговарају са својим укућанима коју врлину они посебно цене и зашто, како би о томе причали на часу. Све активности које ученицима приближавају врлине као нешто што није ни ретко ни имагинарно добродошле су. То је неопходно зато што су ученици превише изложени информацијама које говоре о понашању људи који су урадили нешто лоше (возили под дејством алкохола, прелазили улицу где није дозвољено, обили трафику, направили лажни налог на друштвеној мрежи, слагали...). Удружено са порукама које фаворизују да неко вреди онолико колико добар аутомобил вози или где летује, младима заиста није лако да на прави начин створе слику о свету око себе и граде своје вредности и врлине. Понашање људи, усмерено на добробит појединаца и заједнице, остаје у сенци и ствара се утисак да тога нема или чак да је такво понашање непожељно (нпр. мишљење да данас није добро бити поштен или одмерен...). Зато је неопходно посебну пажњу посветити том сегменту рада на врлинама која се повезује са следећом тематском целином о социјалним вештинама. Ту се посебно мисли на асертивност као вештину која помаже људима да се боре за своја права а да не угрожавају друге. Асертивност се поставља као најбоља солуција између агресивности и пасивности и може бити помоћ да неко због својих врлина заиста и не настрада.

За рад на овој теми могу се користити различита издања доступна на тржишту која се односе уопштено на врлине или на неке одређене (захвалност, истинољубивост...). Међу њима издваја се издање Креативног центра „Речник врлина“ који је конципиран као прича кроз коју читаоца води девојчица Ана. Сваки нови лик који улази у Анину причу има еквивалент у врлини која почиње истим словом: на пример, дека нас упознаје са добротом, а Емилија са ентузијазмом, тако да је „Речник врлина“ и својеврстан буквар врлина.

**СОЦИЈАЛНЕ ВЕШТИНЕ**

Социјалне вештине су у програму дате као трећа тематска целина која се надовезује на вредности и врлине. На пример, за многе социјалне вештине потребно је саосећање а емпатичност је у програму дата као врлина. Заправо, иако су четири теме дате одвојено оне су повезане и могу се интегрисано обрађивати уколико наставник осмисли одговарајуће активности и материјале. Када је у питању избор подстицаја, један од критеријума, поред узраста ученика, треба да буде и њихов капацитет да подстакну промишљање о повезаности вредности, врлина и социјалних вештина.

Ниједан човек није "острво" само за себе. Сви функционишемо у заједници са другим људима од којих свако од нас има своје потребе, интересовања, навике, способности и животно искуство. Бити социјално компетентан данас је, више него у прошлости, потребно за успешан живот а добра вест је да се то учи и развија. Наравно, тај развој се дешава спонтано под утицајем свега чему је особа изложена и то у свом свакодневном животу (породица, вршњаци, медији) али добро је да се о томе и фокусирано ради са ученицима у образовно-васпитним установама, посебно у узрасту од 11 до 13 година када се дете развија у младу особу али још увек осетљиву и недовољно спремну за богати социјални живот.

О значају социјалних вештина најбоље говори чињеница да их Светска здравствена организација повезује са здрављем људи и дефинише као способност прилагођавања и позитивног понашања које омогућава особама да се успешно носе са захтевима и изазовима које живот пред њих ставља сваког дана. Добра страна социјалних вештина је њихова трансверзалност односно, могућност примене у различитим ситуацијама.

За добро функционисање у сложеној заједници потребне су неке вештине које се могу посматрати као когнитивне, социјалне и емоционалне. За потребе овог програма издвојене су следеће вештине: критичко мишљење и одређивање приоритета (когнитивне); сарадња, брига о другима, асертивна комуникација, волонтирање, конструктивно решавање конфликата (социјалне); препознавање сопствених и туђих осећања и самоконтрола (емоционалне).

Рад на овој тематској целини може започети неким подстицајем о просоцијалном понашању људи или волонтирању. Нпр. ученици се могу упутити да на интернету потраже како изгледа упитник за волонтере у Центру за интеграцију младих који се бави пружањем помоћи тзв. деци улице која живе и раде на улици. Било би добро да се ученици ставе у ситуацију да процењују колико човек треба да мисли на себе а колико на друге и заједницу и да ли је то у некој врсти сукоба. То је прилика да се опет говори о општем добру и то у духу мисли да ако није свима добро никоме није добро. Као и у раду на другим садржајима ученике треба подстицати да образлажу своје ставове, да аргументују али и слушају друге. То је прилика да се види како ученици доживљавају свет око себе, да ли је индивидуално увек изнад колективног и добра је подлога за разговор на тему како би овај свет функционисао када би свако мислио само на себе.

У наставку ученици се могу поделити у мање групе са задатком да наведу шта по њиховом мишљењу подстиче просоцијално понашање људи. Не очекује се да ученици наведу велики број утицаја, довољно је само неколико као што су: да ли се људи у окружењу тако понашају, да ли се таква понашања на неки начин награђују, колико се у медијима о томе говори, колико је неко осетљив на проблеме других људи и сл. Након размене одговора наставник их систематизује и поентира да је просоцијално понашање општи назив за различите видове понашања којима је заједничка усмереност на добробит заједнице, сарадњу и помагање другима. Оно се развија одрастањем и то највише учењем по моделу као и добијањем неке врсте поткрепљења за учињено добро дело за заједницу. То не мора бити нека конкретна награда, довољно је да то неко примети и прокоментарише као *баш лепо што си Лени помогао* или *видим да си Милицу загрлила док је плакала баш си то добро урадила* и сл. У складу са тим наставник може направити договор да у групи негују такво понашање. Такође, ученици се могу упутити да на часовима са групом размене и уочено понашање супротно од просоцијалног где је особа мислила само на своју добит, где је некога оштетила, повредила и промислити како реаговати у таквој ситуацији (нпр. неко ко је неправилно паркирао ауто и онемогућио пешацима да користе тротоар или пекара која продаје подгрејано пециво од јуче...).

На ову активност добро се надовезују друге вежбе у којима се ученици боље упознају са различитим социјалним вештинама. Наставник се може определити да рад на њима систематизује у три правца у складу са наведеном поделом на когнитивне, емоционалне и социјалне вештине.

Логично је почети од критичког мишљења као вештине потребне за све животне ситуације. Многи програми обавезних предмета имају очекивани исход који се тиче критичког мишљења те то није нешто што се не ради са ученицима али у оквиру овог програма то се може детаљније урадити и на више примера како би ученици јасније схватили смисао, сврху и значај критичког мишљења посебно за просоцијално понашање. Ту се посебно мисли на разликовање истинитог од неистинитог, битног од небитног, хитног од мање хитног што је уско повезано са вештином прављења приоритета о чему се врло мало са ученицима ради а та социјална вештина је врло значајна за добробит и појединаца и заједнице. За те потребе могу се осмислити вежбе које ће од ученика захтевати обе вештине. У питању су вежбе где ученици радећи у малим групама треба да реше неки сложени проблем који прво морају критички да анализирају и открију из којих мањих проблема се састоји а затим да одреде приоритете решавања јер се из неког разлога (нпр. нема довољно времена, новца, људства...) не могу сви истовремено решити. Проблем може бити комуналне природе у некој измишљеној општини где грађани имају различите потребе и приоритете (деца, одрасли, старији, предузетници, туристи, инвалиди...), а ученици треба да одреде чије су потребе важније и шта треба прво урадити (да ли изградити паркић, поставити нове семафоре, направити бољу одбрану од поплава, организовати фестивал атрактиван за туристе, изградити дом за стара лица итд.).

Као следећа област рада могу бити осећања јер и она имају универзалност и јаку повезаност са социјалним вештинама. Препознавање сопствених и туђих осећања и самоконтрола

су карактеристике особа које имају боље социјалне вештине, односно боље се сналазе у социјалним ситуацијама. Међутим, ученици у овом узрасту још увек имају тешкоће да препознају и именују сопствена осећања а туђа још теже. По том питању речник им је врло скроман, обично кажу да се осећају кул, сморено, безвезе.... Зато се може десити да ученици не препознају да је неко ко изгледа као да је бесан  заправо је тужан или уплашен па самим тим изостаје адекватна реакција. За те потребе наставник може са ученицима да организује неку врсту вежбе о врстама емоција. Могућности су велике, чак се може радити и нешто као квиз. Нпр. ученици се поделе у групе које су такмичарске. Када наставник на табли напише неку емоцију (нпр. завист, понос, љубомора, страхопоштовање...) ученици на папиру пишу својим речима опис те емоције нпр. то је кад.... Наставник чита одговоре и поен даје групи/групама које су дале најбољи опис. Друга варијанта је да наставник да опис а групе треба на папиру да напишу коју су емоцију ту препознали. Нпр. опис за завист: *непријатељски осећај према другима који имају нешто што сматрамо да то више припада нама*. Овакве вежбе имају за циљ да појачају осетљивост ученика за различита емоционална стања и способност да их препознају код себе и других, правилно их именују и правилно реагују. А затим се може радити на другим аспектима осећања као што су вербални и невербални показатељи осећања, разлози зашто имамо осећања (чему она служе), шта изазива одређене емоције, шта радити са променљивим и мешаним осећањима...Све ове активности су важне јер оснажују социјалну вештину самоконтроле. У узрасту ученика од 11 до 13 година и емоције и понашања могу бити врло бурни и често непримерени ситуацији што може водити ка конфликтима. За рад на овој тематици пожељно је користити што реалније ситуације из живота ученика а причу о емоцијама повезивати са радом и на другим садржајима. На пример, у оквиру теме о људским врлинама предвиђен је рад на кључном појму садржаја праведност који се лако може повезати са осећањима. Ученици треба да погледају (уз претходно појашњење наставника о каквом експерименту се ради) снимак реакције мајмуна на различите награде, односно колико се лако побуђује осећај беса кад нема праведности (Frans de Waal: Moral behavior in animals – YouTube, за ученике део од 13. минута). Овај експеримент показује колико је осећај за неправду биолошки дат и зато је важно, ради добробити и појединаца и заједнице, борити се за праведност као вредност.

У оквиру рада на осећањима наставник може да организује вежбе у којима се демонстрирају технике које помажу самоконтроли емоција. То је важно код јаких и негативних емоција као што су бес, страх, туга, завист јер нас штите да нешто не урадимо погрешно због чега би се могли кајати. Ученицима треба показати једноставне технике примерене њиховом узрасту као што су: изброј до 10, певај и играј уз музику, гњечи пластелин, жврљај на папиру, играј се са кућним љубимцем, трчи, вози бицикл или ролере, разговарај са блиском особом, љуљај се и клацкај у паркићу... Поред ових техника важно је охрабрити ученике да уколико препознају да су осећања прејака и не могу их контролисати онда треба да траже помоћ одраслих и стручњака.

И као трећи правац рада намеће се комуникација која као и критичко мишљење и осећања има универзални значај за човека и све ситуације у којима се може наћи. Како је комуникација међупредметна компетенција и други предмети су у обавези да је унапређују али у оквиру овог програма фокус је на комуникацији која унапређује добробит појединца и заједнице. Зато је у програму као садржај наведена асертивна комуникација. Ученици треба да освесте сопствену улогу у остваривању позитивних односа са другим људима и заједницом, као и да прихвате личну

одговорност за своје поступке. Суштина је ученике усмерити да се боре за своја права, своје потребе и интересовања али на начин који не угрожава никога. Постоје бројне вежбе које се са ученицима могу радити да би се унапредила вештина асертивне комуникције. Посебно су добре оне које у себи садрже неки вид драматизације која илуструје како изгледа асертивна у односу на пасивну и агресивну комуникацију.

Уз асертивну комуникацију природно иде рад на конструктивном решавању конфликата. Као подстицај може се користити кратки али ефектни цртани филм *Мост*

( “Bridge" by Ting Chian Tey | Disney Favorite - YouTube ). За даљи рад на овој тематици одлично се уклапа филм у трајању од 10 минута који су снимили ученици у Дому ученика у Врању "Konstruktivno rešavanje konflikta" - Dom učenika srednjih škola Vranje - YouTube

За рад на сарадњи постоје бројни филмови који могу имати функцију подстицаја и изазвати код ученика реакцију. Нпр. иако су у питању комерцијални цртани филмови примерени су овој тематици, узрасту ученика и духовити су. Доступни су на јутјубу (Teamwork and Leadership | Animated short clip | Creative 360 | #teamwork #leadership #motivation - YouTube ). Нешто озбиљнији подстицај може бити снимак веслача који показује снагу заједништва ( Inspirational Video On Rowing and Teamwork - YouTube ). У богатој понуди материјала на ову тему издвајамо цртани филм у трајању од 2:41 минута (GOOD COLLABORATION (2014) - YouTube ) који изванредно повезује све што је садржај овог програма (вредности, опште добро...) али је на енглеском језику и може се (уколико се не припреми превод) користити у оквиру корелације са предметом енглески језик.

**ДОБРОЧИНСТВО**

Последња тема *Доброчинство* иако је одвојено дата заправо је повезана са свим претходним програмским садржајима и у литератури се води као вид просоцијалног понашања. Као што је већ препоручено да се ради интегрисано и ова тема се може обрадити током рада на претходним садржајима, а може и одвојено како би добила на значају који заслужује.

Доброчинство се често изједначава са више различитих израза као што је хуманитарни рад, алтруизам, задужбинарство или великодушност. Али у суштини свих израза налази се филантропија (човекољубље) као животна вредност или начело из ког произилази понашање које

је усмерено ка добробити других људи и/или заједнице без личне користи. Међутим, доброчинитељи, задужбинари као филантропи се не слажу с тим јер сматрају да и они имају своју личну корист јер им брига за друге и помагање другима даје смисао постојања те сматрају да су и они на добити.

Резултат рада на овој теми треба да буде јачање осетљивости ученика за препознавање примера понашања људи у складу са вредностима и врлинама и понашања оријентисаног на опште добро.

Ученици у 6. разреду у оквиру историје уче о задужбинарству које у Србији има велику традицију још од Немањића. Они могу добити налог да истраже задужбине крунисаних глава нпр. краља Милутина или добростојећих грађана који су у току 19 века подигли и оставили заједници бројне грађевине за потребе науке, образовања, медицине а које се и данас користе као опште добро. О задужбинама треба ученици да се баве и на локалном нивоу јер у свакој средини постоје такви примери а пожељно је да се спроведу и активности које показују да задужбинарство није ствар прошлости, односно да оно постоји и сада. Може се навести пример моста преко Дрине који је подигао својим средствима Слободан Павловић 1996. који спаја Србију са Републиком Српском.

Пример другачије врсте подстицаја који се такође може употребити за увођење ученика у тему је одговор који је дала глумица Одри Хепберн (амбасадорка добре воље УНИЦЕФа) на питање које савете може дати за лепоту жене. Она је рекла:

За привлачне усне - изговарајте речи са љубазношћу;

За дивне очи - тражите добро у људима;

За згодну фигуру - делите своју храну са гладнима;

За дивну косу - дозволите деци да вам пролазе прстима кроз косу;

За држање - ходајте са сазнањем да никада нећете ходати сами.

За рад на теми могу се осмислити различите активности. На пример, од ученика се може тражити да разговарају са одраслима из свог окружења (родитељи, бабе, деде, комшије...) и утврде да ли су они некада учествовали у некој активности која је била хуманитарног карактера или је њима неко помогао кад им је било тешко (нпр. учествовали су у акцији прикупљања новца за болесно дете или су у болници добили трансфузију крви коју је непозната особа дала или су комшије помогле када је олуја однела кров да се направи нов...). На часу се размењује оно што су ученици прикупили. Друга идеја је нешто сложенија и захтева да наставник припреми одговарајући материјал а то је кратак опис за 4 особе које су учиниле неко добро дело (нпр. једна је купила инкубаторе за превремено рођене бебе, друга је финансирала изградњу мањег моста који ђацима пешацима скраћује пут до школе, трећа је дала свој стан да користе родитељи чија се деца

лече од тешке болести и сл.). Ученици раде у пару са задатком да замисле да су комисија која треба да изабере само једну особу од понуђене четири којој ће се доделити награда за учињено најбоље добро дело. Избор треба да образложе. За очекивати је да ће ученицима бити тешко да направе избор што је и циљ ове активности – да доброчинство није вид такмичења и да је свако добро дело добро и да зато народ каже „Лепота до вечери - доброта до смрти".

За рад на овој теми погодно је организовати гостовање особе која је доброчинитељ. У свакој средини има пуно таквих особа које су обично мало познате у јавности јер оне то и не чине да бих их други људи хвалили. Ученици треба унапред да се упознају са тим шта је све та особа урадила за друге (нпр. 30 пута је дала крв, спасила бебу из пожара, подигла јавну чесму...) и да спреме питања како би што више сазнали о вредностима и врлинама које красе ту особу и како се осећа кад помаже другима. Такође, ученици могу истражити ко су били велики доброчинитељи у њиховом окружењу у прошлости и како се садашње генерације односе према њима и њиховим делима. Наставник може као увод у ову активност да прикаже шта је све Михајло Пупин урадио за своју земљу и њене становнике; какве све грађевине су за своју домовину оставили капетан Миша Атанасијевић или Илија Коларац и сл.

Кључни појам садржаја у овој теми су и организације које се баве различитим активностима чији је заједнички именитељ доброчинство, хуманитарни рад и одсуство профита. У њиховом раду обичну учествује много волонтера Могу бити владине, невладине, црквене, глобалне или локалне, велике или мале, оне које уопштено помажу људима или некој одређеној циљној групи. Ученици могу истражити оне које делају у окружењу и учинити их видљивијим ако направе неки вид њихове промоције у школи (изложба, трибина, текст у школском часопису...). Људи често не знају колико таквих организација у њиховој средини има и колико су њихова дела велика. Наставник може упутити ученике да самостално истражују које су то организације. На пример, могу на интернету истражити хуманитарну организацију УНИЦЕФ и сазнати ко је њен оснивач, који су циљеви, како се финансира, шта су постигли до сада (локално, глобално) и ко су у нашој земљи амбасадори добре воље (Ана Ивановић и Александар Саша Ђорђевић) и чиме се они баве у овој орагнизацији. Исто се може урадити за организацију Црвени крст, Црвени полумесец или за организације које се баве нпр. пружањем помоћи Србима који живе у тешким условима на Косову и Метохији. Као активност може им се дати информација из новина са налогом да сазнају нешто више о томе. Пример вести: Хуманитарна организација "Солидарност за Косово" чији је председник Арно Гујон у сарадњи са епархијом рашко-призренском и хуманитарном организацијом "Мајка девет Југовића" донирала је клиничко-болничком центру Приштина са привременим седиштем у Грачаници хематолошки и биохемијски анализатор и апарат за побољшану дистрибуцију кисеоника.

Програм се завршава са захтевом да ученици, заједно са наставником, осмисле и реализују неке мале али реално изводљиве активности које су просоцијалне, односно које у себи садрже идеју доброчинства, општег добра, филантропије. Циљ је да ученици схвате да се добробит не "мери" јер је свака и најмања добробит велика и значајна. Кроз остваривање такве активности ученици треба да осете да је добробит и за оне који примају и за оне који дају помоћ, односно да добра дела иду у оба смера. Као помоћ у раду дајемо пример две могуће акције доброчинства.

Пример 1: ученик из групе се разболео (није битно колико дуго неће ићи у школу и колико је болест озбиљна). Ученици могу да напишу писмо подршке другару у смислу да му желе да брзо оздрави, да они мисле на њега, да су ту за сваки вид помоћи...и да се сви потпишу. Овај сасвим мали гест другарства сигурно ће пријати болеснику. Пример 2: у сваком одељењу постоје ученици који имају одећу коју су прерасли а немају млађу сестру, брата који би је могли носити. Да би се избегло бацање одеће она се може донирати неком коме је потребна. То може бити и неком другу или другарици из школе али треба имати у виду да је некада непријатно примити директно такву помоћ и боље је да то иде преко организација које се тиме баве. Кораци у акцији: ученици који имају вишак одеће (то не морају бити сви из групе), уз помоћ родитеља, праве одабир шта ће донирати. Следећи корак је проналажење центра за донације у непосредном окружењу, затим припрема одеће (мора бити чиста), паковање и њено одношење у центар. Заједнички део акције ученика је проналажење организације у коју треба однети донацију. То је прилика да ученици прикупе информације о изабраној организацији (када и ко је основао, како ради, ко су корисници, које проблеме у раду имају, шта им је највећи успех...). Може се организовати да неки активиста те организације гостује и ученицима појасни зашто је важно помагати другима и коме донирана одећа одлази. Акција се може спровести заједно са групом ученика који похађају Грађанско васпитање јер је по програму у петом разреду предвиђено спровођење активности у корист права неке особе што је компатибилно овом захтеву.

Планирање наставе и учења, као и праћење и вредновање напредовања ученика остварује се у складу са општим упутством за остваривање слободних наставних активности.

И за крај треба имати у виду да остваривање циља овог програма није само у вези са оним што ће се дешавати на часовима слободне наставне активности *Вредности и врлине као животни компас I* већ и са целокупном атмосфером у школи и друштву, вредностима које се негују, понашањима која се награђују, врлинама које се афирмишу. Према Бандуриној теорији учења по моделу, агресивност се усваја као последица посматрања агресивних модела (из блиског окружења или узора из медија, литературе, игрица) који не бивају кажњавани, не сносе сразмерне последице, или чак бивају награђени, мада је и изостанак било какве реакције само по себи позитивно поткрепљење неприхватљивог понашања. Агресивно понашање се устаљује кроз посматрање, имитирање и понављање из ситуације у ситуацију. Међутим, то исто важи и за асертивно понашање, емпатично понашање, волонтирање, сарадњу, толеранцију... а на школи и друштву је да брину да ученици имају одговарајуће узоре за учење по моделу.

**ДРАМСКА УМЕТНОСТ**

Циљ учења програма слободних наставних активности *Драмска уметност* у 5. или 6. разреду је развијање различитих аспеката личности – од когнитивних, моралних, преко естетских, физичких, социјалних и емоционалних. Кроз групни рад, ученици треба да открију и развију све поменуте аспекте личности. Њихов развој, кроз подражавање, пратиће и дубље, присније упознавање са осталим ученицима који су у истој групи и који су одабрали да се баве истом слободном наставном активношћу. Ученици треба кроз учечешће у овој слободној наставној активности да раде на развијању, јачању и дестигматизовању емпатије као врхунске вредности у свим аспектима својих личности.

Разред: пети/шести

Годишњи фонд часова: **36 часова** (1 час недељно)

| *Опште међупредметне компетенције* | На крају године ученик ће бити у стању да: | ТЕМА и Кључни појмови садржаја |
|---|---|---|
| Компетенција за целоживотно учење<br><br>Комуникација<br><br>Рад са подацима<br><br>Дигитална компетенција<br><br>Решавање проблема<br><br>Сарадња<br><br>Одговорно учешће у демократском друштву<br><br>Одговоран однос према здрављу | препричава и тумачи различите драмске текстове, наглашавајући битне догађаје...<br><br>примењује различите технике препричавања и мења детаље у причи.<br><br>прича различите приче, користећи правилан редослед догађаја, дијалоге и описе ликова.<br><br>ствара оригиналне приче и адаптира постојеће текстове<br><br>користи глас, говор тела и изразе лица за приказивање ликова и емоција током причања приче.<br><br>сарађује са другим ученицима како би створио целовито извођење приче<br><br>израђује и користити лутке за извођење сцена и прича | ПРЕПРИЧАВАЊЕ, ПРИЧАЊЕ ПРИЧА И ИЗВОЂЕЊЕ ДЕЛОВА ПРИЧА:<br><br>ЛУТКАРСКО ПОЗОРИШТЕ: |

| | | |
|---|---|---|
| Одговоран однос према околини<br><br>Естетичка компетенција<br><br>Предузимљивост и оријентација ка предузетништву | примењује различите технике како би створио уверљиве и интересантне луткарске представе.<br><br>изводи кратке драмске форме користећи своју креативност и имагинацију.<br><br>користи елементе подражавања, као што су мимика, гестикулација и промена гласа...<br><br>подражава сецне и ликове из јавног живота користећи говор, плес, певање<br><br>приказује кроз драмски облик ситуације из живота<br><br>игра сцене из школске лектире и видео игрица<br><br>рецитује текстове, наглашавајући правилан ритам, интонацију, дикцију.<br><br>манифестује сопствени доживљај лирске/епске песме користећи различите технике изражајног читања<br><br>интерпретира различите врсте драмских текстова изговарањем монолога, дијалога и стихова... | МАЛЕ ДРАМСКЕ ФОРМЕ И ПОДРАЖАВАЊЕ:<br><br>РЕЦИТОВАЊЕ И ИЗРАЖАЈНО ЧИТАЊЕ |

**Кључни појмови:** драма, текст, сцена, позориште, драматизација, адаптација, идеја, радња, догађај, ликови, драмска ситуација, драмска секција, глума реквизити, представа

## УПУТСТВО ЗА МЕТОДИЧКО-ДИДАКТИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Програм слободних наставних активности *Драмска уметност за 5–6 разред* припада групи интердисциплинарних програма. Као и други обавезни и изборни предмети, програм *Драмска уметност* доприноси остваривању општих исхода другог циклуса образовања и васпитања, као и развоју кључних и међупредметних компетенција. Програм доприноси развоју *Кључних компетенција за целоживотно учење* – комуникације на матерњем и страном језику, компетенције за учење учења, сарадња, осећај за иницијативу и предузетништво и естетичка комптенцјиа.

### I ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ

Ослонац за остваривање програма представљају: 1) опште упутство које се односи на све изборне слободне наставне активности и 2) садржина овог упутства, којом су обухваћене методичко-дидактичке специфичности програма *Драмске уетности за 5–6 разред*.

Програм се ослања на компетенције развијене у првом циклусу образовања и васпитања, највише из предмета српски језик и српски језик и књижевност у другом циклусу образовања и васпитања, а могу се надовезивати и на теме и активности изборног наставног програма *Грађанско васпитање* у претходним разредима, као и на богато ваншколско искуство ученика и наставника у вези са позориштем.

Програм *Драмске уметности за 5–6 разред* обухвата четири тематских области, које се распоређују на четири класификациона периода школске године. Предложене теме наставник може обрадити и другим редоследом, у складу са могућностима и интересовањима ученика, као и техничким могућностима и опремљеношћу потребним дидактичким средствима, односно већи број ових тема се прожимају и у одређеним сегментима се могу развијати упоредо.

### II ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ

Циљ ове слободне наставне активности никако није и не сме да буде „глума” или било каква „школа глуме”. Она треба да буде модел за упознавање себе и школских другова и другарица и постепено откривање и развијање склоности и способности у различитим аспектима драмске уметности. Кроз рад у овој слободној наставној активности ученици треба да повезују, шире и продубљују знања, развијају вештине и навике стечене у школи и свакодневном животу. Ученици ће кроз рад у СНА Драмска уметност за 5–6 разред продубљивати и проширивати знања стечена на предметима српски језик и књижевност, музичко образовање и ликовно образовање, као и физичко и здравствено васпитање.

Програм ове СНА за узраст 5–6 разред основне школе треба да буде усмерен на оне аспекте драмског израза и драмске уметности који ће подстакнути вршњачко дружење, међусобно упознавање, зближавање и разумевање. Наставници треба да заједно са ученицима одаберу текстове, који не морају бити драмски, а рад на њима у првој фази треба да буде усмерен на читање и препричавање. Ученици треба да се ослободе да текстове читају наглас, једни пред другима, затим да они који су слушали оне који читају добију задатак да препричају те текстове, и у трећој фази ученици треба да осмисле нови ток исте приче, наставак, могући завршетак, што све могу чинити нарацијом или подражавњем – играњем замишљених исхода тих прича. На тај начин постиже се развој њихових компетенција за разумевање прочитаног текста, подстиче се њихова

машта и мисаони процес, ученици се ослобађају за гласовно и гестовно изражавње и почињу да упражњавају рад у групи у схватају значај сарадње.

Да ни ђаци ни наставници не би били препуштени сами себи, повезаност са другим школским предметима треба да буде истакнута. Текстови којима се баве, могу да буду узимани програма за српског језика и књижевности, али и ван прописаних књижевних дела за овај предмет; садржаји програма наставе и учења за музичко и ликовно образовање могу такође бити коришћени за остваривање исхода појединих сегмената ове СНА.

## – Препричавање, причање прича и извођење делова прича

Један од могућих праваца оваквог рада на тексту и остваривања драмског и сценског меахнизма могла би да буде радионица чији је почетни циљ нешто сасвим једноставно – да ученици науче да препричају причу коју су чули или прочитали. Они би могли да раде у мањим групама и да онда те групе међусобно презентују своје варијанте препричавања. Кроз разговор и анализу различитих препричавања може да се издвоји оно што је најважније у причи, а  онда дна томе аље може да се ради. Уместо простог препричавања, групе би у наредној фази могле да раде препричавање заједно са опонашањем кључних тренутака у причи. Након тога, у следећој фази, уместо да се ради препричавање, део приче би могао да се претвори у дијалоге које ђаци изговарају док контекст шире приче може да изговара наратор. Кроз даљи групни рад и индивидуално учешће сваког ученика, на крају би могло да се дође до правог драмског дела које је почело као једноставно препричавање приче са почетком, средином и крајем. Ученици би били охрабрени да додају, домишљају, измишљају и мењају детаље у причи тако да крајњи исход уопште не би морао да личи на верзију приче од које су кренули. Овакав процес допринео би развоју способности разумевања прочитаног или одслушаног текста, постигло би се да ученици увежбавају своје гласовне, гестовне и друге експресивне способности чиме би изражавали своје тумачење и доживљавање датог тескта, употребљавали би машту и креативност и, можда најважније, остваривали би рад у групи, показаивали би како изгледа сарадња.

## – Луткарско позориште

Ученицима овог узраста поред позоришта за децу блиско је и луткарско позориште. Треба узети у обзир да многа деца нису имала прилику да посете права луткарска позоришта или да одгледају луткарске представе, а овај вид позоришта је не само основа за разумевање драмске уметности него и један од бољих начина за испољавање креативности, превладавање стидљивости, превазилажење могућих психолошких притисака или ситуација. Он, такође, може бити и извор смеха и забаве. Задатак наставника је да ученицима помогне да одабиром неке приче, направе лутке и импровизују луткарску сцену. Сам процес рада на сцени и луткама треба да допринесе креативном развоју и испољавању ученика. Овај део посла се може радити у сарадњи са наставницима ликовног образовања и техничког образовања. Само одигравање луткарске представе може бити фиксирано за неки драмски текст, а може се и ученицима препустити да импровизују радњу и заплете, према специфичностима и карактерима самих лутака које су одабрали и направили (вук, лисица, пиле, зец, дечак, девојчица, продавац, шумар, доктор...).

## – Мале драмске форме и подражавање

У овом сегменту наставници са ученицима разговарају о темемама које су њима актуелне – школски проблеми, заљубљивање, вршњачки сукоби, однос с родитељима. Подстичу их и помажу им да преузму улоге, импровизују и одиграју сцене и на тај начин понуде решења за проблеме које

су издвојили у разговорима. Овде је акценат на психолошком развоју, психолошком решавању проблема кроз драмски облик, вршњачку емпатију, подражавање улога и ситуација из живота.

Подражавање и мале драмске сцене могу бити усмерене и на опште/познате друштвене ситуације и личности, чиме ће се постићи својеврсна психолошка и социолошка анализа тих појава; као вид подражавња могу се подстицати и различите кореографске и музичке тачке.

Ученици могу бити подстакнути да одиграју сцене из делова лектире коју читају, што би био један од почетних корака у поступку драматизације, режије и глуме (о чему ће теоријски више учити у каснијим разредима). На пример, дијалог Аске и вука, Аскин плес, свирање музике уз коју Аска плеше...

Наставници овај сегмент могу развијати с ученицима и на пољу видео игрица. Могуће је започети разговор с ученицима о садржају игрица које играју, тражити од њих да опишу радњу омиљених игрица, јунаке, њихова својства, препреке које имају, подстакнути их да јунаке игрица упореде са јунацима бајки, навести их да између себе поделе улоге према јунацима игрица и да одиграју сцене из игрица, делове заплета, задати им да промене неке делове, уведу јунаке које оригинална видео игрица нема...

– Рецитовање и изражајно читање

Сврха ове теме је да ученци осете све естетске карактеристике уметничког текста и да се оспособе да уметничко дело говори кроз њих. Зато ученицима не треба наметати модел рецитовања, већ им треба помоћи да кроз доживљај текста пронађу свој говорни облик песме. Рецитовањем они испољавају свој доживљај и тумачење песме, а истовремено развијају свој гласовни креативни потенцијал и остварују комуникацију с публиком. Наставник може показати и увежбавати с ученицима вежбе гласа, дикције, акцента, помоћи им да осете и извуку различите интонације, ритам, темпо. Ученици могу увежбавати рецитације лирских песама, али и епских народних песама код којих рецитовање могу изводити у паровима, као дијалог.

## ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа не може се заснивати на класичним индивидуалним усменим и писаним проверама. Уместо тога, наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, колико су отворени за рад у групи, како доносе одлуке, аргументују, евалуирају свој и туђи рад и слично. Постигнућа ученика се, дакле, прате и вреднују формативно: током целог процеса.

Посебно се мора узети у обзир да часови слободне наставне активности Драмске уметности похађају сви заинтересовани ученици и да услов и основ за вредновање њихових постигнућа није индивидуални таленат за глуму или било који друи сегмент драмских уметности. Ученик не мора бити талентован за овај програм. Потребно је да покаже заинтересованост, иницијативу, вољу да ради са другарима. Зато, наставник овде прати и вреднује како ученици међусобно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, колико су креативни, како развијају и испољавају естетске компетенције.

# МЕДИЈСКА ПИСМЕНОСТ

**Циљ** учења програма слободних наставних активности *Медијска писменост* је да подстакне развој медијске културе ученика и допринесе јачању способности разумевања, деконструкције и креирања медијских садржаја, које ће ученику помоћи за даљи когнитивни, емоционални и социјални развој у савременом медијацентричном окружењу.

| | |
|---|---|
| Разред | **Пети или шести** |
| Годишњи фонд часова | **36** |

| **ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ** | **ИСХОДИ**<br><br>**На крају програма ученик ће бити у стању да:** | **ТЕМЕ и кључни појмови садржаја** |
|---|---|---|
| Компетенција за целоживотно учење<br><br>Комуникација<br><br>Рад са подацима<br><br>Дигитална компетенција<br><br>Решавање проблема<br><br>Сарадња<br><br>Одговорно учешће у демократском друштву<br><br>Одговоран однос према здрављу | • идентификује/процени комуникацијски процес у односу медији – публика (корисници);<br>• разликује традиционалне и нове медије поредећи начине пласирања порука;<br>• упореди основне особености различитих медија и изводи закључке о функцијама медија;<br>• опише и анализира своје медијске навике;<br>• разликује медијске садржаје од стварности, идентификујући их као конструкте стварности;<br>• деконструише једноставније примере медијских порука;<br>• одговорно креира једноставније медијске садржаје.<br>• критички вреднује оглашавање у различитим медијским садржајима и препознаје профит као основни циљ; | **ПОЈАМ И ФУНКЦИЈЕ МЕДИЈА** И<br><br>Медији и публика (корисници).<br>Традиционални медији (штампа, радио, телевизија, филм) и нови медији (интернет).<br>Улога и место медија у савременом друштву.<br>Медијске навике (*Мој медијски дан*).<br><br>**ДЕКОНСТРУКЦИЈА И КОНСТРУКЦИЈА МЕДИЈСКЕ ПОРУКЕ**<br><br>Медијски садржаји као конструкти стварности.<br>Деконструкција и конструкција медијских порука.<br><br>**ОГЛАШАВАЊЕ**<br><br>Комерцијални медијски садржаји у различитим медијима (рекламе, скривене |

| | | |
|---|---|---|
| Одговоран однос према околини<br><br>Естетичка компетенција<br><br>Предузимљивост и оријентација ка предузетништву | • наводи примере манипулације у медијским садржајима којима се подстичу куповина и потрошња, одређена осећања, вредности и ставови потрошача.<br>• разликује функције и могућности мобилних дигиталних платформи;<br>• идентификује недостатке и предности мобилног телефона као уређаја за комуницирање, информисање и забаву;<br>• препознаје сврху и начин функционисања претраживача „на мрежи“ и агрегатора садржаја;<br>• вреднује и разврстава једноставније примере информација са интернета према изворима из којег потичу, делећи их на поуздане и непоуздане;<br>• препознаје ризично понашање на друштвеним мрежама. | поруке намењене пласирању одређених идеја, садржаја и животних стилова).<br>Профит као циљ оглашавања.<br>тицај медијских садржаја на осећања, вредности и понашање публике – куповину и потрошњу.<br><br>**МЕДИЈСКИ САДРЖАЈИ НА МОБИЛНИМ ДИГИТАЛНИМ ПЛАТФОРМАМА И ПРЕТРАЖИВАЊЕ НА ИНТЕРНЕТУ**<br>Комуникација у дигиталном окружењу.<br>Поузданост и веродостојност информација на интернету.<br>Претраживачи „на мрежи“ и агрегатори садржаја.<br>Вредновање и селекција<br>доступних информација.<br>Персонализована претрага на<br>Гуглу.<br>Анализа апликација на мобилном телефону.<br>Зависност од мобилних телефона. |

## УПУТСТВО ЗА МЕТОДИЧКО-ДИДАКТИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Програм слободне наставне активности *Медијска писменост* доприноси остваривању општих исхода другог циклуса образовања и васпитања, као и развоју кључних и међупредметних компетенција. Ослонац за остваривање програма представљају опште упутство које се односи на све СНА, као и ово које изражава специфичности програма *Медијска писменост.*

- ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм се ослања на компетенције развијене у првом циклусу образовања и васпитања, теме и активности изборног програма *Грађанско васпитање* у претходним разредима, као и на богато ваншколско искуство ученика и наставника са медијима.

Програм *Медијска писменост* обухвата четири тематске области. Услед уважавања методичког принципа поступности, наведене области обавезују утврђени редослед када је реч о прве две теме из програма (*Појам медија и њихове функције* и *Деконструкција и конструкција медијске поруке.),* а преостале две теме наставник може обрадити и другим редоследом, у складу са могућностима и интересовањима ученика, као и техничким могућностима и опремљеношћу дидактичким средствима.

Основни задатак наставника који остварује овај програм је да подстиче интересовање ученика за аналитички приступ медијским садржајима и развија одговорно понашање ученика приликом креирања и објављивања медијских порука путем друштвених мрежа и телефонских апликација.

## • ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Моћ медија стоји у чињеници да су медији данас креатори друштвене и индивидуалне стварности. Медији могу дати значај обичним људима и обичним догађајима, утицати на стварање друштвене историје. Место и улога медија у глобалној култури с почетка 21. века захтева нови приступ учењу, усклађен са великим медијским и технолошким променама. Нова епоха подразумева способност критичке перцепције моћних слика мултимедијалне културе, разумевање њиховог значења, као и развијену вештину комуникације и продуковања медијских порука. Културни контекст савремене епохе условио је појаву *медијске писмености*, уже области образовања о медијима и за медије, која има есенцијални значај за активно учешће у грађанском друштву у новом миленијуму.

Богато свакодневно искуство ученика са медијима, пре свега путем друштвених мрежа и апликација на мобилним телефонима, одличан су ресурс за њихово упознавање са темама и циљевима програма. У процесу остваривања наставе посебно се подстичу:

1) **интерактивност**, која се потврђује у договарању наставника и ученика о динамици и начинима реализације тема, иницијативи и активном учешћу ученика у активностима, предлагању илустративно-демонстративних дидактичких средстава, попут медијских садржаја које ученици свакодневно прате на интернету и сл.;

2) **рад у групама** као облик рада који подстиче развој компетенције за комуникацију и сарадњу, значајне за разумевање феномена медија;

3) **креативност**, која се развија кроз стваралачки однос према медијима и активности конструкције медијских порука, надовезане на активности деконструкције медијских садржаја и

4) **пројектна настава**, која омогућава синтезу истраживачког и стваралачког приступа медијима, јачање сарадње, иницијативе и предузетничких могућности ученика.

Уводне активности могу бити засноване на разговору о личним искуствима са медијима – праћењем, креирањем, објављивањем и дељењем својих медијских садржаја и садржаја које су

креирали други. Поред упознавања ученика са основним темама предмета, циљ активности је и стицање увида у медијске навике ученика, интересовања, вредности, као и однос према медијима.

Питања за вођени разговор требало би да буду подстицајна за брзо и активно укључивање свих ученика у тему. Вођени разговор можете започети овако:

- Колико сте у овом тренутку удаљени од свог мобилног телефона?
- У којим ситуацијама не носите са собом мобилни?
- Који је ваш рекорд у раздвојености од телефона? Колико сати/дана је то трајало? Како сте се тада осећали? Шта вам је највише недостајало?
- Ко је од вас доживео да му привремено одузимање телефона буде казна коју су изрекли родитељи?
- Коме је од вас куповина новог мобилног телефона била награда или поклон за рођендан/одличан успех/пласман на такмичењу?
- Размислите које садржаје најрадије пратите на телефону. Шта пратите на Јутјубу? Које видео-игрице играте? Ко игра са вама?
- Које речи најчешће укуцавате у претрази на интернету?
- Колико вам интернет помаже у добијању информација?
- Како се информишете? Шта читате/гледате/слушате?
- Како се информишу ваше баке и деке? Како се информишу ваши родитељи? Хајде да укрстимо изворе и начине информисања! Нека се ваши родитељи и баке и деке информишу на начин на који ви радите, а ви на њихов омиљени начин информисања! Замислите један такав дан! Зашто вам је таква ситуација смешна? Како би изгледао живот ваших бака и дека да проводе једнак број сати дневно као ви, гледајући у дисплеј телефона? Шта би на тај начин пропустили? Шта ви пропуштате, а шта добијате проводећи толико времена уз медије? Размислите.
- Нека свако на листу папира напише три информације које му прво падну на памет, а које је данас сазнао путем радија, телевизије, новина или интернета! Зашто је тако тешко сетити се само три информације из медија? Колико сте их данас прочитали, чули, видели? Шта закључујемо – колико смо свакодневно у контакту са медијима?
- Као што нам је способност читања и писања слова (*алфанумеричка писменост*) омогућила да прочитамо све информације које сте навели, *медијска писменост* ће нам помоћи да све што смо прочитали, чули и видели, **у потпуности разумемо**. Да бисмо у томе успели, потребно је да развијемо неке посебне способности.

Разговор је једна од најстаријих и најснажнијих човекових потреба, која потиче из човекове жеље да комуницира и гради везе са другим људима. Вежбе замишљања део су стваралачког односа према настави и имају вишеструку улогу – осим што опуштају ученике и подстичу на излагање сопствених идеја и осећања, истовремено граде и поверење према наставнику и другим ученицима, као и позитиван однос према настави уопште. На крају вођеног разговора, наставник на приступачан начин представља ученицима теме којима ће се у оквиру програма бавити и

активности које планира, најављујући ученицима могућност да и сами учествују у предлагању начина обраде, активности, задатака, као и дидактичких средстава.

*ПОЈАМ И ФУНКЦИЈЕ МЕДИЈА*

Кључни значај за развијање медијске писмености појединца имају базична знања о начинима функционисања медија. Од наставника се очекује да ученике подстакне на стицање основних знања о медијима, која ће бити полазиште за све будуће активности из медијске писмености. Због тога је важно усмерити наставне активности које прате ову тему ка следећим закључцима ученика:

- медијски садржаји се размењују путем медија, који се деле на традиционалне или старе (штампа, радио, телевизија, филм) и дигиталне (оне за које је потребан интернет);
- основне функције медија су да информишу јавност, образују и шире културне вредности, али и да је забаве;
- медији имају важну улогу у креирању ставова друштва о разним појавама и људима.

Активности могу да подразумевају колективну анализу медијских навика ученика и самовредновање, уписивањем у одговарајућу табелу свог избора медија и медијског садржаја, као и времена утрошеног уз медије у току једног дана. Активност има за циљ да ученицима помогне у стицању увида у сопствене медијске навике и утрошено време уз медије.

*ДЕКОНСТРУКЦИЈА И КОНСТРУКЦИЈА МЕДИЈСКЕ ПОРУКЕ*

Остваривањем наставних активности у оквиру ове теме, приступа се кључним питањима медијске писмености. Све наставне активности требало би да воде ка следећим закључцима ученика:

- медијски садржаји нису стварност, већ *конструкт стварности* – приказ стварности који је неко са одређеним циљем осмислио;
- тај приказ стварности може бити близак истини или далеко од ње;
- медијске садржаје не разумеју сви примаоци на исти начин;
- сви медијски садржаји имају циљну групу (публику) којој су намењени, што одређује њихова изражајна средства, облик, начин на који су упућени публици итд.;
- медијски садржаји се стално морају преиспитивати и проверавати.

За обраду теме одговарајућа активност је анализа новинског текста или другог медијског садржаја (ТВ или радио-емисије, садржаја са Јутјуба и сл.). Пожељно је да ученици индивидуално или групно одаберу одређени медијски садржај и припреме га за час. Вођени од стране наставника, ученици на примеру одабраног медијског садржаја одговарају на питања кључна за деконструкцију медијске поруке, у форми која је усклађена са њиховим когнитивним могућностима у том узрасту:

- Ко је осмислио и упутио овај медијски садржај публици? Ко је та особа/група људи?
- Која средства су употребљена да би се привукла моја пажња? Што сте у том медијском садржају одмах уочили?

- На који начин ће људи другачији од мене разумети исту медијску поруку? Како би је разумели моји родитељи, а како моји најстарији чланови шире породице?
- Зашто је та порука послата? Шта се њеним упућивањем постигло?
- Како су представљени догађаји, простор и људи? Шта је представљено као посебно лепо/ружно, а шта није поменуто, а могло је да буде? Какав начин живота се овом медијском поруком представља као бољи од других?

Методички је пожељно сваку критичку анализу и деконструкцију медијских садржаја заокружити активностима конструкције медијских порука. Такве активности обухватају групно или индивидуално креирање медијских садржаја на основу стеченог знања о деконструкцији медијских порука. Задаци за ученике као почетни корак подразумевају јасно дефинисање циља поруке и публике којој се обраћају.

*ОГЛАШАВАЊЕ*

Ову тему наставници могу да обраде на различите начине: разговором, планираним активностима, малим истраживачким задацима. Кључно је утврдити колико су ученици изложени рекламним порукама. Може се почети питањима:

- Где најчешће сређете рекламне поруке?
- Да ли у школи или на путу од куће до школе сређете поруке које нешто оглашавају?
- Да ли уочавате поруке на предметима у учионици (свеске, оловке, флашице воде, одећа, обућа...?
- На који начин рекламе привлаче пажњу?

Могуће је реализовати мали пројекат – анализа телевизијске рекламе. Ученике је могуће поделити на групе где ће једна установити који се производи најчешће рекламирају, друга колико информација заиста можемо добити гледајући рекламу, а трећа колико је у рекламама заступљена машта, а колико стварност.

Могуће је урадити и „домаћи задатак“: На путу од куће до школе забележи рекламе које примећујеш и покушај да одговориш на питања:

- Где се реклама налази?
- Шта рекламира оглас?
- Да ли се у твојој породици користи тај производ?
- Да ли мислиш да ове рекламе имају некакав утицај на тебе?
- На који начин можеш да се супротставиш осећању ускраћености? (Шта из нематеријалног света може да замени потребу за рекламираним производом?)

Важно је да ученици схвате разлику између идеалне слике које реклама пружа (продаја идеје и фантазије) и стварног живота. Такође, могуће је разговарати са ученицима да ли постоји нешто нематеријално што ће надоместити осећање ускраћености ако неки производ немамо.

*МЕДИЈСКИ САДРЖАЈИ НА МОБИЛНИМ ДИГИТАЛНИМ ПЛАТФОРМАМА И ПРЕТРАЖИВАЊЕ НА ИНТЕРНЕТУ*

Ову тему наставници могу да обраде са ученицима кроз разговор и истраживачке задатке. Пожељно је да отвореним питањима подстакну дискусију о томе које мобилне дигиталне платформе ученици познају и како их користе. Ученици могу да говоре о томе зашто су им корисне и занимљиве – размена информација са вршњацима, договарање, дружење. Пожељно је да се развије разговор о томе да ли мобилне дигиталне платформе могу да буду од користи за процесе учења, да ли су им нешто значиле у периоду пандемије када се није ишло сваки дан у школу. Други део дискусије треба да иде у правцу уочавања негативних страна мобилних дигиталних платформи. Наставници могу да поставе питање колико времена проводе на платформама а колико у непосредном дружењу. Шта им причињава већу радост – када се друже и размењују поруке на платформама или када се виде и разговарају, играју се, баве се спортом или неком другом активности. Потребно је покренути и питања зависности од мобилних дигиталних платформи, тако да ученици најпре освесте тај појам, разумеју шта значи а онда промисле о свом коришћењу платформи, времену које ту проводе. Са ученицима треба разговарати и о томе да ли на платформама ступају у контакт само са вршњацима које познају или и са непознатим особама. Питати их да ли знају какви ризици постоје ако прихватају за пријатеље особе које иначе не познају, да ли знају шта су то лажни профили, скренути пажњу да никако не треба да пристају да размењују фотографије или да се налазе уживо са особама које су упознали на дигиталним платформама.

Ученици треба да усвоје став да нису све информације које добијају са интернета поуздане/веродостојне. Који год претраживач или агрегатор да изаберу, важно је да разумеју да претраживање појмова и прикупљање података у дигиталном окружењу мора да буде повезано са разграничењем објективних и проверених чињеница од нетачних информација, личних ставова, предрасуда и дезинформација. На понуђене резултате у претрагама могу утицати различити утицаји као и алгоритми који се ослањају на понашање корисника уређаја у дигиталном окружењу. Уводна вежба стога може бити одређени појам који ће наставник изабрати, а ученици „претражити“ на својим уређајима (компјутерима или телефонима). Уколико су у прилици да упореде резултате, увидеће да су добили различите изворе.

Питања могу бити:

1. Које претраживаче или агрегаторе садржаја користите најчешће и због чега?
2. До којих врста информација долазите?
3. Да ли је увек могуће наћи аутора садржаја и информација?
4. Да ли и како проверавате информације до којих сте дошли путем онлајн претраживача?

Пример за задатак:

Наставник дели ученике у групе од три до пет чланова. Свака група користи други претраживач (Гугл, Јаху, Бинг) и на различитом уређају – школском рачунару, свом мобилном телефону, лаптопу... Свима се задају исти појмове за претраживање. На следећем часу свака група представља првих десет резултата претраге.

1. Који резултати су увек наведени први? Како су означени, да ли је јасно назначено да су у питању спонзорисани, плаћени резултати?

2. Да ли се тим резултатима верује мање или више од осталих који нису спонзорисани?

Суштина је да ученици разумеју да претраживачи могу фаворизовати одређене садржаје (плаћене у односу на бесплатне; пожељније од мање пожељних, а да се примењују и алгоритми који откривају лично понашање у дигиталном окружењу). Стога је важно да се добијене информације провере у веродостојним изворима (уџбеницима, енциклопедијама, речницима...).

- ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа не може се заснивати на класичним индивидуалним усменим и писаним проверама. Уместо тога, наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како прикупљају податке, како бране своје ставове, како аргументују, евалуирају, документују итд. Постигнућа ученика се, дакле, прате и вреднују формативно: током целог процеса.

Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се нађе веза међу појавама, наведе пример, промени мишљење у контакту са аргументима, разликују чињенице од интерпретација, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиде последице, дају креативна решења. Такође, наставник прати и вреднује како ученици међусобно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, колико су креативни. За неке садржаје прикладни су и други начини провере напредовања као што су нпр. квизови или улазни и излазни тестови како би се утврдили ефекти рада на нивоу знања, вештина, ставова. Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању.* Ученици свакако треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење.

**Назив** **ШАХ -ВИШЕ ОД ИГРЕ**

**Циљ** **Циљ** наставе и учења слободне наставне активности *Шах - више од игре* је подстицање интелектуалног развоја ученика, емоционалне стабилности и формирања особина личности ради унапређивања образовних постигнућа и сналажења у свакодневном животу.

**Разред** **Пети и шести**

**Годишњи фонд часова** **36 часова**

| **Опште међупредметне компетенције** | **Исходи**<br>По завршетку разреда ученик ће бити у стању да: | **Тема и кључни појмови садржаја програма** |
|---|---|---|
| Компетенција за целоживотно учење.<br>Решавање проблема.<br>Одговорно учешће у демократском друштву.<br>Сарадња.<br>Комуникација.<br>Одговоран однос према здрављу.<br>Дигитална компетенција.<br>Рад с подацима и | – са стрпљењем и истрајношћу игра шах;<br>– прихвати пораз у игри и честита противнику;<br>– наведе добробити играња шаха;<br>– опише изглед шаховске табле и наведе називе шаховских фигура;<br>– постави шаховске фигуре у почетни положај;<br>– опише и изведе на табли кретање шаховских фигура;<br>– наведе вредност фигура и објасни појам „квалитета“ у шаху;<br>– објасни мат као основни циљ играња шаха; | **ИСТОРИЈАТ, ВРСТЕ И ЗНАЧАЈ ШАХА**<br>Историјат шаха.<br>Шах као разонода, такмичење и изазов у решавању шаховских проблема или борби против компјутерских програма.<br>Шаховске форме (са дрвеним/живим фигурама, онлајн, дописни, симултани, на слепо, тимски, брзопотезни, хендикеп).<br>Шаховски бонтон.<br>Добробити играња шаха.<br>Домаћи и страни шахисти који су обележили ову игру. |

| | | |
|---|---|---|
| информацијама. | – наведе основне елементе отварања шаховске игре, њену средишњицу и завршницу ;<br>– изведе на шаховској табли правило узимања противничких фигура;<br>– објасни концепт заштите фигуре;<br>– опише појам двојног удара;<br>– идентификује претварање пешака у другу фигуру приликом доласка на последњи ред („промоција“) и изведе малу и велику рокаду;<br>– опише посебност и значај фигура краљ и дама;<br>– изведе на шаховској табли концепт шаха краљу;<br>– објасни немогућност налажења противничких краљева на суседним пољима;<br>– изведе на шаховској табли одбрану краља од шаха на три начина;<br>– изведе на шаховској табли размену шаховских фигура једнаке вредности;<br>– изведе шаховски потез у складу са правилима игре и шаховског бонтона;<br>– опише образац за записивање партије и пише шаховски потез у пуном и скраћеном облику;<br>– идентификује победу једног од играча: мат краљу, предају партије, мат у једном потезу;<br>– идентификује различите варијанте нерешеног исхода;<br>– покаже интересовање за анализу одиграних партија;<br>– покаже интересовање за играње различитих форми шаха. | **ОСНОВЕ ШАХА**<br>Шаховска табла и фигуре.<br>Кретање шаховских фигура.<br>Вредност фигура.<br>Размена шаховских фигура.<br>Рокада и услови за рокаду.<br>Победа једног од играча (мат краљу; предаја партије; мат у једном потезу).<br>Нерешен исход -„реми“ (обострана немогућност давања мата фигурама које су преостале на табли;<br>пат; вечити шах; троструко понављање позиције; правило 50 потеза; понуда и прихватање ремија).<br>**ФАЗЕ ШАХОВСКЕ ПАРТИЈЕ**<br>Отварање<br>Основи отварања (почетак игре; циљеви и смернице игре у отварању; основни принципи игре у отварању.<br>Подела отварања (отворене игре; полуотворене игре; затворене игре).<br>Средишњица<br>Основи средишњице (значај средишњице; планирање/стратешко размишљање и конкретна игра/тактичко размишљање).<br>Тактички мотиви (двоструки напад; двојни удар; откривени шах; двоструки шах; везивање; одвезивање; угушени мат). |

| | | |
|---|---|---|
| | | Завршница (матирање усамљеног краља тешким фигурама; краљ и две фигуре против усамљеног краља; краљ и пешак против краља). |
| | | **ОДИГРАВАЊЕ ШАХОВСКИХ ПАРТИЈА** |
| | | Основне смернице за почетак партије (центар, развој, рокада, материјал...).<br>Кратке партије („минијатуре“).<br>Примери минијатура: „шустер-мат“ и Костићева замка. |
| | | **ОБЕЛЕЖАВАЊЕ И ЗАПИСИВАЊЕ ПОТЕЗА** |
| | | Улога шаховског сата.<br>Правилно одигравање и комплетирање потеза.<br>Правило „такнуто – макнуто“.<br>Шаховска поља и њихово обележавање.<br>Означавање шаховских фигура.<br>Образац за записивање партије („формулар“) и његово коришћење.<br>Записивање потеза у пуном и скраћеном облику („нотација“). |

## УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Слободну наставну активност *Шах – више од игре* ученици могу бирати, у складу са Правилником који уређује ову област., само једном у другом циклусу основног образовања и васпитања и то у петом или шестом разреду. Смернице за рад на овом програму наставник може наћи у Општем упутству за остваривање свих слободних наставних активности (СНА), као и у овом упутству које детаљније изражава његове специфичности.

Увођење овог програма у школе почива на чињеници да је шах моћно средство развоја ученика, узраста од 11 до 13 година, и то у когнитивном, афективном и вољном аспекту. Осим тога, доприноси формирању особина личности које ученику могу помоћи у његовом школском и ваншколском животу као што су систематичност, стрпљење, истрајност, уредност, самосталност. Програм није конципиран, превасходно, на потреби идентификације даровитих ученика за шах и фаворизовању такмичарског духа (томе служе секције), већ на подстицању мишљења, пажње, памћења и радозналости што већег броја ученика, јачању самопоуздања, истрајности, капацитета да се доносе одлуке и сагледају њихове последице, да се решавају проблеми, прихвата пораз и уважи противник. Шах је једна од ретких игара која изграђује тимски дух, док истовремено јача индивидуалност. Она има позитивне ефекте на концентрацију, визуелизацију, антиципацију, анализу, апстрактно мишљење и планирање уз укључивање креативности и интуиције. Програм се нуди ученицима баш у петом и шестом разреду када, по Пијажеовој теорији развоја мишљења, долази до преласка са фазе конкретних операција на фазу формалних операција коју карактерише интензиван развој апстрактног мишљења и дедукције. Зато се може тврдити да сваки ученик који прође овај програм без обзира на број победа на шаховској табли има добробити за свој живот. Шах подстиче на размишљање „изван оквира" што доприноси ширем сагледавању било којих проблема и проналажењу већег броја могућности за њихово решавање.

Како је у питању слободна наставна активност за очекивати је да ће наставник радити са групом ученика од којих су неки већ овладали овом игром, неки ће поседовати основна знања, а неки од њих ће бити без искуства у игрању шаха. Такву хетерогеност не треба посматрати као отежавајућу околност за остваривање програма. То је добра прилика да наставник подржи вршњачко подучавање и створи атмосферу где су сви добродошли и где је процес играња шаха важнији од резултата. Треба имати у виду да у шаху, слично као и у неким другим областима, претходно искуство није ограничавајући фактор. Одлични домети су могући и код почетника који само што су овладали игром већ побеђују. То је могуће зато што им је логички начин мишљења добро развијен и имају велику мотивацију, те чим им се пружи прилика да играју шах они ће показати свој потенцијал. Подразумева се да ће наставник пружити подршку и ученицима који имају јаку жељу за такмичењем и побеђивањем (већа жеља од могућности), али уз неговање здравог односа према изгубљеним партијама, погрешним потезима, лошој процени протока времена и сл. У раду са таквим ученицима важно је да наставник одабере ко ће са ким играти како би се избегле ситуације да неко буде озбиљно инфериоран у односу на другог играча и доживи фрустрацију која га може одбити од даљег бављења шахом. Такође, неприхватљиво је ученицима поклањати победу, али им се могу дати неке олакшице нпр. у броју фигура. Наставник треба стално да подсећа ученике да особа може бити у такмичењу и са самом собом, јер шах, више од

других игара, даје и ту могућност. Напредовање не мора увек да буде видљиво у победама противника, оно се може препознати и у неким сегментима игре, на пример, ученик је све успешнији у отварањима, све више потеза предвиђа унапред или све ређе прави превиде добрих потеза.

Афективни аспект играња шаха тражи од наставника да са ученицима ради и на емоцијама које се појављују током игре и завршетка партије. Најчешће то су забринутост, нервоза, страх, бес. То значи да ученицима треба пружити емпатију, а по потреби поделити и лична искуства како би им се показало да је то нешто што се дешава и другима. Међутим, поред показивања разумевања за испољене емоције током игре, наставник мора ученицима указати да јаке емоције ометају когнитивне процесе играча, пре свега пажњу и мишљење, те нису добродошле и треба их на неки начин умањити или елиминисати, односно препустити се лепоти игре уз емоционалну стабилност што је карактеристика успешних шахиста.

Наставник има слободу да програм реализује на начин на који сматра да је најпримеренији групи ученика, водећи рачуна о методици обуке шаха, узрасту ученика и достизању програмских исхода. Треба имати у виду да деца уче шах различито од одраслих. Док одрасли унапред разрађују стратегије, експертизе, фокусирајући се на детаљ преко кога долазе до општег плана игре, деца почињу игру више на глобалном нивоу, играјући интуитивно, путем покушаја и погрешака без превише унапред дефинисаних потеза. Зато их не треба превише оптерећивати шаховском теоријом, али их треба усмеравати да поступно, по логичком редоследу, овладавају деловима ове сложене игре остављајући довољно простора за радост игре, смех, креативне покушаје, погрешке, брзоплете одлуке, лоше процене потеза противника, јер су и то све прилике за учење и напредовање.

Играње шаха успешно унапређује различите аспекте интелигенције (логичко-математичку, лингвистичку, просторну, интраперсоналну и интерперсоналну), као и когнитивне процесе (опажање, пажњу, учење, мишљење, памћење и то и краткорочно и дугорочно). Шах је игра богата симболичким функцијама, високим степеном сложености и чврстим правилима. Све то доприноси развоју већег броја међупредметних компетенција, посебно решавање проблема, рад са подацима и информацијама, целоживотно учење. Анализа шаховских партија, где је потребно уочити погрешне потезе, помаже ученицима да и у решавању различитих задатака брже проналазе грешке, да их лакше отклањају, а временом да их праве све мање, баш као и у наредним шаховским партијама. Шах омогућава ученицима да схвате личну одговорност за оно што им се дешава и да прихвате последице. С обзиром на узраст ученика и развојне процесе везане за социјализацију, посебна добробит играња ове игре препознаје се у јачању спремности да се прихвате правила и да се понаша у складу са њима. То је директно повезано са међупредметном компетенцијом за одговоран живот у демократском друштву која почива на правима, обавезама и одговорностима. Да би ученик имао наведене добробити од играња шаха потребно је да наставник, кад год има прилику, укаже на те везе, да да адекватне примере из шаха уз животне аналогије, примере из школског и ваншколског живота или да им постави питања како они виде употребу наученог у шаху у другим ситуацијама и зашто се програм зове баш тако како се зове. За те потребе ученици се могу упознати са познатим шахистима који су нпр. лако учили стране језике, успешно решавали нешаховске проблеме, били одлични инжењери или свестрани уметници (нпр. Драгослав Андрић). Од користи могу бити и следећи линкови:

https://pulseserbia.com/blog-post/sah-za-decu-zasto-je-preporucljivo-da-upoznate-decu-sa-ovom-disciplinom/

https://www.mojpedijatar.co.rs/zasto-deca-treba-da-igraju-sah/

https://novakdjokovicfoundation.org/sr/zasto-je-dobro-da-deca-igraju-sah/

Шах се може довести у везу и са слободним временом које ученици све више проводе на друштвеним мрежама долазећи у контакт са непримереним садржајима. С обзиром да се он може играти и на даљину или против шаховских програма, за неке ученике шах може постати активност која ће им обезбедити да квалитетније проводе слободно време. Наставник би требао да усмерава ученике и на те ваншколске активности у области шаха, али не као домаћи задатак за све, већ колико коме одговара.

Такође, не треба занемарити да шах као слободна наставна активност има капацитет да допринесе решавању неких школских проблема. На пример, код неких ученика се кроз играње ове игре може каналисати агресивност, односно може се трансформисати у такмичарски дух уз потенцирање фер-плеја и поштовање противника. Код ученика који из неког разлога нису добро прихваћени у својим одељењима, шах може допринети интеграцији. На пример, често су то врло интелигентна деца која немају интересовања као већина њихових вршњака (нпр. за спорт, музику, одећу..) или ученици који су интровертни, стидљиви, индивидуалци. За неке од њих играње шаха може бити помоћ да пронађу интересовања која им одговарају, групу којој боље припадају, доброг друга и упориште за самопоуздање да не морају бити као већина.

Што се тиче садржаја програма он је дат у 5 тематских целина које ће наставник обрађивати у складу са својим флексибилним планирањем. То је неопходно због горе наведене чињенице да ће групе увек чинити ученици који имају хетерогене потребе и могућности по питању шаха. На пример, у групи ће бити ученика са којима ће наставник већ у првом полугодишту радити на обележавању и записивању потеза иако се то, формално гледано налази у последњој теми програма, а са неким ученицима ће то радити на крају школске године и то коришћењем дечије игре „подморница“ као прелазног модела. Планирање наставе и учења, као и праћење напредовања и оцењивање ученика у оквиру слободних наставних активности детаљно је објашњено у Општем упутству и уклапа се у потпуности са специфичностима програма *Шах - више од игре*, уз препоруку да је пожељно да наставник у процесу планирања тако осмисли активности на часу да преовладавају игре и садржаји који захтевају уравнотежену комбинацију придржавања правила и налажења самосталних решења у складу са правилима како би сваки ученик, у складу са својим капацитетима и интересовањима, могао да ужива у игри, али и да је унапређује. То је у складу са теоријом Виготског која каже да ученицима треба давати захтеве који су у „зони наредног развоја”, односно захтеве који су нешто виши од онога што је ученик овладао, али не толико виши да фрустрирају. Наравно, за то је потребно да наставник континуирано прати напредовање ученика и има индивидуални приступ.

У складу са називом програма наставник кроз све активности током школске године, поред рада на самој техници игре (решавање примера на демонстрационој табли, проигравање у паровима...), ученицима указује на шири значај играња шаха иако је формално по програму тај садржај предвиђен само у првој теми, а заправо представља заједнички именитељ свих тема. За те потребе се могу користити анегдоте о познатим шахистима, гостовања шахиста и разговор са њима о искуствима која су имали, одлазак у локални шаховски клуб, упознавање са занимљивим догађајима са великих шаховских турнира, дискусије о томе да ли се шах може сматрати спортом или уметношћу итд. У оквиру програма могу се осмислити и реализовати и мањи пројекти или

мања истраживања у корелацији са неким обавезним предметима (информатика, математика, физичко и здравствено васпитање, ликовна култура, историја...) или другим слободним наставним активностима. На пример, ученици могу, у сарадњи са наставником ликовне културе, спровести истраживање о естетици шаховских комплета направљених од различитих материјала (дрво, метал, стакло, пластика, полудраго камење, слоновача...), о дизајну фигура насталих у оквиру уметничког покрета Баухаус и од стране других уметника, а могу и сами дизајнирати фигуре и од тога направити школску изложбу. Са наставником историје може се истраживати о симболици шаховских фигура и ратовања у прошлости. Пројекат може бити и организација шаховског турнира на коме би учествовали, поред ученика, и заинтересовани наставници и родитељи. Такође, овај програм може да иницира дружење и такмичење ученика различитих школа.

Све наведено има за циљ да укаже на велики образовно-васпитни потенцијал шаха али и потребу да се програм остварује комбиновањем различитих активности и поштовањем индивидуалног приступа како би се подстакла и сачувала радозналост и заинтересованост ученика за ову игру која опстаје вековима чак и условима интензивног развоја информационих технологија.

**СЕДМИ И ОСМИ РАЗРЕД**

## МОЈА ЖИВОТНА СРЕДИНА

**Циљ** програма је да допринесе развоју компетенција потребних за одговорну улогу у друштву у погледу очувања животне средине, биодиверзитета и одрживог развоја.

Разред **Седми или осми**
Годишњи фонд часова **36 или 34**

| **ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ** | **ИСХОДИ**<br><br>**По завршетку програма ученик ће бити у стању да:** | **ТЕМЕ и кључни појмови садржаја** |
|---|---|---|
| Компетенција за целоживотно учење<br><br>Комуникација<br><br>Рад са подацима и информацијама<br><br>Дигитална компетенција<br>Решавање проблема<br><br>Сарадња | • образложи избор теме/истраживања из области одрживог развоја, циљ и план рада користећи вештину јавног говора;<br>• формулише истраживачки задатак;<br>• планира ресурсе и управља њима, усмерен на достизање реалног циља;<br>• прикупи, одабере и обради информације релевантне за истраживање, користећи поуздане изворе | **ЕКОЛОШКИ ОТИСАК И ОПСТАНАК**<br>Еколошки отисак. Биокапацитет. Еколошки дуг. Одрживи развој<br>Еколошко право.<br><br>**УПРАВЉАЊЕ ОТПАДОМ**<br>Врсте отпада. Управљање отпадом. Комунални отпад. Депонија. |

| | | |
|---|---|---|
| Одговорно учешће у демократском друштву<br><br>Одговоран однос према здрављу<br><br>Одговоран однос према околини<br><br>Естетичка компетенција<br><br>Предузимљивост и оријентација ка предузетништву | информација, наводећи извор и аутора;<br>• прикаже и образложи резултате истраживања са аспеката очувања животне средине, биодиверзитета и здравља, усмено, писано, графички или одабраном уметничком техником;<br>• користи ИКТ за комуникацију, прикупљање и обраду података и представљање резултата истраживања;<br>• вреднује утицај својих навика у потрошњи ресурса и одлагању отпада;<br>• учествује у акцијама које су усмерене ка заштити, обнови и унапређењу животне средине и одрживом развоју;<br>• повеже значај очувања животне средине са бригом о сопственом и колективном здрављу;<br>• одговорно се односи према себи, сарадницима, животној средини и културном наслеђу;<br>• користи језик и стил комуникације који су специфични за поједине научне и техничке дисциплине и чува језички идентитет;<br>• сарађује у тиму, поштујући разлике у мишљењу и интересима, дајући лични допринос постизању договора и афирмишући толеранцију и равноправност у дијалогу;<br>• критички процени сопствени рад и рад сарадника у групи. | **РЕЦИКЛАЖА, РЕМЕДИЈАЦИЈА И ПОНОВНА УПОТРЕБА ДОБАРА И СИРОВИНА**<br>Секундарне сировине: папир, уља у исхрани, текстил, пластика.<br>Предности и недостаци поновне употребе добара и сировина.<br>3Р правила.<br><br>**ОБНОВЉИВИ ИЗВОРИ ЕНЕРГИЈЕ**<br>Извори енергије.<br>Енергетска ефикасност.<br>Обновљиви извори енергије.<br>Предности и недостаци обновљивих извора енергије. |

# УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Сврха програма слободне наставне активности *Моја животна средина* је да се ученици оспособе за мултидисциплинарно изучавање проблема из домена очувања животне средине и одрживог развоја, остваривање својих идеја кроз различите пројекте и даљи професионални развој.

Ослонац за остваривање програма представљају опште упутство које се односи на све СНА, као и ово које изражава специфичности програма *Моја животна средина.*

- ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У програму су предложене четири теме: *Еколошки отисак и опстанак, Управљање отпадом, Рециклажа, ремедијација и поновна употреба добара и сировина* и *Обновљиви извори енергије.*

Програм је тако конципиран да фаворизује активности ученика, повезивање њиховог школског и ваншколског искуства, учење путем решавања проблема, сарадњу и тимски рад, као и употребу савремених технологија у образовне сврхе. Препоручује се употреба модификованих предавања (добро структуирано, систематично и кратко представљање најважнијих елемената теме/садржаја), затим различитих врста презентације, демонстрације, студије случаја, симулације, играње улога, дебате, рад у малим групама, рад на пројектима. Потенцира се самосталност ученика у активном начину учења, а улога наставника је превасходно да уведу ученике у тему, представе кључне појмове садржава и подстакну их на активност коју затим усмеравају, прате и вреднују.

За сваку тему наставник треба да припреми што више различитих материјала који имају функцију подстицаја, мотивисања ученика за рад на њима. Поред материјала (филмови, слике, приче, новински текстови...), то могу бити гостовања особа или посета установама. Избор подстицаја треба да одговара теми, узрасту ученика и њиховим интересовањима.

Програм се не базира на коришћењу уџбеника и дидактичких материјала који су специјализовано за њих направљени, већ се ученици подстичу да користе што различитије изворе информација и да имају према њима критички однос. Циљ је оснажити ученике да се ослањају на сопствене снаге, да развијају осећај компетентности у раду са подацима. Иако се очекује да ће се ученици у великој мери ослањати на интернет као брз и лако доступан извор информација, треба их охрабривати да користе и друге изворе као што су књиге, старе фотографије и разговор са људима.

Како би се што боље остварила веза између садржаја програма и реалног живота пожељно је, кад год је то могуће, да се ученицима омогуће посете установама и институцијама у средини где живе, као и непосредни контакт са људима који имају интересантна животна и/или професионална искуства у вези са темом која се обрађује.

Број часова по темама и редослед тема нису унапред дефинисани. За сваку тему и наставне јединице у којима се она обрађује, потребно је формулисати исходе који су рефлексија исхода за крај разреда и индикатора међупредметних компетенција, а садрже специфичности везане за конкретну тему/проблем.

- ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

*ЕКОЛОШКИ ОТИСАК И ОПСТАНАК*

У активностима за достизање исхода акценат треба да буде на истраживању појмова биокапацитет и еколошки дефицит на интернету и у литератури. Ученици ће стећи сазнања о томе шта се подразумева под еколошким дугом и зашто се обележава међународни еколошки значајан датум Дан еколошког дефицита. На тај начин упутиће се у потешкоће које прате човечанство (како производити храну и како се снабдевати енергијом). Даље учење може да се настави кроз друштвену игру, у групама, тако да таблу за игру и правила осмишљавају сами. Таблу могу да праве користећи једно од „P-правила“ (нпр. поновна употреба одбачених материјала), као што се може видети у кратком филму: https://www.dailymotion.com/video/x2z91xz. Игра треба да буде у вези са темом (победник је онај који не прекорачи еколошки дуг; игра може да има и картице са питањима у вези са еколошким отиском; више фигурица на табли може да доведе до потешкоћа за играча, како би се приказао проблем пренасељености итд), а циљ је да ученици савладају основне појмове о еколошком дефициту и да схвате проблеме који настају услед еколошког дуга.

Додатне информације се могу добити на:

https://www.wwfadria.org/sr/?uNewsID=307170
https://www.wwfadria.org/sr/?uNewsID=346896
https://balkangreenenergynews.com/rs/dan-ekoloskog-duga-2020-je-u-avgustu-skoro-ceo-balkan-vec-probio-limit/
https://www.nationalgeographic.rs/vesti/12219-sta-je-dan-ekoloskog-duga-i-zasto-dolazi-sve-ranije.html
https://www.overshootday.org/

Потребно је најпре обрадити појам еколошког отиска и његову сврху (које информације и увиде пружа појединцу, породици и друштву). Потом ученици рачунају еколошки отисак на онлајн наменском калкулатору: https://www.footprintcalculator.org/. У паровима праве табеле у које ће уносити податке за сопствени еколошки отисак, али и еколошки отисак замишљених личности, које ће разврставати по унапред осмишљеним критеријумима. Веома је значајно да критеријум осмисле, односно одаберу самостално, тј. у договору са својим паром. На пример, ако је критеријум превоз до посла, могу упоређивати еколошке отиске особа које користе сопствени аутомобил, градски превоз или бицикл, или, уколико је критеријум исхрана, да упоређују особе са здравим навикама у исхрани, са особама које се хране у ресторанима брзе хране, вегетаријанцима итд. Податке до којих су дошли представљају одељењу табеларно и уз помоћ графика и сви заједно изводе закључке, али и предлоге како да се смањи еколошки отисак.

Додатне информације се могу добити на:

https://www.footprintnetwork.org/?__hstc=207509324.f808b906e9fb58f7b3586309ec391ca5.1616951460185.1616951460185.1616951460185.1
https://data.footprintnetwork.org/#/
https://csienvisci.files.wordpress.com/2012/09/lab-1-ecological-footprint-activity.pdf
https://www.homeworkmarket.com/questions/lab-10-11-12-13

Достизање исхода може да се оствари у радионичарском раду за смањење еколошког отиска. Ученици у групама проналазе ликовне приказе еколошког отиска (пример:

https://i.pinimg.com/564x/45/9d/d5/459dd5aa24b7c7136670b97564771b1f.jpg), а онда и сами треба да осмисле и реализују своју идеју како да тај еколошки отисак смање (кроз корекцију сопствене исхране или избегавањем супстанци које изазивају болести зависности). Свој рад могу да насликају и направе у виду паноа или да направе онлајн инфографик, попут: https://www.canva.com/design/DAEXi7I_bXk/oIvzsCio7wy_uJTxKIq9jw/view?utm_content=DAEXi7I_bXk

Право на животну средину припада основним људским правима, па тако је и основно право детета. Ђаци могу да погледају снимак где добијају основна сазнања о еколошком праву: https://rtsplaneta.rs/video/show/1426836/. Ту ће сазнати који су циљеви одрживог развоја које су прописале Уједињене нације. Наставници могу да користе и приручник Зелени пакет (GreenPack_SB_Dec2012). Ученици треба да формирају парове и сваки пар треба да се определи за један од циљева и да истраже приче из живота или медија које су у вези са њим. Потом ће представити ту причу целом одељењу и тада се организује дебата: једна половина одељења заступа став да су ту прекршена људска права, а друга заступа став да нису и аргументују своје ставове. Групе могу да упореде развијеност циљева одрживог развоја једне високо развијене државе и ниско развијене државе, висок и низак животни стандард и дођу до сазнања који од циљева се најспорије развија у тим земљама.

Додатне информације се могу добити на:

https://www.unicef.org/serbia/publikacije/mapiranje-globalnih-ciljeva-odr%C5%BEivog-razvoja-i-konvencije-o-pravima-deteta

https://www.unicef.org/serbia/media/12731/file/mapiranje.pdf

*УПРАВЉАЊЕ ОТПАДОМ*

Ученици се баве темом решавања проблема отпада (депоније, мелиоризација земљишта, спаљивање отпада и рециклажа). Све групе добијају потребан материјал, истражују литературу и претражују интернет. За остваривање исхода у реализацији ове теме потребно је обрадити класификацију отпада према: врсти материјала од којег је направљен (лим, пластика, стакло, органски...), према изворима настајања (кућни, индустријски, медицински...) или према критеријуму који ученици сами одреде, претходно информишући се о томе какве врсте отпада могу бити. Своје резултате представљају табеларно. Такође, потребно је да истраживањем сазнају шта се подразумева под појмом „управљање отпадом“ и да представе нека решења како се отпадом управља у другим државама.

Ученици ће стечена знања о управљању отпадом (посебну пажњу обратити на комунални отпад), најпре применити у свом домаћинству уз подршку чланова своје породице, а касније реализовати у школском простору. Своја искуства ученици ће поделити са млађим ученицима школе, породицом и локалном заједницом, тако што ће направити пано са илустрованим ситуацијама (или фотографијама које су сами направили) како се правилно поступа са отпадом.

У оквиру ове теме ученици могу да истраже које институције у локалној заједници су надлежне за решавања проблема отпада, да остваре сарадњу са тим институцијама, тако што ће направити интервјуе са представницима тих институција и на тај начин направити подкасте на Јутјубу или чланке за школски часопис.

У оквиру ове теме задатак ученика је да у својој школи промовишу значај класификовања отпада (органски, папир, пластика) и осмисле кампању промовисања правилног поступања са

отпадом у својој школи. То могу урадити тако што ће у групама осмислити назив кампање, лого и паролу и то пропратити ликовним презентацијама, видео клиповима, презентацијама, стрипом. Надаље ће описивати циљ и реализацију своје кампање. Заједно са другим групама анализирају колико је њихова кампања реална и колико може бити успешна. Дискутују о могућим потешкоћама да се кампања спроведе, као и о могућим позитивним ефектима које она може да произведе. У разговору са својим другарима кориговаће слабе стране своје кампање, те проналазити нове начине како да она буде што успешнија, односно масовнија.

*РЕЦИКЛАЖА, РЕМЕДИЈАЦИЈА И ПОНОВНА УПОТРЕБА ДОБАРА И СИРОВИНА*

За остваривање исхода и у реализацији ове теме потребно је представити све могућности смањења отпада (тзв. Р-правила на енглеском говорном подручју). Ученици се деле у групе и свака има другачији задатак: једна да рециклира, друга да врши ремедијацију, а трећа да осмисли идеју како да поново употреби отпад за неку другу сврху (практичан рад је пожељан). Све групе добијају исти материјал (папир, пластику, органски отпад итд), односно исти отпад, али ће претраживањем интернета и литературе налазити начине како да га третирају у складу са активностима своје групе. Кроз рад, одговориће на бројна питања: На који начин можемо добити папир? Како на животну средину утиче бацање штампаног папира на депонију? Како настају уља која се користе у исхрани? Како употреба истог јестивог уља више пута у припремању хране утиче на здравље људи? Да ли се употребљено уље у домаћинству и ресторану може још једном користити и у које сврхе? Како добијамо текстил? Како на животну средину утиче производња памука? Шта су банке одеће? Како рециклажа текстила утиче на животну средину? Како настаје пластика? Како производња пластике утиче на животну средину? Зашто пластичне кесе мењамо биоразградивим? Где можемо употребити рециклирану пластику? Шта је ремедијација? Који су добри примери праксе ремедијације? Које су предности а који су недостаци поновне употребе добара и сировина?

Ученици у групама могу да направе пано, стрип или филм (https://www.youtube.com/watch?v=BXHPNgww5Q8) о „животу једне конзерве“. Шта се дешава ако конзерва заврши на депонији или водотоку или у рециклажном центру. Да би урадили овај рад потребно је да истражују шта се дешава са одбаченим конзервама, али и да разумеју зашто је неопходно рециклирање конзерви и других материјала. Такође, могу да праве паное на теме: колико дуго одређени пластични производи остају у природи (https://www.wwf.org.au/Images/UserUploadedImages/408/img-lifecycle-of-plastics-infographic-1000px.jpg) или да упоређују колико се воде и енергије утроши на израду новог папира и на његову рециклажу.

*ОБНОВЉИВИ ИЗВОРИ ЕНЕРГИЈЕ*

За достизање исхода треба искористити већ стечена знања ученика о обновљивим и необновљивим изворима енергије, али и знања из географије и вештине стечене на техици и технологији за радионичарски рад о изворима енергије. Ученици у групама раде на немим картама означавају места у Србији и другим државама у којима се користе обновљиви извори енергије (за означавање се могу користити и 3Де модели; ручно израђене ветрењаче и соларни панели, на пример). Свака група добија задатак да ради на другој држави и потом презентују своје радове и упоређују колико која држава користи обновљиве, а колико необновљиве изворе енергије.

Ученици могу да учествују у дебати на тему колико су обновљиви извори енергије добри и лоши по животну средину. Како би што успешније учествовали у дискусији, треба претходно да се припреме и да на интернету и литератури пронађу о каквом се извору енергије ради, које су

његове добре и лоше стране и у којој мери је развијена технологија која такве изворе користи. Правила којих треба да се придржавају у дебати је да користите аргументе, а не мишљење, да буду парламентарни и саслушају аргумент противника на који онда могу да дају контрааргумент.

Треба обрадити појам енергетске ефикасности и зашто је она значајна, а може се радионичарски урадити заједно са начинима штедње енергије тако да ђаци цртежима или фотографијама своје околине упоређивати одрживу и неодрживу потрошњу енергије. На једном онлајн зиду ће бити примери одрживог коришћења (штедљива сијалица, искључен ТВ док ради компјутер итд), а на другом контрапримери (обичне сијалице, укључени разни апарати истовремено).

Такође, ђаци могу правити промотивне постере за активност коју организује WWF „Сат за нашу планету“ (https://www.wwfadria.org/sr/ukljuci_se/sat_za_nasu_planetu/), као и да осмишљавају активности (старе дечје игре које су се играле пре појаве интернета, свирање гитаре и сл) које се тад могу уприличити.

Ђаци у групама истражују енергетски ефикасне грађевине у свету, дају своје идеје и у корелацији са предметом „техника и технологија“ праве макете таквих грађевина. Макете могу бити и динамичне, попут фонтане која никад не пресушује:
https://www.youtube.com/watch?v=K49QOM_B8dA

- ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа не може се заснивати на класичним индивидуалним усменим и писаним проверама. Уместо тога, наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како прикупљају податке, како бране своје ставове, како аргументују, евалуирају, документују итд.

Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се нађе веза међу појавама, наведе пример, промени мишљење у контакту са аргументима, разликују чињенице од интерпретација, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиде последице, дају креативна решења. Такође, наставник прати и вреднује како ученици међусобно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, колико су креативни. За неке садржаје прикладни су и други начини провере напредовања као што су нпр. квизови или улазни и излазни тестови како би се утврдили ефекти рада на нивоу знања, вештина, ставова. Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању.* Ученици свакако треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење.

# УМЕТНОСТ

**Циљ** учења програма слободне наставне активности *Уметност* је да ученик развија вештине комуникације и сарадње, критичко и стваралачко мишљење, осетљивост за естетику, радозналост, мотивацију за истраживање и изражавање у различитим медијима као и одговоран однос према очувању уметничког наслеђа и културе свога и других народа.

Разред **Седми или осми**
Годишњи фонд часова **36 или 34**

| ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ | ИСХОДИ<br>На крају програма ученик ће бити у стању да | ТЕМЕ и кључни појмови садржаја |
|---|---|---|
| Компетенција за целоживотно учење<br><br>Естетичка компетенција<br><br>Решавање проблема<br><br>Комуникација<br><br>Сарадња<br><br>Рад са подацима и информацијама<br><br>Дигитална компетенција<br><br>Одговорно учешће у демократском друштву<br><br>Предузимљивост и оријентација ка предузетништву<br><br>Одговоран однос према здрављу<br><br>Одговоран однос према околини | • образложи значај традиционалне визуелне уметности за идентитет народа и појединца;<br>• повеже карактеристичан артефакт са континентом и културом којој припада;<br>• обликује ликовне радове са препознатљивим елементима одабране културе;<br>• опише одабрани продукт визуелних уметности и процес његове израде;<br>• пореди основне одлике традиционалне визуелне уметности два или више народа;<br>• објасни значај и улогу културног наслеђа;<br>• објасни главне карактеристике традиционалне музике на простору Балкана и Србије и њихов међусобни утицај;<br>• прикаже елементе прожимања традиционалне музике различитих народа на простору Балкана на музичким примерима;<br>• презентује традиционалну музику карактеристичну за различите крајеве Балкана и Србије; | **ТРАДИЦИОНАЛНА ВИЗУЕЛНА УМЕТНОСТ ШИРОМ СВЕТА**<br><br>Визуелна уметност народа Аустралије и Новог Зеланда (сликарство аустралијских Аборицина, традиционална тетоважа Маора)<br>Уметност америчких народа (тотеми, керамика, ћилими, корпе)<br>Култура древне Индије, Кине и Јапана (градови, храмови, одећа, писмо)<br>Уметност народа Африке (маске и штитови)<br>Словенска традиција (митологија, симболика и орнаментика)<br><br>**ТРАДИЦИОНАЛНА МУЗИЧКА УМЕТНОСТ БАЛКАНА И СРБИЈЕ**<br><br>Културно наслеђе (значај и улога)<br>Традиционална музичка уметност Балкана (основне карактеристике у односу на ентитет и међусобни утицаји, сличности и разлике) |

| | | |
|---|---|---|
| | • прикаже начине очувања музичког културног наслеђа;<br>• објасни како савремене технологије утичу на развој музике;<br>• презентује начине промоције музичких дела и догађаја;<br>• прикаже примену музике у другим уметностима;<br>• истражи и објасни шта је музичка критика и која је њена улога;<br>• аргументовано искаже утисак о слушаним делима.<br>• комуницира учтиво, јасно и аргументовано уз уважавање различитих мишљења, идеја и естетских доживљаја;<br>• проналази, самостално и у сарадњи са другима, релевантне податке и информације користећи савремену технологију;<br>• учествује активно, према сопственим способностима и интересовањима, у истраживачком и радионичком раду. | Традиционална музика Србије (певање, свирање, обичаји, обреди, ношња, кола...)<br>Начини очувања културног наслеђа<br><br>**МОДЕРНО ДОБА И МУЗИКА**<br><br>Савремене технологије и музика.<br>Маркетинг у музици.<br>Примењена музичка уметност.<br>Музичка критика и интервју. |

## УПУТСТВО ЗА МЕТОДИЧКО-ДИДАКТИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Програм слободне наставне активности *Уметност* интегрише садржаје из културе, различитих уметности и више уметничких дисциплина. Он омогућава ученицима: да упознају културу и уметност народа свих континената, њихове сличности, разлике и међусобне утицаје; да открију како се прожимају различите врсте уметности; да уче како да користе разноврсне, релевантне и поуздане податке и информације за истраживачки и стваралачки рад; да ефикасно сарађују и комуницирају; да развијају критичко мишљење, конструктивно размењују мишљења и формирају позитивне вредносне судове са циљем очувања културе и идентитета, развијања самопоуздања и самопоштовања, поштовања и заштите људских права; да развијају радозналост, мотивацију, као и афинитет према култури и уметности; да се изражавају у одабраним уметничким дисциплинама и медијима.

Ослонац за остваривање програма представљају опште упутство које се односи на све СНА, као и ово које изражава специфичности програма *Уметност.*

- ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Предвиђено је да се прва тема реализује током првог полугодишта, а друга и трећа у другом полугодишту.

Програм је тако конципиран да фаворизује активности ученика, повезивање њиховог школског и ваншколског искуства, учење путем решавања проблема, сарадњу и тимски рад, као и употребу савремених технологија у образовне сврхе. Потенцира се самосталност ученика у активном начину учења, а улога наставника је превасходно да уведу ученике у тему, представе кључне појмове садржаја и подстакну их на активност коју затим усмеравају, прате и вреднују.

Активности које су погодне за реализацију програма *Уметност* су: креативне радионице; презентације; анализа инсерата филмова, аудио-визуелних прилога, аудио и визуелних садржаја; рад на истраживачким и пројектним задацима; прављење досијеа, дигиталне збирке и сл; студије случаја; играње улога; дискусије; рад у групи на платформама за учење; повезивање са вршњацима из других школа или држава; гостовања стручњака; учење у другим установама; посете разним културно-уметничким дешавањима; обликовање и организовање промоција и кампања; укључивање у акције у локалној заједници...

У складу са специфичностима програма и просторно-техничким капацитетима, ученици се могу изражавати кроз различите медије: слику (скице, цртежи, слике, плакати, књига уметника, мурали...); скулптуру; фотографију; видео; анимацију; акцију (перформанс, хепенинг, флеш моб, игровне активности); дизајн (сценографија, костимографија...); музику (инструментална, вокална, вокално-инструментална и сценска); сценски израз (глума, кореографија, плес); музичку критику...

Програм се не базира на коришћењу уџбеника и дидактичких материјала који су специјализовано за њих направљени, већ се ученици подстичу да користе што различитије изворе информација и да имају према њима критички однос. Циљ је оснажити ученике да се ослањају на сопствене снаге у процесу проналажења релевантних информација.

За сваку тему наставник треба да припреми што више различитих материјала који имају функцију подстицаја, мотивисања ученика за рад на њима. Како би се што боље остварила веза између садржаја програма и реалног живота пожељно је, кад год је то могуће, да се ученицима омогуће посете установама и институцијама у средини где живе, као и непосредни контакт са људима који имају интересантна животна и/или професионална искуства у вези са темом која се обрађује

- ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

*ТРАДИЦИОНАЛНА ВИЗУЕЛНА УМЕТНОСТ ШИРОМ СВЕТА*

Основна идеја теме је да се ученици упознају са одабраном баштином народа свих континената из области визуелних уметности и културе, при чему је предвиђено да то буду садржаји који нису обухваћени програмом предмета Ликовна култура. Ради постизања динамике наставе и подстицања радозналости и стваралачког мишљења препорука је да се сваки континент представи другим уметничким дисциплинама и да се планирају другачије активности ученика, где је то могуће.

Предлог је да након уводног часа ученици упознају визуелну уметност Аустралије и Новог Зеланда кроз индивидуални истраживачки рад (у школи и код куће). Ученици могу да припреме кратке дигиталне презентације или видео прилоге. Потребно је да наставник постави јасне критеријуме према којима ће проценити квалитет презентације и да одреди број слајдова, односно трајање видео прилога (до 3 минута) водећи рачуна о томе да сви ученици треба да виде све радове и да изнесу своја запажања и утиске. Током уводног часа је потребно објаснити да је визуелна уметност важна за идентитет народа и појединца и зашто је идентитет важан. Потребно је нешто рећи о техникама и мотивима, као и о томе какву функцију је сликарство народа Аустралије и Новог Зеланда имало некада, а какву има данас. Прилози за приказивање могу да садрже и краће прилоге о музици (на пример, диџериду технике опонашања звука из природе) и плесу (традиционални плес *хака*) како би ученици добили јаснију слику о уметности ових народа.

Могуће истраживачке теме за ученике су: повезаност прича и слика у култури аустралијских народа; симболи у сликарству аустралијских народа; техника сликања тачкама (dot-painting); слике на кори еукалиптуса (bark-painting); слике на стенама у региону Кимберли; најпознатија дела једног савременог аустралијског сликара инспирисаног традицијом – Клифорд Посум (Clifford Possum Tjapaltjarri) или Квини Мекензи (Queenie McKenzie); значење традиционалне тетоваже та моко (*tā moko*); старе фотографије становништва Новог Зеланда; стилови традиционалних огртача и њихов утицај на савремену моду; један познати новозеландски уметник – Џорџ Нуку (George Nuku) или Чарлс Фридрик Голди (Charles Frederick Goldie)...

Материјали који се могу користити за припремање наставе:

- Australian Aboriginal peoples - Leadership and social control | Britannica
- https://www.artyfactory.com/aboriginal-art/aboriginal-art.html
- The Wandjina - YouTube
- Mysterious Kimberley Rock Art - YouTube
- Culture of New Zealand - history, people, women, beliefs, food, customs, family, social, marriage (everyculture.com)
- T HYPERLINK "https://www.tepapa.govt.nz/discover-collections/read-watch-play/maori/tamoko-maori-tattoos-history-practice-and-meanings"āmoko | Māori tattoos: history, practice, and meanings | Te Papa
- Traditional Maori costume Archives - World4
- Contemporary M HYPERLINK "https://nzhistory.govt.nz/culture/nz-painting-history/contemporary-maori-art"āori art - History of New Zealand painting | NZHistory, New Zealand history online
- Aboriginal Dreamtime Stories - Japingka Aboriginal Art Gallery
- Dreamtime Aboriginal Art Library of Knowledge (aboriginal-art-australia.com)
- Aboriginal Australian Bark Paintings | Museum of Natural and Cultural History (uoregon.edu)
- The Bradshaw Paintings - Australian Rock Art Archive (bradshawfoundation.com)

- The meaning behind M HYPERLINK "https://www.fq.co.nz/maori-cloaks-traditional-meaning/"āori cloaks | Fashion Quarterly (fq.co.nz)

Уметност америчких народа ученици могу да упознају кроз креативну радионицу где могу, према интересовањима, да моделују тотеме или посуде од меког материјала, да цртају дизајн употребних предмета са мотивима карактеристичним за одабрано племе, као и да их обликују одабраном традиционалном техником. Препорука је да ученици пореде орнаменте различитих племена тражећи сличности и разлике, као и да изложе фотографију свог рада заједно са примером који им је послужио као подстицај за стварање.

Материјали који се могу користити за припремање наставе:

- Traditional Native American Tribal Art (indians.org)
- Native American art - The function of art | Britannica
- Native American religions - Forms of religious authority | Britannica
- Native American Art: Sandpainting, Baskets, Pottery and Painting (nativeamerican-art.com)
- Home | Museum of Pre-Columbian Art of Cusco of Peru (mapcusco.pe)
- The Collection
- Aztec Designs (aztecsandtenochtitlan.com)
- USA Native American Navajo Weaving HYPERLINK "https://textiledesigntechniques.as.ua.edu/usa-native-american-navajo-weaving/"–
- Peruvian Textiles History | Study.com
- The Paracas Textile (article) | Khan Academy
- El Paso Museum of Art - Expressions in Clay: Pre-Columbian Pottery Types from the Southwest - YouTube
- Native American Pottery: How to Identify and Price Cochiti and Tesuque Pueblo Pottery (Part 1) - YouTube

Култура древне Индије, Кине и Јапана може се истраживати кроз компаративну анализу. Ученици могу да се поделе у мање групе које ће припремити краће презентације о сличностима и разликама између: обичаја; најстаријих градова; архитектуре храмова; традиционалне одеће или писма. Ученици које ове културе посебно занимају могу да ураде додатна истраживања (да истраже елементе одеће самураја; да истраже традиционална позоришта; да напишу задату реч на сва три језика...), као и да ураде ликовни рад на основу садржаја који их највише мотивише.

Материјали који се могу користити за припремање наставе:

- Indian HYPERLINK "https://www.holidify.com/pages/indian-traditions-and-culture-1331.html"
- Chinese Culture, Customs and Traditions in China (chinahighlights.com)
- 138 Types of Japanese Culture - Japan Talk (japan-talk.com)
- Cities of the Indus Valley Civilization | World Civilization (lumenlearning.com)
- Top 10 Staggering Ancient Towns in China | Places HYPERLINK "https://www.pandotrip.com/top-10-staggering-ancient-towns-in-china-28519/"
- The Top 7 Historic Cities in China: China's 7 Ancient Capitals (chinahighlights.com)
- India’s Oldest Surviving Temples (livehistoryindia.com)
- 10 Most Amazing Temples in China (with Map HYPERLINK "https://www.touropia.com/temples-in-china/"
- INDIAN 29 States traditional Dressing Style Officially - YouTube
- Traditional Japanese Clothing - WorldAtlas
- Samurai Armor: Evolution and Overview - YouTube
- Getting to Know the Chinese Traditional Clothing - Hanfu - YouTube
- Traditional Chinese Clothing - Han Couture - YouTube

- Learn Marathi / Devanagari Calligraphy in Marathi | Beginners Calligraphy HYPERLINK "https://www.youtube.com/watch?v=jXDl6r-UnFw"
- Appreciating Chinese Calligraphy - YouTube
- How to start? | Chinese Calligraphy Tutorial - YouTube
- Beautiful traditional Japanese Calligraphy KANA SHODO | Satisfying handwriting - YouTube

Предлог је да ученици упознају уметност афричких народа кроз обилазак Музеја афричке уметности у Београду и/или разгледање дигиталних збирки, гостовање стручњака или онлајн састанак са стручњацима... Ученици могу да разговарају са стручњацима о приликама у којима су се маске користиле, како су маске утицале на савремену западну уметност, у којим музејима се чувају..., као и да направе маску или штит техником папир маше или комбинованом техником.

Материјали који се могу користити за припремање наставе: https://www.artyfactory.com/africanmasks/index.htm (dodato)

- http://thegypsetters.net/dot-dot-dot/ HYPERLINK "http://thegypsetters.net/dot-dot-dot/5-fun-facts-african-masks"5 HYPERLINK "http://thegypsetters.net/dot-dot-dot/5-fun-facts-african-masks"-fun-facts-african-masks
- https://www.blendspace.com/lessons/tAffwmFdAlwI_Q/c-african-masks
- African Masks Examined: History, Type, Role, Meaning HYPERLINK "https://afrikanza.com/blogs/culture-history/african-masks"
- stories behind african masks - YouTube
- Sadigh Gallery African Masks - YouTube
- African Shields (hamillgallery.com)
- National Museums of Kenya HYPERLINK "https://www.museums.or.ke/"– HYPERLINK "https://www.museums.or.ke/"
-

Предлог је да ученици у школи заједно погледају филм/видео прилоге о Словенима, а затим размене утиске и дискутују. Како је словенска митологија и традиција популарна тема стрипова, ученици могу да осмисле и нацртају јунака стрипа или видео игре. Могућа активност је и обликовање накита или другог употребног предмета украшеног словенским орнаментима.

Материјали који се могу користити за припремање наставе:

- Stari Sloveni - Istorija i tradicija [ceo film] - YouTube
- Митска бића (Словенска митологија) - Mitska bica (Slovenska mitologija) - YouTube
- Mitologija Ju HYPERLINK "https://www.youtube.com/watch?v=MdbO7YVoV7o"žnih Slovena - YouTube
- Čudotvorni mač - YouTube
- Ruslan and Ludmila HYPERLINK "https://www.youtube.com/watch?v=j6YB59ETDqk"Руслан и Людмила ( HYPERLINK "https://www.youtube.com/watch?v=j6YB59ETDqk"1972 HYPERLINK "https://www.youtube.com/watch?v=j6YB59ETDqk") Aleksandr Ptushko - YouTube
- Slavic Symbols - Visual Library of Slavic Symbols (symbolikon.com)
- Славянские узоры и орнаменты. Шпаргалка с эскизами - YouTube
- www.starisloveni.com :: Stari Sloveni, Staroslovenska mitologija, religija i istorija

*ТРАДИЦИОНАЛНА МУЗИЧКА УМЕТНОСТ БАЛКАНА И СРБИЈЕ*

Основна идеја теме је да се ученици упознају и оснаже за позитиван и одговоран однос према историјском наслеђу у домену традиционалне музике Балкана и Србије са акцентом на међусобан утицај, трајање и очување.

Наставник планира како ће се учење одвијати у складу са интересовањима ученика и могућностима школе (опремљеност савременим техничким уређајима, доступност етнолошких филмова...) и локалне заједнице.

У процесу реализације програмских садржаја наставник треба да уведе ученике у тему кроз кратки теоријски приказ или аудио-видео запис, а затим да их кроз конкретне задатке усмери на истраживање које може да се односи на различите аспекте изучавања предмета музичког наслеђа у односу на временски оквир настанка, просторни оквир настанка, носиоце, примаоце, контекст настанка, контекст садашњег деловања и сл.

У циљу упознавања материјалних извора као грађе за истраживање елемената народне културе учење може да се одвија и кроз посете појединим институцијама, на првом месту етнографским збиркама и музејским поставкама или посете нпр. кустоса школи. У оквиру народне уметности, ученике би требало упутити на значај старих уметничких заната и њихов опстанак, а као крајњи продукт тог рада било би организовање изложбе ученичких радова.

У циљу упознавања и очувања музичке традиције на простору Балкана и Србије ученици проучавају музику, плес, ношњу, обичаје, обреде, начин живота, из различитих географских локалитета. Истраживање може да се односи на: прожимање елемената традиционалних култура различитих народа на простору Балкана и Србије и миграције као чинилац прожимања; развој традиционалне музике у домену певања (техника певања, текстови песама, пратња...) или свирања (врсте инструмената, распрострањеност у односу на географски центар, карактеристике...); преношење музичких записа из једне средине у другу (исти текст, различита мелодија и обрнуто); реконструкцију и демонстрирање народних обичаја из различитих крајева земље и у склопу њих музике, народне ношње, кола... У том смислу уколико услови локалне средине то дозвољавају, део програма се може реализовати у сарадњи са фолклорним друштвима или певачким групама које изводе народне игре (кола) и традиционалну музику. У склопу истраживања традиционалне и народне песме ученици могу ићи и трагом актуелних етно група (Моба, Бистрик, Траг, Бело платно…) како би упознали наше вокално традиционално наслеђе које је подељено на старије и ново певање, тј. на певање *на глас* (старији начин певања у секундама) и певање *на бас* (новије).

Поред обредних, ученици могу да изучавају песме које су настале у вези са празницима који се обележавају у локалној средини (Васкршње, Божићне, Лазаричке и друге песме) и реконструишу исте.

Резултати истраживања у овој области могу бити полазиште за примену вршњачке едукације кроз умрежавање ученика и наставника из различитих делова Србије путем интернет платформи. Ученици стечена знања из области традиционалне музичке уметности такође могу презентовати ученицима првог циклуса основног образовања, преузимајући улогу вршњака ментора при реконструкцији/демонстрацији народних обичаја.

Рад у групама и радионицама је користан у комбинацији са осталим начинима рада, поготово када постоји изазов значајнијег (нпр. емотивног) експонирања ученика, као вид премошћавања стидљивости. Понуђени предлози литературе и сајтова, нису обавезујући.

Материјали који се могу користити за припремање наставе:

- Боривоје Дробњаковић, *Етнологија народа Југославије*, Научна књига, Београд, 1960, 9-89.
- Димитрије Големовић, *Свака птица својим гласом пева*, Balkan Culture Heritage, Београд, 2019.
- Љиљана Гавриловић, *Балкански костими Николе Арсеновића*, Посебна издања, књ. 52, Етнографски институт САНУ, Београд, 2004, 5-35.
- Тихомир Р. Ђорђевић, *Наш народни живот*, Том 1, Просвета, Београд, 1984, 9-37.
- Петар Влаховић, *Србија: земља, народ, живот, обичаји*, Етнографски музеј и Вукова задужбина, Београд, 1999, 55-94.
- Роман Јакобсон и Петар Богатирјов, „Фолклор као нарочит облик стваралаштва“, Петар Влаховић, „Етничка структура и миграције становништва (у Србији)“, Гласник Етнографског музеја, књ. 44, Београд, 1980, 21-39.
- Драгослав Девић (1960) “Сакупљачи наших народних песама”. Гласник Етнографског музеја 22–23: 99–122
- Зечевић, *Српске народне игре*, „Вук Караџић“, Етнографски музеј, Београд, 1983.
- Андријана Гојковић, Народни музички инструменти, „Вук Караџић“, Београд, 1989.
- Јасна Бјеладиновић, „Сеоске ношње и њихова типолошка класификација“, *Гласник Етнографског музеја*, књ. 44, Етнографски музеј, Београд, 1980, 75-97.
- Никола Ф. Павковић, „Село као обредно-религијска заједница“, *Етнолошке свеске* I, Београд, 1978, 51-65.
- Младен Марковић (1994) “Етномузикологија у Србији”. Нови звук 3: 19–29.
- Филм “Русе косе цуро имаш” као показатељ симбиозе уметности читавог Балкана https://www.youtube.com/watch?v=NGCURBHF

*МОДЕРНО ДОБА И МУЗИКА*

У оквиру ове теме ученици могу да истражују развој модерних технологија у служби широке заступљености примењене музике у медијима, односно мултумедијалним уметностима. Ученици упознају сценску музику, музику на филму, позоришту, радију, телевизији и интернету кроз приказивање видео материјала који ће подстаћи истраживачке задатке, презентације, дебате, интервјуе, критике… Препорука је да фокус рада буде на примењеној музици на подручју Србије и то истраживањем музике за филмове/серије српских композитора Зорана Симјановића, Војислава Вокија Костића, Војкана Борисављевића, Горана Бреговића...

У оквиру теме ученици могу да раде на припреми извођење одређене музичке нумере из филма, мјузикла, позоришта..., откривајући повезаност музике и других уметности.

Маркетинг у музици се може истраживати на више начина. Један аспект може бити одговор на питање како одређено дело или музички догађај промовисати (како је то некада изгледало, а како данас...), а други аспект је на који начин избор музике и сама музика утиче на маркетинг неког другог уметничког (или друге врсте) производа. У циљу разумевања значаја музике у рекламама, а у сврху маркетинга (промоције школе, догађаја, хуманитарних акција, локалне заједнице...), ученици истражују одабране рекламе, анализом одабраних доносе суд о улози музике и дефинишу

кораке у процесу израде. Ради унапређивања маркетинга школе ученици припремају материјал за израду спота за химну школа/џингла за различита дешавања...), користећи ИКТ.

После увода наставника у музичку критику као вида уметничке критике ученике треба кроз разговор навести да сами или истраживањем дођу до података који ће им дати одговоре на различита питања као што су: шта је то што музичку критику одваја од извештавања, шта може бити предмет уметничке критике, ко може бити музички критичар и који су објективни за разлику од субјективних аспеката музичке критике; који је значај музичке критике за извођача, публику, музикологе... Ова тема треба да резултира музичком критиком коју ће ученици у улози музичког критичара написати након посете неком концерту, или слушања одређене композиције/извођача на часу. Ученици могу, такође, да направе кратак приказ музичке критике из пера Бранке Радовић, Смиљке Исаковић…

Материјали који се могу користити за припремање наставе:

- Вартекс Баронијан: *"Музика као примењена уметност"*, Београд, РТС
- Зоран Симјановић: *"Примењена музика"*, Београд, Бикић Студио, 1996
- Рихард Мерц: *"А, Б, Ц... звука у аудио визуелним медијима"*, Београд, РТС, 2013.
- Дејвид Бирн: *"Како ради музика"*, Геопоетика, Београд, 2015.
- Примена музике у маркетингу, најбоље домаће рекламе, Видео (за ученике): https://www.youtube.com/watch?v=j HYPERLINK "https://www.youtube.com/watch?v=j85rX5NXIFU&t=185s"85
- Примери музичке критике: http://stankosepic.com/prikazi_i_kritike.php
- Бранка Радовић: *"Шта је то музичка критика"*, Наслеђе, Крагујевац, 2007. вол. 4, број 8, стр. 121-154.
- Смиљка Исаковић. *"Бемус преплетум мобиле*", Службени гласник, Београд 2012.
- Смиљка Исаковић: *"Виђења - Musica modus vivendi"*, РТС, Београд 2013.

## ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа не може се заснивати на класичним индивидуалним усменим и писаним проверама. Уместо тога, наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како прикупљају податке, како бране своје ставове, како аргументују, евалуирају, примењују, процењују последице итд.

Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се нађе веза међу појавама, наведе пример, промени мишљење у контакту са аргументима, разликују чињенице од интерпретација, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиде последице, дају креативна решења. Такође, наставник прати и вреднује како ученици међусобно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, колико су креативни. За неке садржаје прикладни су и други начини провере напредовања као што су нпр. квизови или улазни и излазни тестови како би се утврдили ефекти рада на нивоу знања, вештина, ставова. Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању.* Ученици свакако треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати. Приликом сваког вредновања

постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење.

**Назив** **БЕЗБЕДНО У САОБРАЋАЈУ**

**Циљ** Циљ програма је да ученици, кроз стицање знања, развој вештина и усвајање ставова и вредности постану осетљивији за питања безбедности саобраћаја и спремнији за самостално и безбедно учешће у саобраћају.

**Разред** Седми и осми

**Годишњи фонд часова** 36/34 часова

| **Опште међупредметне компетенције** | **Исходи**<br>По завршетку разреда ученик ће бити у стању да: | **Тема и кључни појмови садржаја програма** |
|---|---|---|
| Компетенција за целоживотно учење<br>Решавање проблема<br>Одговорно учешће у демократском друштву<br>Сарадња<br>Комуникација<br>Одговоран однос према околини<br>Одговоран однос према здрављу<br>Дигитална компетенција<br>Рад с подацима и информацијама | опише значај саобраћаја за човека и друштво некад и сад;<br>повезује доступност саобраћаја са степеном остварености неких људских права;<br>доведе у везу знања, вештине, ставове и вредности о саобраћају са понашањем учесника у саобраћају;<br>дискутује о начинима саобраћајног васпитања деце и младих у породици, школи, медијима;<br>наведе неколико установа који се баве безбедношћу саобраћаја и телефонске бројеве полиције, хитне помоћи и ватрогасаца;<br>препозна примере којима се у јавности промовишу позитивни ставови и правилна понашања у | **ЗНАЧАЈ САОБРАЋАЈА**<br>Значај саобраћаја за појединца и друштво некад и сад.<br>Доступност саобраћаја и степен остварености људских права (здравствена заштита, образовање, рад, култура...).<br>Саобраћајно васпитање кроз стицање знања, развој вештина, усвајање ставова и вредности у породици, школи, путем медија.<br>Примери кампања за безбедно понашање у саобраћају и неговање вредности, као што су: људски живот, здравље, животна средина, материјална добра.<br>Институције и организације које се баве саобраћајем.<br>**САОБРАЋАЈ КАО УРЕЂЕНИ СИСТЕМ**<br>Саобраћај као уређена комуникација.<br>Учесници у саобраћају – пешаци, возачи, путници.<br>Осетљиве категорије учесника у саобраћају – деца, особе са |

| | | |
|---|---|---|
| | саобраћају;<br>заступа мишљење да су највеће вредности у саобраћају људски живот, здравље, животна средина, материјална добра;<br>разликује различите учеснике у саобраћају и препознаје оне који су посебно осетљиви;<br>доведе у везу поштовање саобраћајних правила и безбедност свих учесника у саобраћају;<br>опише начине комуникације учесника у саобраћају и значај који има за безбедност;<br>дискутује о санкционисању појединаца који се небезбедно понашају у саобраћају;<br>наведе последице небезбедног понашања у саобраћају;<br>на примеру саобраћајне ситуације критички разматра небезбедна понашања и могуће последице;<br>опише штетни утицај умора, употребе алкохола, психоактивних супстанци, мобилних телефона на безбедност у саобраћају;<br>не користи мобилни телефон приликом преласка улице; | инвалидитетом, старије особе, бициклисти.<br>Значај поштовања саобраћајних правила свих учесника у саобраћају за безбедност.<br>Комуникација између различитих учесника у саобраћају и безбедност.<br>Последице непоштовања саобраћајних правила по појединца, друштво и материјална добра.<br>Санкционисање небезбедног понашања у саобраћају.<br>Највећи непријатељи безбедности у саобраћају – умор, алкохол, психоактивне супстанце, мобилни телефони.<br>**ДЕЦА У САОБРАЋАЈУ**<br>Деца као учесници у саобраћају – пешаци, бициклисти, путници.<br>Психофизичке карактеристике деце основношколског узраста значајне за учешће у саобраћају.<br>Примери најчешћег страдања деце у саобраћају.<br>Безбедно понашање деце као пешака у саобраћају.<br>Безбедно понашање деце као бициклиста у саобраћају.<br>Безбедно понашање деце као путника у саобраћају.<br>**САОБРАЋАЈ И ЖИВОТНА СРЕДИНА**<br>Ефекти саобраћаја на животну средину.<br>Мере за смањење негативних ефеката саобраћаја на животну средину.<br>**КУЛТУРНО ЈЕ БЕЗБЕДНО** |

| | | |
|---|---|---|
| | наведе како све ученици основношколског узраста могу да учествују у саобраћају;<br>опише основне психофизичке карактеристике деце основношколског узраста значајне за учешће у саобраћају;<br>наведе примере најчешћег страдања деце у саобраћају;<br>опише и демонстрира правилно понашање деце као пешака;<br>опише и демонстрира правилно управљање бициклом и коришћење заштитне опреме;<br>наведе начине на које се деца правилно превозе у саобраћају;<br>правилно прелази улицу;<br>изрази позитиван став према употреби заштитне опреме при вожњи бицикла и користи заштитну опрему кад вози бицикл;<br>образложи зашто је важно да се користе сигурносни појасеви и дечија седишта у аутомобилу, ставља сигурносни појас у аутомобилу и показује спремност да опомиње друге који то не раде;<br>наведе понашања пешака и бициклиста која могу да ометају друге учеснике у саобраћају;<br>не подлеже притиску вршњака да се небезбедно | Културно понашање различитих категорија учесника у саобраћају и безбедност.<br>Пружање помоћи у саобраћајним незгодама. |

| | | |
|---|---|---|
| | понаша у саобраћају;<br>наведе негативне ефекте саобраћаја на животну средину и могуће мере за њихово смањење;<br>покаже спремност да повређенима у саобраћају помогне у складу са својим могућностима или затражи помоћ других;<br>критички промишља о сопственом безбедном и небезбедном понашању у саобраћају и прихвата одговорност за сопствено понашање у саобраћају;<br>наведе примере културног и некултурног понашања у саобраћају и доводи их у везу са безбедношћу. | |

## УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Слободна наставна активност (СНА) *Безбедно у саобраћају* нуди се ученицима седмог и осмог разреда с тим да је они могу бирати само једном. Намењена је ученицима овог узраста јер одговара њиховој потреби да, у већој мери него пре, самостално учествују у саобраћају као пешаци, путници, бициклисти. Ученици су у претходним разредима, у оквиру различитих предмета, имали прилику да обрађују неке садржаје који се тичу саобраћаја (значај, врсте, правилно прелажење улице, транспортна средства...), а неки од њих су били учесници такмичења *Шта знаш о саобраћају.* Овај програм представља надградњу и ученицима нуди шири поглед на саобраћај са фокусом на безбедност, и то, како личну, тако и општу.

Смернице за рад на програму наставник може наћи у *Референтном оквиру компетенције за безбедно учешће у саобраћају* и пратећем водичу за његову имплементацију (доступно на сајту Завода за унапређивање образовања и васпитања www.zuov.gov.rs), у *Општем упутству за остваривање свих СНА* (организација и начин рада, праћење и напредовање ученика, оцењивање...), као и у овом упутству које је детаљније што се тиче садржаја програма и изражава његову специфичност.

Програм *Безбедно у саобраћају* почива на уверењу да школа има обавезу и одговорност да допринесе развоју компетенције ученика за безбедно учешће у саобраћају коју, као и код других компетенција, чине знања, вештине, ставови и вредности. Прегледом исхода може се видети како је то уграђено у програм. Издвајамо неколика исхода који илуструју наведено. За знање – *ученик ће бити у стању да наведе неколико институција које се баве безбедношћу саобраћаја и да наведе телефонске бројеве полиције, хитне помоћи и ватрогасаца*. За вештине – *ученик ће бити у стању да правилно прелази улицу*. За ставове – *ученик изражава позитиван став према ношењу заштитне опреме при вожњи бицикла*. За вредност – *ученик ће бити у стању да заступа*

*мишљење да су највеће вредности у саобраћају људски живот, здравље, животна средина и материјална добра*. Неки исходи садрже више компоненти компетенције. На пример, *ученик ће бити у стању да образложи зашто је важно да се користе сигурносни појасеви и дечија седишта у аутомобилу* (знање), *ставља сигурносни појас* (вештина) и *показује спремност да опомиње друге који то не раде* (став).

Својим садржајем, очекиваним исходима и препорученим начином рада са ученицима програм доприноси и развоју неких међупредметних компетенција. Највећи допринос даје развоју компетенције за одговоран однос према здрављу, што је важно ако се има у виду да деца и млади страдају више у саобраћају, него од болести.

## САДРЖАЈ И ИСХОДИ ПРОГРАМА

Садржај програма дат је у оквиру 5 тематских целина: *Значај саобраћаја, Саобраћај као уређени систем, Деца у саобраћају, Саобраћај и животна средина, Културно је безбедно.* Као и код других програма, главна смерница за остваривање су исходи које треба постићи, а дати садржај је оквир унутар ког се треба кретати. Подразумева се да ће наставник, у оквиру планирања на нивоу часа, програмске исходе уситнити на већи број мањих исхода. Неки исходи ће бити лакши и бржи за постизање (најчешће су то знања), а неки ће бити резултат кумулативног рада на више различитих садржаја у дужем временском периоду. Пример таквог исхода је да ће ученик бити у стању да критички промишља о сопственом безбедном и небезбедном понашању у саобраћају и да прихвата одговорност за сопствено понашање у саобраћају. С обзиром да неке исходе (најчешће вештине) није лако проверити да ли су достигнути у школским условима потребна је сарадња са родитељима. На пример, у току другог полугодишта, наставник може тражити од родитеља повратну информацију да ли су приметили да се мења однос њиховог детета према коришћењу заштитне опреме кад вози бицикл, да ли увек ставља појас у аутомобилу кад се вози као путник, како се понаша у превозу, да ли уочава и коментарише туђа небезбедна понашања у саобраћају и сл.

У наставку упутства дата су појашњења за сваку од програмских тема и идеје како на њима радити са ученицима.

### ЗНАЧАЈ САОБРАЋАЈА

У овој, може се рећи уводној теми, наставник полази од ученичких знања о саобраћају. Она ће свакако једним делом бити формална – стечена у школи, али у великој мери и неформална – стечена у свакодневном животу и путем учења по моделу у оквиру породице. Нема дилеме да ученици саобраћај доживљавају као значајан, у смислу да се људи и роба превезу са једног места на друго. Међутим, потребно је на томе радити из још једне перспективе. Од ученика треба тражити да доступност саобраћаја повежу са степеном остварености неких важних људских права као што су: право на школовање, здравствену негу или на рад. Такође, треба им проширити видике како саобраћај не би посматрали само из угла добробити појединца, већ и из угла целокупног друштва, пре свега његовог економског развоја.

Други сегмент ове теме је саобраћајно васпитање. Са ученицима треба разговарати како они виде припрему деце за самостално учешће у саобраћају. Ко, како и на који начин треба са њима да ради на томе, као и по чему се процењује да је неко спреман да безбедно учествује у саобраћају. Циљ је да ученици схвате да саобраћајно васпитање подразумева стицање знања, развој вештина и усвајање правилних ставова и вредности, што се мора дешавати и у породици и у школи. За те потребе са ученицима се може, на пример, дискутовати о несавесним возачима који

праве пуно саобраћајних прекршаја (возе брже од дозвољеног, не стају на црвено светло на семафору, претичу преко пуне линије...) и водити их тако да сами закључе зашто се такви возачи називају несавесним, да њима не недостају знања о безбедном учешћу у саобраћају као ни вештине, већ је њихово понашање повезано са ставовима и вредностима које имају. То је прилика да се са ученицима разговара о вредностима које су важне у саобраћају као што су: људски живот, здравље, животна средина, материјална добра.

Трећи сегмент теме посвећен је институцијама и организацијама које се баве саобраћајем или су на неки начин повезане са њим. Ученици се могу упутити да на интернету сами истраже чиме се баве Агенција за безбедност саобраћаја, Ауто-мото Савез Србије, Саобраћајни институт ЦИП и о томе поразговарати. Затим их треба упознати са позивним бројевима служби полиције, хитне помоћи и ватрогасаца, јер су оне од велике важности за безбедност саобраћаја и пружање помоћи у ванредним ситуацијама.

Рад на овој теми може се завршити анализом неколико кампања Агенције за безбедност саобраћај као што су *Успори живот те чека, Кад пијем не возим, Подигни глас одузми гас, Вози одморан...* са становишта које вредности пропагирају и коме се обраћају.

## САОБРАЋАЈ КАО УРЕЂЕНИ СИСТЕМ

Друга тематска целина има за циљ да ученицима приближи сложеност саобраћаја, ко све у њему учествује и неопходност да комуникација између њих буде уређена. Као подстицај могу се користити снимци саобраћаја са почетка 20. века, као и они који приказују саобраћај данас као уређен систем (нпр. See How an Insane 7-Circle Roundabout Actually Works | WIRED (youtube.com)) или као мање уређен (нпр. Traffic WTF - Ethiopia's Meskel Square, Addis Abeba (youtube.com)). Посебну пажњу треба дати појашњењу које су и зашто осетљиве категорије учесника у саобраћају као што су: деца, особе са инвалидитетом, особе које гурају дечија колица, старије особе, бициклисти, мотористи (нпр. Snimak na kom vozač velikom brzinom prolazi pešački prelaz na kojem su majka i beba - Telegraf.rs).

Централни део ове теме је значај поштовања саобраћајних правила свих учесника у саобраћају ради безбедности свих. На то се природно надовезује разговор о последицама непоштовања саобраћајних правила и то по појединца, друштво и материјална добра. Ученици су довољно одрасли да неки од њих имају и лично искуство о томе (били су учесници или сведоци неке саобраћајне незгоде), тако да им треба дати прилику да говоре о томе, уколико желе. Након тога, прави је тренутак да наставник упозна ученике са подацима о саобраћајним незгодама у нашој земљи (број погинулих, повређених, материјалне штете...) и упореди их са подацима у неким другим земљама које су по броју становника сличне нашој, а имају мање саобраћајних незгода уз упитаност шта је то што прави разлику. Циљ је да ученици самостално увиде да је највећа разлика у понашању људи у саобраћају, у степену поштовања саобраћајних прописа, а мање у путевима, опреми путева и превозним средствима.

Следећи корак у раду на овој теми је разговор са ученицима како они виде шта треба радити како би се смањио број саобраћајних незгода. Наставник ће их водити тако да дођу до закључка да постоје два пута: један је превентива, односно припрема за безбедно учешће у саобраћају, а други санкционисање небезбедног понашања у саобраћају.

Рад на теми се завршава прегледом највећих непријатеља безбедности у саобраћају као што су умор, алкохол, психоактивне супстанце, мобилни телефони. За те потребе ученици могу добити нпр. домаћи задатак да, радећи у паровима, стану на неку прометну раскрсницу у окружењу школе и да 10 минута посматрају саобраћај и бележе колико возача док вози користи мобилни телефоном. Активност се може завршити неким од ефектних клипова у којима се показује зашто је употреба мобилних телефона током вожње врло опасна по безбедност у перцептивном смислу јер омета пријем дражи, у когнитивном, јер омета мишљење и мануелном, јер омета прављење покрета.

ДЕЦА У САОБРАЋАЈУ

Ова тема се надовезује на претходну и има за циљ да ученицима појасни специфичности учешћа деце у саобраћају и то као пешака, путника и бициклиста. Много тога они већ знају о томе, али им треба на систематизован начин приказати зашто су деца и млади осетљива категорија учесника у саобраћају, и то са становишта њихових физичких, менталних, емоционалних и социјалних карактеристика. Из исхода се може видети да су неки аспекти ових карактеристика добили посебну пажњу, јер имају већи утицај на (не)безбедно понашање у саобраћају. На пример, један од исхода програма каже да ће ученик бити у стању да не подлеже притиску вршњака да се небезбедно понаша у саобраћају. То значи да са ученицима треба више радити на феномену вршњачког притиска и како му се одупрети (корелација са изборним програмом Грађанско васпитање у оквиру кога се у 7. разреду такође ради на вршњачком притиску). Као помоћ у припреми рада на овим садржајима наставник може користити Водич за примену *Референтног оквира компетенције за безбедно учешће у саобраћају* у коме су карактеристике деце дате у три узрасне категорије.

У даљем току рада на теми ученици треба да се упознају са примерима најчешћег страдања деце у саобраћају. (И о томе се наставник може информисати у наведеном Водичу.) Међутим, рад на том садржају захтева додатни опрез, јер није циљ створити страх код ученика сваки пут када прелазе улицу, возе бицикл или су путници у возилу. Циљ је учинити их свесним опасности које саобраћај има и неопходности да се поштују правила безбедног учешћа у саобраћају, али и да је саобраћај људима потребан и користан. Да би ученике охрабрили да користе саобраћај на безбедан начин као кључни појмови ове теме наведени су:

1. Безбедно понашање деце као пешака у саобраћају.
2. Безбедно понашање деце као бициклиста у саобраћају.
3. Безбедно понашање деце као путника у саобраћају.

Овај сегмент теме има за циљ да ученици напредују у својим компетенцијама за безбедно учешће у саобраћају, односно очекивани исходи нису само на нивоу знања, већ су на нивоу вештина. Главни оријентир наставницима за рад на овим садржајима је и овде *Референтни оквир компетенције за безбедно учешће у саобраћају.* На пример, у њему се наводи вештина *Безбедно кретање пешака и бициклиста улицама, путевима и другим јавним површинама* и уз њу неколико дескриптора који је описују, као што су: правилно процењује кретање учесника у саобраћају (правац, смер и брзину) и примењује мере које доприносе бољој видљивости и лакшем уочавању пешака и бициклиста у саобраћају. Наставник треба са ученицима да разради наведено питајући их на који начин пешаци и бициклисти доприносе да их други учесници у саобраћају боље виде, зашто уколико се пешак креће по коловозу на путу ван насеља или на путу који нема тротоар или другу површину намењену за кретање пешака, мора да се креће што ближе левој ивици коловоза у смеру кретања, итд. Овакви разговори треба ученицима да појасне смисао, сврху неких правила како би их лакше усвојили.

Овом делу програма треба посветити највише времена и добро промислити на који начин радити са ученицима. То не би требало да личи на теоријску наставу у ауто-школи где наставник предаје о правилима безбедног учешћа у саобраћају позивајући се на Закон о безбедности саобраћаја на путевима. Погодније форме рада су демонстрација, симулација, дискусија, анализа случаја, разговор. На пример, ученици се могу поделити у мале групе са задатком да наведу које све опасне грешке могу да направе њихови вршњаци као пешаци, бициклисти и путници. Од њих се то може тражити даураде ослањајући се на знања и искуства која већ имају, а затим на основу њихових одговора цела група може заједнички, вођена наставником, да издвоји најважнија правила безбедног понашања у саобраћају за ове учеснике. Као следећи корак може бити израда

плаката са тим правилима за зид учионице.

## САОБРАЋАЈ И ЖИВОТНА СРЕДИНА

Утицај саобраћаја на животну средину добио је своје место у програму, иако је то више ствар екологије, него питање безбедности у саобраћају, зато што постоји намера да се шире култивише однос ученика према саобраћају. Ученицима је, наравно, познато да саобраћај озбиљно загађује животну средину, те разговор о овој теми треба усмерити на промишљање о начинима смањења тог штетног утицаја. Ослонац за рад је део *Референтног оквира компетенције за безбедно учешће у саобраћају* који се односи на животну средину. У њему се наводе следећи дескриптори.

Ученик:

- наводи облике загађења које стварају учесници у саобраћају и објашњава предности пешачења, бициклирања и здравих животних навика за очување здравља и здраве животне средине (знање);
- сматра да свако понашање у саобраћају треба да буде усмерено на очување здраве животне средине (вредност);
- промовише ставове о потреби пешачења, коришћења саобраћајних средстава која не загађују животну средину и примени других мера за ефикасније коришћење превозних средстава (став);
- пажљиво се односи према зеленим површинама као пешак и бициклиста и пешачи, бициклира и примењује здраве животне навике у саобраћају (вештине).

Из наведеног се види сложеност компетенције за безбедно учешће у саобраћају и очекивање да ученици који прођу овај програм треба да имају критички однос према загађивању животне средине, али још више да имају проактивни однос према понашањима која то могу умањити. У ту сврху са ученицима се могу реализовати различите активности. На пример, могу добити задатак да радећи у пару 10 минута стоје на прометној раскрсници и преброје број возила који је туда прошао и у колико њих је био само возач без путника. Друга активност може бити припрема упитника са неколико питања о навикама возача које су повезане са животном средином. Питања би могла бити, нпр: ако треба да идете 400 метара у удаљену продавницу да ли радије користите возило или идете пешке; приликом промене гума шта сте урадили са старим гумама; да ли кад нема места за паркирање, паркирате и на зеленој површини. Затим би сваки ученик обавио разговор са три одрасле особе по избору користећи тај упитник. На часу би се обрадили добијени одговори и продискутовало о навикама испитаних возача. У наставку се може организовати да ученици радећи у малим групама осмисле како једна породица у току једног месеца може да допринесе смањењу штетног дејства саобраћаја. Наставник треба унапред да припреми податке о тој породици (колико има чланова, ког су узраста, где раде родитељи, да ли имају комшије које иду у истом смеру на посао, колико су близу продавнице, да ли поседују бицикле и сл.) на основу чега би ученици дали своје предлоге, а група би о њима дискутовала.

## КУЛТУРНО ЈЕ БЕЗБЕДНО

Последња тематска целина треба да заокружи рад на овом програму. Из самог наслова се види да се културно понашање у саобраћају доводи у везу са безбедношћу. Исти такав приступ је и у *Референтном оквиру компетенције за безбедно учешће у саобраћају* где постоје следећи декриптори (избор).

Ученик:

- разликује културне и некултурне поступке учесника у саобраћају (знање);
- осећа нелагоду у ситуацији када се учесници у саобраћају некултурно понашају и изражава спремност да критикује некултурно понашање учесника у саобраћају (ставови);
- уступа место за седење старијим особама, инвалидима и трудницама у возилима јавног превоза (вештина).

Ученицима треба да буде јасна веза између културног понашања у саобраћају и безбедности. На пример, уколико старија особи стоји у аутобусу, а млада особа седи, осим што је то некултурно, то може угрозити безбедност старије особе, нпр. у ситуацији наглог кочења возила.

У оквиру ове теме може се надградити оно што је рађено у оквиру теме Саобраћај као уређени систем. Потребно је урадити додатни осврт на осетљиве категорије учесника у саобраћају и разлозима зашто припадају тој групи, као и шта то значи за друге учеснике. Као подстицај за разговор могу се користити фотографије или снимци где се види паркирано возило на пешачком прелазу или тротоару које спречава пешаке да се неометано крећу. На тај начин се повезују саобраћајна правила и културно понашање.

И на крају, мада не мање важно, код ученика треба неговати културу помагања и пружања помоћи другим учесницима у саобраћају, наравно, у складу са њиховим могућностима. Ученици треба да буду оспособљени да уколико се нађу у ситуацији да су нпр. сведоци саобраћајне незгоде позову одговарајуће службе (полицију, хитну помоћ, ватрогасце) и пруже им релевантне податке шта се догодило и где.

## ЗАВРШНЕ АКТИВНОСТИ

После рада на свим овим темама наставник може да организује различите завршне активности. Једна би могла бити да ученици радећи у мањим групама осмисле кампању у области безбедности саобраћаја која би имала за циљну групу њихове вршњаке. Групе могу изабрати шта ће бити фокус њихове кампање, а затим осмислити мото кампање, изглед плаката, клипа и активности кампање. Друга идеја је да ученици уз помоћ наставника направе квиз о безбедном учешћу у саобраћају за ученике из школе који нису похађали ову слободну наставну активност или квиз у коме би се такмичили родитељи, наставници, ученици (такмичарске групе могу бити и мешовите, нпр. по један наставник, родитељ, ученик). Трећа идеја је да заједно са Ученичким парламентом иницирају неку акцију у којој би од локалне самоуправе тражили да се изврше неке промене у окружењу школе како би ученици били безбеднији у саобраћају (додатни пешачки прелаз, семафор, лежећи полицајац, осветљење, ограда и друго).

## РЕАЛИЗАЦИЈА ПРОГРАМА

За реализацију програма треба имати у виду узрасне и психофизичке карактеристике, ученика 7. и 8. разреда основне школе које су значајне за безбедно учешће у саобраћају. Раст и развој у том периоду, који се назива рана адолесценција (од 11. до 14. године) је интензиван и води у трансформацију детета у младу особу. Многи аутори наводе да је то период неусклађености, наглих обрта и неочекиваних реаговања, често непредвидљивог понашања, време честих сукоба са околином и ауторитетима и јачања утицаја вршњака. У процесу освајања слободе и самосталности, деца су склона да прецењују своје способности, знање и искуство. Неретко се може видети појава ”личне бајке”, односно веровање да се лоше ствари догађају само другима. Образовно-васпитни рад са децом овог узраста је изазов, јер им треба, истовремено, пружити слободу да развијају самосталност, али и помоћ и подршку која им је неопходна, јер још увек нису одрасли. У когнитивном смислу долази до промена које свакако иду у прилог безбедном учешћу у саобраћају. Деца са конкретног прелазе на формални тип мишљења и развија се апстрактно мишљење. Каузално мишљење је добро развијено, повећава се могућност предвиђања последица и доношења закључака. Што се тиче чула и времена реаговања, оно је на нивоу одраслих. Деца добро виде и чују, одлични су им рефлекси, као и ширина видног поља, али све то одлази у други план, јер постоји проблем са пажњом, односно са селекцијом дражи и одржавањем фокуса, као и са склоношћу да се реагује импулсивно. Све то омета ученике да на адекватан начин примају и обрађују информације из саобраћаја и да доносе правилне одлуке. На пример, уколико ученик види познаника са друге стране улице, може се догодити да одмах крене да прелази улицу, а да није проверио да ли је безбедно, иако свакако зна да је то неопходно да уради. Посебно је ризично када ученици међусобно интензивно комуницирају приликом кретања у групи и тада се може десити да не региструју знакове опасности из саобраћаја, јер су фокусирани једни на друге. Осим тога, овај узраст карактерише обилато коришћење мобилних телефона, слушалица и ношење капуљаче на глави, и кад треба и кад не треба, што су све ометајући фактори у регистрацији информација важних за учешће у саобраћају. У физичком смислу, рана адолесценција је период интензивног раста тела, с тим да он није уједначен, па неки делови тела расту брже и више од других, те многа деца у том узрасту делују незграпно, а покрети недовољно координирани. Када се разматра капацитет деце тог узраста за безбедно учешће у саобраћају, треба имати у виду да у раној адолесценцији деца прилично добро напредују у квантитативним моторичким способностима (брзина, јачина, снага и издржљивост), али ће им бити потребно још времена за развој квалитативних у које спадају: координација покрета, флексибилност, прецизност, агилност и равнотежа. Међу ученицима тог узраста постоји снажна потреба да буду прихваћени у групи вршњака, што може имати за последицу поводљивост и прихватање понашања за која знају да нису добра. Мало је вероватно да ако две другарице претрчавају улицу ван пешачког прелаза, да ће трећа другарица независно од њих прећи правилно улицу. Код дечака се може десити да прихвате изазове у саобраћају, иако знају да то није безбедно. На пример, у страху да ће га другари задиркивати, ученик прихвата да вози бицикл без руку на управљачу и без одговарајуће опреме за заштиту. Међу осмацима ће се увек појавити и неко ко ће покушати да без присуства одраслих управља моторним возилом, са жељом да се ”покаже” пред својим другарима. Зато се некад каже, не без разлога, да је ученицима у раној адолесценцији занемаривање опасности посао.

Као и у реализацији других програма слободних наставних активности и програм *Безбедно у саобраћају* не предвиђа класична предавања, већ захтева употребу различитих наставних метода и средстава, али увек таквих да ученици буду у што већој мери активни учесници. Иако је тематика саобраћај, могу се користити технике рада у којима ће ученици имати прилику да дебатују, полемишу, преиспитују, критички разматрају, закључују на основу аргумената... У том узрасту расте капацитет ученика да промишљају унапред, предвиђају последице, анализирају ситуације, посматрају из различитих позиција, замишљају шта би било кад би било... што омогућава

наставнику да осмишљава сложеније форме рада са ученицима, као што је нпр. студија случаја из реалног саобраћаја у којој је дете на неки начин било укључено као пешак, бициклиста или путник. То значи да наставник треба да прикупи све податке који су му доступни о некој саобраћајној незгоди која се десила у непосредном окружењу ученика (када се то десило, ко је све учествовао, какви су временски услови били, који прописи нису поштовани, које последице су се десиле, ко је био крив, које мере су предузете за кажњавање, итд.) и да са ученицима организује анализу догађаја. Осим тога, могу се користити снимци преузети са интернета у којима се види нека саобраћајна ситуација погодна за анализу и активирање ученика да предвиђају будуће догађаје што је важан когнитивни захтев за каузално мишљење (довођење у везу узрока и последица) и безбедно сналажење у саобраћају. На пример, ученицима се може пустити снимак који се у једном тренутку "замрзне", а они треба да наведу шта мисле да ће се десити. Како је за ученике најважнија активност у саобраћају да улицу прелазе правилно и безбедно, може се користити снимак (Miracle Escape for Child Nearly Hit by Huge Lorry [VIDEO] (youtube.com) у коме група деце излази из школског аутобуса, а неки од њих почињу да прелазе пут (без пешачког прелаза) иза аутобуса и возачи из супротног смера их никако не могу видети. Ученици ће са лакоћом предвидети да ће се појавити нека возила из супротног смера, али биће изненађени да је у питању цистерна са приколицом и шта ће се десити када возач буде почео да кочи како не би ударио децу. За даљу разраду ове ситуације могу се "активирати" ученичка знања из математике и физике како би се израчунало колико метара у секунди пређе цистерна тешка, нпр. 3 тоне, ако се креће брзином од нпр. 80 км на сат.

Поред наведене студије случаја за рад на оваквој тематици погодне су различите варијанте демонстрације, симулације. На пример, могу се позвати представници локалног Ауто-мото савеза који ће ученицима омогућити коришћење специјалних наочара које симулирају ситуацију када је особа уморна или под дејством алкохола, односно, колико је тешко да се примају дражи и адекватно реагује под таквим околностима. Иако је уобичајено да се у школама појављују полицајци који говоре о безбедности у саобраћају, у оквиру овог програма могу се у госте позвати и особе које раде неке друге послове у саобраћају, нпр: возач аутобуса, инструктор у ауто-школи или саобраћајни инжењер који се бави регулисањем саобраћаја. Ученици, уз помоћ наставника, могу унапред припремити питања за госте, нпр: шта одређује колико дуго ће бити упаљено црвено и зелено светло на семафору, како се бира место где ће бити постављен семафор или пешачки прелаз, шта је најтеже у вожњи аутобуса, које су биле најопасније ситуације у којима се нашао, шта је најтеже научити кандидате у обуци вожње, итд. Уколико у близини постоји средња стручна школа која има образовне профиле из области саобраћаја, може се организовати посета ученика завршних разреда основној школи у оквиру које би они представили неке податке које су научили из предмета Безбедност. Гости могу бити и особе које су доживеле нека непријатна искуства у саобраћају. Иако то могу бити узнемиравајуће приче, ученицима треба што реалније приказати опасности које постоје у саобраћају уз уверавања да саобраћај може бити безбедан уколико се сви учесници придржавају саобраћајних правила.

Организована вођена дискусија такође може бити погодна за рад са ученицима о различитим темама, посебно за стварање увида у сложеност саобраћаја и тешкоће у његовом регулисању. На пример, ученици могу слободно дискутовати о теми да ли законом треба уредити коришћење електричних тротинета, да ли је примереније да се крећу тротоаром или коловозом. Друга варијанта је да се ученици поделе у мање групе са задатком да образложе предности и недостатке да се тротинети крећу тротоаром, односно коловозом и након тога спровести дискусију. На крају те активности наставник може да представи каква све решења у свету, по том питању постоје.

Посебну пажњу треба посветити увођењу ученика у теме или кључне појмове садржаја. Добро изабран подстицај препознаје се по томе што мотивише ученике да учествују у раду на часу. На сајту Агенције за безбедност саобраћаја налазе се бројни материјали који су примерени

узрасту ученика и обрађују понашање људи у саобраћају и најважније аспекте безбедности. За ученике су посебно атрактивни и пријемчиви клипови са познатим особама као што су глумци, певачи, спортисти који се налазе у неким саобраћајним ситуацијама, укључујући и серију клипова снимљених као ”скривена камера”.

Што се тиче опреме која је потребна за реализацију овог програма, било би добро да постоји у некој мери, али се и без ње он може квалитетно остварити. Многе школе поседују неке врсте полигона, али како се ради са ученицима 7. и 8. разреда који су већ у великој мери савладали правилно прелажење улице, то није неопходно. Како програм није усмерен да код ученика развија високу спретност у вожњи бицикла, онда нису потребни ни бицикли ни полигони. Ако нам је циљ да ученик увек ставља сигурносни појас када је у путничком возилу (ниво вештине), не треба да вежба стављање појаса, јер је то изузетно једноставна моторна радња. Потребно је развити позитиван став према употреби сигурносних појасева, јер као и сви други ставови, он има сазнајну, емотивну и вољну компоненту. Потребно је много рада да би се унапредили ставови и вредности ученика који су важна компонента компетенције за безбедно учешће у саобраћају, али ту већу улогу може имати добро вођени разговор после одгледаног пажљиво изабраног видео снимка, него употреба неке посебне опреме. За реализацију овог програма предност имају различити ресурси (снимци, фотографије, сценарији радионица, гости...) у односу на опрему (полигон, саобраћајни знаци, модели возила...) која је значајнија у раду са млађим узрастом.

**Назив** **БОРАВАК У ПРИРОДИ И ПЛАНИНАРЕЊЕ I I**

Циљ програма је да се ученици кроз стицање знања, усвајање вештина, формирање ставовова и вредности мотивишу и оснаже за безбедан и одговоран боравак и кретање у природи.

**Разред** Седми, осми

**Годишњи фонд часова** 36/32 часова

| **Опште међупредметне компетенције** | **Исходи** По завршетку разреда ученик ће бити у стању да: | **Тема и кључни појмови садржаја програма** |
|---|---|---|
| Компетенција за | – Аргументовано образложи | **ЧОВЕК И ПРИРОДА** |
| целоживотно учење. | смисао и значај боравка и кретања човека у природи; | Човек и природа - трајна и нераскидива веза.<br>Циљеви, смисао и значај |

| | | |
|---|---|---|
| Решавање проблема.<br>Одговорно учешће у демократском друштву.<br>Сарадња.<br>Комуникација.<br>Одговоран однос према здрављу.<br>Одговоран однос према околини.<br>Дигитална компетенција.<br>Рад с подацима и информацијама.<br>Естетичка компетенција. | – Искаже интересовање заборавак и кретање у природи;<br>– Препозна школско знање које је применљиво током боравка и кретања у природи;<br>– Разликује планинарење као покрет, спорт и привредну активност;<br>– Наведе планинарске дисциплине;<br>– Разликује начине боравка у природи и врсте планинарских терена;<br>- Доведе у везу правиланизбор опреме са безбедношћу боравка икретањем у природи;<br>– На безбедан начин запали, користи и угаси логорску ватру;<br>– Наведе најчешће опасности и повреде у природи,начине правилног реаговања и могућности да се опасност избегне;<br>- Наведе препоруке Планинарског савеза Србије за безбедан боравак у планини;<br>– Пружи елементарну прву помоћ себи и другима или ако то превазилази његове могућности потражи помоћ;<br>– Наведе бројеве хитне помоћи, полиције, ватрогасаца и горске службе спасавања; | боравка и кретања човека у природи.<br>Природа као место учења, примене наученог и успостављања равнотеже духа и тела.<br>Очување природе човекова обавеза и одговорност.<br>Планинарење као покрет, спорт и привредна активност.<br>Историја организованог планинарског покрета усвету и код нас.<br>Планинарски савез Србије и планинарски клубови.<br>Обележавање Међународног дана планина и Дан пешачења.<br>Знаменити планинари.<br><br>**БОРАВАК И КРЕТАЊЕ У ПРИРОДИ**<br><br>Планинарски терени и објекти.<br>Начини боравка у природи<br>Опрема заборавак и кретање у природи.<br>Боравак у природи и ватра.<br>Субјективне и објективне опасности у природи, превенција и начини реаговања.<br>Најчешће повреде у природи, прва помоћ и спасавање.<br>Јавне службе од значаја у опасним ситуацијама.<br>Припрема за боравак у природи.<br>Употреба карте и оријентација у природи.<br>Технике кретања. |

| | | |
|---|---|---|
| | – Користи географске карте,дигиталну опрему и информационе технологије за оријентацију у природи; одреди стране света помоћу компаса, звезде северњаче и сунца;<br>– Исказује позитиван став према физичкој и психичкој припреми као предуслову за безбедан боравак и кретање у природи;<br>– Наведе и опише основне технике кретања у природи;<br>– Опише утицај метеоролошких елемената и појавана боравак и кретање у природи и препозна предзнаке лепог и лошег времена;<br>– Прикупи податаке о временским условима из расположивих интернет извора и процени услове за боравак и кретање у природи;<br>– Образложи како се у природи прави заклон од невремена;<br>– Наведе и образложи примере правилне исхране и хидратације пре, током и након боравка и кретања у природи;<br>– На сликама препозна лековите, јестиве и отровне | **УТИЦАЈ ВРЕМЕНСКИХ УСЛОВА НА БОРАВАК И КРЕТАЊЕ У ПРИРОДИ**<br>Утицај метеролошких елемента и појава на боравак и кретање у планини.<br>Предзнаци лепог и лошег времена.<br>Прикупљање и анализа података о временским условима за боравак и кретање у природи.<br>Прављење заклона од невремена.<br>**ИСХРАНА И ХИГИЈЕНА ТОКОМ БОРАВКА И КРЕТАЊА У ПРИРОДИ** |

| | | |
|---|---|---|
| | биљке из природе;<br>– Искаже позитиван став о значају одржавања хигијене током боравка у природи и планинарским објектима и наведе основна правила одржавања хигијене током боравка и кретања у природи;<br>– Дискутује о одговорном и неодговорном понашању током планинарења према себи, другима и природи;<br>– Наведе основна међународна и национална документа која регулишу понашање у природи;<br>– Образложи значај и начинеруковођења и комуникације у групи која борави и креће се у природи;<br>– Искаже солидарност и спремност да реагује у ситуацији угрожености безбедности и здравља чланова групе;<br>- Објасни значај и начине планирања за боравак и кретање у природи и неопходност анализе реализованих активности;<br>– Наведе основне елементе дневника који се води током боравака у природи;<br>– Доживи и забележи лепоту природе;<br>– Пронађи, критичкиразматра и користи | Правилна исхрана и хидратација у припреми за боравак у природи, током боравка у природи и после напорне физичке активности.<br>Јестиве и лековите намирнице из природе.<br>Отровне и штетне биљке у природи.<br>Хигијена током боравка и кретања уприроди. |

| | | |
|---|---|---|
| | информације из различитих извора о боравку и кретању у природи. | |

| | | |
|---|---|---|
| | | |
| | | **КОДЕКС БОРАВКА И КРЕТАЊА У ПРИРОДИ** |
| | | Одговоран однос према себи, другима и природи.<br>Манифест међународне планинарске асоцијације.<br>Национална и међународна документа која регулишу понашање у природи.<br>Руковођење, сарадња, комуникација и решавање проблема у организованој групи која борави и креће се у природи. |
| | | **ОРГАНИЗАЦИЈА ИЗВОЂЕЊА ПЛАНИНАРСКИХ АКТИВНОСТИ** |
| | | Припрема и израда плана акције.<br>Реализација акције.<br>Анализа и презентација акције.<br>Планинарски дневник.<br>Естетски доживљај боравка и кретања у природи. |

# УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Слободна наставна активност *Боравак у природи и планинарење II* нуди се ученицима седмог и осмог разреда и није наставак програма истог имена за 5. и 6. разред јер ученици могу изабрати само један од ова два програма који су по концепцији, циљу као и по садржају и исходима слични с тим да је, сразмерно узрасту ученика, *Боравак у природи и планинарење II* нешто захтевнији у погледу садржаја и исхода. Када га ученици изаберу програм је за њих обавезан а успех се изражава описном оценом и не утиче на општи успех.

Смернице за реализацију програма наставник може наћи у *Општем упутству за остваривање свих СНА* као и у овом упутству које је детаљније и изражава његову специфичност.

Упориште за програм налази се у чињеници да ученици овог узраста, чак и они који живе у мањим срединама, недовољно бораве у природи, да се слабо крећу, као и да се ретко у слободно време друже кроз заједничке активности које се одвијају напољу и које могу бити истовремено и едукативне и забавне. Ученици узраста од 13 до 15 година су у периоду интензивног физичког раста и развоја када им је потребно да се крећу, да буду на чистом ваздуху и у друштву вршњака. Постоје бројне студије у свету и код нас које указују на штетно дејство претеранеупотребе нових технологија јер захтевају боравак у затвореном простору без физичке активности и непосредног дружења што на овом узрасту може оставити штетне последице. Из циља програма, а и саме чињенице да се он реализује у учионици са једним часом недељно, јасно је да он не замењује боравак ученика у природи али има снагу да их мотивише да то раде чешће, организовано и безбедно преко планинарских клубова којих има широм земље. Осим те мотивационе функције, програм треба да припреми, оснажи ученике за такве активности кроз стицање неких основних знања о боравку и техници кретања у природи, кроз формирање вештина које се могу развијати у условима учионице и кроз усвајање позитивних ставова и вредности према боравку у природи. Наставник може да осмисли и активности које би се реализовалекао двочас, у непосредном окружењу школе (уколико је то погодно), где би ученици имали прилику да на очигледнији начин обраде неке садржаје програма нпр. упознавање са лековитим биљкама или оријентација у простору, али мора се нагласити да нису предвиђене активности где наставник води ученике у природу без лиценцираног водича. Програм ће имати најбољи ефекат ако се његови садржаји повезују са наставом обавезних предмета, ако школа ученицима понуди ваннаставне активности које га подржавају као што су организација једнодневних излета у природи са лиценцираним водичима, осмишљавање екскурзија које се реализују у природи, ако школа има стену за слободно пењање и ако успостави сарадњу са планинарским клубовима, покретом извиђача или клубовима за оријентиринг.

Као и код других слободних наставних активности, да би ученици могли да направе правилан избор у складу са својим интересовањима и да би родитељи били упознати шта се нуди, потребно је да школа припреми презентацију о садржају програма *Боравак у природии планинарење* као и о начину како се он реализује.

Садржај програма дат је у оквиру тематских целина: *Човек и природа; Боравак и кретање у природи; Утицај временских услова на боравак и кретање у природи; Исхрана*

*ихигијена током боравка и кретања у природи; Кодекс боравка и кретања у природи; Организација извођења планинарских активности.* За сваку тему дати су кључни појмови садржаја и очекивани исходи што су и главне смернице наставнику за реализацију програма који је тако конципиран да пружа простор и за развој више међупредметних компетенција од којих се издвајају *Одговоран однос према здрављу* и *Одговоран однос према околини.* Редослед наведених исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање општег циља програма и развој међупредметних компетенција.

При планирању часова помоћ могу бити текстови/презентације који се налазе на сајту Планинарског савеза Србије https://pss.rs/o-savezu/komisije/komisija-za-planinarsko-obrazovanje-kpo/, њихови приручници 2. с*игуран корак* и Планинарство - боравак у природи 1, затим Планинарски дневник као и други извори информација који се односе на боравак у природи и планинарење.

За остваривање програма није потребан специјалнизован кабинет нити сала за физичко васпитање као ни наменска дидактичка средства и уџбеници али су добродошли неки предмети који ће учинити наставу очигледнијом (нпр. компас, географске карте, ранац, планинарски штапови).

Програм треба тако реализовати да фаворизује активност ученика, повезивање школског и ваншколског искуства, учење путем решавања проблема, сарадњу и тимски рад, као и употребу савремених технологија у образовне сврхе. Динамика рада се постиже комбиновањем различитих техника рада са ученицима, као што су: презентације, демонстрације, мини предавања, студије случаја, симулације, играње улога, дебате, рад у паровима и малим групама, квизови, групна анализа погледаног филма, гостовање стручњака, посете различитим дешавањима, укључивање у акције.

Програм не садржи препоручени број часова по темама и кључним појмовима. Наставник има слободу да планира своје и ученичке активности водећи рачуна да у предвиђеномфонду часова обради све теме. У суштини, иако је програм дат по темама у непосредном раду са ученицима, треба тежити интегрисаном приступу где нека активност, подстицај, садржај представља само подлогу за рад на више кључних појмова које треба међусобно повезати. Планирање слободне наставне активности мора бити у извесној мери флексибилно како би се испоштовала ученичка интересовања, а такође треба да обезбеди да се све теме програма остваре. При планирању наставник треба да посвети посебну пажњу избору подстицаја којима ће ученике увести у тему или им представити кључне појмове садржаја. Подстицаји треба да буду атрактивни, примерени узрасту ученика, разноврсни (филмови, слике, приче, статистички подаци...) да покрећу на размишљање, постављање питања, тражење информација...

Програм има природну везу са обавезним предметима, пре свега са предметима *Физичко и здравствено васпитање, Географија, Биологија али и са Физиком, Математиком, Информатиком и рачунарством, Техником и технологијом, Историјом, Ликовном културом*. Такође, програм има корелацију са слободном наставном активношћу *Вежбањем до здравља*, посебно ако ученик изабере нпр. у 6. разреду ту СНА, а у 7. или 8. разреду *Боравак у природи и планинарење*. Обе слободне наставне активности имају сличан концепт. То се препознаје у упутству за остваривање *Вежбањем до здравља где се наводи:* "Програм се природно надовезује на садржај програма предмета *Физичко и здравствено васпитање* и не захтева посебан простор и опрему.Увидом у исходе може се видети да је фокус програма на вежбању као вредности, стицању релевантних знања о вежбању,

здрављу и исхрани, као и развоју позитивних ставова који ће допринети да ученик самостално, без присиле одраслих, бира да се храни правилно и уместо седења у затвореном простору за компјутером изађе напоље и физички буде активан са својим вршњацима".

У раду се треба ослањати на оно штосу ученици сазнали проучавајући наведене предмете али уз опрез како се не би десило да ова слободна наставна активност постане простор за проверу знања о рељефу или екологији. Лепо је да ученици знају нпр. називе планинских врхова и о томе се са њима може разговарати али то није циљ овог програма. О томе ће најбоље учити када буду кренули да се пењу на планине али до тога неће доћи ако ученици не препознају вредности боравака у природи и дружења са другим планинарима.

Наставници треба да искористе сваку прилику да у рад укључе ученичка ваншколска знања и вештине у вези њиховог боравка у природи. У групи ће увек бити ученика са различитим искуством у вези са њиховим боравком у природи и зато треба, кад год је то могуће и погодно, искористити вршњачко подучавање. На пример, уколико у групи постоји ученик који има искуство боравка у природи као извиђач или је са родитељима планинарио или летопроводи код бабе и деде у планинском селу, наставник може да организује активност где ћеон водити час и поделити са другим ученицима своја искуства и размишљања о боравку и кретању у природи.

У наставку упутства за сваку тему из програма дата су појашњења за кључне појмове, смернице за рад, идеје и препоруке за подстицаје, а информације о праћењу напредовања и вредновању ученика налазе се у *Општем упутству за остваривање слободних наставних активности* које се може наћи на сајту w.w.w. zuov.gov.rs.sna

## ЧОВЕК И ПРИРОДА

Тема *Човек и природа* може се назвати уводном јер има функцију упознавања ученика са програмом и подстицања радозналости за даљи рад. На почетку треба представити садржај програма, затим на који начин ће се радити на часовима и шта су очекивани исходи како би ученицима био јасан циљ ове слободне наставне активности која не замењује боравак и кретање у природи већ треба да допринесе мотивисању и припреми за такве активности. У току рада на овој теми али и на свим осталим, треба континуирано наглашавати централну поруку програма а то је *безбедност и одговоран однос према себи, другима и природи*. То значи да треба подстицати ученичку фасцинацију боравком и кретањем у природи али без подршке авантуризма, ризичног и неодговорног понашања било које врсте.

На који начин ће наставник започети рад на трајној и нераскидивој вези између човека и природе је његов избор али свакакао су добродошли видео записи који показују разноврсност и лепоту природе на планети Земљи (нпр. неки делови из видеа (13) BEAUTIFUL PLANET | Најлепша места на Земљи – YouTube). Након гледања таквих снимака треба одвојити време за разговор о утисцима ученика, о могућим страховима од боравка у природи, дилемама уколико их имају као и о човековом односу према природи. Ученици имају довољно предзнања о еколошким проблемима те их о томе не треба пропитивати већ треба укључити неке подстицаје који ће код њих изазвати осећања (нпр. љутњу), потребу да се реагује, испољавање ставова и посматрање природе као вредности у животу човека. Као могуће

подстицаје предлажемо две песме. Једна је *Еколошка песма* Јелене Петошевић (Yelena - Eko (official video) (youtube.com) и песма Момчила Бајагића Бајаге *Овај свет се мења* Ovaj svet se menja (Official lyrics video 2020) (youtube.com). Ученици могу погледати и ефектан анимирани филм *MAN (*Pogledajte ironiju o našem uticaju na planetu - crtani film (youtube.com). Циљ оваквих активности, где се супротстављају лепота природе и негативан утицај човека и његове индустрије на природу, јесте да се обесмисли равнодушност према овом проблему по принципу - није то проблем појединца, не може се ништа уради и сл. и да се подржи лична одговорност и проактивност ученика у заштити природе. То ће се касније уклопити у тему *Кодекс боравка и кретања у природи* која захтева од сваког планинара да је својим боравком у природи ни на који начин не угрози.

Ученицима ће свакако бити интересантан садржај који се односи на питање зашто човек иде у природу, какви су то изазови. Најбољи начин да се на то питање добије одговор јесте да се пронађе особа из окружења (наставник, родитељ, бивши ученик) која има искуство боравка у природи и планинарењу која би разговарала са ученицима на ту тему и указала да се ту не ради само о физичкој активности. За очекивати је да ће за ученике бити најатрактивнија прича о освајању високих планинских врхова као изазову и метафори човекове борбе сасамим собом и датим околностима (природом) али наставник треба да инсистира да је сваки боравак у природи благотворан. Уместо госта планинара, као подстицај за разговор могу се користити и неки филмови (нпр. Why do I hike | Award Winning Documentary 2020 ) или текстови у којима се описују осећања планинара током боравка у природи, изазовима које су имали, зашто нису одустајали упркос тешкоћама, доживљају равнотеже духа и тела, дружења са другим планинарима. Такве текстове наставник може да нађе у књизи *Приче са планине* коју је припремио М. Ердељан.

Наставник се може определити да ученике упути на истраживачки рад у паровима, како би дошли до информација о човековој потреби да борави у природи из различитих мотива који су се кроз историју човечанства мењали, сходно веровањима, образовању, здравственим потребама. Ученике треба упути на изворе који говоре о одласцима у планине из религијских, туристичких, спортских, рекреативних, естетских, авануристичких мотива.

Уз ове активности обавезно треба укључити лична искуства ученика и њихова промишљања о значају боравка у природи за човека. Наставник може да припреми мини предавање о позитивном утицају боравка у природи на све аспекте човековог живота, његово физичко и ментално здравље, квалитет друштвених веза, осећај постигнућа и самопоуздања. За те потребе може се користити презентација Boravak u prirodi - zašto je važno (youtube.com или Bolji san, jak imunitet i više motivacije... Ovo su zdravstvene dobrobiti boravka u prirodi (youtube.com). Уместо мини предавања наставник може да организује гостовање лекара, психолога који ће то стручно објаснити или може пустити филм о томе (о добробити по психичко стање људи: ttps://www.youtube.com/watch?v=KFiilTqymoU).

Један час свакако треба одвојити за рад на природи као великој “учионици”. Ученике треба питати шта се све може научити током боравка у природи и шта се све може применити у природи од онога што је научено у школи, наравно имајући у виду који разред похађају. Уз помоћ наставника ученици могу да одговоре на та питања. Посебно је значајно да препознају примену онога што су учили у *Географији* (читање географске карте, утицај географске ширине и дужине на рељеф, одређивање стране света), *Физичко и здравствено васпитање* (нпр. вежбе за развој снаге, покретљивости, аеробне издржљивости, координације, здравствено хигијенске мере пре, у току и након вежбања, препознавање врсте повреда,

правилно реаговање у случају повреде, чување животне средине током вежбања), *Физици* (дејство брзине и смера ветра на кретање у природи, температура на којој вода ври у зависности од надморске висине, трење), *Математици* (пропорција и размера за одређивање реалних удаљености на основу података са карте, израчунавање раздаљине, мерење углова), *Информатици и рачунарству* (програмирање физичког уређаја да врши функцију бројача корака), *Техници и технологији* (ГПС навигација), *Хемији* (заштита животне средине), *Историји* (пећина као прва "кућа" човека, Грчки богови са планине Олимп, духовност и боравак монаха у испосницама у планинама), *Ликовној култури* (естетски доживљај природе, фотографисање природе). За оне који желе још више да разраде корелацију могу са наставником математике да осмисле задатак који ће направити везу тог предмета са овим програмом. Пример могућег задатка: Планинари се налазе на надморској висини од 560 m. Врх на који се пењу се налази на 840 m надморске висине, а нагиб терена је $30^0$. На основу ових података, процени дужину стазе коју планинари треба да пређу, ако стаза праволинијски повезује место где се налазе планинари и врх на који се пењу.

Следећа активност могла би да буде разговор са ученицима како они виде планинарење: као покрет, спорт (такмичарски или рекреативни) или као вид активног туризма. Како око тога постоје различита гледишта најбоље је ученике кроз разговор тако водити да планинарство посматрају као све наведено. Затим се ученици могу, на информативном нивоу, упознати да планинарски спорт обухвата разноврсне планинарске дисциплине као што су: планинарење и пешачење, високогорство, алпинизам, спортско пењање, планинарско трекинг такмичење, планинско трчање, планинарско оријентационо такмичење, планинарска спелеологија, пењање у леду и драј тулинг, турно скијање, кањониг и планинарски бициклизам. Након тога, треба одвојити време да ученици поставе питања о представљеним дисциплинама и искажу своја интересовања, шта би волели да пробају, шта им треба од опреме, где се то тренира и сл.

Након ових садржаја и активности ученици треба да се упознају са историјатом планинарског покрета у свету и код нас, како данас функционише Планинарски савез Србије и планинарски клубови, како се обележавају Међународни дан планина 11. децембар и Дан пешачења. Може се направити сарадња са наставником енглеског језика и анализирати текстови на српском (sr.wikipedia.org/wiki/светски_дан_планина) и на енглеском (сајту www.fao.org/international-mountai-day/en) који се баве обележавањем Дана планина. Уз презентацију о садашњим активностима планинарских клубова може се приложити кратки филм о клубу који је најближи месту одакле су ученици као што је нпр. видео снимак Planinarski Klub Leskovca - HISAR 04.08.2024. (youtube.com). Уз презентацију о историјату планинарења ученици могу да пронађу фотографије планинара из прошлости како би илустровали како је некад изгледала опрема и одећа за боравак у природи. Такве фотографије лако је наћи на интернету али наставник треба да подржи ученике да пронађу аутентичне фотографије из њиховог окружења. Ученике треба упутити да истажују како би дошли до следећих података. Прво планинско друштво основано је у Лондону 1857.(www.alpine-club.org.uk) и било је елитистичко (намењено члановима повлашћених друштвених слојева). Њихов мото је био *Где ти је воља ту ти је пут.* Корени планинарског покрета у Србији зачети су у Свилајнцу 1875. године и везују се за Јулија Драшкоција, апотекара и наставника гимназије у Свилајнцу (више детаља о томе може се наћи у монографији *Планинарство у општини Свилајнац*, Слободана Васића). Прва планинарска организација основана је 1901. године као Српско планинско друштво. Планинарски савез Србије основан је 1948. године. Планинарски савез данас окупља 198 планинарских

клубова/друштава широм Србије са више од 21000 чланова, има 300 лиценцираних водича и Горску службу спасавања са 250 обучених спасилаца. Ученике треба упутити да посете сајт Планинарског савеза Србије (Planinarski savez Srbije | PSS | Republika Srbija ) и открију које све податке садржи од актуелних вести, календара догађаја до информација о планинарским теренима и објектима. Уз овај садржај свакако треба придодати и представљање Међународног дана планина који се обележава 11. децембра и Дан пешачења који није фиксиран већ се за сваку годину одређује. Како планинарски клубови увек имају добру понуду активности за Дан пешачења наставник може да предложи ученицима и њиховим родитељима да се укључе и да "осете" нешто од онога што ће у оквиру овог програма проучавати.

Рад на теми се завршава представљањем знаменитих планинара. Они могу бити и страни и домаћи али са интересантном биографијом. И овај сегмент се може поверити ученицима али не мора увек бити израда презентација, може да се уради и као кратки игроказ или у форми интервјуа где би један ученик био новинар а други би глумио познатог планинара. Наставник ће направити избор знаменитих планинара а као идеју предлажемо лик и дело Јосифа Панчића (лекар који је волео природу и биљке а сам је рекао да је преокрет у његовом животу донело пењање на планину Ртањ) и Јована Цвијића (географ који је највише боравио на планинама источне Србије) који су до својих највећих научних достигнућа дошли зато што су били заљубљеници у природу и пуно времена су проводили у природи. За реализацију овог сегмента прве теме ученици могу да потраже помоћ од наставника биологије и географије и да са њима заједнички дођу до што више података о овим знаменитим планинарима.

Ученике ће вероватно интересовати и биографије планинара који су освајали највише врхове планина широм света и о опасности којима су били изложени. Наставник може да тражи од ученика да наведу које особине су ти људи морали имати да би постигли такве резултате. Циљ је да дођу до тога да се ради о људима који су били предузимљиви, истрајни, доследни, одговорни, солидарни, сарадљиви јер се такве активности не могу остварити самостално. Активност треба завршити са оним што је и мото програма: *Одговоран однос према себи, другима и природи.* За ученике које посебно интересује освајање највиших врхова планина наставнике може да препоручи неки од бројних филмова који ће код куће погледати и касније на часу поделити утиске (нпр. Silent Hiking The Himalayas for 16 days (youtube.com) .

## БОРАВАК И КРЕТАЊЕ У ПРИРОДИ

Као увод у тему ученици могу погледати слике или снимке боравка људи у природи којима се као у претходној теми наглашава лепота природе, хармонија човека и природе (нпр.https://www.youtube.com/watch?v=XRupA2nyEpQ). Међутим, ова тема је корак даље јер треба да обезбеди ученицима конкретна знања за безбедан боравак и кретање у природи. На почетку ученици треба да се упознају са врстама планинарских терена и објеката. То може бити само на информативном нивоу уз коришћење одговарајућих фотографија. Планинарски терени су: маркиране планинарске стазе, уређена пењалишта, полигони за планинарску оријентацију, адреналин паркови. Планинарске стазе се према намени деле на: пешачке стазе у природи, планинарске стазе, трансверзале/обилазнице, стазе за планински бициклизам и стазе за посебне намене. Планинарски путеви и стазе се по дужини деле на путеве и стазе краћег трајања (1-3 дана), средњег трајања (3-7 дана) и дугог трајања (дуже од 7 дана). По захтевности стазе могу бити лаке (није потребна помоћ

руку, довољно су широке и добро уређене, преоручује се коришћење пешачких штапова), захтевне (понекад је потребна помоћ руку), врло захтевне (већа разлика у надморској висини, неопходно помагање рукама а коришћење шлема и друге заштитне опреме је обавезно). Према опремљености разликујемо осигуране планинарске путеве и осигуране пењачке путеве (виа ферата). Планинарски објекти су: планинарски домови, планинарске куће, планинарска склоништа, бивак, планинарски центар за обуку и усавршавање и планинарски камп.

У наставку је потребно представити различите начине вишедневног боравка у природи као што су: камповање, боравак у чврстим објектима, бивакование. То је прилика да наставник провери каква искуства ученици имају са боравком у природи, односно да ли су некад камповали или били у неком планинарском објекту, да ли имају искуство у подизању шатора. Уколико има услова, наставник може у школском дворишту да организује да ученици уз његове инструкције сами подигну шатор, а затим га сруше и правилно спакују.

За безбедан боравак и кретање у природи један од предуслова је адекватан избор опреме. Она може бити врло различита у зависности која је активност у питању, колико дуго се борави у природи, које је годишње доба и друго. За увођење ученика у овај кључни појам теме може се искористити активност где ученици треба да замисле да се спремају за дводневни излет у оквиру ког ће се пењати на оближњу, нижу планину, почетак је септембра и спаваће једну ноћ под шаторима. Ученици се деле у мале групе од по 3-4 члана и имају задатак да напишу списак опреме које треба понети како би били безбедни на излету. За тај задатак имају 10-15 минута. Наставник чита списак сваке групе и идентификује групу која је не само највише важних делова опреме навела (шатор, врећа за спавање, вода) него и која је мислила на важне ситнице као што су ханзапласт, крема за заштиту од сунца или комараца, термос, лампа, качкет/капа, шибице/упаљач и сл. Такође, треба скренути пажњу и на опрему која се нашла на списку а која је непотребна, неадекватна или планирана у неадекватној количини за боравак и кретање у природи.

Након те активности наставник треба да каже ученицима нешто више о опреми за боравак и кретање у природи фокусирајући се на избор одеће и обуће. Потребно је да уз излагање наставник припреми одговарајуће фотографије опреме. Наставник може да ученицима поставља питања којима ће их подстаћи да сами закључе о чему треба водити рачуна при том избору. Циљ је да заједнички дођу до тога да обућа мора бити удобна, стабилна, да "дише", а да одећа треба да обезбеди човеку да остане сув (заштита од спољашње и унутрашње влаге), да одржи топлотну равнотежу тела (од хладноће не штити дебела одећа већ ваздух између више слојева одеће), да заштити од сунца, ветра, да обезбеди лакоћу покрета. Ученици треба да се упознају са изразом *активни веш* и да радећи у паровима уз помоћ мобилних телефона истраже од ког материјала се прави (полиамид, полиестер) и које карактеристике има (пријања уз тело, растегљив је, не упија зној, лак је, брзо се суши, лако се одржава, штити од прегрејавања). Причу треба зачинити још неким детаљима као што су нпр. да хеланке нису добар избор за боравак у природи иако ученице воле да их носе јер не штите од трновите вегетације и ако је хладно не греју, а ако је топло ознојиће се, затим да гумене чизме нису добар избор иако штите од кише али не "дишу" и ноге се зноје, а поред тога не пријањају на подлогу па се особа која их носи може лако оклизнути. Причу о одећи и обући треба тако водити да ученици схвате да погрешан избор одеће и обуће може да направи проблем особи током боравка и кретања у природи као што су прегрејавање, смрзавање, квашење, прављење жуљева, повреде

скочног зглова итд. Међутим, треба водити рачуна да се код ученика не створи погрешан утисак да је за боравак и кретање у природи неопходна куповина специјалне опреме, посебно оне скупе. Ученици треба да схвате да је фокус на функционалности а не на брендовима. Неки комади вишенаменске одеће или опреме могу се пронаћи у већини домаћинстава или се могу прилагодити за планинарење.

Као природан наставак рада на овој теми наставник осмишљава активности које се односе на избор и употребу ранца у коме се носе ствари неопходне за боравак и кретање у природи. Код избора ранца битна је његова величина, облик и какав је систем каишева. Капацитет ранчева за планинарење се мери у литрима. Опрема која се пакује у ранац се не мери у литрима и зато за почетнике, који први пут купују ранац, представља тешкоћу овај начин мерења капацитета ранца и може да их збуни. Идеални ранац за једнодневно планинарење је онај од око 35 литара. Ако се иде на краће туре, као што је преподневно пешачење по планини довољно је понети ранац од 15-20 литара. Већ када се ради о вишедневном планинарењу, када је потребно преноћити, ранац би требало да је капацитета између 35 и 60 литара. Уколико постоји могућност наставник може донети у учионицу ранчеве различитих величина али ће сасвим добро послужити и слике ранаца како би ученицима имали визуелно јаснију представу о разликама између њих. О избору ранца ученици могу да погледају неки од видео снимака као што је нпр. Kako izabrati ranac za hajking, putovanje ili trčanje? #planinarenje #backpack (youtube.com) у трајању од 10:53 минута.

Осим избора величине ранца важно је и како се он пакује. То је добра прилика да се са ученицима поприча ко и како пакује ствари у њиховој породици када се негде путује. Да ли неко од родитеља има навику да прави списак, да ли се пакују самостално или их родитељи пакују, да ли претерују са количином ствари која се носи и сл. Затим наставник указује да је најбољи начин да се започне са паковањем тако што ће се направите списак свих ствари које треба понети а затим све ствари са списка треба поставити на једно место како би се размислило да ли је ту све што је потребно или има и непотребних ствари. Често у првом прављењу списка уврстимо и оне ствари које нам нису неопходне. Затим ученике треба упознати са основним принципима паковања ранца. Пакују се ствари према тежини и по учесталости употребе. Једна од кључних ствари за паковање је да се предмети групишу по тежини. Ствари које су теже се стављају у део ранца који је ближи кичми како би се оптимизовао терет који се носи у ранцу. У дно ранца се стављају крупне ствари, или оне ствари које нису тако често потребне или ствари које се користе за паузу. То могу бити кабаница, простирка, пресвлака и сл. На врху ранца се пакују оне ствари које се чешће употребљавају. У помоћне џепове се стављају потрепштине и ситнице које се често употребљавају или које су хитно потребне (папирнате и влажне марамице, вода, телефон). Било би добро да наставник припреми један ранац и одређен број ствари за паковање како би демонстрирао правилан начин паковања и омогучио ученицима да сами то испробају. Уместо тога ученици могу између два часа да погледају снимак о томе у трајању од 7 :48 минута (Kako spakovati veliki ranac? (youtube.com) а затим да о томе разговарају. Такође, може им се понудити да погледају видео запис Ovo NE RADITE NIKADA - Najcesce Greske kada Nosimo Ranac (youtube.com) у трајању од 6:48 минута и да о томе продискутују или нешто друго пригодно што изабере наставник.Такође, може се реализовати радионица *Паковање планинарског ранца* чији је сценарио дат у приручнику Планинарство - боравак у природи 1 (стр. 132)

Уколико наставник процени да је потребно и да има времена, он може да организује гледање филма у трајању од 3 минута Pribor za preživljavanje u prirodi (survival kit) у коме ће ученици имати прилику да виде како у јако мали ранац може да стане пуно значајних ствари за боравак и кретање у природи. Након гледања филма обавезно дати ученицима прилику да размене своје утиске.

Програмом је предвиђено да се у оквиру ове теме обради и појам ватре јер је она не само потребна током боравка у природи већ је на неки начин и заштитни знак планинарења. Логорска ватра, осим што има функцију да загреје планинаре и да се помоћу ње термички обради храна има велику улогу на крају дана проведеног у природи у опуштању планинара и дружењу. Наставник може да организује ученике у мање групе које ће уз помоћ материјала са интернета (нпр. Kako zapaliti logorsku vatru (kampavantura.com) и Recepti i saveti o bezbednosti kuvanja na logorskoj vatri (kampavantura.com) приказати оно што су научили како се припрема логоска ватра, како се пали, како се правилно гаси, како се на њој припрема храна. Уколико има услова, може се организовати да ученици уз помоћ наставника напољу то знање и практично покажу.

Следећи сегмент рада на овој теми предвиђа да се ученици упознају са објективним и субјективним опасностима боравка и кретања у природи, начину како се у таквим ситуацијама реагује и како се човек може унапред заштити од њих. За увођење у ове кључне појмове наставник може да тражи од ученика да сами наведу неке опасности за које мисле да прете људима током боравка и кретања у природи. Ученичке одговоре може писати на табли и груписати их у објективне и субјективне, а затим их допунити како би слика о опасностима била комплетна. Објективне опасности настају под утицајем природних појава, животињског и биљног света као што су опасности од саме конфигурације терена, временских услова, надморске висине или присуства опасних животиња и биљака, а субјективне настају под утицајем човека и његових поступака. На пример, са ученицима треба продискутовати које су то животиње које се могу срести током боравка у природи у нашој земљи и како треба реаговати (различити глодари, змије, пухови, дивокозе док је сусрет са вуковима, медведима, лисицама доста редак). За појашњење опасности у природи наставник може користити делове књиге 2. *Сигуран корак* који се на то односе и треба да укаже ученицима да ће у наставку рада на програму своје знање о томе допунити кад буду обрађиване теме о временским условима и исхрани у природи. У наведеној књизи налази се и сет питања за проверу знања ученика о објективним и субјективним опасностима у природи.

Рад на овим важним кључним појмовима треба тако водити да се укаже да се субјективне и објективне опасности често здружено појављују али се оне могу предупредити добром припремом, планирањем, правилним избором активности и опреме, правилним понашањем у групи и организацијом. То се нарочито односи на почетнике који немају искуство боравка и кретања у природи. Зато ученике треба упознати са основним препорукама Планинарског савеза Србије (ПСС) које су дате у 10 тачака.

25.У планину не крећите сами. Група треба да броји најмање три члана.
26.Испланирајте своју активност.
27.Уколико први пут идете у тај рејон или на ту планинарску стазу, контактирајте локално планинарско друштво.
28.Проверите временску прогнозу.

29.Понесите довољно воде и хране за целодневну активност и нешто у резерви што ћете само „прошетати у ранцу“.
30.Понесите комплет за пружање прве помоћи у складу са својим знањем у пружању прве помоћи
31.Понесите чеону лампу.
32.Обавестите некога од пријатеља/родбине о својим плановима и активностима, помените им планирану путању.
33.Напуните телефон пре поласка на активност и штедите батерију.
10. Меморишите број Горске службе спасавања – 062-464-646.

Након ових препорука логично се надовезује рад на упознавању са најчешћим повредама у природи као што су жуљеви, посекотине, сунчанице, промрзлине, топлотни удар, угануће скочног зглоба, алергијске реакције, уједи инсеката. Наравно, рад на повредама треба да буде у контексту како их избећи и како реаговати кад се десе.

На то се надовезује упознавање ученика са основним подацима о пружању прве помоћи и спасавању повређених особа у природи. Од ученика се не очекује да буду оспособљени за пружање прве помоћи али треба да буду упознати са основним принципима и посебно са тим шта никако не треба радити као и кога треба позвати у помоћ, а ту се мисли на јавне службе од значаја у опасним ситуацијама као што су хитна помоћ, ватрогасци, полиција, горска служба спасавања. Ученици треба да знају на које бројеве телефона могу добити ове службе.

У раду на опасностима и повредама у природи могу се користити искуства људи који су пуно боравили и кретали се у природи. Као што је већ препоручено, наставник може да позове неког искусног планинара да на једном часу буде гост и да ученицима исприча неке своје доживљаје на ту тему и да одговара на њихова питања.

Рад на овој теми мора да обухвати и активности чији је циљ да укажу ученицима да није довољно обући патике, ставити ранац на леђа и кренути у природу већ је за све, а посебно за почетнике, важна припрема. Она може бити на нивоу прикупљања информација (колико је дуга стаза, колика је висинска разлика, да ли дуж стазе има извора воде, каква је подлога по којој се хода, каква је временска прогноза), што је важно али није довољно. Потребна је и физичка и психичка припрема. Ученици ће лакше разумети значај физичке припреме (вожња бицикла, трчање, теретана, пливање) која је потребна за унапређење моторике, снаге и издржљивости, координације, равнотеже и флексибилности. Међутим, теже ће им бити да разумеју у чему се огледа психичка припрема и зато им треба додатно појашњење наставника. Она је важна за све али посебно за почетнике који не познају довољно како ће изгледати активности у природи и међу њима могу се препознати они који о тешкоћама уопште не мисле и прецењују своје способности што на терену може бити проблем. Али међу њима могу бити и особе које много брину око боравка у природи па се питају колико ће то бити за њих напорно, како ће се снаћи у групи коју не познају довољно, како ће решавати своје физиолошке потребе, да ли ће се од нечега уплашити, да ли ће бити неких непредвиђених проблема: уједа инсеката, алергијских реакција, сусрета са змијама и другим животињама. Наравно, и једно и друго су екстреми и психолошка припрема служи да се изгради што реалистичнији однос према боравку и кретању у природи. Најбоље је да се она одвија кроз разговор са

искуснијим планинарима који умеју да одоговоре на сва питања почетника, да узнемирене смире а претерано опуштене подстакну да реалистичније промишљају, и да након тога помогну им да одмере које активности у природи су у том тренутку за њих одговарајуће (тежина, трајање). Циљеви психолошке припреме су следећи. Прво је потребно да особа реално процењује своје способности и здравствено стање за боравак и кретање у природи јер у психолошком смислу колико је непожељна претерана самоувереност и неосновано прецењивање својих способности (посебно у односу на природу), толико је штетно кад је особа несигурна, потцењује своје способности, неодлучна је и склона одустајању. Затим, психолошка припрема треба да обезбеди контролу пажње. Све активности у природи захтевају известан степен пажње јер је довољан само један тренутак непажње и да се особа оклизне, падне, повреди. Чак и искусни планинари морају да одржавају континуирану пажњу а то значи фокусираност на задатак, циљ упркос ометајућих фактора (умор, јак ветар, ниска/висока температура, мрак, киша, снег, магла). За безбедан боравак у природи важне су и емоције, посебно у ванредним, стресним ситуацијама где једна особа која је ушла у стање панике може да генерише негативне емоције у целој групи. Особе које су плашљиве и склоне да претерано брину треба да се оснаже у смислу да препознају како се осећају, да о томе могу да говоре, да не потискују непријатне емоције како се оне не би нагомилавале и довеле до панике. Што се тиче когнитивног функционисања, психолошка припрема треба да обезбеди да особа нема збуњујућих, негативних мисли што се постиже тако што се упућује да благовремено прикупи релевантне податке (где се иде, кад се иде, с ким се иде, каква је временска прогноза, колико је потребно понети воде и хране и сл.) и да добије одговоре на сва питања која је интересују и која јој омогућавају да постави себи реалне циљеве боравка и кретања у природи. За теже планинске подухвате важно је постићи менталну отпорност која обезбеђује "бистре" мисли и у тешким околностима. Обично се каже да је начин размишљања за планинара једнако важан као и његова физичка снага и издржљивост. И на, крају, мада не мање важно, психолошка припрема подразумева да се особа оснажи за функционисање у групи. Јако је опасно уколико појединац непланирано и неконтролисано почне да се издваја из групе, да се понаша имајућу виду само своје тренутне потребе и интересе ( нпр. да направи селфи на некој литици, убере цвет или крене неком другом стазом јер мисли да је туда ближе). Такође, себичност, одсуство толеранције и солидарности према другим члановима групе, као и непоштовање одлука вође неприхватљиво је, угрожава безбедност и одражава се негативно на атмосферу целе групе. Зато је дато право водичу да уколико процени да нека особа није физички и психички припремљена или није адекватно опремљена, може је искључити из групе и конкретне активности у природи.

У контексту приче како се припремати за боравак и кретање у природи ученицима се може представити *Приручник за планинарење* чувеног бразилског писца Паула Коеља који је доступан на интернету. Може се реализовати активност у којој се ученици деле у 11 парова (у Приручнику има 11 препорука), који добијају по једну препоруку из Приручника са задатком да је прочитају и анализирају са становишта какву поруку је писац желео да да. Затим сваки пар целој групи чита препоруку коју су добили и даје појашњење како су је они схватили. На крају наставник модерира дискусију о свим препорукама и целини Коељовог *Приручника за планинарење* и даје завршни коментар.

У оквиру ове теме која је по броју кључних појмова најбогатија, последњи сегмент предвиђа да се обраде садржаји који се односе на кретање у природи.Међутим, пре него што се крене са представљањем карактеристика различитих техника кретања неопходно

је обрадити како се оријентишемо у природи. На почетку би било добро да се са ученицима провери знање које су стекли на часовима географије а тиче се одређивања страна света и коришћења географских карата. Већ у 5. разреду у оквиру овог предмета ученици се оснажују да користе карте и из разреда у разред се ради на унапређивању вештине читања географских карата. За боравак и кретање у природи потребна су знања о врстама електронских и штампаних географских карата, размере и размерника, географској координатној мрежи (географска ширина и дужина), картографским знацима, посебно онима који се односе на рељеф. Наставник треба да припреми карте различите размере и за различите географске области али је најбоље започети рад са картама које се односе на област где ученици живе и која им је позната. Ученици се могу поделити у парове или мале групе са задатком да гледајући карту одреде нпр. колико километара је од тачеке А до тачке Б, колика је надморска висина неке планине итд. У наставку са ученицима треба вежбати одређивање стране света помоћу компаса и других показатеља (Часовника и Сунца, звезде Северњаче, Месеца, маховине, годова на дрвету). Свакако са ученицима треба обрадити и употребу система ГПС навигације, прикупљања и обраде података на конкретним примерима.

У контексту овог садржаја један час се може посветити представљању планинарске оријентације и оријентиринга који се могу практиковати и као такмичарски спорт и као рекреација. Циљ је да се уз помоћ карте и компаса (без осталих помагала), кречући се непознатим тереном, пронађу све контролне тачке уцртане на карти и да се дође до циља што пре. У сваком тренутку учесници оријентиринга морају знати где се налазе и на основу свог знања и искуства у читању карте треба да доносе одлуке о томе којим правцем ће се кретати како би најбрже обишли целу стазу и пронашли све контролне тачке. Некад треба донети одлуку у складу са народном пословицом која каже *Преко прече – наоколо ближе,* када је брже ако се брдо обиђе, него ако се иде преко њега. Такве и много компликованије одлуке се траже од учесника оријентиринга и у томе је посебан изазов било да је у питању такмичење или само рекреација. Оријентиринг није скуп спорт, не захтева много физичке снаге и може се практиковати појединачно, групно, породично и то од основношколског узраста до старости и током целе године. Било би добро да наставник набави неку од посебно направљених карата за оријентиринг (израђују се по међународним стандардима ИСОМ) како би ученици видели како оне изгледају. Постоје посебно обучени стручњаци који врше израду оваквих карата. За област Београда и околине има преко 30 карата (Калемегдан Ада Циганлија, Кошутњак, Топчидерски парк, Хајд Парк, Ташмајдан, Липовицка шума, Авала, Јајинци, Бабе-Златара), а израђене су и за терене на Фрушкој Гори, Златибору, Тари, Копаонику, Дивчибарама, у околини Смед.Паланке, Смедерева, Параћина, Крушевца. Уколико постоје могућности било би добро да у школи гостује особа која се бави планинарском оријентацијом или оријентирингом и која је спремна да пренесе своја искуства, одговара на питања ученика и мотивише их да се укључе у такмичења.

На крају обраде друге теме потребно је обрадити технике кретања у природи. То је важан садржај јер се кретање одвија на врло различитим теренима (стрмина, блато, снег, лед, сипар, камењар, вода, вегетација) и у различитим условима (високе или ниске температуре, смањена видљивост/мрак, ветар, велика надморска висина). С обзиром да се програм остварује у условима учионице, ученици ће се о томе упознати на теоријском нивоу. Наравно, прави ефекат наученог може се очекивати тек у практичној примени, онда када ученици буду боравили у природи и били у прилици да се крећу у природи, односно

када на личном искуству буду “осетили” оно што им је наставник говорио. У оквиру техника кретања ученици треба да се упознају и са појмовимабрзина кретања, кретање маркираном стазом, паузе укретању, техника пешачења,мимоилажење, растојање, техника дисања, кретање различитим теренима, прелазак водених токова, кретање кроз насељено место, употреба штапова заходање, техника пењања, техника ходања по снегу. За потребе објашњавања ових појмова наставник може да користи одговарајуће слике, цртеже, снимке (може их наћи у приручницима 2.Сигурни корак, Планинарство - боравак у природи 1. и материјалу за основну планинарску обуку).

Уколико процени да је потребно и да се логично надовезује на претходне садржаје наставник може упутити ученике да код куће погледају снимак о употреби штапова при планинарењу у трајању од 23:36 минута (Oprema za planinarenje - štapovi (youtube.com) и да на часу о томе разговарају. Уместо целог снимка наставник може да прикаже ученицима скраћену верзију.

На крају рада на теми може се анализирати како ради једна од апликација на мобилном телефону (нпр. Педометар која броји кораке) које су намењене мерењу пређеног растојања а наставник може припремити информације колико корака је оптимално направити у односу на узраст. Затим се ученици могу упутити да до следећег часа, сваки дан, воде евиденцију колико су корака направили или колико су растојање препешачили и да процене да ли је то права мера за њихов узраст или је то премало/превише. Ова активност се може проширити и на родитеље, наравно на оне који то прихвате, да у том истом периоду такође евидентирају дневни број корака и процене да ли имају потребу за додатним кретањем. Након тога, наставник може да организује да на часу ученици заједнички и уз његову помоћ припреме сет препорука за родитеље који се недовољно крећу у који би уградили све што су до тада научили у оквиру овог програма.

## УТИЦАЈ ВРЕМЕНСКИХ УСЛОВА НА БОРАВАК И КРЕТАЊЕ У ПРИРОДИ

Ученицима је свакако јасно да је боравак у природи блиско повезан са временским условима и да је важно поседовати што тачније информације о надолазећем времену. Међутим, рад на овој теми треба тако водити да се избегну два екстрема од којих се један односи на схватање да се у природу иде само кад су идеални временски услови јер то није тачно и други да се иде у природу у свим временским условима, што такође није прихватљиво из безбедносних разлога (подсетити ученике да под објективним опасностима у природи спадају и оне од временских услова). Ученицима треба да буде јасно да се боравак у природи може одвијати у различитим временским условима ( киша, ветар, снег, сунце), да се временске прилике могу у кратком временском периоду променити, да не постоје 100% тачне дугорочне временске прогнозе али да се са добром опремом и континуираним праћењем предзнака времена може обезбедити безбедан боравак у природи. Ту се може направити веза са садржајем из теме *Боравак и кретање у природи* који се односи на паковање ранца где је обавезни садржај увек непромочива јакна.

На почетку рада на овој теми ученици треба да се упознају са метеоролошким елементима (сунчево зрачење, температура ваздуха, ваздушни притисак, влажност ваздуха, брзина исмер ветра, падавине) и метеоролшким појавама (мује, поларна светлост, хало, дуга, фатаморгана) и њиховим утицајем на боравак икретање у природи. Информације о томе, као и

сет питања за проверу знања, наставник може да нађе у књигама *Сигуран корак 2* и *Планинарство -боравак у природи 1.*

Такође, потребно је пажљиво проарадити садржај који се односи на знаке лепог и лошег времена. Неке од знакова ученици ће свакако знати па их треба питати да их сами формулишу (нпр. брзо кретање облака, појава магле, "црни" облаци, ведро небо). Њихове одговоре наставник треба да допуни још неким показатељима као што су ваздушни притисак, температура, врста облака али и интересантним, мање познатим, као што су да деформација трага на небу од авиона може да укаже у ком правцу се крећу ваздушне масе на великој висини или шта значи јако руменило на небу при заласку сунца.

На ове садржаје природно се надовезује кључни појам који се односи на прикупљање и анализу података о временскимусловима који су од значаја за боравак и кретање у природи. Ученике треба упутити на различите изворе информација на интернету али треба инсистирати на коришћењу проверених, поузданих сајтова као што је нпр. сајт hidmet.gov.rs Републичког хидрометеоролшког завода Србије (РХМЗ). Са ученицима може се спровести активност где ће у првом кораку изабрати место где желе да направе једнодневни излет и одредиће датум (неколико дана унапред), а затим ће подељени у мање групе прикупити и истражити податке који се односе на температуру, влажност, падавине, УВ зрачење за то место и изабрани датум. Затим, у великој групи ученици треба да размене прикупљене податке и да продискутују како би дошли до закључка да ли треба изабраног датума кренути на излет или не. Ученицима се могу понудити и неке друге активности нпр. да подељени у групе погледају дугорочне прогнозе за изабрано место али на различитим сајтовима и да упореде степен слагања и да продискутују колико се може веровати дугорочним прогнозама. Наравно, као и у раду на претходним садржајима може се довести као гост особа која се бави прављењем дугорочних прогноза (то може бити и аматерски), која ће појаснити ученицима на основу чега се припремају прогнозе.

У оквиру ове теме налази се још један кључни појам који је индиректно повезан са временским условима. У питању је прављење заклона од невремена. Наставник ће ученицима дати основне принципе прављења заклона и који је алат потребан за то а затим може приказати неки од снимака који то илуструју (нпр. https://www.youtube.com/watch?v=5NgFSbtVB1o&t=18s). Уколико има услова то знање се може проверити у конкретној ситуацији тако што ће се реализовати двочас у непосредној околини школе ( нпр. оближњој шумици, већем парку) уз опрез наставника како ученици користе неопходни алата. Овај садржај има директну везу са садржајима предмета Техника и технологија па два наставника могу да осмисле заједничку активност.

## ИСХРАНА И ХИГИЈЕНА ТОКОМ БОРАВКА И КРЕТАЊА У ПРИРОДИ

Исхрана и хигијена су издвојене као тема јер су важне за безбедан боравак и кретање у природи, иако су могле бити и кључни појмови у оквиру садржаја који се односе на опасности у природи (субјективне опасности), на опрему (паковање хране и воде) и на припрему за боравак у природи.

Правилна исхрана и хидратација треба да обезбеде да тело има довољно енергије да издржи напоре кретања у природи, док неправилна исхрана може довести до исцрпљености, дехидрације и других здравствених проблема. Са ученицима треба разговарати о исхрани пре, током и након кретања у природи јер се у свакој фази могу направити грешке.

У оквиру *Биологије* и *Физичког и здравственог васпитања* ученици су учили о угљеним хидратима, протеинима и мастима тако да у оквиру овог програма треба то знање повезати са

боравком и кретањем у природи. На почетку наставник може о томе да да неке основне информације. За ученике је довољно да знају да су угљени хидрати главни извор енергије за наше тело и да су врло важни за одржавање издржљивости. Они се у телу брзо разлажу у шећере и лако се користе као извор енергије за мишиће. Једноставни угљени хидрати, попут шећера, брзо се апсорбују у телу и добри су за краткотрајне енергетске потребе, али су сложени угљени хидрати које налазимо у интегралном хлебу, житарицама и поврћу, пожељнији јер се спорије разлажу у телу и пружају дуготрајну енергију. Беланчевине или протеини су кључни за изградњу и одржавање мишићне масе током дуготрајних напора. Протеинска храна такође може помоћи у одржавању ситости током планинарења. Протеини се спорије разлажу у телу од угљених хидрата, што значи да осећај ситости траје дуже након узимања протеинског оброка. За масти треба да знају да нису пожељне јер су спор извор енергије и за њихово варење треба више кисеоника. Уз информације о исхрани обавезно указати на значај доброг хидрирања за напоре у току кретања природом. Ако планинар пије воду тек кад је жедан то значи да касни за потребама свог организма у условима појачаног напора. Недовољан унос течности може довести до дехидрације, која може изазвати бројне здравствене проблеме, укључујући умор, главобољу, вртоглавицу, мучнину, и грчеве у мишићима. Правило је да се пије мало по мало континуирано током појачаног напора. У следећем кораку наставник дели ученике у мале групе које треба да замисле да иду на једнодневни излет у трајању од 8 сати током којих ће се попети на одређену планинину нпр. 1000 m надморске висине (изабрати неку оближњу која је ученицима позната). Свака група има задатак да напише шта од хране и пића и у којим количинама је оптимално да се понесе на излет. Уз тај предлог група треба да да кратко појашњење зашто су направили такав избор. У току рада могу користити мобилне телефоне и консултовати наставника. Када свака група представи своје предлоге, наставник модерира дискусију и даје завршни коментар у коме указује на оно што су ученици добро предложили и на оно што нису добра решења. Сви они који су предвидели да у ранцу буду сендвичи од црног хлеба, сир, јогурт, шунка, насецкан краставац и паприка, црна чоколада, енергетске плочице, поморанџа, јабука, лешник, орах, семе бундеве, суве урме, шљиве или кајсије и наравно флаша воде направили су добар избор. Наставник заокружује ову причу наводећи да и храну и воду треба узимати више пута по мало током напора, да оброк пре кретања у природу треба да буде лаган и ако може 2 сата раније, као и да организам после напора не треба одмах оптерећивати претераним уносом хране.

Уколико има времена и интересовања наставник може ученицима да пусти филм (What happens to your body at the top of Mount Everest - Andrew Lovering ) о још једној “храни” за планинаре који освајају највише планинске врхове а то је кисеоник. То се може допунити информацијама шта они једу и пију током тих дугих експедиција.

У оквиру ове теме потребно је са ученицима прорадити и кључне појмове који се односе на проналажење воде за пиће, јестиве и лековите намирнице из природе као и на отровне и штетне биљке. Током боравка у природи, посебно када се човек пење на веће надморске висине које су му мање познате биће у прилици да се сусретне са биљкама које не познаје, које су му атрактивне и интересантне с тим да неке од њих могу бити јестиве, неке лековите а неке врло опасне чак и ако се само додирну. Од ученика се не очекује да овладају разликовањем јестивих, лековитих и опасних биљака, да знају њихова имена, где расту и сл. У оквиру овог програма довољно је да сазнају да оне постоје, да виде слике неких од њих и да изграде став да ништа од биљака не дирају, посебно не конзумирају а да претходно не консултују искусније планинаре. Проблем са биљкама је што оне могу бити и корисне и штетне за људе, на пример, шумске јагоде имају диван укус и јестиве су међутим, ако су их пре брања напали глодари могу бити преносници болести. Гљиве у природи могу бити и јестиве и отровне а чак и искусне особе могу се преварити у њиховом разликовању. Коприва се може користити у исхрани јер је здрава али она може да опече особу која је бере ако нема рукавице. Неке биљке су опасне не само што су

отровне већ што имају бодље, неке испуштају мирисе који опијају. У раду са ученицима најбоље је задржати се на лековитим биљкама као што су мајчина душица, боквица, камилица, кантарион, глог. Наставник треба да припрмеи слике ових биљака.

Што се тиче хигијене ученицима треба предочити да је важна лична хигијена током боравка и кретања у природи као и хигијена током боравка у планинарским објектима. Прибор за личну хигијену намењен за планинарење мора бити прилагођен редукованим условима комфора у шатору или планинарском дому, могућности паковања у ранац, а понекад и ограниченој количини воде. Наставник може поделити ученике у групе и дати им задатак да сачине списак комплета за хигијену који ће појединац и група понети на камповање.

# КОДЕКС БОРАВКА И КРЕТАЊА У ПРИРОДИ

Ова тема је дата издвојено иако се њени садржаји кроз цео програм прожимају у складу са наведеном централном поруком *безбедно и одговорно према себи, другима и природи*. Наставник ће изабрати како ће реализовати тему. Није толико битно да ли ће то радити континуирано уз друге садржаје или ће јој посветити посебне часове или ће због важности радити и континуирано и у оквиру ове теме али је важно да ученици схвате да боравак у природи и планирање треба да се одвијају у складу са неким правилима чије су основне вредности људски живот, хуманост, међусобно уважавање, одговорност, солидарност, екологија и одрживи развој.

Са ученицима треба прорадити следећа правила понашања: Она која се тичу понашања појединца према групи и водичу, она која се односи на понашање појединца према природи и трећа која се тичу коришћења планинарских објеката.

За прву групу важно је да ученици схвате да појединац приступа излету на личну одговорност, потврђује да испуњава здравствене и психофизичке услове за сигурно учествовање на излету и прихвата план излета. Затим, прихвата и поштује водича, следи његова упутства и настоји да својим захтевима не омета друге учеснике излета и остварење циља излета. Поштује одлуке водича чак и када се са њима не слаже. Кретање и одабир планинарских стаза су у компетентности водича, који задржава право промене плана и стазе према процени на терену. Водич пре поласка на излет може проверити опрему свих учесника излета и ако неко нема опрему у складу са захтевима излета или делује физички или психички неспреман, водич може таквој особи ускратити да учествује на излету. Темпо хода прилагођава се најслабијем члану групе, али без непотребног застајкивања слабијих, док најбржи требају стрпљиво прилагодити свој темпо брзини кретања групе и бити спремни помоћи слабијима. Уколико је потребно главни водич може, на основу личне процене, раздвојити учеснике на групу бржих и групу споријих учесника. При сусретима на уским планинским стазама спретнији, јачи и млађи планинари се склањају и пропуштају слабије и старије. У заједничким акцијама снажнији преузимају напорније задатке. Удаљеност између планинара треба увек бити таква да се чланови групе могу међусобно видети и чути. Основно правило је да нема самовољног удаљавања од групе, а уколико то неко и уради онда водич не сноси одговорност за последице. И наравно, важно правило које је део културе међусобног опхођења је да се планинари у планини међусобно увек поздрављају иако се не познају.

Другу групу чине правила о којима је већ било речи у претходним темама. Сада је прилика да се то обједини и додају још неки подаци. За праве љубитеље природе и планинарења незамисливо је све оно што би на било који начин угрозило природу и њен животињски и биљни свет. Наставник може од ученика да тражи да наведу нека понашања која не би требало чинити у природи и нека која су добродошла. Када ученици изнесу своје одговоре наставник их може

допунити следећим информацијама. На планинским стазама, одмориштима и врховима се не оставља никакво смеће, амбалажа, већ се носи са собом до места где је предвиђено да се баци. Чак и кад постоје на стази канте не треба их затрпавати смећем јер је неизвесно колико се често празне. Уколико се успут угледа неко смеће треба га покупити и понети. Цвеће не треба брати, животиње се не узнемиравају а воде се не загађују. У природи се не прави бука (не слуша се гласна музика, не пева се и не говори гласно, не користе се електронски уређаји који су бучни) јер она може сметати другим учесницима излета али и неким животињама нпр. птицама. Ходајући планинским стазама, у оквиру својих могућности треба уклањати камење које се одронило као и гране које су пале на стазе. Ватра се ложи само тамо где је дозвољено и обавезно се пре одласка пажљиво угаси.

Трећа група правила се тиче коришћења планинарских објеката. Ученицима треба да буде јасно да не постоји посебна служба која се бави чишћењем и одржавањем тих објеката јер то нису хотели већ је то одговорност сваког планинара. Ту важи правило *остави како си затекао*.

## ОРГАНИЗАЦИЈА ИЗВОЂЕЊА ПЛАНИНАРСКИХ АКТИВНОСТИ

Након рада на свим претходним темама неопходно је са ученицима проћи и кроз све фазе организације и реализације планинарских активности. Тиме се заокружује програм чији је циљ мотивисање ученика да више времена проводе у природи, да се учлане у неки планинарски клуб и крену у планинарске активности на безбедан и одговоран начин.

На почетку ученике треба упознати да постоје различите врсте акција (такмичења, једнодневне и вишедневне планинарске спортско - рекреативне акције, тематске акције, планинарске високогорске акције, планинарске експедиције, акције за младе, планинарске акције намењене осетљивим групама и инвалидним лицима. Сваку од њих наставник треба да илуструје конкретним примером, односно описом како оне изгледају.

У следећем кораку ученицима треба објаснити да је начин организације и реализације ових акција регулисан *Правилником о безбедном извођењу планинарских активности* и другим документима Планинарског савеза Србије и да је суштина оваквог решења обезбеђивање безбедности и уколико дође до неких проблема утврђивање чија је то одговорност. Ово је важан сегмент рада на програму који треба да обезбеди да ученици схвате да се у природу не иде неприпремљено, неорганизовано и неопремљено.

У књизи 2.*Сигурни корак* налази се списак од 10 ставки које чине један програм акције и са ученицима треба заједнички проћи кроз све фазе припреме и реализације програма једне акције. Уколико постоји могућност било би добро да локални планинарски клубови обезбеде за ученике по примерак планинарског дневника како би имали увид како он изгледа и чему служи.Такође, и приручник Планинарство - боравак у природи 1 садржи део који се односи на припрему планинарске акције (124 стр).

Иако у оквиру овог програма није предвиђено да ученици са наставником бораве у природи у току школске године, биће пуно прилика када ће они боравити у природи (свакодневни живот, школске екскурзије/излети, породична летовања/зимовања) и било би добро подстицати их да својим мобилним телефонима фотографишу природу. Од тако насталих фотографија и пратећег текста на крају школске године може се направити изложба у којој би ученици показали шта су научили у оквиру овог програма. На пример, изложба би могла да има 3 сегмента. Један би се односио на информације зашто је за човека добро да борави у природи и да планнари, други би садржао податке о локалном планинарском клубу и његовим

активностима, а трећи би могле бити фотографије природе које су ученици направили. Независно од изложбе, било би добро да школа обезбеди мањи простор у коме би се током целе школске године објављивале актуелне информације у вези са активностима локалног планинарског клуба или клубова ако их има више које би ученици који похађају ову СНА ажурирали.

Како је један од исхода програма да ученици покажу интересовање за боравак у природи и планинарење било би пожељно да постану чланови најближег планинарског клуба. Зато током целокупног рада на садржају ове слободне наставне активности треба правити везу са планинарским клубовима и њиховим активностима и чланством.

На крају школске године наставник треба да направи рекапитулацију садржаја који су обрађивани и може да да ученицима неку врсту теста којим би проверио степен усвојености знања али и развијености правилних ставова према боравку и кретању у природи. Наравно, идеално би било завршити рад на овој СНА излетом чији би програм кореспондирао са обрађеним темама и који би пружио могућност примене наученог. Овакав излет реализовао би се након завршетка школске године, у организацији најближег планинарског клуба, уз сагласност родитиља који се такође могу придружити излету.

| | |
|---|---|
| **Назив** | **ВРЕДНОСТИ И ВРЛИНЕ КАО ЖИВОТНИ КОМПАС II** |
| **Циљ** | **Циљ** програма је оснаживање личног развоја ученика и подстицање развоја вредности и врлина као главних ослонаца и водича у животу за добробит појединца и друштва, као и развој социјалних вештина значајних за просперитет, физичко и ментално здравље и живот у атмосфери узајамног уважавања и бриге једних за друге. |
| **Разред** | **Седми и осми** |
| **Годишњи фонд часова** | **36 часова** |

| **Опште међупредметне компетенције** | **Исходи**<br>По завршетку разреда ученик ће бити у стању да: | **Тема и кључни појмови садржаја програма** |
|---|---|---|
| Компетенција за целоживотно учење<br>Решавање проблема<br>Одговорно учешће у демократском друштву<br>Сарадња<br>Комуникација<br>Одговоран однос према околини<br>Одговоран однос према здрављу<br>Дигитална компетенција<br>Рад с подацима и информацијама | 34. доведе у везу вредности, врлине и осећања са понашањем људи;<br>35. критички разматра систем вредности у друштву;<br>36. препозна активности којима се промовишу људске врлине и вредности и изражава позитиван став према томе;<br>37. се одупре притиску вршњака да се понаша супротно сопственом систему вредности;<br>38. препозна примере бриге за друге и позитивно се о томе изјасни;<br>39. покаже саосећање са другим људима и спремност да помогне другоме у складу са својим могућностима;<br>40. идентификује код себе врлине које поседује и које жели да развије;<br>41. препозна и именује врлине код блиских особа и у примерима из живота, књижевности, филма;<br>42. препозна и именује сопствена и туђа осећања;<br>43. користи асертивну комуникацију;<br>44. образложи значај дружења и наведе шта другови једни другима не треба да раде;<br>45. препозна примере негативног понашања где се лично добро ставља испред општег добра и искаже свој негативни став | **ЖИВОТНЕ ВРЕДНОСТИ**<br>Живот.<br>Породица.<br>Здравље.<br>Слобода.<br>Љубав.<br>Образовање.<br>Мир.<br>Другарство.<br>Заједништво.<br>Опште добро.<br>Социјална правда или једнакост.<br>**ЉУДСКЕ ВРЛИНЕ**<br>Праведност.<br>Истинољубивост.<br>Одговорност.<br>Захвалност.<br>Поштење.<br>Толеранција.<br>Емпатија.<br>Поверење.<br>Солидарност.<br>Самоприхватање.<br>Одмереност.<br>**СОЦИЈАЛНЕ ВЕШТИНЕ** |

| | | |
|---|---|---|
| | према томе;<br>46. користи технике самоконтроле осећања;<br>47. прихвати одговорност за сопствено понашање;<br>48. конструктивно решава конфликте;<br>49. наведе неколико глобалних и локалних организација које се баве хуманитарним радом и исказује позитиван став према волонтирању;<br>50. искаже поштовање и захвалност према људима који чине добра дела за опште добро;<br>51. у дискусији покаже вештину активног слушања, износи свој став заснован на аргументима, "напада" проблем а не особу;<br>52. сарађује и буде члан тима. | Просоцијално понашање.<br>Брига за себе и друге.<br>Сарадња.<br>Асертивна комуникација.<br>Препознавање сопствених и туђих осећања.<br>Самоконтрола.<br>Волонтирање.<br>Конструктивно решавање конфликата.<br>Одређивање приоритета.<br>Критичко мишљење. |
| | | **ДОБРОЧИНСТВО** |
| | | Филантропија -појам и значај.<br>Доброчинитељи и задужбинари некад и сад.<br>Црвени крст.<br>Институт за трансфузију крви.<br>Хуманитарне невладине организације.<br>Добротворне фондације.<br>Осмишљавање и реализација мање акције за добробит неког појединца, групе или заједнице. |
| | | |

## УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Слободна наставна активност *Вредности и врлине као животни компас I* и *II* нуди се ученицима од петог до осмог разреда с тим да је они могу бирати само једном у другом циклусу. То су два програма која су по садржају иста али са нешто различитим исходима (захтевнији су за ученике 7. и 8. разреда) и начином рада имајући у виду разлике у узрасту ученика што се огледа у избору подстицаја, примера, техника рада и сложености захтева. Смернице за рад наставник може наћи у Општем упутству за остваривање свих СНА као и у упутствима која иду уз ова два програма која су детаљнија и изражавају њихове специфичности.

У остваривању програма *Вредности и врлине као животни компас II* треба имати у виду узрасне карактеристике ученика од 13 до 15 година и њихово дотадашње искуство живота у заједници. Након бурних промена у пубертету адолесценти улазе у нешто мирнију фазу посебно ако се посматрају биолошке промене. Међутим, још увек је то комплексан развојни период у психосоцијалном смислу. Искорачили су из периода детињства, а нису још одрасле особе. Главни психосоцијални задатак адолесцента у том узрасту је формирати чврст лични идентитет који омогућава особи да доживи себе као посебну и независну личност, свесну себе у континуитету. Често су осетљиви, рањиви, несигурни а неки од њих, у већој или мањој мери, бунтовни и склони супротстављању ауторитету. Зато су за њих погодне технике рада у којима ће имати прилику да дебатују, полемишу, преиспитују, критички разматрају, закључују на основу аргумената. Осим тога, расте њихов капацитет да промишљају унапред, предвиђају последице, анализирају ситуације, посматрају из различитих позиција, замишљају шта би било кад би било...што омогућава другу врсту разговора него са ученицима приликом остваривања *Вредности и врлине као животни компас I.* Осим тога, ученицима се приближава доношење одлуке о наставку школовања што даје један другачији поглед на свет око себе и захтева проспективно мишљење у већој мери.

Програм слободне наставне активности *Вредности и врлине као животни компас II* почива на уверењу да су вредности које негујемо унутрашњи водич или нека врста "компаса" кроз живот. Задовољство људи, њихов просперитет, физичко и ментално здравље у директној су вези са животом у атмосфери заснованој на вредностима, у позитивној, безбедној средини узајамног уважавања и бриге једних за друге. Ученицима није довољно само говорити о вредностима и врлинама. Они их морају на различите начине доживљавати и упознавати, кроз опсервацију света око себе и разговор о томе, кроз разликовање позитивних и негативних примера и кроз практиковање различитих социјалних вештина које су потребне да би се живело у складу са вредностима и врлинама.

Садржај програма дат је у оквиру тематских целина: *Животне вредности; Људске врлине; Социјалне вештине и Доброчинство*. Као и код других програма за наставника главна смерница у раду су исходи које треба постићи а дати садржај је оквир унутар ког се треба кретати. Неки кључни појмови садржаја као нпр. сарадња већ се налазе у програмима више обавезних предмета, у програмима слободних наставних активности (нпр. *Животне вештине* и *Филозофија са децом*), у знатној мери у изборним програмима *Верска настава* и *Грађанско*

*васпитање,* а кореспондирају и са активностима часа одељенског старешине. Међутим, у овом програму се фокусирано ради на откривању и успостављању везе између вредности и врлина са добробити појединца и друштва чиме се јача васпитна улога школе и подршка целовитом развоју ученика. Дакле, програм се не односи на лепо понашање већ задире у суштину прихватања себе, других и заједнице и намењен је ученицима који су у узрасту који карактеришу питања идентитета (личног и групног), бројне дилеме шта је исправно а шта не, како бити прихваћен у групи а не изневерити себе, како решавати конфликтне ситуације и сл.

Програм је тако конципиран да својим садржајем, очекиваним исходима и препорученим начином рада са ученицима пружа велики простор за подстицај развоја више међупредметних компетенција.

Основна карактеристика програма је оријентација на позитиван аспект живота човека, односно његове врлине а не мане. У фокусу нису насиље, сукоби, дискриминација већ напротив примери сарадње, одговорности, волонтерских акција, бриге о другима, толеранције....Циљ је да ученици препознају да, упркос сензационалистичком начину приказивања света око нас у медијима (ко је кога преварио, слагао, повредио...), заправо највећи број људи живи у складу са позитивним вредностима и врлинама. Ученике треба континуираном охрабривати да јачају осетљивост за препознавање примера таквог понашања. Од њих се може тражити да у данима између два часа забележе неки позитиван пример (не мора бити ништа велико) који су приметили у свом окружењу и/или шире (неко је са неким поделио ужину, неко је некоме понео торбу, уплео кику, показао како се решава задатак из математике, помогао старијој особи да пређе улицу, помогао наставници да носи географске карте и сл.) и да на часу то поделе једни са другима. Наставник може увести праксу да часови почињу неким таквим примерима чиме добра дела постају видљивија. То се може проширити још неким активностима. На пример, ученици могу од тих уочених добрих понашања да направе плакат за хол школе, текст за школски часопис или да осмисле "медаље" које ће делити ученицима који су исказали осетљивост за друге људе и заједницу и показали просоцијално понашање.

Иако се у програму инсистира на позитивном приступу неминовно је да ће ученици имати потребу да размене мисли и осећања и о негативним појавама. Многи садржаји су такви да ће изазвати опречна мишљења код ученика и од тога никако не треба бежати, напротив треба их искористити да ученици самостално освесте значај вредности и врлина. На пример, како живимо у потрошачком друштву где су материјалне вредности стављене у први план може се очекивати да ученици заговарају да је важна вредност новац и да се њиме може све остало купити. У овом програму новац није дат као вредност иако се не може оспорити његов значај за живот људи али са ученицима треба тако радити да га они  третирају као средство а не као циљ.

Као и код других програма и овде ученике треба упознати са садржајем и начином рада. За почетак са њима се може разговарати шта је компас, чему служи и навести да велики морепловци никада не би открили нове континенте да нису имали ту малу справу да их води у правом смеру. Затим треба направити везу са насловом ове слободне наставне активности и проверити како ученици разумеју шта су вредности и врлине. Да би им олакшао наставник их

може подсетити на анализе књижевних дела које су радили на часовима српског језика у оквиру којих се увек даје опис ликова и мотивација њиховог понашања што има везе са вредностима и врлинама. Активност се може завршити разговором о песми Бране Црнчевића *Кад би мени дали један дан* (из програма за С*рпски језик* у 4. разреду). Стихови ове песме одговарају концепту овог програма и могу бити нека врста заштитног знака јер кажу *Када би мени дали један дан, ја га не бих потрошио сам, пола дана ја бих дао неком ко је добар а случајно сам*...

Како у слободним наставним активностима нема предавања, уџбеника, писмених задатака и нумеричког оцењивања, важна активност наставника је да осмисли како ће садржај приближити ученицима и које форме рада су погодне да би се постигли очекивани исходи. Наставник треба да посвети посебну пажњу избору подстицаја којим уводи ученике у тему или кључне појмове садржаја а који их мотивишу да се тиме баве. За почетак могу бити примери просоцијалног понашања животиња јер изазивају емоције и упитаност како је то код људи. Нпр. снимак где беба слон не може да изађе из блатњаве баре и како му чланови заједнице помажу (Touching video of elephants helping a calf out of a waterhole. - YouTube). Постоје бројни пример из животињског света где једни другима помажу а да нису исте врсте животиња (npr. https://www.youtube.com/watch?v=4DJuOJoJYDw ), и то је добра подлога да се разговара о сарадњи, заједништву чак и кад нисмо исти (велики, мали, мушкарци, жене, старији, млађи...). Подстицаји могу бити врло различити као што су слике, фотографије, цртежи, кратке приче или видео записи... Посебно је ефектан кратки, вишеструко награђивани филм *Други пар* (The Other Pair | An Egyptian Short Film On A Situation of Mahatma Gandhi's Life – YouTube) који се ослања на вредности које је заговарао Махатма Ганди.

У склопу уводних активности ученици се могу упутити да на часовима других предмета питају наставнике да ли знају за неки пример понашања људи из њихове области (књижевност, историја, географија, биологија, хемија...) који илуструју бригу једних за друге, солидарност, велико пријатељство или стављање општег добра испред личне добробити. Нпр. донирање органа или научник који тестира нову вакцину на себи (биологија); одбијање војника да пуца у људе иако зна да ће бити убијен (историја); роман Дечаци Павлове улице (српски језик)... Осим тога, ученици се могу упутити да питају своје укућане да се сете неких таквих догађаја и људи из свог личног искуства. На тај начин ученици ће лако направити колекцију примера живота у складу са позитивним вредностима и врлинама како таква понашања не би остала далека и идеализована. За те потребе посебно су добродошли примери из живота школе коју ученици похађају (шта је урадио неки ученик/ученици, наставник па чак и особа чије име носи школа). Пример: у једној школи осмаци припремајући се за матуру схватили су да ће она бити организована као журка, са специјалним светлосним ефектима и да, иако се много томе радују, постоји проблем јер једној ученици то неће пријати. Она болује од епилепсије и таква светлост може да јој изазове напад. Ако прослава буде тако организована она неће моћи да присуствује. Делегација ученика се обратила наставницима и рекла да им је много важније да та другарица буде са њима те вечери, него да прослава буде модерна. Наставницима је било непријатно што они нису о томе размишљали и уважили су захтев ученика да се на прослави матуре не користи стробоскопска светлост. Овај пример је добра подлога да се са ученицима разговара о емпатији, солидарности, прављењу приоритета.

По садржају, начину рада слободна наставна активност *Вредности и врлине као животни компас II* има капацитет да се са ученицима разговара о неким актуелним ситуацијама из школског живота и самим тим смањи нека постојећа тензија, разреши неки школски конфликт или идентификује ученик коме треба додатна помоћ.

У наставку упутства за сваку тему из програма дате су смернице, препоруке за рад. Наставници имају слободу да осмишљавају на који начин ће обрађивати садржаје и са којим материјалима али увек имајући у виду исходе које треба постићи. Издвајамо неколико техника које процењујемо као погодне за рад са ученицима у овој области с тим да су неке препоручене и за млађе ученике а неке су додате само за ученике 7. и 8. разреда.

**Драматизација** – ученици драматизују изабрани текст који у себи има неки вредносни проблем – на тај начин се стимулише разумевање како изгледају ствари из туђег угла, како се проблем може решавати и сл.

**Разговори о људима који су пуно учинили за заједницу** – ове активности имају за циљ да ученици увиде да се иза сваког великог достигнућа крије стрпљење, издржљивост и вежбање, а иза подршке заједници и поседовање одређених вредности и спремност да се особа посвети њиховом остваривању. Пример такве особе може бити Михајло Пупин.

**Разговор са гостима који су учинили добро дело –** организовање посете особа које су урадиле нешто што се уклапа у концепт програма. То може бити нпр. ватрогасац који је спасао особу из пожара али и неки ученик који је видео да гори кућа и јавио ватрогасцима. Уколико има услова наставник може организовати гостовање особе која је жива зато што је неко за њу учинио велико дело нпр. дао бубрег и пуно крви. Уколико је то изводљиво гост може бити и особа која је донирала бубрег (може се контактирати Удружење деце бубрежних болесника и трансплантираних особа http://svezaosmeh.org.rs). Пре гостовања ученике треба упознати са животом бубрежних болесника и поступком дијализе и заједнички припремити питања која ће им поставити.

**Моделирање кроз лични пример или пример појединаца из школе** – када ученици виде да се наставник труди да помаже другима и да се у школи високо вреднује такво понашање то представља моћан начин да се ученици науче вредностима.

**Подстицање самоиницијативе** – охрабрити ученике да сами проналазе начине како могу самостално помоћи другима у свакодневном животу с тим да то не треба да буде ништа велико нпр. помоћ старијим особама у комшилуку, брига о млађој браћи и сестрама или једноставно пружање подршке пријатељима у школи.

**Награђивање позитивног понашања -** истицање и похваљивање ученика који помажу другима и испољавају другарско понашање. Награђивање позитивног понашања подстиче ученике да буду пажљиви и корисни у заједници.

**Волонтирање** – укључивање у неку локалну организацију, хуманитарну групу која тражи волонтере. Кроз волонтерски рад, ученици ће научити о стварним потребама других и како својим доприносом могу направити позитиван утицај. У Црвеном крсту 60% волонтера су младе особе,

**Дискусије и дебате** – организовање дискусије о друштвеним питањима, моралним дилемама и изазовима с којима се суочава савремени свет. Ученике треба подстицати да изразе своје мишљење, чују различите перспективе и развијају критичко размишљање.

**Студије случаја –** анализа стварних ситуација које су се десиле а садрже неку моралну дилему. Пожељно је да изабране ситуације буду што блискије искуству ученика а по сложености примерене њиховом узрасту да их ученици могу анализирати.

**Тимски пројекти** – подстицање ученика да учествују у тимским пројектима где морају међусобно сарађивати и развијати решења за одређене изазове.

**Разговор о филмовима** – разговор о животним вредностима и врлинама ликова који се појављују у изабраном филму или о проблемима заједнице и начинима решавања. За потребе програма могу се користити филмови Слободне зоне јуниор као што су *Летећа Ана* ( 21 минут), *Зашто графити*? (7 минута), *У срцу* (5 минута) *Изрази се* (3 минута).

–

## ЖИВОТНЕ ВРЕДНОСТИ

Вредности су дубока и снажна уверења и принципи који утичу на изборе и понашање људи, обликују њихов однос према себи, другима и друштвеној заједници. Увек се говори о систему вредности јер сваки човек има више вредности које су међусобно повезане. Оне детерминишу начин на који ће се одређена ситуација доживети и разумети, оне активирају циљеве и усмеравају конкретне акције. Формирају се под утицајем искустава, образовања, културе, религије, породице и друштва у коме се живи. Успостављају се врло рано, по неким ауторима већ око пете године живота, мењају се како се дете когнитивно развија и стиче социјална искуства, да би се стабилизовале до краја адолесцентног периода и надаље остале релативно трајан систем који утиче на понашање. Родитељи имају велики утицај на формирање вредносне оријентације своје деце, али чим она почну да одржавају свакодневне контакте са вршњацима, нарочито у оквиру образовно-васпитног система, умањује се њихов доминантни утицај.

Свака генерација формира свој вредносни систем током специфичних друштвених околности што значи да различите генерације младих, под утицајем различитих друштвених околности (нпр. стабилан период, економска криза, пандемија...), могу да имају различите вредносне приоритете али у суштини неке вредности се појављују као универзалне и постојане у животу људи. Овај програм предвиђа да се са ученицима обраде неке такве вредности, као што су: живот, породица, здравље, љубав, образовање, мир, другарство, заједништво, опште добро, социјална правда. Наравно постоје још неке универзалне вредности и наставник може и њима да се бави (нпр. рад, животна средина, патриотизам, хуманост...). Без обзира колико вредности се буде обрадило ученицима треба да буде јасно да оне нису дате у хијерархијском односу, нема мање и више важних вредности али да појединци имају своје личне приоритете који се могу мењати у зависности од различитих фактора и фаза живота. На пример, здравље као вредност има различит значај за здраву особу у односу на болесну, рад за одраслог у односу на дете и сл. Ипак једна вредност се издваја и зато рад на овој тематској целини свакако треба почети

разговором о животу. Као подстицај може се користити снимак где се доктор бори за живот тек рођене бебе која не показује знаке живота и успева да је оживи јер има уверење да се треба борити за сваки живот докле год постоје и најмање шансе да се успе (Doctor Saved ?Newborn?#viral #miraculous #doctor #save #newborn #amazingfacts #shorts #life #2023 - YouTube). Снимак је узбудљив и вероватно неће оставити ученике равнодушним и зато је добра подлога да се разговара зашто од живота нема ништа важније али и зашто људи често живот посматрају као нешто што сви имамо, што се подразумева и не дају му одговарајући значај. Често се о животу као вредности размишља тек када је он угрожен (болести, земљотреси, пожари, саобраћајне незгоде...). Могући су и други уводни подстицаји као што је нпр. песма Мирослава Мике Антића "Дивна песма" чији се текст у потпуности уклапа у концепт овог програма.

Следећа активност може бити давање налога ученицима да размисле и напишу шта је њима, у овом тренутку, у животу важно. Затим, анонимно, своје одговоре, по један на папиру, стављају у кутију. Заједно са наставником прави се попис наведених одговора и анализира оно што је добило највише гласова. Вероватно ће на листи бити различитих појмова, а на наставнику је да заједно са ученицима раздвоје оно што су универзалне вредности од онога што је ученицима тренутно важно али нема тај значај (нпр. игра, забава, дерби, тв серија, скијање, тренерка, патике..). Прича о вредностима се заокружује кратким појашњењем наставника шта су вредности, зашто су важне и зашто се за њих може рећи да су компас у нашем животу. На њима ће се радити и даље у току реализације програма јер су и следеће три теме повезане са вредностима.

Након почетног рада на животним вредностима ученици се упознају са кључним појмовима садржаја теме (*породица, здравље, другарство*...). Сви ти појмови се могу обрађивати интегрисано (на једном примеру више вредности) али и одвојено онако како наставник осмисли али у складу са принципом флексибилног планирања где се поштују ученичка интересовања. Имајући у виду узрасне потребе ученика било би добро да *другарство* као вредност добије већи "простор" и да се обрађује више часова. Код неких вредности треба додатни опрез због личних искустава ученика. На пример, при обради *породице* као вредности може се догодити да у групи постоји ученик који пролази или је прошао кроз болан период развода својих родитеља и прича о породици може бити узнемиравајућа.

Као идеју за обраду конкретних вредности предлажемо могући сценарио. Прво наставник ученицима даје подстицај по избору за увођење у кључни појам садржаја на основу чега се одвија краћа дискусија како би ученици исказали своја размишљања. Наставник дискусију завршава коментаром у коме даје појашњење конкретних вредности и неколико примера њихове повезаности са понашањем. У наставку ученике уводи у кратку активност где треба нешто у вези тог појма самостално даураде, у пару или малој групи. Активности морају бити кратке али смислене и ученичком искуству и потребама блиске. Уколико се укаже потреба ученици могу добити домаћи задатак и о њему разговарати на следећем часу.

Као пример наводимо могући начин обраде вредности о*бразовање*. Подстицај може бити о актуелној ситуацији у Авганистану где девојчице не могу да остваре своје право на школовање

или о деци у Бангладешу која уместо у школу иду да раде у тешким условима за малу надокнаду (изабрати неки од бројних клипова на ову тему са интернета). Након размене утисака наставник може да подели ученике у мање групе и да им да неке налоге. Нпр. једна група може да разматра зашто је добро за дете да се школује, друга зашто је то добро за друштво, трећа група може да попише које све послове не може да обавља особа која је завршила само основну школу, четврта да попише послове које може да обавља особа која је завршила само основну школу итд. Групе представљају своје одговоре и заједнички идентификују разлике у могућностима које постоје између особа које су образоване и које то нису, као и разлике које постоје у могућностима држава чији су грађани слабије односно, боље образовани. Закључак активности треба да иде у правцу да је образовање обезбеђује добробит, напредак и појединцу и заједници. Моћ и утицај директно су повезани са нивоом образовања људи и зато је образовање важна вредност. Наставник може да укаже на феномен да богате земље доста новца дају сиромашним људима али најчешће у облику хране, лекова и сл. То јесте вид хуманитарне помоћи али треба питати ученике да ли је то права помоћ и позвати се на мисао *Дај човеку рибу и нахранићеш га за један дан, научи га да је лови и прехранићеш га за цео живот.* Као домаћи задатак ученици могу добити налог да до следећег часа на интернету пронађу још неке мудре мисли о образовању о којима ће се разговарати на следећем часу. Наставник може да им каже неке мисли које се њему свиђају нпр. „Што више знаш више вредиш“ или „Лепа ствар у вези знања је што ти га нико не може узети“ .

Како је другарство вредност али истовремено и важан ресурс за психофизичко здравље ученика, осим што предлажемо више часова нудимо и више идеја за реализацију.

У периоду детињства, једна од најзначајнијих вредности је другарство. Испољава се као тежња повезивања са другом децом на бази заједничких интереса, игре или провођења слободног времена и значајно доприноси емоционалном и социјалном благостању детета и његовом правилном психофизичком развоју. Да би имало трајнији карактер, другарство захтева улагање времена и енергије и тада се темељи на емотивној повезаности, међусобном подржавању и разумевању – у том случају говоримо о пријатељству. Деца и млади добра другарства високо вреднују јер им обезбеђују:

- повезаност са другима – другарство пружа осећање припадности и спречава осећај усамљености;
- уживање у забави и радовању – са другарима се деле смешни тренуци, забава и интересовање, што утиче на осећај среће и испуњења;
- емоционалну подршку – када је тешко другари пружају подршку разговором, присуством и конкретним акцијама;
- доживљај прихваћености – добри другари помажу да се особа осећа прихваћено и вредно, што позитивно утиче на самопоштовање;
- унапређење квалитета живота – када постоји вршњачка подршка и друштво, живот постаје богатији и садржајнији;
- лични раст и развој – пријатељи могу помоћи да се прошире видици и науче нове ствари.

Другарство као вредност пружа велике могућности за рад са ученицима и може се посматрати из различитих углова, нпр.: шта је другарство, ко све може бити друг, зашто нам требају другови, како стичемо другове, шта су групе другара, шта другови не би требало да раде, шта кад се другари посвађају, како се мења другарство са одрастањем....

Због специфичности теме добро је у раду са ученицима комбиновати елементе искуствене и драмске радионице. То значи да ученици, по својој потреби и осећању, могу јавно да поделе са групом нека своја лична искуства у вези дружења о чему ће сви заједно разговарати. Друга варијанта је да се таква искуства не деле јавно већ анонимно, стављањем у кутију, што ученике штити од непријатности да се оголи њихова интима а ипак омогућава да разговарају о нечему што је реалност њиховог живота. Трећи начин рада базира се на драмској радионици где наставник осмишљава ситуацију о којој ће се разговарати. У тој „Као да...” ситуацији ученици се осећају пријатније и слободнији су да изразе своје мишљење. Која варијанта је боља зависи од самог садржаја који се обрађује. На пример, свако је прошао кроз искуство да га је добар друг на неки начин повредио али мало људи воли о томе јавно да говори и зато је то боље прорадити кроз форму драмске радионице. Међутим, у разговору о томе како стичемо другаре или зашто су нам они потребни ученици ће у већој мери бити спремни да говоре и о личном искуству.

О другарству као вредности се може промишљати из још једног угла. Истраживања показују да су развој ИКТ-а и друштвених мрежа значајно промениле начин на који се деца друже (пример лонгитудинална студија рађена у САД https://nationalgeographic.rs/nauka/prirodne-nauke/a41659/Tinejdzeri-se-danas-najvise-druze-preko-drustvenih-mreza.html). То је утицало да деца проводе мање времена заједно ван школе, да мање спавају, да имају слабије развијене социјалне вештине што их чини мање отпорним на проблеме са којима се сусрећу. Последица тога је пораст броја деце која су усамљена, потиштена, агресивна или са још тежим поремећајима као што су депресивност, анорексичност и суицидалне мисли. Зато школа, чак више него пре, има обавезу да ствара услове у којима ће ученици развијати и одржавати блиске, топле, хумане односе једни са другима, као и са наставницима који их подучавају. Васпитна улога школе посматра се као одговор на потребе ученика а у овом тренутку евидентна је потреба да се ученици подучавају дружењу без “посредника”. Интересантно је проверити шта ученици, као генерација која је одрасла уз информационе технологије, мисли о њиховом утицају на начин како се они сада друже и колики значај дају дружењу ван друштвених мрежа и виртуелних игрица. У наставку од ученика се може тражити да промишљају како ће будуће генерације да се друже и шта ће им ту бити важно. Било би добро довести их до уверења да непосредан, блиски однос у дружењу нема алтернативу.

У програму, у оквиру теме о вредностима, наведен је и кључни појам садржаја *опште добро*. То су ресурси који су по својој природи такви да су потребни свима и свако их треба употребљавати али на начин да нико други не буде ускраћен или оштећен. То су: вода, ваздух, земља, шуме, улице, тргови, улично осветљење...па и културна баштина у најширем смислу (нпр. споменици). За опште добро важан је принцип једнакости и уколико неко жели за себе више него што му треба или чини нешто ради своје добити на штету општег добра онда је сигурна потврда да особа има проблем са системом вредности. На пример, особи која живи у стану чији су прозори близу бандере са уличним осветљењем смета та светлост и она разбија

сијалицу иако тиме оставља део улице без осветљења и људи који туда пролазе неће добро видети куда иду те се могу повредити. Пример неодговорног понашања је и када неко на информацији од општег добра (нпр. на аутобуском стајалишту табла са бројевима аутобуса који ту стају) залепи рекламу за своју фирму или писање графита на зградама од општег добра. Неодговорно је свако понашање када се у реку баца ђубре, загађује ваздух или земља. Ученике треба континуирано током остваривања овог програма подстицати да региструју ситуације где је дошло до угрожавања општег добра ради интереса појединца и да о томе промишљају у смислу како реаговати да се таква понашања смање ( да ли су боље казне или подучавање људи о општем добру).

За рад на овој теми могу се користити различита издања којих има на тржишту а тичу се уопштено животних вредности или неких конкретно као што је нпр. другарство.

## ЉУДСКЕ ВРЛИНЕ

На причу о вредностима природно се надовезује промишљање о врлинама јер су вредности уверења која се преко врлина, као особина људи, манифестују у њиховом понашању. Још у античко време оне су истицане као важне за живот заједнице, односно као крајњи циљ живота или темељни принцип постојања. Тада су издвојене четири врлине по Платону (други филозофи су имали извесне измене и допуне), и то:

- разборитост (лакоћа увиђања шта треба чинити у различитим животним ситуацијама);
- праведност (трајно расположење за дати свакоме што му припада);
- умереност (лакоћа управљања тежњама и њихово држање у границама разума);
- храброст (лакоћа свладавања тешкоћа у вршењу добра).

Данас говоримо о већем броју врлина али у суштини може се рећи да су ове четири окосница. Нпр. без врлина истинољубивости, емпатичности, одговорности нема праведности. У овом програму направљен је избор неких врлина али наставник има слободу да листу допуњује (нпр. храброст, умереност, племенитост...) и да повезује међусобно врлине јер се оне у животу појединца често здружено појављују. Издвајамо врлину *одговорност* коју треба континуирано провлачити током рада на различитим садржајима како би се остварио очекивани исход програма који тражи од ученика да има одговорност за своје понашање.

Нажалост, искуство људске цивилизације показује да се она одвија између доброг и лошег јер сви људи имају и врлине и мане. Ипак, цивилизација опстаје захваљујући ономе што је у човеку добро. Неко је рекао да су емпатија, толеранција, поштовање, солидарност “лепак” који одржава људску заједницу. Како оне нису урођене одговорност је одраслих да их код деце и младих развијају.

О врлинама свакако није прикладно држати предавања. Због специфичности садржаја најбоље је да се користе изабране приче, филмови или студије случаја као подлога за разговор и промишљање о врлинама. Ученике треба водити тако да препознају мотивационо дејство врлина, односно да наше понашање има везе не само са нашим потребама већ и са нашим вредностима и врлинама. Да ли ће особа која нађе новчаник пун пара уложити труд да пронађе власника или ће новац задржати за себе не зависи од способности, па чак ни потреба јер најчешће особе које враћају пронађени новац нису богате. То су особе које краси врлина поштење. По природи ствари врлине и мане се појављују као гроздови где једна другу привлаче. На пример, похлепан човек може бити склон крађи и лагању, а правдољубив поштовању и толеранцији. Рад са ученицима треба да иде у правцу увида да врлине нису ексклузива која се појављује само у ванредним ситуацијама нпр. пожару, земљотресу, пандемији. Оне су саставни део живота и појављују се у различитим свакодневним ситуацијама. Такође, карактерише их нека врста "заразности" односно, кад смо окружени људима са врлинама то позитивно делује на нас да се и наше врлине испоље. Нажалост, исто је и са манама. Уколико нас неко упорно лаже, то подстиче и нас да и ми не будемо искрени према тој особи.

Ученицима треба скренути пажњу да се понашање у складу са вредностима и врлинама појављује код особа које су зреле, независне, самоуверене и немају страх да ће ако нпр. бране права слабијих бити одбачени у друштву. Они то раде зато што верују да сви људи треба да имају иста права а то је унутрашњи осећај за праведност. Програмом није предвиђено да се са ученицима обрађује морал али то је сродна тематика и неминовно ће бити повезивања јер моралност представља вредносно одређење шта је исправно а шта није а ученици свакако разликују морално од неморалног понашања. Међутим, за њихов узраст довољно је разговарати о вредностима и врлинама и њиховом манифестовању у понашању.

Како се програм реализује са ученицима од 13 до 15 година који су у интензивном процесу социјалног развоја за њих је још увек важно шта други мисле о њима, имају слабу отпорност на притиске вршњака и страх да ће бити етикетирани и одбачени ако ураде нешто што група којој припадају или желе да припадају не прихвата (нпр. ученици који воле да уче често добијају "етикету" штребера). Због тога се дешава да не поступају у складу са својим потребама, осећањима, вредностима, врлинама. То им наравно не прија, уноси немир али потреба за припадањем групи вршњака је јача. Међутим, то је прави период да се ученици охрабрују да буду независни, самоприхватајући, храбри у изношењу својих врлина и да се понашају у складу са сопственим вредностима. Рад на овој тематској целини треба да буде избалансиран између уважавања развојних потреба ученика у процесу њихове социјализације и подстицања онога што су пожељна уверења и понашања. Главни ослонац у таквом раду увек је добробит појединца и заједнице. Са одрастањем та овисност о друге се смањује а повећава се храброст да се буде свој. Зато се може рећи да садашњи рад са ученицама тек ће касније, кад они одрасту, дати ефекте.

Као и код претходне теме ученике у причу о врлинама треба увести пажљиво, изабраним подстицајем. На пример, ученицима се може испричати причао Александру Флемингу, научнику који је задужио човечанство открићем пеницилина (Priča o zahvalnosti - David Naum). Прича је добра за разговор на тему да ли се добро добрим враћа, да ли је награда већ само чињење доброг

дела, да ли људи препознају туђе врлине, шта је захвалност и на које све начине се може исказати... Још боље ако је подстицај прича о особи која је просторно и/или временски блиска ученицима а красе је неке врлине.

Следећа активност може бити рад у пару, при чему сваки пар добија по једну врлину и задатак да наведу понашање у коме се препознаје да особа која се тако понаша има ту врлину. Нпр. за врлину одмереност опис понашања мога би бити: дечак купује патике, родитељи су му рекли да може да изабере шта жели јер му је био рођендан, он бира патике које нису много скупе и нису познате марке јер су добре, лепо изгледају и удобне су. Нема страх да ће му се другари смејати што није купио патике познате марке. Вежба се може наставити тако што ће пар добити комбинацију две врлине да осмисле одговарајуће понашање. Нпр. за врлине емпатија и истинољубивост опис понашања може бити: две другарице су у сукобу јер једна тврди да је друга свима рекла њену тајну. Особа која је емпатична и истинољубива може рећи да разуме прву девојчицу колико је повређена јер нико не воли да се тајне шире (емпатија), али да је истина да друга девојчица то није никоме рекла (истинољубивост) и да треба испитати ко је то урадио. Овакве вежбе су захтевне и наставник треба да помогне ученицима наводећи различите примере.

У наставку може се од ученика тражити неки вид рефлексије и саморефлексије, у смислу да препознају своје врлине и врлине људи око себе (родитеља, брата, сестре, бабе, деде, тетке, другара, наставника...). Може се очекивати да ученици имају тешкоће око именовања врлина. То се може решити тако што ће ученик описати нечије понашање а затим ће сви заједно покушати да одреде да ли је у основи тог понашања праведност, истинољубивост, одмереност, поштење, великодушност или нека друга врлина. Претходна вежба и ова заправо имају исти циљ а то је дубље разумевање врлина и њихово испољавање у понашању људи.

Исти циљ има и активност у којој се од ученика тражи да разговарају са својим укућанима коју врлину они посебно цене и зашто, како би о томе причали на часу. Све активности које ученицима приближавају врлине као нешто што није ни ретко ни имагинарно добродошле су. То је неопходно зато што су ученици превише изложени информацијама које говоре о понашању људи који су урадили нешто лоше (возили под дејством алкохола, прелазили улицу где није дозвољено, обили трафику, направили лажни налог на друштвеној мрежи, слагали...). Удружено са порукама које фаворизују да неко вреди онолико колико добар аутомобил вози или где летује, младима заиста није лако да на прави начин створе слику о свету око себе и граде своје вредности и врлине. Понашање људи, усмерено на добробит појединаца и заједнице, остаје у сенци и ствара се утисак да тога нема или чак да је такво понашање непожељно (нпр. мишљење да је данас глупо бити поштен или одмерен...). Зато је неопходно посебну пажњу посветити том сегменту рада на врлинама који је повезан са следећом тематском целином о социјалним вештинама. Ту се посебно мисли на асертивност као вештину која помаже људима да се боре за своја права а да не угрожавају друге. Асертивност се поставља као најбоља солуција између агресивности и пасивности и може бити помоћ да неко због својих врлина заиста и не настрада.

За рад на овој теми могу се користити различита издања доступна на тржишту која се односе уопштено на врлине или на неке одређене (захвалност, истинољубивост...). Међу њима издваја се издање Креативног центра „Речник врлина“ који је конципиран као прича кроз коју читаоца води девојчица Ана. Сваки нови лик који улази у Анину причу има еквивалент у врлини која почиње истим словом: на пример, дека нас упознаје са добротом, а Емилија са ентузијазмом, тако да је „Речник врлина“ и својеврстан буквар врлина.

## СОЦИЈАЛНЕ ВЕШТИНЕ

Социјалне вештине су у програму дате као трећа тематска целина која се надовезује на вредности и врлине. На пример, за многе социјалне вештине потребно је саосећање а емпатичност је у програму дата као врлина. Заправо, иако су четири теме дате одвојено оне су повезане и могу се интегрисано обрађивати уколико наставник осмисли одговарајуће активности и материјале. Када је у питању избор подстицаја један од критеријума, поред узраста ученика, треба да буде и њихов капацитет да подстакну промишљање о повезаности вредности, врлина и социјалних вештина.

Ниједан човек није “острво” само за себе. Сви функционишемо у заједници са другим људима од којих свако од нас има своје потребе, интересовања, навике, способности и животно искуство. Бити социјално компетентан данас је, више него у прошлости, потребно за успешан живот а добра вест је да се то учи и развија. Наравно, тај развој се дешава спонтано под утицајем свега чему је особа изложена и то у свом свакодневном животу (породица, вршњаци, медији) али добро је да се о томе и фокусирано ради са ученицима у образовно-васпитним установама, посебно у узрасту од 13 до 15 година када се дете развија у младу особу али још увек осетљиву и недовољно спремну за богати социјални живот.

О значају социјалних вештина најбоље говори чињеница да их Светска здравствена организација повезује са здрављем људи и дефинише као способност прилагођавања и позитивног понашања које омогућава особама да се успешно носе са захтевима и изазовима које живот пред њих ставља сваког дана. Добра страна социјалних вештина је њихова трансверзалност односно, могућност примене у различитим ситуацијама.

За добро функционисање у сложеној заједници потребне су неке вештине које се могу посматрати као когнитивне, социјалне и емоционалне. За потребе овог програма издвојене су следеће вештине: критичко мишљење и одређивање приоритета (когнитивне); сарадња, брига о другима, асертивна комуникација, волонтирање, конструктивно решавање конфликата (социјалне); препознавање сопствених и туђих осећања и самоконтрола (емоционалне).

Рад на овој тематској целини може започети неким подстицајем о просоцијалном понашању људи или волонтирању. Нпр. ученици се могу упутити да на интернету потраже како изгледа упитник за волонтере у Центру за интеграцију младих који се бави пружањем помоћи тзв. деци улице која живе и раде на улици. Било би добро да се ученици ставе у ситуацију да процењују колико човек треба да мисли на себе а колико на друге и заједницу и да ли је то у некој врсти сукоба. То је прилика да се опет говори о општем добру и то у духу мисли да ако није свима добро никоме није добро. Као и у раду на другим садржајима ученике треба подстицати да образлажу своје ставове, да аргументују али и слушају друге. То је прилика да се види како ученици доживљавају свет око себе, да ли је индивидуално увек изнад колективног и

добра је подлога за разговор на тему како би овај свет функционисао када би свако мислио само на себе.

У наставку ученици се могу поделити у мање групе са задатком да наведу шта по њиховом мишљењу подстиче просоцијално понашање људи. Не очекује се да ученици наведу велики број утицаја, довољно је само неколико као што су: да ли се људи у окружењу тако понашају, да ли се таква понашања на неки начин награђују, колико се у медијима о томе говори, колико је неко осетљив на проблеме других људи и сл. Након размене одговора наставник их систематизује и поентира да је просоцијално понашање општи назив за различите видове понашања којима је заједничка усмереност на добробит заједнице, сарадњу и помагање другима. Оно се развија одрастањем и то највише учењем по моделу као и добијањем неке врсте поткрепљења за учињено добро дело за заједницу. То не мора бити нека конкретна награда, довољно је да то неко примети и прокоментарише као *баш лепо што си Лени помогао* или *видим да си Милицу загрлила док је плакала баш си то добро урадила* и сл. У складу са тим наставник може направити договор да у групи негују такво понашање. Такође, ученици се могу упутити да на часовима са групом размене и уочено понашање супротно од просоцијалног где је особа мислила само на своју добит, где је некога оштетила, повредила и промислити како реаговати у таквој ситуацији (нпр. неко ко је неправилно паркирао ауто и онемогућио пешацима да користе тротоар или пекара која продаје подгрејано пециво од јуче...).

На ову активност добро се надовезују друге вежбе у којима се ученици боље упознају са различитим социјалним вештинама. Наставник се може определити да рад на њима систематизује у три правца у складу са наведеном поделом на когнитивне, емоционалне и социјалне вештине.

Логично почети од критичког мишљења као вештине потребне за све животне ситуације. Многи програми обавезних предмета имају очекивани исход који се тиче критичког мишљења те то није нешто што се не ради са ученицима али у оквиру овог програма то се може детаљније урадити и на више примера како би ученици јасније схватили смисао, сврху и значај критичког мишљења посебно за просоцијално понашање. Ту се посебно мисли на разликовање истинитог од неистинитог, битног од небитног, хитног од мање хитног што је уско повезано са вештином прављења приоритета о чему се врло мало са ученицима ради а та социјална вештина је врло значајна за добробит и појединаца и заједнице. За те потребе могу се осмислити вежбе које ће од ученика захтевати обе вештине. У питању су вежбе где ученици радећи у малим групама треба да реше неки сложени проблем који прво морају критички да анализирају и открију из којих мањих проблема се састоји а затим да одреде приоритете решавања јер се из неког разлога (нпр. нема довољно времена, новца, људства...) не могу сви истовремено решити. Проблем може бити комуналне природе у некој измишљеној општини где грађани имају различите потребе и приоритете (деца, одрасли, старији, предузетници, туристи, инвалиди...), а ученици треба да одреде чије су потребе важније и шта треба прво урадити (да ли изградити паркић, поставити нове семафоре, направити бољу одбрану од поплава, организовати фестивал атрактиван за туристе, изградити дом за стара лица итд.).

Као следећа област рада могу бити осећања јер и она имају универзалност и јаку повезаност са социјалним вештинама. Препознавање сопствених и туђих осећања и самоконтрола су карактеристике особа које имају боље социјалне вештине, односно боље се сналазе у социјалним ситуацијама. Међутим, ученици у овом узрасту још увек имају тешкоће да препознају и именују сопствена осећања а туђа још теже. По том питању речник им је врло скроман, обично кажу да се осећају кул, сморено, безвезе.... Зато се може десити да ученици не

препознају да неко ко изгледа као да је бесан заправо је тужан или уплашен па самим тим изостаје адекватна реакција. За те потребе наставник може са ученицима да организује неку врсту вежбе о врстама емоција. Могућности су велике, чак се може радити и нешто као квиз. Нпр. ученици се поделе у групе које су такмичарске. Када наставник на табли напише неку емоцију (нпр. завист, понос, љубомора, страхопоштовање...) ученици на папиру пишу својим речима опис те емоције нпр. то је кад.... Наставник чита одговоре и поен даје групи/групама које су дале најбољи опис. Друга варијанта је да наставник да опис а групе треба на папиру да напишу коју су емоцију ту препознали. Нпр. опис за завист: *непријатељски осећај према другима који имају нешто што сматрамо да то више припада нама*. Овакве вежбе имају за циљ да појачају осетљивост ученика за различита емоционална стања и способност да их препознају код себе и других, правилно их именују и правилно реагују. А затим се може радити на другим аспектима осећања као што су вербални и невербалин показатељи осећања, разлози зашто имамо осећања (чему она служе), шта изазива одређене емоције, шта радити са променљивим и мешаним осећањима...Све ове активности су важне јер оснажују социјалну вештину самоконтроле. У узрасту ученика седмог и осмог разреда и емоције и понашања могу бити још увек бурни и непримерени ситуацији што може водити ка конфликтима. За рад на овој тематици пожељно је користити што реалније ситуације из живота ученика а причу о емоцијама повезивати са радом и на другим садржајима. На пример, у оквиру теме о људским врлинама предвиђен је рад на кључном појму садржаја праведност који се лако може повезати са осећањима. Ученици треба да погледају (уз претходно појашњење наставника о каквом експерименту се ради) снимак реакције мајмуна на различите награде, односно колико се лако побуђује осећај беса кад нема праведности (Frans de Waal: Moral behavior in animals – YouTube, за ученике део од 13. минута). Овај експеримент показује колико је осећај за неправду биолошки дат и зато је важно, ради добробити и појединаца и заједнице, борити се за праведност као вредност.

У оквиру рада на осећањима наставник може да организује вежбе у којима се демонстрирају технике које помажу самоконтроли емоција. То је важно код јаких и негативних емоција као што су бес, страх, туга, завист јер нас штите да нешто не урадимо погрешно због чега би се могли кајати. Ученицима треба показати једноставне технике примерене њиховом узрасту као што су: изброј до 10, певај и играј уз музику, гњечи пластелин, жврљај на папиру, играј се са кућним љубимцем, трчи, вози бицикл или ролере, разговарај са блиском особом, иди у паркић и љуљај се и клацкај. Поред ових техника важно је охрабрити ученике да уколико препознају да су осећања прејака и не могу их контролисати онда треба да траже помоћ одраслих и стручњака.

И као трећи правац рада намеће се комуникација која као и критичко мишљење и осећања има универзални значај за човека и све ситуације у којима се може наћи. Како је комуникација међупредметна компетенција и други предмети су у обавези да је унапређују али у оквиру овог програма фокус је на комуникацији која унапређује добробит појединца и заједнице. Зато је у програму као садржај наведена асертивна комуникација. Ученици треба да освесте сопствену улогу у остваривању позитивних односа са другим људима и заједницом, као и да прихвате личну одговорност за своје поступке. Суштина је ученике усмерити да се боре за своја права, своје потребе и интересовања али на начин који не угрожава никога. Постоје бројне вежбе које се са ученицима могу радити да би се унапредила вештина асертивне комуникције. Посебно су добре оне које у себи садрже неки вид драматизације која илуструје како изгледа асертивна у односу на пасивну и агресивну комуникацију.

Уз асертивну комуникацију природно иде рад на конструктивном решавању конфликата. Као подстицај може се користити кратки али ефектни цртани филм *Мост*

( “Bridge" by Ting Chian Tey | Disney Favorite - YouTube ). За даљи рад на овој тематици одлично се уклапа филм у трајању од 10 минута који су снимили ученици у Дому ученика у Врању "Konstruktivno rešavanje konflikta" - Dom učenika srednjih škola Vranje - YouTube

За рад на сарадњи постоје бројни филмови који могу имати функцију подстицаја и изазвати код ученика реакцију. Нпр. иако су у питању комерцијални цртани филмови примерени су овој тематици, узрасту ученика и духовити су. Доступни су на јутјубу (Teamwork and Leadership | Animated short clip | Creative 360 | #teamwork #leadership #motivation - YouTube ). Нешто озбиљнији подстицај може бити снимак веслача који показује снагу заједништва ( Inspirational Video On Rowing and Teamwork - YouTube ). У богатој понуди материјала на ову тему издвајамо цртани филм у трајању од 2:41 минута (GOOD COLLABORATION (2014) - YouTube ) који изванредно повезује све што је садржај овог програма (вредности, опште добро...) али је на енглеском језику и може се (уколико се не припреми превод) користити у оквиру корелације са предметом енглески језик.

## ДОБРОЧИНСТВО

Последња тема *Доброчинство* иако је одвојено дата заправо је повезана са свим претходним програмским садржајима и у литератури се води као вид просоцијалног понашања. Као што је већ препоручено да се ради интегрисано и ова тема се може обрадити током рада на претходним садржајима, а може и одвојено како би добила на значају који заслужује.

Доброчинство се често изједначава са више различитих израза као што је хуманитарни рад, алтруизам, задужбинарство или великодушност. Али у суштини свих израза налази се филантропија (човекољубље) као животна вредност или начело из ког произилази понашање које је усмерено ка добробити других људи и/или заједнице без личне користи. Међутим, доброчинитељи, задужбинари као филантропи се не слажу с тим јер сматрају да и они имају своју личну корист јер им брига за друге и помагање другима даје смисао постојања те сматрају да су и они на добити.

Резултат рада на овој теми треба да буде јачање осетљивости ученика за препознавање примера понашања људи у складу са вредностима и врлинама и понашања оријентисаног на опште добро.

С обзиром да је ово програм за 7 и 8 разред као уводни подстицај може се искористити оно што су ученици учили у 6. разреду у оквиру историје о задужбинарству које у Србији има велику традицију још од Немањића. Ученици могу добити налог да истраже задужбине крунисаних глава нпр. краља Милутина или добростојећих грађана који су у току 19 века подигли и оставили заједници бројне грађевине за потребе науке, образовања, медицине а које се и данас користе као опште добро. О задужбинама треба ученици да се баве и на локалном нивоу јер у свакој средини постоје такви примери а пожељно је да се спроведу и активности које показују да задужбинарство није ствар прошлости, односно да оно постоји и сада. Може се

навести пример моста преко Дрине који је подигао својим средствима Слободан Павловић 1996. који спаја Србију са Републиком Српском.

Пример другачије врсте подстицаја који се такође може употребити за увођење ученика у тему је одговор који је дала глумица Одри Хепберн (амбасадорка добре воље УНИЦЕФа) на питање које савете може дати за лепоту жене. Она је рекла:

За привлачне усне - изговарајте речи са љубазношћу;

За дивне очи - тражите добро у људима;

За згодну фигуру - делите своју храну са гладнима;

За дивну косу - дозволите деци да вам пролазе прстима кроз косу;

За држање - ходајте са сазнањем да никада нећете ходати сами.

За рад на теми могу се осмислити различите активности. Ево неких. Од ученика се може тражити да разговарају са одраслима из свог окружења (родитељи, бабе, деде, комшије...) и утврде да ли су они некада учествовали у некој активности која је била хуманитарног карактера или је њима неко помогао кад им је било тешко (нпр. учествовали су у акцији прикупљања новца за болесно дете или су у болници добили трансфузију крви коју је непозната особа дала или су комшије помогле када је олуја однела кров да се направи нов). На часу се размењује оно што су ученици прикупили. Друга идеја је нешто сложенија и захтева да наставник припреми одговарајући материјал а то је кратак опис за 4 особе које су учиниле неко добро дело (нпр. једна је купила инкубаторе за превремено рођене бебе, друга је финансирала изградњу мањег моста који ђацима пешацима скраћује пут до школе и сл.). Ученици раде у пару са задатком да замисле да су комисија која треба да изабере само једну особу од понуђене четири којој ће се доделити награда за учињено најбоље добро дело. Избор треба да образложе. За очекивати је да ће ученицима бити тешко да направе избор што је и циљ ове активности – да доброчинство није вид такмичења и да је свако добро дело добро и да зато народ каже „Лепота до вечери - доброта до смрти”.

За рад на овој теми погодно је организовати гостовање особе која је доброчинитељ или задужбинар. У свакој средини има таквих особа које су обично мало познате у јавности јер оне то и не чине да бих их други људи хвалили. Ученици треба унапред да се упознају шта је све та особа урадила за друге (нпр. 30 пута је дала крв, спасила бебу из пожара, подигла јавну чесму...) и да спреме питања како би што више сазнали о вредностима и врлинама које красе ту особу и како се осећа кад помаже другима. Такође, ученици могу истражити ко су били велики доброчинитељи и задужбинари у прошлости и како се садашње генерације односе према њима и њиховим делима. Наставник може као увод у ову активност да прикаже шта је све Михајло Пупин урадио за своју земљу и њене становнике, какве све грађевине су за своју домовину оставили капетан Миша Атанасијевић или Илија Коларац и сл.

Кључни појам садржаја у овој теми су и организације које се баве различитим активностима чији је заједнички именитељ доброчинство, хуманитарни рад и одсуство профита. У њиховом раду обичну учествује много волонтера Могу бити владине, невладине, црквене, глобалне или локалне, велике или мале, оне које уопштено помажу људима или некој одређеној циљној групи. Ученици могу истражити оне које делају у окружењу и учинити их видљивијим ако направе неки вид њихове промоције у школи (изложба, трибина, текст у школском часопису...). Људи често не знају колико таквих организација у њиховој средини има и колико

су њихова дела велика. Наставник може упутити ученике да самостално истражују које су то организације. На пример, могу на интернету истражити хуманитарну организацију УНИЦЕФ и сазнати ко је њен оснивач, који су циљеви, како се финансира, шта су постигли до сада (локално, глобално) и ко су у нашој земљи амбасадори добре воље (Ана Ивановић и Александар Саша Ђорђевић) и чиме се они баве у овој орагнизацији. Исто се може урадити за организацију Црвени крст, Црвени полумесец или за организације које се баве нпр. пружањем помоћи Србима који живе у тешким условима на Косову и Метохији. Као активност може им се дати информација из новина са налогом да сазнају нешто више о томе. Пример вести: Хуманитарна организација "Солидарност за Косово" чији је председник Арно Гујон у сарадњи са епархијом рашко-призренском и хуманитарном организацијом "Мајка девет Југовића" донирала је клиничко-болничком центру Приштина са привременим седиштем у Грачаници хематолошки и биохемијски анализатор и апарат за побољшану дистрибуцију кисеоника.

Програм се завршава са захтевом да ученици, заједно са наставником, осмисле и реализују неке мале али реално изводљиве активности које су просоцијалне, односно које у себи садрже идеју доброчинства, општег добра, филантропије. Циљ је да ученици схвате да се добробит не "мери" јер је свака и најмања добробит велика и значајна. Кроз остваривање такве активности ученици треба да осете да је добробит и за оне који примају и за оне који дају помоћ, односно да добра дела иду у оба смера. Као помоћ у раду дајемо пример две могуће акције доброчинства. Пример 1: ученик из групе се разболео (није битно колико дуго неће ићи у школу и колико је болест озбиљна). Ученици могу да напишу писмо подршке другару у смислу да му желе да брзо оздрави, да они мисле на њега, да су ту за сваки вид помоћи...и да се сви потпишу. Овај сасвим мали гест другарства сигурно ће пријати болеснику. Пример 2: у сваком одељењу постоје ученици који имају одећу коју су прерасли а немају млађу сестру, брата који би је могли носити. Да би се избегло бацање одеће она се може донирати неком коме је потребна. То може бити и неком другу или другарици из школе али треба имати у виду да је некада непријатно примити директно такву помоћ и боље је да то иде преко организација које се тиме баве. Кораци у акцији: ученици који имају вишак одеће (то не морају бити сви из групе), уз помоћ родитеља, праве одабир шта ће донирати, следећи корак је проналажење центра за донације у непосредном окружењу, затим припрема одеће (мора бити чиста), паковање и њено одношење у центар. Заједнички део акције ученика је проналажење организације у коју треба однети донацију. То је прилика да ученици прикупе информације о изабраној организацији (када и ко је основао, како ради, ко су корисници, које проблеме у раду имају, шта им је највећи успех...). Може се организовати да неки активиста те организације гостује и ученицима појасни зашто је важно помагати другима и коме донирана одећа одлази. Акција се може спровести заједно са групом ученика који похађају Грађанско васпитање јер је по програму у петом разреду предвиђено спровођење активности у корист права неке особе што је компатибилно овом захтеву.

Планирање наставе и учења, као и праћење и вредновање напредовања ученика остварује се у складу са општим упутством за остваривање слободних наставних активности.

И за крај треба имати у виду да остваривање циља овог програма није само у вези са оним што ће се дешавати на часовима слободне наставне активности *Вредности и врлине као животни компас II* већ и са целокупном атмосфером у школи и друштву, вредностима које се негују, понашањима која се награђују, врлинама које се афирмишу. Према Бандуриној теорији учења по моделу, агресивност се усваја као последица посматрања агресивних модела (из блиског окружења или узора из медија, литературе, игрица) који не бивају кажњавани, не сносе сразмерне последице, или чак бивају награђени, мада је и изостанак било какве реакције само по себи позитивно поткрепљење неприхватљивог понашања. Агресивно понашање се устаљује

кроз посматрање, имитирање и понављање из ситуације у ситуацију. Међутим, то исто важи и за асертивно понашање, емпатично понашање, волонтирање, сарадњу, толеранцију... а на школи и друштву је да брину да ученици имају одговарајуће узоре за учење по моделу.

## ДРАМСКА УМЕТНОСТ

Циљ учења програма слободних наставних активности *Драмска уметност за 7–8 разред* је овладавање начелима и вештинама драмске уметности и комуникације, развијање естетских компетенција, стваралачког мишљења, опажања и изражавања кроз покрет и глас и оспособљавање ученика да стечена знања примењују у креативном сценском раду, настави других предмета, свакодневном животу, личном усавршавању, даљем школовању и будућем занимању.

Разред: **седми/осми**

Годишњи фонд часова: **36 часова** (1 час недељно)

| *Опште међупредметне компетенције* | На крају године ученик ће бити у стању да: | ТЕМА и Кључни појмови садржаја |
|---|---|---|
| Компетенција за целоживотно учење<br><br>Комуникација<br><br>Рад са подацима<br><br>Дигитална компетенција<br><br>Решавање проблема<br><br>Сарадња<br><br>Одговорно учешће у демократском друштву<br><br>Одговоран однос према здрављу | – Анализира ликове драмских дела, њихову карактеризацију и мотиве;<br>– анализира елементе композиције драмског дела (чин, сцена, појава);<br>– упореди позоришну представу и драмски текст.<br>– критички промишља о стварности на основу прочитаних дела;<br>– изводи покрет, гестикулацију и мимику на сцени;<br>– изводи гласовне вежбе за унапређивање дикције;<br>– игра различите сценске улоге и импровизује на сцени; | ЧИТАЊЕ И РАЗУМЕВАЊЕ ДРАМСКОГ ТЕКСТА:<br>Драмски текст и његова композиција<br>Анализа ликова и мотива, карактеризација ликова<br>Доживљај драмског текста и критички однос према тексту<br><br>ОСНОВНЕ СЦЕНСКЕ ВЕШТИНЕ:<br>Вежбе покрета, дикције, гласовне вежбе<br>Импровизација на сцени<br><br>РАЗУМЕВАЊЕ ЕЛЕМЕНАТА СЦЕНСКОГ ПРОСТОРА: |

| | | |
|---|---|---|
| Одговоран однос према околини<br><br>Естетичка компетенција<br><br>Предузимљивост и оријентација ка предузетништву | – користи сценски простор на ефектан начин;<br><br>– користи реквизите на правилан и безбедан начин, поставља их и уклања са сцене у складу са драмским предлошком и потребама представе;<br><br>– користи светло и звук ради истицања одређених делова сцене или ликова на сцени;<br><br>– правилно користи микрофоне и осталу техничку опрему;<br><br>– преприча текст на различите начине.<br><br>– адаптира приповетке, бајке, епске, лирске песме и друга књижевна дела стварајући од њих драмски текст.<br><br>– импровизује, смисли, напише сцене, дијалоге, учествује у изради сценарија/драматизације.<br><br>– изради и/или прилагоди сценске реквизите и костиме за представу;<br><br>– сарађује са другим ученицима у планирању, пробама и извођењу сценских комада;<br><br>– ради тимски, развија вештине комуникације, прихвати идеје осталих ученика;<br><br>– разговара и подели искуства о томе шта је научио у току процеса рада, изнесе предлоге за побољшање, нове идеје за будуће сценске пројекте;<br><br>– активно учествује у организацији представе (у школи или у другим установама);<br><br>– учествује у промоцији представе;<br><br>– припрема и изводи представу пред публиком. | Шта је сцена?<br><br>Израда, примена реквизита Како користити светло и звук?<br><br>Музика на сцени<br><br>РАЗВИЈАЊЕ КРЕАТИВНОСТИ И МАШТЕ:<br><br>Адаптација књижевних дела Препричавање књижевних дела на различите начине<br><br>Вежбамо причање прича<br><br>Израда текста-драматизација<br><br>УЧЕШЋЕ У СЦЕНСКОМ ПРОЦЕСУ<br><br>Развијање сарадње<br><br>Учешће у групи/тимском раду<br><br>Развијање вештина комуникације<br><br>ПРИПРЕМА ЗА ЈАВНО ИЗВОЂЕЊЕ ПРЕДСТАВЕ<br><br>Развијање самопоуздање<br><br>Вежбе концентрације<br><br>Превазилажење треме наступом на сцени<br><br>Прављење плаката, рекламе, видео записа...) |

| | | |
|---|---|---|
| | | |

**Кључни појмови:** драма, текст, сцена, позориште, драматизација, адаптација, идеја, радња, догађај, ликови, драмска ситуација, драмска секција, глума реквизити, представа

## УПУТСТВО ЗА МЕТОДИЧКО-ДИДАКТИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Програм слободних наставних активности *Драмска уметност за 7–8 разред* припада групи интердисциплинарних програма. Као и други обавезни и изборни предмети, програм *Драмска уметност за 7–8 разред* доприноси остваривању општих исхода другог циклуса образовања и васпитања, као и развоју кључних и међупредметних компетенција. Програм доприноси развоју *Кључних компетенција за целоживотно учење* – комуникације на матерњем и страном језику, компетенције за учење учења, сарадња, осећај за иницијативу и предузетништво и естетичка комптенцјиа.

III. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ

Ослонац за остваривање програма представљају: 1) опште упутство које се односи на све изборне слободне наставне активности и 2) садржина овог упутства, којом су обухваћене методичко-дидактичке специфичности програма *Драмске уетности за 7–8 разред* .

Програм се ослања на компетенције развијене у првом циклусу образовања и васпитања, највише из предмета српски језик и српски језик и књижевност у другом циклусу образовања и васпитања, а могу се надовезивати и на теме и активности изборног наставног програма *Грађанско васпитање* у претходним разредима, као и на богато ваншколско искуство ученика и наставника у вези са позориштем.

Програм *Драмске уметности за 7–8 разред* обухвата шест тематских области, које се распоређују на четири класификациона периода школске године. Услед уважавања методичког принципа поступности, наведене тематске области обавезују утврђени редослед када је реч о првој и последњој теми из дате табеле – *Читање и разумевање драмског текста* и *Припрема за јавно извођење представе.* Преостале теме наставник може обрадити и другим редоследом, у складу са могућностима и интересовањима ученика, као и техничким могућностима и опремљеношћу потребним дидактичким средствима, односно већи број ових тема се прожимају и у одређеним сегментима се могу развијати упоредо..

## IV. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ

Драмска уметност има значајну улогу у образовању и учењу. Она доприноси развоју емоционалне интелигенције, креативности, способности да се учествује у тимском раду, као и развијању самопоуздања и критичког размишљања код ученика. У остваривању СНА Драмске уметности ученицима се пружа прилика да се укључе у групу и буду ангажовани на начин који ће бити стимулативан и који ће подстаћи њихова интересовања за учење и разумевање различитих тема.

Кроз различите активности, ученици ће имати прилику да истраже свет глуме и сценског израза, развију своје вештине интерпретације и комуникације, као и да боље разумеју уметност. Структуру наставе потребно је прилагодити је специфичним потребама и способностима ученика у конкретној групи.

У процесу остваривања наставе истичу се следеће активности:

1. Читање и разумевање текстова као полазна активност која омогућава анализу драмског текста, уочавање његове композиције, анализу ликова и мотива, способност да се разуме карактеризација ликова, способност да се доживи драмски текст и оствари критички однос према њему.

2. Тимски рад (рад у групи) као активност која се спроводи током целог процеса рада и која омогућава размену идеја, развој социјалних вештина, учење кроз разговор и дискусију, ефикасно слушање, боље разумевање, ефикаснији рад и праћење напретка.

3. Креативност која се развија и подстиче приликом изражавања идеја кроз сценски језик.

Уводна активност може да буде формирање групе на основу интересовања ученика или аудиције на коју се заинтересовани ученици пријављују. Затим се ученици упознају са циљевима наставе и темама овог програма. На основу компетенција развијених у првом циклусу образовања, као и у петом и шестом разреду, може се почети вођеним разговором у коме ће ученици говорити о драмским делима која су обрађивали као и о својим интересовањима, вештинама и знањима везаним за драмске уметности (рецитовање, глума, писање песама и прича, певање или свирање неког инструмента, читање и гледање драмских текстова...). Води се разговор о основним драмским појмовима, постављају се подстицајна питања која ће омогућити анализу ликова из обрађених драмских дела, ученици износе и размењују утиске о делима која су читали/гледали или у којима су имали улогу (претходне приредбе).

### – Читање и разумевање драмског текста

Уводна тема подразумева избор драмских дела која ће се читати и обрађивати. У договору са ученицима наставник предлаже драмска дела, ученици могу и сами предложити, додати књижевна дела која ће се обрађивати у процесу рада. У остваривању ове теме очекује се примена знања из претходних разреда из предмета Српски језик и књижевност (Комедија: основне одлике; хумористичко, иронично и сатирично у комедији; карактеризација ликова у комедији; монолог и дијалог у драми) јер је за вежбање изражајног читања неопходно разумевање текста. Тумачење текста заснива се на његовом читању, доживљавању и разумевању. Различитим облицима и начинима читања ученици развијају свест о драмским делима. Треба обезбедити услове за изражајно читање и казивање, а могу да се користе и различити аудио и видео снимци.

## – Основне сценске вештине

У оквиру теме потребно је ученике упознати са различитим вежбама које ће им помоћи да развију и унапреде своје сценске вештине.

Ова тема обухвата различите аспекте основних сценских вештина кроз примену покрета, дикције, гласа, импровизације, као и коришћења реквизита, светла и звука.

Вежбе покрета:

Ученици се упознају  са основним принципима покрета на сцени. Наставник може да изведе неколико демонстрационих покрета које ће објаснити, а затим, да упути ученике да изведу и вежбају основне покрете. Треба подстицати креативност ученика тако да они  и предлажу и сами изводе различите покрете.

Вежбе дикције и гласовне вежбе:

Објасните због чега је важна добра дикција и организовати вежбе дикције које се фокусирају на артикулацију звукова и правилно изговарање речи. Упутити ученике да изведу различите гласовне вежбе, укључујући вежбе дисања, употребу различитих тонова и јачине гласа. Подстакнути ученике да изведу кратке глумачке монологе или дијалоге како би применили научене вештине.

Импровизација на сцени:

Објаснити концепт импровизације и нагласити значај спонтаности и креативности у том процесу. Поделити ученике у групе и доделити им драмски предложак, тему или ситуацију за импровизацију. Упутити ученике да се слободно изражавају и развијају догађаје и дијалоге на сцени. Након импровизације, организовати дискусију у којој ученици могу да размењују искуства и коментаришу успешне аспекте изведби.

Коришћење реквизита, светла и звука:

Упознати ученике са реквизитима, светлом и звуком као важним аспектима сценографије. Демонстрирати како се користе реквизити, светло и звук на примерима сценских поставки. Поделити ученике у групе тако да свака група добије задатак да припреми кратку сцену са коришћењем реквизита, светла и звука. Након припреме, ученици треба да изведу своју сцену, а остали ученици могу да коментаришу и анализирају употребу реквизита, светла и звука.

## – Разумевање елемената сценског простора

Током наставе објаснити значај сцене у драмској уметности и увидети њену функцију у комуникацији са публиком. Током припреме за извођење представе са ученицима дискутовати о потребним реквизитима. У оквиру ове теме, а у складу са могућностима и интересовањима ученика могу се израђивати реквизити  и опремити сцена што је креативан процес који подразумева међупредметне компетенције (предузимљивост и оријентација ка предузетништву). Креативни процес укључује више фаза у раду као што су  прављење концепта/скице, дизајн, израда и финална припрема. Ученици треба да увиде да реквизити  и сценографија у представи треба да буду усклађени са извођењем (одређеном драмском секвенцом), да изражавају карактер, амбијент, историјски период драмског дела.

Поред тога (у складу са техничким могућностима и опремљеношћу) показати на који начин светлосни ефекти доприносе стварању атмосфере, фокусирању пажње и обликовању сценског простора. Уколико постоје могућности, објаснити и демонстрирати различите технике осветљења као и  промену боје, интензитета и угла светлости.

Објаснити компоненте музике на сцени: композиција, избор инструмената, темпо и мелодија у контексту сцене, као и на који начин музика утиче на сценско извођење: коришћење музике да би се појачала емотивна реакција публике, прилагођавање ритма и мелодије акцији на сцени.

## – Развијање креативности и маште

Ова тема надовезује се и проистиче из прве теме Читање и разумевање драмског текста, али се појам текст проширује тако да се у обзир узимају и лирски и епски текстови (поред драмских).

Адаптација књижевних дела:

Изабрати одговарајуће књижевно дело које подстиче машту и креативност ученика. Објаснити процес адаптације књижевног дела за потребе драмске уметности. Показати примере различитих начина адаптације, као што су препричавање, промена временског и просторног контекста, драматизација приповетке или епске песме.

Препричавање књижевних дела на различите начине:

Изабрати неколико књижевних дела која су погодна за препричавање. Организовати рад у паровима или малим групама где ће ученици међусобно препричавати изабрана дела и изложити своје интерпретације.

Вежбање причања прича:

Организовати радионицу где ученици наизменично причају своје приче, користећи креативне начине изражавања као што су покрети, гласови, или употреба реквизита. Једна од радионица може да буде и она у којој ученици настављају започету причу или у којој сваки ученик пише/изговара по једну реченицу, сваки следећи се надовезује тако да заједно, као група, добију завршену причу.

Израда драмског предлошка/сценарија:

Објаснити шта је драмски предложак/сценарио и како се пише. Упутити ученике како да развију идеју за драмски текст на основу својих интересовања и креативности. Подстаћи их да размишљају о дијалозима, сценама и атмосфери коју желе да пренесу у драмском тексту/драматизацији/сценарију. Омогућити време за индивидуални и групни рад на изради драмског текста/драматузтације/сценарија и прикупљању идеја.

Након завршетка свих активности, важно је омогућити ученицима да поделе своје радове, да дискутују и коментаришу учинак и креативни процес.

## – Учешће у сценском процесу

Ова тема спроводи се током целог процеса остваривања СНА Драмска уметност за 7–8 разред јер ученици треба да увиде значај рада у групи тако што ће сами учествовати у различитим активностима које подразумевају сарадњу и успешну комуникацију.

Наставник током целог процеса креира групне задатке и пројекте, радионице који захтевају сарадњу и интеракцију међу ученицима. Организују се игре и вежбе које подстичу тимски дух и развијање способности за сарадњу.

Ученици учествују у групи/тимском раду од самог почетка: током избора и формирања група или тимова ученика, приликом доделе задатака и улога ученицима у складу са њиховим интересовањима и способностима, као и у току праћења напретка рада.

Током целог процеса организују се вежбе и радионице које подстичу ефикасну комуникацију и слушање, воде се разговори и дискусије о изведбама, улогама и траже се конструктивна решења.

Наставник прилагођава начин рада и бира радионице и вежбе на основу специфичних карактеристика и потреба ученика/групе.

– Припрема за јавно извођење представе

Поштујући методичке принципе када је у питању редослед тема, ова тема спроводи се на самом крају тако да представа коју ће ученици извести буде резултат рада током целе школске године.

Пре самог извођења представе, а у складу са условима рада, ученици смишљају и праве материјал који ће бити нека врста рекламе. Материјал може да буде класичан плакат, а може бити урађен и као видео материјал (уколико постоји могућност да се постави на сајт школе или промовише на неком медију). У складу са могућностима, ученици користе различите медије и алате (комјутери, камере, програми за монтажу). Исто се може користити и приликом и након извођења представе тако да изабрани ученици снимају представу и праве извештај са овог догађаја (сарадња са редакцијом школских новина или уредницима школског сајта).

Начин рада у оквиру ове теме проистиче из рада који је претходио извођењу представе па ће и остваривање зависити од рада групе као  и од услова у школи или у другој установи у којој ће се представа изводити.

Јавно извођење представе треба да покаже напредак који су ученици постигли и компетенције које су развили. По завршетку представе организујте дебату о томе шта су ученици научили и како је цео процес утицао на њихово самопоуздање, како су се осећали током извођења представе, на који начин је публика утицала на њихово извођење.

Примењујући све кораке из програма ученици ће имати прилику да развију компетенције потребне за успешно извођење представе, да се увере у своје способности, постепено изграде самопоуздање, да се осећају добро на сцени и превазиђу трему.

## V. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа не може се заснивати на класичним индивидуалним усменим и писаним проверама. Уместо тога, наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, колико су отворени за рад у групи, како доносе одлуке, аргументују, евалуирају свој и туђи рад и слично. Постигнућа ученика се, дакле, прате и вреднују формативно: током целог процеса.

Посебно се мора узети у обзир да часови слободне наставне активности Драмске уметности похађају сви заинтересовани ученици и да услов и основ за вредновање њихових постигнућа није индивидуални таленат за глуму или било који други сегмент драмских уметности. Ученик не мора бити талентован за овај програм. Потребно је да покаже заинтересованост, иницијативу, вољу да ради са другарима. Зато, наставник овде прати и вреднује како ученици међусобно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, колико су креативни, како развијају и испољавају естетске компетенције.

# КАКО ВИДИМ СЕБЕ И ДРУГЕ - ИНТЕРКУЛТУРАЛНО УЧЕЊЕ1

**ЦИЉ**

**Циљ** учења слободне наставне активности *Како видим себе и друге, интеркултурално учење* је да подстакне развој интеркултуралне осетљивости ученика за интеракцију и комуникацију са светом који их окружује, да их припреми за живот и рад у савременом друштву које је културно разнолико и да допринесе јачању разумевања, толеранције и уважавања других култура.

**РАЗРЕД** седми или осми

**ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ**

Компетенција за целоживотно учење
Комуникација
Рад са подацима и информацијама
Дигитална компетенција
Сарадња
Одговорно учешће у демократском друштву
Естетичка компетенција

**ИСХОДИ**

На крају програма ученик ће бити у стању да:

- образложи појам културе и наведе њене елементе;
- разликује концепте мултикултуралност и интеркултуралност;
- покаже осетљивост за различите социјалне и културне контексте;
- пореди основне културне одлике различитих народа;
- пронађе сличности и разлике са културом којој припада и другим културама;
- у свакодневном понашању исказује толеранцију и поштује културне разлике;
- образложи како стереотипи и предрасуде настају услед непознавања елемената других култура;
- користи интеркултурални дијалог;
- препознаје говор тела и невербалну комуникацију;
- јасно изрази сопствене мисли и осећања, са пажњом слуша саговорника и комуницира са другима на конструктиван начин;
- сарађује са члановима групе којој припада поштујући разлике у мишљењу, дајући лични допринос у постизању задатог циља;
- проналази релевантне податке и информације користећи различите изворе информисања;
- прикаже и образложи резултате истраживања усмено, писано, у форми презентације;
- користи ИКТ за комуникацију, прикупљање и обраду података и представљање резултата истраживања.

[1]Програм је припремљен у оквиру пројекта “НАШ ГРАД  НАШЕ ШКОЛЕ” који заједнички реализују Координационо тело Владе Републике Србије за општине Прешево, Бујановац и Медвеђа, Дечија фондација Песталоци и Група 484

**ТЕМЕ и кључни појмови садржаја**

**КУЛТУРА**

Појам културе и елементи културе
Мултикултуралност, интеркултуралност
Културе код нас и у свету
Однос култура
Стереотипи и предрасуде

**КОМУНИКАЦИЈА**

Појам комуникације
Примање и слање поруке током комуникације
Интеркултурна комуникација
Универзалност невербалне интеркултуралне комуникације
Различите културолошке интерпретације невербалне комуникације

## УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Ослонац за остваривање програма представљају опште упутство које се односи на све слободне наставне активности (СНА), као и ово које изражава специфичности програма *Како видим себе и друге, интеркултурно учење*.

## ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм садржи две тематске целине. Прва тема разматра значења основних појмова културе, мултикултуралности, интеркултуралности. Размишљање о култури увек води и размишљању о односу међу културама, стереотипима и предрасудама који се јављају услед недовољног познавања другог и другачијег, те ове области садржаја заузимају важно место у оквиру прве теме. С обзиром на културну комплексност савременог доба јасно је да код ученика морамо развијати сензибилитет за интеркултуралну интеракцију, упознавање и разумевање других култура, што нас води до друге тематске целине. Фокус ове теме је на интеркултуралној комуникацији и њеним интегралним деловима – невербалној комуникацији и различитим културолшким значењима кодова који се могу разликовати од културе до културе. Захтеви писања програма су такви да се теме приказују одвојено, али у свакодневном животу, дати садржаји су међусобно повезани и прожимају се.
Да би се планирани исходи остварили, важно је на који начин ће садржај бити обрађен. Програм се не базира на коришћењу уџбеника који је специјализовано намењен за овај наставни програм, већ се ученици подстичу да користе различите изворе информација и да развијају према њима критички однос. Наставник има слободу да прилагоди наставу специфичностима друштвене заједнице у којој ученици живе и шири је од локалног ка регионалном и глобалном. Он се унапред припрема за часове, његова улога подразумева вештину фацилитатора, да ученике уведе у тему, представи кључне појмове садржаја и подстакне их на активности које даље усмерава, прати и вреднује. Рад са ученицима треба да буде разноврстан и подстицајан, да изазива радозналост ученика да о томе причају, дискутују, постављају питања и да промовише истраживачки приступ и критичко размишљање.
Активности и методе које су погодне за остваривање програма су употреба видео материјала, аудио и визуелних садржаја, делова текстова, креативне радионице, тимски рад, дискусије,

играње улога, рад на истраживању и анализи добијених података, као и непосредни контакт са људима који имају интересантна животна или професионална искуства у вези са темом која се обрађује, повезивање са вршњацима из других школа или држава. Активности на часу треба да се одвијају у атмосфери поверења, поштовања различитости, међусобног уважавања, конструктивне комуникације и демократске процедуре.
Садржаји из програма могу се довести у везу са оним што су ученици учили или уче у другим предметима и изборним програмима. Та веза посебно је изражена са темама и активностима изборног програма Грађанског васпитања и програмом Српског језика (постоје дела која су предвиђена програмом а која се баве поменутом тематиком попут приповетке *Деца* Иве Андрића), али се доводе у везу и са програмом Биологије и Географије.

## ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

*КУЛТУРА*
У оквиру ове теме садржаји су подељени у пет целина, али су оне међусобно повезане и одређују наше понашање и реакције. У прву област наставник може увести ученике вођеним питањима која би требало да буду подстицајна за брзо и активно укључивање свих ученика у тему. Питања полазе од познатих и блиских ученицима, и воде ка уопштавању. Вођени разговор може започети питањима: Да ли слушате музику? Да ли носите фармерице, тексас? Да ли је то карактеристично за вас, за младе, за вашу културу? Да ли је карактеристично и за друге младе људе у свету? Којој култури припадате? Шта за вас значи култура? Шта све чини културу? У зависности од одговора наставник ће усмеравати даљи ток разговора, а главне појмове одговора ће уписивати у већ припремљени формат нацртаног леденог брега на флипчарту или табли. Модел леденог брега је један од најпознатијих модела на који се представља култура и одлично је уводно полазиште да се ученици упознају са свим елементима културе – видљивим и невидљивим. Видљиви делови културе – архитектура, уметност, језик, музика, одећа, храна. У културама постоје и невидљиви делови као што су норме и понашања, схватање времена, простора, природе, идеала лепоте, греха итд. Овај модел усмерава пажњу на скривене елементе културе и важно је показати младима зашто нам је некада тешко да разумемо друге који долазе из других култура. За припремање овог дела наставници као литературу могу користити приручник *Интеркултурално учење: Т-кит, стр. 21*. Од ученика се у току разговора може затражити да свако напише три ствари које су део његове културе, обухватајући видљиви и невидљиви део леденог брега. Након тога, ученици могу добити задатак да међусобно упореде шта су написали и пронађу шта им је у одговорима било исто, а шта различито.
Даље увођење у објашњавање појмова мултикултурално/интеркултурално наставник може наставити давањем задатка ученицима да направе цртеж породичног стабла одакле потичу на коме ће бити исписано где је ко од предака живео. Заједно ће упоредити цртеже и истакнути и упоредти да постоје породице које дужи временски период нису мењале место живота, да има оних које су се кретале унутар неког мањег простора (нпр. делови Србије), да су се неки селили унутар простора Балкана, док има и оних који су се селили на различитим континентима. Даље наставник може наставити разговор постављајући питања као што су: Да ли у твом месту има људи који припадају другим културама? Из које културе долази особа/е с којима се сусрећеш? Колико се разумете? Шта вам представља препреке? Након разговора ученицима објашњава појмове мултикултурално/интеркултурално.
Област *Културе код нас и у свету* може се обрађивати кроз различите истраживачке задатке који ће се задати ученицима. Ученици се могу увести у тему кроз књигу Татјане Родић „С децом око света“ у којој су приказане 22 земље са различитим народима, културама и обичајима. Наставник за представљање различитих култура може изабрати и да ученицима прикаже различите аудио-видео записе, виртуелне туре градова, музеја и сл. Може се повезати са школама у којима се налазе и ученици припадници других националности и култура, са којима

могу одиграти „ученички бинго“ тако да представници сваке групе (школе) мотивишу једни друге да кроз питања открију што више културних специфичности (наведите две речи на два језика који се користе у заједници, наведите песника/песникињу која је рођена у том крају). Након увођења у тему, ученици добијају истраживачки задатак да најпре направе мини истраживање у својим локалним заједницама са темом *Домаћи странци*. Потребно је да истраже и представе резултате истраживања о људима који су у њиховим местима оставили траг и утицај, а који потичу из неких других култура. Приликом представљања резултата потребно је да представе и културу из које долази особа о којој су истраживали. (нпр. Др Изабел Емсли Хатон по којој медицинска школа у Врању носи име). Ученици се могу упутити да пронађу и људе који долазе из неких других земаља, а тренутно живе у њиховој локалној заједници. Истраживање могу представити у форми у којој желе – видео запис, презентација, интервју, ликовни рад итд. Ученици се за истраживање упућују на различите изворе информисања који им могу понудити тражене информације: градске библиотеке, историјски архив, музеј, разговор са сугрђанима, интернет... Наставник може организовати и гостовање неког од занимљивих „сведока“ из друге културе, а који се налази у локалној заједници или онлајн сусрет где ће ученици добити прилику за откривање путем директног разговора и постављања питања. Након представљања одређених личности из других култура, а који су део и њихове заједнице, ученици могу добити нови истраживачки задатак који их са локалног нивоа води даље ка свету. Могу добити задатак да у групама направе културну карту Европе / света (у зависности од интересовања и броја ученика). Уколико се наставник одлучи за представљање културне мапе Европе свака група може добити један део за истраживање и представљање, нпр. прва група Источна Европа, друга група Балкан, трећа Средња Европа, четврта Западна Европа. Уколико се одлуче за прављење културне мапе света групе се могу поделити према континентима. Ученици се упућују да изаберу доминантну и препознатљиву одлику одређене културе. На часу приликом инструкција свакој групи додељује се празна мапа (карта) на којој ће ученици залепити, нацртати, дописати оно што су изабрали за представљање. На финалној презентацији делови се спајају у једну целину, а рад може бити изложен у просторијима школе, како би остали ученици имали прилике да се упознају са занимљивостима о другим културама.

Наредне две области *Однос култура* и *Стереотипи и предрасуде* су уско повезане. За увођење у тему наставник може кренути вођеним дијалогом и усмеравањем на социјалну дистанцу коју поседује свако од нас. Да ли се људи мешају? На локалу? У региону? У свету? Када се народи не би мешали како би изгледали? Да ли има неко од народа/ одређена култура са којом не бисте волели да се дружите и зашто? (нпр. Енглези су арогантни, Немци су хладни...) Наставник може ученицима пустити кратки филм *Путовање кроз ДНК* ( https://www.youtube.com/watch?v=aZ3PzlW9eDA), а затим им поставити питања: Које сте ставове уочили код актера овог филма? Које особине су показали? Које су последице оваквих ставова? Да ли су актери овог филма показали да су толерантни? Образложите одговор. Наставник може са ученицима радити на препознавању сопствених и туђих осећања, како би могли ситуацију да сагледају из другог угла. Шта је тест открио на крају филма? Разговором ученици ће доћи до закључка да нико није етнички чист. Након ове активности, наставник може задати ученицима да истраже своје порекло. Ученици могу добити задатак да код куће разговарају са породицом о својим прецима и ком народу су припадали. Наставник за наредни час може припремити кутију у коју би ученици уписивали на цедуљама по један народ коме припадају. Уколико ученик међу прецима има више различитих народности, нпр. оних који су били Русини, Словаци, Срби написаће три посебне цедеље са по једним од сва три народа. Када сви убаце цедуље, оне се ваде и гледа се шта све има у кутији. Највише ће бити цедуља са народом који је доминантан у тој средини, али ће бити и других. Разговр се даље усмерава у правцу питања да ако у тако малој средини какво је једно одељење има особа чије је порекло етнички, религијски и културолошки различито како то изгледа у већој друштвеној средини нпр. једној држави. Са ученицима се даље на односу и дијалогу култура може радити на основу

текста Ралфа Линтона, америчког културног антрополога, који на занимљив начин описује до које мере једна култура може да позајмљује од других култура. Текст се може адаптирати или скратити у зависности од потреба и интересовања ученика. Непознате речи и процеси из текста се могу објаснити фотографијама и повезати са предметима које ученици изучавају. (прилог1) (Линк ка књизи https://archive.org/details/studyofman031904mbp/page/14/mode/2up) Ученици након рада на тексту могу добити истраживачки задатак да открију одакле долазе предмети, храна и сл. коју користе (нпр. одакле потиче сладолед или чоколада, одакле нам долази телефон...). Наставник може пустити ученицима и песму „Русе косе цуро имаш“ и питати ученике чија је ово песма? Када ученици одговоре, рећи им да се један истраживач бавио том песмом и констатовао да она постоји у десетак земаља и да сви тврде да је она њихова национална. Ученици могу добити домаћи задатак да код куће погледају документарни филм „Чија је ово песма?“ (https://www.youtube.com/watch?v=NGCURBHF2Ss&list=PLVkvQhiPSQ_vX6xeQ_WhfrEf3UX1iU146)

За даљу обраду теме *Стереотипи и предрасуде* наставници могу урадити са ученицима радионицу „Путовање Еуро возом – по жељи“ која се налази у приручнику *Интеркултурално учење*: Т-кит, стр. 96 или радионицу „Прича о Лејли и Мухамеду“ из приручника „*За разлику богатије – приручник за интеркултурализам*“, Центар за права детета, стр 119. Такође, наставник може припремити ученицима истраживања која се баве различитом тематиком етничке дистанце између припадника различитих култура у Србији и свету (нпр. кога бисте/не бисте желели за супружника, са ким бисте се дружили, а са ким не, кога бисте волели да буде ваш колега, са ким бисте/не бисте волели да живите у суседству...), након чега би ученици имали задатак да анализирају и критички промишљају резултате истраживања. Питања која се могу поставити: Да ли се слажеш са наведеним? Зашто то мислиш? Можеш ли то да објасниш? На основу чега је изнесена таква тврдња? Да ли можеш да наведеш пример за то?

*КОМУНИКАЦИЈА*

За увођење у тему *Комуникација* и прва два кључна појма *Појам комуникације* и *Примање и слање поруке током комуникације* наставник може користити радионицу „Комуникација шта је то“, чији се опис налази у приручнику *Култура комуникације међу младима: Приручник за вршњачке едукаторе*, Центар за производњу знања и вештина - ЦПЗВ, Нови Сад, стр. 10. Као уводна активност са ученицима се може урадити и вежба „Ланац комуникације“ – ученици стоје у реду један иза другог (ученик испред окренут је леђима ученику иза), наставник показује поруку (последњем ученику у низу) – покрет који је потребно да ученик пренесе даље, али тако што је показује само ученику испред себе. Он додирне другог ученика испред себе по рамену, како би се окренуо да види поруку, односно покрет који ће му пренети. За то време остали ученици стоје окренути леђима, све док их ученик иза њих не додирне како би се окренули. Порука се истим начином преноси до краја реда, када последњи ученик показује свима шта је примио као поруку. Наставник потом показује оригиналну поруку, након чега следи разговор о начину слања, примања и преноса поруке. У овом случају реч је о преносу невербалне поруке, а са ученицима се може урадити и друга варијанта ове вежбе, тако да ученици одиграју игру „глувих телефона“.

Након ових уводних активности ученици се могу поделити у шест мањих група. Свака група треба да представља један континент, а затим ће добити задатак да истраже и на различитим језицима напишу поздраве са тог континента на паноу. Након тога, потребно је да представе на ком језику и из које културе је одређени поздрав, чиме се ученици уводе у интеркултурну комуникацију. Са ученицима се даље може покренути разговор на који се начин може још водити комуникација уколико не говоримо истим језиком и не разумемо саговорника – водећи ученике до појма невербалне комуникације. Невербална комуникација представља интегрални део интеркултуралне комуникације. Зато је важно да наставник упозна ученике на који све начин

невербална комуникација може бити од значаја приликом сусрета култура. Посебно је важно обратити пажњу на постојање универзалне невербалне комуникације, али и различито културолошко тумачење исте гестикулације. Универзалност невербалне комуникације присутна је приликом изражавања базичних осећања изразом лица. Ученицима је блиска употреба смајлића приликом комуникације зато се може дати нови задатак ученицима да се поделе по групама. Свака група ће представљати једну земљу (Француска, Немачка, Србија, Енглеска...) и добити задатак да уз помоћ смајлија представе како се у тој земљи изражавају осећања - срећа, изненађење, бес, плакање, туга, страх, осмех и сл. Групе ће имати исто или слично решење и након представљања рада сами ће доћи до закључка о универзалности изражавања осећања.
Како би се ученици увели у област тумачења различитих невербалних порука (гестова) у различитим културама, наставник може спровести радионицу „Поздрави“ – потребно је да наставник на папирићима испише различите врсте поздрава: поздрави другу особу загрли је и пољуби три пута у образе (Србија, Холандија, Белгија); поздрави другу особу загрли је и пољуби два пута у образе (неки делови Војводине, Португал, Шпанија); поздрави другу особу загрли је и пољуби четири пута у образе (Парижани); поздрави другу особу саставивши руке као за поклон (Јапан); поздрави другу особу трљањем носева (Ескими); поздрави другу особу врло јаким, чврстим стиском руке (Немачка); поздрави другу особу тако што ћеш прислонити главу уз главу на једну страну, па на другу (Албанија), док се поздрављате држите растојање од око пола метра и рукујте се али врло лаганим стиском руке (Енглеска); топао велики загрљај (Русија, Палестина). Потребно је да на папирићима буде исписан по један поздрав за два ученика. Уз поздраве ученици добијају и најчешће име које се користи у тој земљи. Ученици се промешају у средини учионице и свако изговори име које је добио и поздрави се онако како је описано на папирићу који је извукао. Након вежбе ученици добијају задатак да истраже одакле (из којих култура) потичу поздрави, а наставник продубљује тему развојем дискусије: Који поздрави су вам били пријатни/непријатни и зашто? Да ли сте некада били у непријатној ситуацији у другој земљи када вас је неко топло поздравио нпр. са четири пољупца а ви се из незнања спетљали и повукли након два/три? Да ли сви Немци имају чврст стисак руке? До које мере су поздрави стереотипни? Да би продубили своја знања о интеркултуралној комуникацији ученици се могу поделити по групама и добити прилоге на којима је написано како се у одређеним културама представља однос према времену (кашњење, долазак на време на састанак, друштвени догађај, ужурбани темпо живота...), значење гестова у различитим културама (палац горе, показивање прстом, махање, дозивање, ок знак...), однос према простору (физичка удаљеност приликом поздрављања, седење у простору, распоред намештаја...), однос према додиру (руковање, грљење, загрљај, значење додира...), контакт очима (директан контакт, дужи или краћи контакт...), однос према тишини, специфичним веровањима, навикама, обичајима. Даље наставник може дати задатак да ученици анализирају и упоређују различита значења и односе у различитим земљама и културама.
Како би ученици и искуствено доживели разлике у интеркултуралној комуникацији наставник може реализовати и радионицу „Црвена и плава земља“ (Прилог 2) или радионицу „Дердијанци“ која се налази у приручнику *Интеркултурално учење:* Т-кит, стр. 69.
Наставници за припремање области из невербалне комуникације могу користити *Водич за унапређивање интеркултуралног образовања*, Група Мост, као и научни рад „Улога невербалних кодова у интеркултуралној комуникацији“ (https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0354-3293/2022/0354-32932201095B.pdf).

Прилог 1 (прилагођени текст)
Амерички грађанин буди се у кревету који је направљен по узору створеном на Блиском истоку, али који је измењен у северној Европи, пре но што је стигао у Америку. Збацује покриваче направљене од памука, коме је праотаџбина Индија, или од лана, коме је праотаџбина на

Блиском истоку, или од свиле, чију су употребу открили у Кини. Сви ти материјали су изаткани поступцима који су измишљени на Блиском истоку. Завлачи ноге у мокасинке, које су изумели Индијанци из шумовитих области и одлази у купатило чија је опрема мешавина европских и америчких изума скорашњег датума. Скида пиџаму, хаљину измишљену у Индији, и пере се сапуном који су измислили стари Гали. Облачи хаљине које по облику потичу од кожне одеће номада азијских степа, обува ципеле од коже уштављене поступком измишљеним у старом Египту и скројене према узору који потиче од класичних цивилизација Средоземља, а око врата везује траку тканине светле боје, остатак шалова које су Хрвати носили преко рамена у седамнаестом веку. Пре но што пође на доручак, он гледа кроз прозор на коме је стакло, изум Египта, и, ако пада киша, навлачи каљаче направљене од гуме коју су открили Индијанци Централне Америје, и узима кишобран, изум југоисточне Азије. На главу ставља шешир, изум азијских степа. На путу за доручак зауставља се да купи новине које плаћа звечећим новцем, изумом старих Либанаца. У ресторану се суочава са читавом новом серијом. Тањир је направљен од грнчарије измишљене у Кини. Нож је од челика, легуре до које се први пут дошло у јужној Индији, виљушка је средњовековни италијански изум, а кашика води порекло од римског оригинала. Доручак почиње наранџом са источног Средоземља, дињом из Персије или парчетом афричке лубенице. С тим он узима кафу, плод етиопске биљке, с кремом и шећером. Припитомљавање крава и мисао о њиховој мужи имају своје порекло на Блиском истоку, док је шећер први пут добијен у Индији. После воћа и прве кафе он прелази на вафле, колаче припремљене скандинавском техником од пшенице која је постала домаћом биљком у Малој Азији. Преко колача он прелива јаворов сируп, који су изумели Индијанци источних шумовитих области. Као међујело може узети јаје од врсте птице припитомљене у Индокини или парчиће меса животиње припитомљене у источној Азији, које је усољено и на диму сушено поступком који је разрађен у северној Европи. Кад је наш пријатељ завршио с јелом, он се заваљује у седиште да пуши – навика америчких Индијанаца – биљку припитомљену у Бразилу, било лулом, која потиче од Индијанаца из Вирџиније, или као цигарету, која потиче из Мексика. Док пуши, он чита новости дана, одштампане словима која су измислили древни Семити, на материјалу који је измишљен у Кини, поступком који су изумели Немци. И док прегледа извештаје о дешавањима у свету, амерички грађанин одаје почаст свему овоме на једном индоевропском језику, јер је стопостотни Американац.

Прилог 2

Ученици се деле у две групе. Једна група представља становнике Црвене земље и они добијају црвени папирни кружић. Друга група ученика представља Плаву земљу и добија плави папирић. Наставник свакој групи одвојено даје правила како ће се понашати.

Црвена земља: не рукују се, не гледају у очи, већ у земљу, не осмехују се, врло су тихи, раздаљина између саговорника је дужина једне руке.

Плава земља: све супротно становницима Црвене земље - рукују се, гледају у очи, смеју се и бучни су, воле да загрле и да се рукују.

Упућује ученике да када се врате у учионицу сви заједно, треба да замисле да се налазе на журци, да се крећу кроз простор и покушају да се поздраве и успоставе контакт са становницима који нису из њихове земље, поштујући наведена правила понашања.

Ученици се враћају у учионицу, сви су заједно на журци, крећу се кроз простор и поздрављају. Након неколико минута дружење се завршава, сви су на својим местима и наставник покреће разговор.

Прво питање је само за ученике из Црвене земље: како се поздрављају људи из Плаве земље и какви су? Одговоре записује на једној половини табле кредом у боји.

1. грле се
2. смеју се
3. поздрављају се

4. срдачни су
5. позитивна енергија
6. срдачни
7. оптимистични...

Друго питање је само за ученике из Плаве земље: како се поздрављају људи из Црвене земље и какви су? Одговоре записује на другој половини табле:

8. стидљиви
9. тихи
10. не гледају се у очи
11. нису комуникативни
12. некултурни
13. безобразни...

Након записаних одговора наставник пита представнике Црвене, а затим и Плаве земље да кажу која су правила понашања у њиховој земљи. Од претходно записаних одговора на табли сада заокружује само оне који су исти као и инструкције које су ученици добили на почетку. Потом пита ученике да објасне шта представљају остали одговори и њихови закључци које су издвојили на основу начина поздрављања становника ових земаља, а који нису обележени као правила о понашању.

- То су наши осећаји, наше претпоставке и предрасуде.

Даље наставник може наставити разговор са ученицима питањима. Да ли то можемо да применимо на наш живот и да ли често осуђујемо неке друге националности и културе на основу изгледа или нечега о чему не знамо много?

Да ли имамо предрасуда зато што се не познајемо довољно?

Која земља се правилно понаша, а која не? Активност завршити констатацијом да нема правилног и неправилног, да нам се нешто што је различито не мора увек свиђати, нешто нам се може свидети више или мање и то је нормално, али различитости треба прихватити и не осуђивати. **Различитост је богатство!**

## УМЕТНОСТ

**Циљ** учења програма слободне наставне активности *Уметност* је да ученик развија вештине комуникације и сарадње, критичко и стваралачко мишљење, осетљивост за естетику, радозналост, мотивацију за истраживање и изражавање у различитим медијима као и одговоран однос према очувању уметничког наслеђа и културе свога и других народа.

Разред **Седми или осми**
Годишњи фонд часова **36 или 34**

| ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ | ИСХОДИ<br>На крају програма ученик ће бити у стању да | ТЕМЕ и кључни појмови садржаја |
|---|---|---|
| Компетенција за целоживотно учење<br><br>Естетичка компетенција<br><br>Решавање проблема | • образложи значај традиционалне визуелне уметности за идентитет народа и појединца;<br>• повеже карактеристичан артефакт са континентом и културом којој припада; | **ТРАДИЦИОНАЛНА ВИЗУЕЛНА УМЕТНОСТ ШИРОМ СВЕТА**<br><br>Визуелна уметност народа Аустралије и Новог Зеланда (сликарство аустралијских |

| | | |
|---|---|---|
| Комуникација<br><br>Сарадња<br><br>Рад са подацима и информацијама<br><br>Дигитална компетенција<br><br>Одговорно учешће у демократском друштву<br><br>Предузимљивост и оријентација ка предузетништву<br><br>Одговоран однос према здрављу<br><br>Одговоран однос према околини | • обликује ликовне радове са препознатљивим елементима одабране културе;<br>• опише одабрани продукт визуелних уметности и процес његове израде;<br>• пореди основне одлике традиционалне визуелне уметности два или више народа;<br>• објасни значај и улогу културног наслеђа;<br>• објасни главне карактеристике традиционалне музике на простору Балкана и Србије и њихов међусобни утицај;<br>• прикаже елементе прожимања традиционалне музике различитих народа на простору Балкана на музичким примерима;<br>• презентује традиционалну музику карактеристичну за различите крајеве Балкана и Србије;<br>• прикаже начине очувања музичког културног наслеђа;<br>• објасни како савремене технологије утичу на развој музике;<br>• презентује начине промоције музичких дела и догађаја;<br>• прикаже примену музике у другим уметностима;<br>• истражи и објасни шта је музичка критика и која је њена улога;<br>• аргументовано искаже утисак о слушаним делима.<br>• комуницира учтиво, јасно и аргументовано уз уважавање различитих мишљења, идеја и естетских доживљаја;<br>• проналази, самостално и у сарадњи са другима, | Аборицина, традиционална тетоважа Маора)<br>Уметност америчких народа (тотеми, керамика, ћилими, корпе)<br>Култура древне Индије, Кине и Јапана (градови, храмови, одећа, писмо)<br>Уметност народа Африке (маске и штитови)<br>Словенска традиција (митологија, симболика и орнаментика)<br><br>**ТРАДИЦИОНАЛНА МУЗИЧКА УМЕТНОСТ БАЛКАНА И СРБИЈЕ**<br><br>Културно наслеђе (значај и улога)<br>Традиционална музичка уметност Балкана (основне карактеристике у односу на ентитет и међусобни утицаји, сличности и разлике)<br>Традиционална музика Србије (певање, свирање, обичаји, обреди, ношња, кола...)<br>Начини очувања културног наслеђа<br><br>**МОДЕРНО ДОБА И МУЗИКА**<br><br>Савремене технологије и музика.<br>Маркетинг у музици.<br>Примењена музичка уметност.<br>Музичка критика и интервју. |

| | | |
|---|---|---|
| | релевантне податке и информације користећи савремену технологију;<br>• учествује активно, према сопственим способностима и интересовањима, у истраживачком и радионичком раду. | |

## УПУТСТВО ЗА МЕТОДИЧКО-ДИДАКТИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Програм слободне наставне активности *Уметност* интегрише садржаје из културе, различитих уметности и више уметничких дисциплина. Он омогућава ученицима: да упознају културу и уметност народа свих континената, њихове сличности, разлике и међусобне утицаје; да открију како се прожимају различите врсте уметности; да уче како да користе разноврсне, релевантне и поуздане податке и информације за истраживачки и стваралачки рад; да ефикасно сарађују и комуницирају; да развијају критичко мишљење, конструктивно размењују мишљења и формирају позитивне вредносне судове са циљем очувања културе и идентитета, развијања самопоуздања и самопоштовања, поштовања и заштите људских права; да развијају радозналост, мотивацију, као и афинитет према култури и уметности; да се изражавају у одабраним уметничким дисциплинама и медијима.

Ослонац за остваривање програма представљају опште упутство које се односи на све СНА, као и ово које изражава специфичности програма *Уметност.*

- ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Предвиђено је да се прва тема реализује током првог полугодишта, а друга и трећа у другом полугодишту.

Програм је тако конципиран да фаворизује активности ученика, повезивање њиховог школског и ваншколског искуства, учење путем решавања проблема, сарадњу и тимски рад, као и употребу савремених технологија у образовне сврхе. Потенцира се самосталност ученика у активном начину учења, а улога наставника је превасходно да уведу ученике у тему, представе кључне појмове садржаја и подстакну их на активност коју затим усмеравају, прате и вреднују.

Активности које су погодне за реализацију програма *Уметност* су: креативне радионице; презентације; анализа инсерата филмова, аудио-визуелних прилога, аудио и визуелних садржаја; рад на истраживачким и пројектним задацима; прављење досијеа, дигиталне збирке и сл; студије случаја; играње улога; дискусије; рад у групи на платформама за учење; повезивање са вршњацима из других школа или држава; гостовања стручњака; учење у другим установама; посете разним културно-уметничким дешавањима; обликовање и организовање промоција и кампања; укључивање у акције у локалној заједници...

У складу са специфичностима програма и просторно-техничким капацитетима, ученици се могу изражавати кроз различите медије: слику (скице, цртежи, слике, плакати, књига уметника, мурали...); скулптуру; фотографију; видео; анимацију; акцију (перформанс, хепенинг, флеш моб, игровне активности); дизајн (сценографија, костимографија...); музику (инструментална, вокална, вокално-инструментална и сценска); сценски израз (глума, кореографија, плес); музичку критику...

Програм се не базира на коришћењу уџбеника и дидактичких материјала који су специјализовано за њих направљени, већ се ученици подстичу да користе што различитије изворе информација и да имају према њима критички однос. Циљ је оснажити ученике да се ослањају на сопствене снаге у процесу проналажења релевантних информација.

За сваку тему наставник треба да припреми што више различитих материјала који имају функцију подстицаја, мотивисања ученика за рад на њима. Како би се што боље остварила веза између садржаја програма и реалног живота пожељно је, кад год је то могуће, да се ученицима омогуће посете установама и институцијама у средини где живе, као и непосредни контакт са људима који имају интересантна животна и/или професионална искуства у вези са темом која се обрађује

- ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

**ТРАДИЦИОНАЛНА ВИЗУЕЛНА УМЕТНОСТ ШИРОМ СВЕТА**

Основна идеја теме је да се ученици упознају са одабраном баштином народа свих континената из области визуелних уметности и културе, при чему је предвиђено да то буду садржаји који нису обухваћени програмом предмета Ликовна култура. Ради постизања динамике наставе и подстицања радозналости и стваралачког мишљења препорука је да се сваки континент представи другим уметничким дисциплинама и да се планирају другачије активности ученика, где је то могуће.

Предлог је да након уводног часа ученици упознају визуелну уметност Аустралије и Новог Зеланда кроз индивидуални истраживачки рад (у школи и код куће). Ученици могу да припреме кратке дигиталне презентације или видео прилоге. Потребно је да наставник постави јасне критеријуме према којима ће проценити квалитет презентације и да одреди број слајдова, односно трајање видео прилога (до 3 минута) водећи рачуна о томе да сви ученици треба да виде све радове и да изнесу своја запажања и утиске. Током уводног часа је потребно објаснити да је визуелна уметност важна за идентитет народа и појединца и зашто је идентитет важан. Потребно је нешто рећи о техникама и мотивима, као и о томе какву функцију је сликарство народа Аустралије и Новог Зеланда имало некада, а какву има данас. Прилози за приказивање могу да садрже и краће прилоге о музици (на пример, дицериду технике опонашања звука из природе) и плесу (традиционални плес *хака*) како би ученици добили јаснију слику о уметности ових народа.

Могуће истраживачке теме за ученике су: повезаност прича и слика у култури аустралијских народа; симболи у сликарству аустралијских народа; техника сликања тачкама (dot-painting); слике на кори еукалиптуса (bark-painting); слике на стенама у региону Кимберли; најпознатија дела једног савременог аустралијског сликара инспирисаног традицијом – Клифорд Посум (Clifford Possum Tjapaltjarri) или Квини Мекензи (Queenie McKenzie); значење традиционалне тетоваже та моко (*tā moko*); старе фотографије становништва Новог Зеланда;

стилови традиционалних огртача и њихов утицај на савремену моду; један познати новозеландски уметник – Џорџ Нуку (George Nuku) или Чарлс Фридрик Голди (Charles Frederick Goldie)...

Материјали који се могу користити за припремање наставе:

- Australian Aboriginal peoples - Leadership and social control | Britannica
- https://www.artyfactory.com/aboriginal-art/aboriginal-art.html
- The Wandjina - YouTube
- Mysterious Kimberley Rock Art - YouTube
- Culture of New Zealand - history, people, women, beliefs, food, customs, family, social, marriage (everyculture.com)
- T HYPERLINK "https://www.tepapa.govt.nz/discover-collections/read-watch-play/maori/tamoko-maori-tattoos-history-practice-and-meanings"āmoko | Māori tattoos: history, practice, and meanings | Te Papa
- Traditional Maori costume Archives - World4
- Contemporary M HYPERLINK "https://nzhistory.govt.nz/culture/nz-painting-history/contemporary-maori-art"āori art - History of New Zealand painting | NZHistory, New Zealand history online
- Aboriginal Dreamtime Stories - Japingka Aboriginal Art Gallery
- Dreamtime Aboriginal Art Library of Knowledge (aboriginal-art-australia.com)
- Aboriginal Australian Bark Paintings | Museum of Natural and Cultural History (uoregon.edu)
- The Bradshaw Paintings - Australian Rock Art Archive (bradshawfoundation.com)
- The meaning behind M HYPERLINK "https://www.fq.co.nz/maori-cloaks-traditional-meaning/"āori cloaks | Fashion Quarterly (fq.co.nz)

Уметност америчких народа ученици могу да упознају кроз креативну радионицу где могу, према интересовањима, да моделују тотеме или посуде од меког материјала, да цртају дизајн употребних предмета са мотивима карактеристичним за одабрано племе, као и да их обликују одабраном традиционалном техником. Препорука је да ученици пореде орнаменте различитих племена тражећи сличности и разлике, као и да изложе фотографију свог рада заједно са примером који им је послужио као подстицај за стварање.

Материјали који се могу користити за припремање наставе:

- Traditional Native American Tribal Art (indians.org)
- Native American art - The function of art | Britannica
- Native American religions - Forms of religious authority | Britannica
- Native American Art: Sandpainting, Baskets, Pottery and Painting (nativeamerican-art.com)
- Home | Museum of Pre-Columbian Art of Cusco of Peru (mapcusco.pe)
- The Collection
- Aztec Designs (aztecsandtenochtitlan.com)
- USA Native American Navajo Weaving HYPERLINK "https://textiledesigntechniques.as.ua.edu/usa-native-american-navajo-weaving/"–
- Peruvian Textiles History | Study.com
- The Paracas Textile (article) | Khan Academy
- El Paso Museum of Art - Expressions in Clay: Pre-Columbian Pottery Types from the Southwest - YouTube
- Native American Pottery: How to Identify and Price Cochiti and Tesuque Pueblo Pottery (Part 1) - YouTube

Култура древне Индије, Кине и Јапана може се истраживати кроз компаративну анализу. Ученици могу да се поделе у мање групе које ће припремити краће презентације о сличностима и разликама између: обичаја; најстаријих градова; архитектуре храмова; традиционалне одеће

или писма. Ученици које ове културе посебно занимају могу да ураде додатна истраживања (да истраже елементе одеће самураја; да истраже традиционална позоришта; да напишу задату реч на сва три језика...), као и да ураде ликовни рад на основу садржаја који их највише мотивише.

Материјали који се могу користити за припремање наставе:

- Indian HYPERLINK "https://www.holidify.com/pages/indian-traditions-and-culture-1331.html"
- Chinese Culture, Customs and Traditions in China (chinahighlights.com)
- 138 Types of Japanese Culture - Japan Talk (japan-talk.com)
- Cities of the Indus Valley Civilization | World Civilization (lumenlearning.com)
- Top 10 Staggering Ancient Towns in China | Places HYPERLINK "https://www.pandotrip.com/top-10-staggering-ancient-towns-in-china-28519/"
- The Top 7 Historic Cities in China: China's 7 Ancient Capitals (chinahighlights.com)
- India's Oldest Surviving Temples (livehistoryindia.com)
- 10 Most Amazing Temples in China (with Map HYPERLINK "https://www.touropia.com/temples-in-china/"
- INDIAN 29 States traditional Dressing Style Officially - YouTube
- Traditional Japanese Clothing - WorldAtlas
- Samurai Armor: Evolution and Overview - YouTube
- Getting to Know the Chinese Traditional Clothing - Hanfu - YouTube
- Traditional Chinese Clothing - Han Couture - YouTube
- Learn Marathi / Devanagari Calligraphy in Marathi | Beginners Calligraphy HYPERLINK "https://www.youtube.com/watch?v=jXDl6r-UnFw"
- Appreciating Chinese Calligraphy - YouTube
- How to start? | Chinese Calligraphy Tutorial - YouTube
- Beautiful traditional Japanese Calligraphy KANA SHODO | Satisfying handwriting - YouTube

Предлог је да ученици упознају уметност афричких народа кроз обилазак Музеја афричке уметности у Београду и/или разгледање дигиталних збирки, гостовање стручњака или онлајн састанак са стручњацима... Ученици могу да разговарају са стручњацима о приликама у којима су се маске користиле, како су маске утицале на савремену западну уметност, у којим музејима се чувају..., као и да направе маску или штит техником папир маше или комбинованом техником.

Материјали који се могу користити за припремање наставе: https://www.artyfactory.com/africanmasks/index.htm (dodato)

- http://thegypsetters.net/dot-dot-dot/ HYPERLINK "http://thegypsetters.net/dot-dot-dot/5-fun-facts-african-masks"5 HYPERLINK "http://thegypsetters.net/dot-dot-dot/5-fun-facts-african-masks"-fun-facts-african-masks
- https://www.blendspace.com/lessons/tAffwmFdAlwI_Q/c-african-masks
- African Masks Examined: History, Type, Role, Meaning HYPERLINK "https://afrikanza.com/blogs/culture-history/african-masks"
- stories behind african masks - YouTube
- Sadigh Gallery African Masks - YouTube
- African Shields (hamillgallery.com)
- National Museums of Kenya HYPERLINK "https://www.museums.or.ke/"– HYPERLINK "https://www.museums.or.ke/"
-

Предлог је да ученици у школи заједно погледају филм/видео прилоге о Словенима, а затим размене утиске и дискутују. Како је словенска митологија и традиција популарна тема

стрипова, ученици могу да осмисле и нацртају јунака стрипа или видео игре. Могућа активност је и обликовање накита или другог употребног предмета украшеног словенским орнаментима.

Материјали који се могу користити за припремање наставе:

- Stari Sloveni - Istorija i tradicija [ceo film] - YouTube
- Митска бића (Словенска митологија) - Mitska bica (Slovenska mitologija) - YouTube
- Mitologija Ju HYPERLINK "https://www.youtube.com/watch?v=MdbO7YVoV7o"žnih Slovena - YouTube
- Čudotvorni mač - YouTube
- Ruslan and Ludmila HYPERLINK "https://www.youtube.com/watch?v=j6YB59ETDqk"Руслан и Людмила ( HYPERLINK "https://www.youtube.com/watch?v=j6YB59ETDqk"1972 HYPERLINK "https://www.youtube.com/watch?v=j6YB59ETDqk") Aleksandr Ptushko - YouTube
- Slavic Symbols - Visual Library of Slavic Symbols (symbolikon.com)
- Славянские узоры и орнаменты. Шпаргалка с эскизами - YouTube
- www.starisloveni.com :: Stari Sloveni, Staroslovenska mitologija, religija i istorija

## ТРАДИЦИОНАЛНА МУЗИЧКА УМЕТНОСТ БАЛКАНА И СРБИЈЕ

Основна идеја теме је да се ученици упознају и оснаже за позитиван и одговоран однос према историјском наслеђу у домену традиционалне музике Балкана и Србије са акцентом на међусобан утицај, трајање и очување.

Наставник планира како ће се учење одвијати у складу са интересовањима ученика и могућностима школе (опремљеност савременим техничким уређајима, доступност етнолошких филмова...) и локалне заједнице.

У процесу реализације програмских садржаја наставник треба да уведе ученике у тему кроз кратки теоријски приказ или аудио-видео запис, а затим да их кроз конкретне задатке усмери на истраживање које може да се односи на различите аспекте изучавања предмета музичког наслеђа у односу на временски оквир настанка, просторни оквир настанка, носиоце, примаоце, контекст настанка, контекст садашњег деловања и сл.

У циљу упознавања материјалних извора као грађе за истраживање елемената народне културе учење може да се одвија и кроз посете појединим институцијама, на првом месту етнографским збиркама и музејским поставкама или посете нпр. кустоса школи. У оквиру народне уметности, ученике би требало упутити на значај старих уметничких заната и њихов опстанак, а као крајњи продукт тог рада било би организовање изложбе ученичких радова.

У циљу упознавања и очувања музичке традиције на простору Балкана и Србије ученици проучавају музику, плес, ношњу, обичаје, обреде, начин живота, из различитих географских локалитета. Истраживање може да се односи на: прожимање елемената традиционалних култура различитих народа на простору Балкана и Србије и миграције као чинилац прожимања; развој традиционалне музике у домену певања (техника певања, текстови песама, пратња...) или свирања (врсте инструмената, распрострањеност у односу на географски центар, карактеристике...); преношење музичких записа из једне средине у другу (исти текст, различита мелодија и обрнуто); реконструкцију и демонстрирање народних обичаја из различитих крајева земље и у склопу њих музике, народне ношње, кола... У том смислу уколико услови локалне средине то дозвољавају, део програма се може реализовати у сарадњи са фолклорним друштвима или певачким групама које изводе народне игре (кола) и традиционалну

музику. У склопу истраживања традиционалне и народне песме ученици могу ићи и трагом актуелних етно група (Моба, Бистрик, Траг, Бело платно…) како би упознали наше вокално традиционално наслеђе које је подељено на старије и ново певање, тј. на певање *на глас* (старији начин певања у секундама) и певање *на бас* (новије).

Поред обредних, ученици могу да изучавају песме које су настале у вези са празницима који се обележавају у локалној средини (Васкршње, Божићне, Лазаричке и друге песме) и реконструишу исте.

Резултати истраживања у овој области могу бити полазиште за примену вршњачке едукације кроз умрежавање ученика и наставника из различитих делова Србије путем интернет платформи. Ученици стечена знања из области традиционалне музичке уметности такође могу презентовати ученицима првог циклуса основног образовања, преузимајући улогу вршњака ментора при реконструкцији/демонстрацији народних обичаја.

Рад у групама и радионицама је користан у комбинацији са осталим начинима рада, поготово када постоји изазов значајнијег (нпр. емотивног) експонирања ученика, као вид премошћавања стидљивости. Понуђени предлози литературе и сајтова, нису обавезујући.

Материјали који се могу користити за припремање наставе:


- Боривоје Дробњаковић, *Етнологија народа Југославије*, Научна књига, Београд, 1960, 9-89.
- Димитрије Големовић, *Свака птица својим гласом пева*, Balkan Culture Heritage, Београд, 2019.
- Љиљана Гавриловић, *Балкански костими Николе Арсеновића*, Посебна издања, књ. 52, Етнографски институт САНУ, Београд, 2004, 5-35.
- Тихомир Р. Ђорђевић, *Наш народни живот*, Том 1, Просвета, Београд, 1984, 9-37.
- Петар Влаховић, *Србија: земља, народ, живот, обичаји*, Етнографски музеј и Вукова задужбина, Београд, 1999, 55-94.
- Роман Јакобсон и Петар Богатирјов, „Фолклор као нарочит облик стваралаштва“, Петар Влаховић, „Етничка структура и миграције становништва (у Србији)“, Гласник Етнографског музеја, књ. 44, Београд, 1980, 21-39.
- Драгослав Девић (1960) “Сакупљачи наших народних песама”. Гласник Етнографског музеја 22–23: 99–122
- Зечевић, *Српске народне игре*, „Вук Караџић“, Етнографски музеј, Београд, 1983.
- Андријана Гојковић, Народни музички инструменти, „Вук Караџић“, Београд, 1989.
- Јасна Бјеладиновић, „Сеоске ношње и њихова типолошка класификација“, *Гласник Етнографског музеја*, књ. 44, Етнографски музеј, Београд, 1980, 75-97.
- Никола Ф. Павковић, „Село као обредно-религијска заједница“, *Етнолошке свеске* I, Београд, 1978, 51-65.
- Младен Марковић (1994) “Етномузикологија у Србији”. Нови звук 3: 19–29.
- Филм “Русе косе цуро имаш” као показатељ симбиозе уметности читавог Балкана https://www.youtube.com/watch?v=NGCURBHF

## МОДЕРНО ДОБА И МУЗИКА

У оквиру ове теме ученици могу да истражују развој модерних технологија у служби широке заступљености примењене музике у медијима, односно мултумедијалним уметностима. Ученици упознају сценску музику, музику на филму, позоришту, радију, телевизији и интернету кроз приказивање видео материјала који ће подстаћи истраживачке задатке, презентације, дебате, интервјуе, критике… Препорука је да фокус рада буде на примењеној музици на подручју Србије и то истраживањем музике за филмове/серије српских композитора Зорана Симјановића, Војислава Вокија Костића, Војкана Борисављевића, Горана Бреговића...

У оквиру теме ученици могу да раде на припреми извођење одређене музичке нумере из филма, мјузикла, позоришта..., откривајући повезаност музике и других уметности.

Маркетинг у музици се може истраживати на више начина. Један аспект може бити одговор на питање како одређено дело или музички догађај промовисати (како је то некада изгледало, а како данас...), а други аспект је на који начин избор музике и сама музика утиче на маркетинг неког другог уметничког (или друге врсте) производа. У циљу разумевања значаја музике у рекламама, а у сврху маркетинга (промоције школе, догађаја, хуманитарних акција, локалне заједнице...), ученици истражују одабране рекламе, анализом одабраних доносе суд о улози музике и дефинишу кораке у процесу израде. Ради унапређивања маркетинга школе ученици припремају материјал за израду спота за химну школа/џингла за различита дешавања...), користећи ИКТ.

После увода наставника у музичку критику као вида уметничке критике ученике треба кроз разговор навести да сами или истраживањем дођу до података који ће им дати одговоре на различита питања као што су: шта је то што музичку критику одваја од извештавања, шта може бити предмет уметничке критике, ко може бити музички критичар и који су објективни за разлику од субјективних аспеката музичке критике; који је значај музичке критике за извођача, публику, музикологе... Ова тема треба да резултира музичком критиком коју ће ученици у улози музичког критичара написати након посете неком концерту, или слушања одређене композиције/извођача на часу. Ученици могу, такође, да направе кратак приказ музичке критике из пера Бранке Радовић, Смиљке Исаковић…

Материјали који се могу користити за припремање наставе:

- Вартекс Баронијан: *“Музика као примењена уметност”*, Београд, РТС
- Зоран Симјановић: *“Примењена музика”*, Београд, Бикић Студио, 1996
- Рихард Мерц: *“А, Б, Ц… звука у аудио визуелним медијима”*, Београд, РТС, 2013.
- Дејвид Бирн: *“Како ради музика”*, Геопоетика, Београд, 2015.
- Примена музике у маркетингу, најбоље домаће рекламе, Видео (за ученике): https://www.youtube.com/watch?v=j HYPERLINK "https://www.youtube.com/watch?v=j85rX5NXIFU&t=185s"85
- Примери музичке критике: http://stankosepic.com/prikazi_i_kritike.php
- Бранка Радовић: *“Шта је то музичка критика”*, Наслеђе, Крагујевац, 2007. вол. 4, број 8, стр. 121-154.
- Смиљка Исаковић. *“Бемус преплетум мобиле*”, Службени гласник, Београд 2012.
- Смиљка Исаковић: *“Виђења - Musica modus vivendi”*, РТС, Београд 2013.

- ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа не може се заснивати на класичним индивидуалним усменим и писаним проверама. Уместо тога, наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како прикупљају податке, како бране своје ставове, како аргументују, евалуирају, примењују, процењују последице итд.

Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се нађе веза међу појавама, наведе пример, промени мишљење у контакту са аргументима, разликују чињенице од интерпретација, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиде последице, дају креативна решења. Такође, наставник прати и вреднује како ученици међусобно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, колико су креативни. За неке садржаје прикладни су и други начини провере напредовања као што су нпр. квизови или улазни и излазни тестови како би се утврдили ефекти рада на нивоу знања, вештина, ставова. Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању.* Ученици свакако треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење.

# Програм допунске и додатне наставе припремне наставе

Садржаји за реализовање допунске наставе ће зависити од напредовања ученика и проблема на које наилазе у овладавању предвиђеним програмским садржајима.

**Први циклус**

| | |
|---|---|
| Предмет | **Математика** |
| Разреди | Први, други, трећи, четврти |

| ДОПУНСКА НАСТАВА | | | |
|---|---|---|---|
| | | Наставне теме | Годишњи фонд |
| Први разред | | Геометрија | 18 |
| | | Бројеви | |
| | | Мерења и мере | |
| Други разред | | Природни бројеви до 100 | 18 |
| | | Геометријске фигуре и њихови међусобни односи | |
| | | Мерења и мере | |
| Трећи разред | | Природни бројеви до 1000 | 18 |
| | | Геометријске фигуре и њихови међусобни односи | |
| | | Мерења и мере | |
| Четврт и | | Скуп природних бројева | 18 |
| | | Површина | |
| | | Мерења и мере | |

| ДОДАТНА НАСТАВА | | | |
|---|---|---|---|
| | Р. бр. | Наставне теме | Годишњи фонд |
| | 1. | Бројеви до 1000 | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | 2. | Сабирање и одузимање | 36 |
| | 3. | Множење и дељење | |
| | 4. | Разломци | |
| | 5. | Геометрија | |
| | 6. | Мерења и примена математике | |
| | 7. | Логичко-комбинаторни задаци | |
| Четврти разред | 1. | Скуп природних бројева | 36 |
| | 2. | Разломци | |
| | 3. | Геометрија | |
| | 4. | Мерење и примена у реалним ситуацијама | |
| | 5. | Логички и конбинаторни задаци | |

| | |
|---|---|
| Предмет | **Српски језик** |
| Разреди | Први, други, трећи, четврти |

| ДОПУНСКА НАСТАВА | | | |
|---|---|---|---|
| | | Наставне теме | Годишњи фонд |
| Први разред | | Почетно читање и писање | 18 |
| | | Књижевност | |
| | | Језик | |
| | | Језичка култура | |
| Други разред | | Књижевност | 18 |
| | | Језик | |
| | | Језичка култура | |
| Трећи разред | | Књижевност | 18 |
| | | Језик | |
| | | Језичка култура | |
| Чет | | Књижевност | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | Језик | 18 |
| | | Језичка култура | |

| | |
|---|---|
| Предмет | **Енглески језик** |
| Разреди | Први, други, трећи, четврти |

| ДОПУНСКА НАСТАВА | | | |
|---|---|---|---|
| | | Наставне теме | Годишњи фонд |
| Први разред | | Phonics and Pronunciation | 36 |
| | | Vocabulary | |
| | | Listening and Speaking | |
| Други разред | | Phonics and Pronunciation | 36 |
| | | Vocabulary | |
| | | Listening and Speaking | |
| | | Basic Reading | |
| | | Basic Writing | |
| Трећи разред | | Vocabulary and Pronunciation | 36 |
| | | Basic Grammar | |
| | | Listening and Speaking | |
| | | Reading | |
| | | Writing | |
| Четврти разред | | Vocabulary | 36 |
| | | Grammar | |
| | | Listening and Speaking | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | Reading | |
| | | Writing | |

| ДОДАТНА НАСТАВА | | | |
|---|---|---|---|
| | | Наставне теме | Годишњи фонд |
| Четврти разред | | Vocabulary | 36 |
| | | Grammar | |
| | | Reading and Writing | |
| | | Speaking and Listening | |
| | | Culture and Traditions | |

**Други циклус**

| | |
|---|---|
| Предмет | **Математика** |
| Разреди | пети, шести, седми, осми |

| ДОПУНСКА НАСТАВА | | | |
|---|---|---|---|
| | | Наставне теме | Годишњи фонд |
| Пети разред | | Дељивост бројева | 36 |
| | | Скупови | |
| | | Основни геометријски објекти | |
| | | Разломци | |
| | | Угао | |
| | | Осна симетрија | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| Шести разред | | Цели бројеви | 36 |
| | | Троугао | |
| | | Рационални бројеви | |
| | | Четвороугао | |
| | | Примена рационалних бројева | |
| | | Површина четвороугла и троугла | |
| Седми разред | | Реални бројеви | 36 |
| | | Питагорина теорема | |
| | | Алгебарски изрази, степени | |
| | | Многоугао | |
| | | Полиноми | |
| | | Круг | |
| Осми разред | | Сличност троуглова | 34 |
| | | Тачка, права, раван | |
| | | Линеарне једначине и неједначине с једном непознатом | |
| | | Призма | |
| | | Пирамида | |
| | | Линеарна функција | |
| | | Систем линеарних једначина с две непознате | |
| | | Ваљак купа, лопта | |

| ДОДАТНА НАСТАВА | | | |
|---|---|---|---|
| | | Наставне теме | Годишњи фонд |

| | | | |
|---|---|---|---|
| Пети разред | | Дељивост бројева | 36 |
| | | Скупови | |
| | | Основни геометријски објекти | |
| | | Разломци - примена | |
| | | Угао | |
| | | Површина и запремина коцке и квадра | |
| Шести разред | | Цели бројеви | 36 |
| | | Троугао | |
| | | Рационални бројеви | |
| | | Четвороугао | |
| | | Примена рационалних бројева | |
| | | Површина четвороугла и троугла | |
| | | Диофантове једначине (у скупу $\mathbb{Z}$) | |
| | | Геометријски доказ | |
| | | Дирихлеов принцип | |
| Седми разред | | Реални бројеви | 36 |
| | | Питагорина теорема | |
| | | Алгебарски изрази, степени | |
| | | Многоугао | |
| | | Полиноми | |
| | | Круг | |
| О с | | Сличност троуглова | 34 |
| | | Тачка, права, раван | |
| | | Линеарне једначине и неједначине с једном непознатом | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | Призма | |
| | | Пирамида | |
| | | Линеарна функција | |
| | | Систем линеарних једначина с две непознате | |
| | | Ваљак купа, лопта | |

| Предмет | **Српски језик и књижевност** |
|---|---|
| Разреди | пети, шести, седми, осми |

| ДОПУНСКА НАСТАВА | | | |
|---|---|---|---|
| | Р. бр. | Наставне теме | Годишњи фонд |
| Пети, шести, седми, осми разред | 1. | Језик – граматика и лексика | 36 (за пети, шести и седми разред) 34 (за осми разред) |
| | 2. | Књижевност - књижевно-теоријски појмови; књижевна дела и писци | |
| | 3. | Писано изражавање | |
| | 4. | Вештина читања и разумевања прочитаног | |

| ДОДАТНА НАСТАВА | | | |
|---|---|---|---|
| Пети, шести, седми, осми разред | Р. бр. | Наставне теме | Годишњи фонд |
| | 1. | Језик – граматика и лексика | 36 (за пети, шести и седми разред) 34 (за осми разред) |
| | 2. | Књижевност - књижевно-теоријски појмови; књижевна дела и писци | |
| | 3. | Писано изражавање | |
| | 4. | Вештина читања и разумевања прочитаног | |

| Предмет | **Географија** |
|---|---|
| Разреди | Пети, шести, седми, осми |

| ДОПУНСКА НАСТАВА | | | |
|---|---|---|---|
| | | Наставне теме | Годишњи фонд |
| П е | | Човек и географија | 36 |
| | | Васиона | |
| | | Планета Земља | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | Облик Земље и структура њене површине | |
| | | Земљина кретања | |
| | | Унутрашња грађа и рељеф Земље | |
| | | Ваздушни омотач Земље | |
| | | Воде на Земљи | |
| | | Биљни и животињски свет на Земљи | |
| Шести разред | | Друштво и географија | 36 |
| | | Географска карта | |
| | | Становништво | |
| | | Насеља | |
| | | Привреда | |
| | | Држава и интеграциони процеси | |
| | | Географија Европе | |
| Седми разред | | Регионална географија | 36 |
| | | Географске регије Европе | |
| | | Азија | |
| | | Африка | |
| | | Северна Америка | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | Јужна Америка | |
| | | Аустралија и Океанија | |
| | | Поларне области | |
| Осми разред | | Географски положај, границе и величина територије Србије | 34 |
| | | Физичко-географске одлике Србије | |
| | | Друштвено-географске одлике Србије | |
| | | Природна и културна баштина Србије | |
| | | Географија завичаја | |
| | | Срби у региону и дијаспори | |

| ДОДАТНА НАСТАВА | | | |
|---|---|---|---|
| | | Наставне теме | Годишњи фонд |
| Пети разред | | Човек и географија | 36 |
| | | Васиона | |
| | | Планета Земља | |
| | | Облик Земље и структура њене површине | |
| | | Земљина кретања | |
| | | Унутрашња грађа и рељеф Земље | |
| | | Ваздушни омотач Земље | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | Воде на Земљи | |
| | | Биљни и животињски свет на Земљи | |
| Шести разред | | Друштво и географија | 36 |
| | | Географска карта | |
| | | Становништво | |
| | | Насеља | |
| | | Привреда | |
| | | Држава и интеграциони процеси | |
| | | Географија Европе | |
| Седми разред | | Регионална географија | 36 |
| | | Географске регије Европе | |
| | | Азија | |
| | | Африка | |
| | | Северна Америка | |
| | | Јужна Америка | |
| | | Аустралија и Океанија | |
| | | Поларне области | |
| Осми разред | | Географски положај, границе и величина територије Србије | 34 |
| | | Физичко-географске одлике Србије | |
| | | Друштвено-географске одлике Србије | |
| | | Природна и културна баштина Србије | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | Географија завичаја | |
| | | Срби у региону и дијаспори | |

| | |
|---|---|
| Предмет | **Енглески језик** |
| Разреди | Пети, шести, седми, осми |

| ДОПУНСКА НАСТАВА | | | |
|---|---|---|---|
| | | Наставне теме | Годишњи фонд |
| Пети разред | | Grammar | 36 |
| | | Vocabulary | |
| | | Reading | |
| | | Speaking | |
| | | Listening | |
| | | Writing | |
| Шести разред | | Grammar | 36 |
| | | Vocabulary | |
| | | Reading | |
| | | Speaking | |
| | | Listening | |
| | | Writing | |
| Седми разред | | Grammar | 36 |
| | | Vocabulary | |
| | | Reading | |
| | | Speaking | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | Listening | |
| | | Writing | |
| Осми разред | | Vocabulary | 34 |
| | | Grammar | |
| | | Reading | |
| | | Speaking | |
| | | Listening | |
| | | Writing | |

| ДОДАТНА НАСТАВА | | | |
|---|---|---|---|
| | | Наставне теме | Годишњи фонд |
| Пети разред | | Grammar | 36 |
| | | Vocabulary | |
| | | Speaking | |
| | | Listening | |
| | | Writing | |
| | | Reading | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | Culture and Traditions | |
| Шести разред | | Grammar | 36 |
| | | Vocabulary | |
| | | Speaking | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | Listening | |
| | | Reading | |
| | | Writing | |
| | | CLIL Topics and Culture | |
| Седми разред | | Grammar | 36 |
| | | Vocabulary | |
| | | Speaking | |
| | | Reading | |
| | | Listening | |
| | | Writing | |
| | | CLIL Topics and Culture | |
| Осми разред | | Grammar | 34 |
| | | Vocabulary | |
| | | Speaking | |
| | | Listening | |
| | | Reading | |
| | | Writing | |
| | | CLIL Topics and Culture | |

| | |
|---|---|
| Предмет | **Немачки језик** |
| Разреди | Пети, шести, седми и осми разред |

| ДОПУНСКА НАСТАВА | | | |
|---|---|---|---|
| | | Наставне теме | Годишњи фонд |
| | | Лични идентитет | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | Породица и уже друштвено уређење | 36 |
| | | Географске особености | |
| | | Живи свет – кућни љубимци | |
| | | Прославе и празници | |
| | | Моји хобији | |
| | | Исхрана | |
| | | Школа и школски живот | |
| Шести разред | | Моји пријатељи | 36 |
| | | Спорт | |
| | | Мој дан | |
| | | Одећа, мода и облачење | |
| | | Прославе | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | Здравље | |
| | | Мој град, блок, насеље | |
| | | Мој стан | |
| Седми разред | | Распуст и временске прилике | 36 |
| | | Сећања | |
| | | Догодило се... | |
| | | Куповина и радње | |
| | | Слободно време | |
| | | Знаменитости држава – Немачка | |
| | | Моја прва љубав | |
| | | Породични односи | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| Осми разред | | Међународна искуства | 34 |
| | | Медији и комуникација | |
| | | Људи око нас | |
| | | Наш свет | |
| | | Планови за будућност | |
| | | Било једном у Аустрији | |
| | | Типично за Швајцарску | |
| | | Немачка | |

| ДОДАТНА НАСТАВА | | | |
|---|---|---|---|
| | | Наставне теме | Годишњи фонд |
| Пети разред | | Лични идентитет | 36 |
| | | Породица и уже друштвено уређење | |
| | | Географске особености | |
| | | Живи свет – кућни љубимци | |
| | | Прославе и празници | |
| | | Моји хобији | |
| | | Исхрана | |
| | | Школа и школски живот | |
| Шести разред | | Моји пријатељи | 36 |
| | | Спорт | |
| | | Мој дан | |
| | | Одећа, мода и облачење | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | Прославе | |
| | | Здравље | |
| | | Мој град, блок, насеље | |
| | | Мој стан | |
| Седми разред | | Распуст и временске прилике | 36 |
| | | Сећања | |
| | | Догодило се... | |
| | | Куповина и радње | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | Слободно време | |
| | | Знаменитости држава – Немачка | |
| | | Моја прва љубав | |
| | | Породични односи | |
| Осми разред | | Међународна искуства | 34 |
| | | Медији и комуникација | |
| | | Људи око нас | |
| | | Наш свет | |
| | | Планови за будућност | |
| | | Било једном у Аустрији | |
| | | Типично за Швајцарску | |
| | | Немачка | |

| | |
|---|---|
| Предмет | **Историја** |
| Разреди | Пети, шести, седми, осми |

| ДОПУНСКА НАСТАВА | | | |
|---|---|---|---|
| | | Наставне теме | Годишњи фонд |
| Пети разред | | Праисторија, прве цивилизације | 36 |
| | | Стари исток | |
| | | Античка Грчка и Рим | |
| Шести разред | | Сеоба народа | 36 |
| | | Византија | |
| | | Средњовековна Србија | |
| | | Географска открића | |
| | | Ренесанса | |
| | | Србија под османском влашћу | |
| Седми разред | | Устанци I и II | 36 |
| | | Индустријска револуција | |
| | | Србија у XIX и XX веку | |
| | | Први светски рат | |
| Осми разред | | Европа и свет између два светска рата | 34 |
| | | Краљевина СХС / Југославија између два светска рата | |
| | | Други светски рат 1939.-1945 | |
| | | Југославија у Другом светском рату | |
| | | Послератни свет – Хладни рат | |
| | | Југославија после Другог светског рата | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | Крај Хладног рата и савремени свет | |
| | | Распад Југославије и српски народ на почетку XXI века | |

| ДОДАТНА НАСТАВА | | | |
|---|---|---|---|
| | | Наставне теме | Годишњи фонд |
| Пети разред | | Праисторјија, | 36 |
| | | Прве цивилизације | |
| | | Стари исток | |
| | | Античка Грчка и Рим | |
| | | Историјски извори | |
| Шести разред | | Сеоба народа | 36 |
| | | Византија | |
| | | Средњовековна Србија | |
| | | Живот и култура у средњем веку | |
| | | Велика географска открића | |
| | | Ренесанса | |
| | | Реформација | |
| | | Србија под османском влашћу | |
| Седми разред | | Устанци I и II | 36 |
| | | Индустријска револуција и Европа и свет у XIX и почетком XX века | |
| | | Српски народ у XIX и почетком XX века | |
| | | Балкански ратови | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | Први светски рат | |
| Осми разред | | Европа и свет између два светска рата | 34 |
| | | Краљевина СХС / Југославија између два светска рата | |
| | | Други светски рат 1939.-1945 | |
| | | Југославија у Другом светском рату | |
| | | Послератни свет – Хладни рат | |
| | | Југославија после Другог светског рата | |
| | | Крај Хладног рата и савремени свет | |
| | | Распад Југославије и српски народ на почетку XXI века | |

| | |
|---|---|
| Предмет | **Биологија** |
| Разреди | Пети, шести, седми, осми |

| ДОПУНСКА НАСТАВА | | | |
|---|---|---|---|
| | | Наставне теме | Годишњи фонд |
| Пети разред | | Порекло и разноврсност живог света | 36 |
| | | Јединство грађе и функције као основа живота | |
| | | Наслеђивање и еволуција | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | Живот у екосистему | |
| | | Човек и здравље | |
| Шесте | | Јединство грађе и функције као основа живота | 36 |
| | | Живот у екосистему | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | Наслеђивање и еволуција | |
| | | Порекло и разноврсност живог света | |
| | | Човек и здравље | |
| Седми разред | | Порекло и разноврсност живог света | 36 |
| | | Јединство грађе и функције као основа живота | |
| | | Наслеђивање и еволуција | |
| | | Живот у екосистему | |
| | | Човек и здравље | |
| Осми разред | | Порекло и разноврсност живог света | 34 |
| | | Јединство грађе и функције као основа живота | |
| | | Наслеђивање и еволуција | |
| | | Живот у екосистему | |
| | | Човек и здравље | |

| ДОДАТНА НАСТАВА | | | |
|---|---|---|---|
| | | Наставне теме | Годишњи фонд |
| Пети разред | | Разноврсност живог света | 36 |
| | | Микроскоп и посматрање ћелија | |
| | | Биљке у непосредном окружењу школе | |
| | | Прилагођеност организама условима средине | |
| | | Ланци исхране у природи | |
| | | Заштита природе и значај биодиверзитета | |
| | | Истраживање грађе ћелије и ткива | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | Разноврсност биљака | 36 |
| | | Разноврсност животиња | |
| | | Прилагођеност животиња начину живота | |
| | | Истраживање екосистема у околини школе | |
| | | Угрожене врсте у Србији | |
| Седми разред | | Органски системи човека – проширивање знања | 36 |
| | | Правилна исхрана и здрав стил живота | |
| | | Значај физичке активности за здравље | |
| | | Болести и превенција | |
| | | Истраживачки радови из области биологије човека | |
| | | Припрема ученика за такмичење из биологије | |
| Осми разред | | Основе генетике и наслеђивања | 34 |
| | | Генетичке варијације и значај за еволуцију | |
| | | Еволуција живог света | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | Биодиверзитет и заштита природе | |
| | | Савремена достигнућа у биологији | |
| | | Истраживачки пројекти и припрема за такмичење | |
| | | Припрема за пријемни из биологије | |

| | |
|---|---|
| Предмет | **Физика** |
| Разреди | шести, седми, осми |

| ДОПУНСКА НАСТАВА | | | |
|---|---|---|---|
| Шести разред | 1. | Увод и физику | |
| | 2. | Кретање | |
| | 3. | Сила | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | 4. | Мерење | 36 |
| | 5. | Маса и густина | |
| | 6. | Притисак | |
| Седми разред | 1. | Сила и кретање | 36 |
| | 2. | Кретање под утицајем Земљине теже | |
| | 3. | Равнотежа тела | |
| | 4. | Механички рад и енергија | |
| | 5. | Топлотне појаве | |
| Осми разред | 1. | Осцилаторно и таласно кретање | 34 |
| | 2. | Светлосне појаве | |
| | 3. | Електрично поље | |
| | 4. | Електрична струја | |
| | 5. | Магнетно поље | |
| | 6. | Елементи атомске и нуклеарне физике | |
| | 7. | Физика и савремени свет | |

| ДОДАТНА НАСТАВА | | | |
|---|---|---|---|
| | | Наставне теме | Годишњи фонд |
| Шести разред | | Увод и физику | 36 |
| | | Кретање | |
| | | Сила | |
| | | Мерење | |
| | | Маса и густина | |
| | | Притисак | |
| Сед ми | | Сила и кретање | 36 |
| | | Кретање под утицајем Земљине теже | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | Равнотежа тела | |
| | | Механички рад и енергија | |
| | | Топлотне појаве | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| Осми разред | | Осцилаторно и таласно кретање | 34 |
| | | Светлосне појаве | |
| | | Електрично поље | |
| | | Електрична струја | |
| | | Магнетно поље | |
| | | Елементи атомске и нуклеарне физике | |
| | | Физика и савремени свет | |

| | |
|---|---|
| Предмет | **Хемија** |
| Разреди | Седми, осми |

| ДОПУНСКА НАСТАВА | | | |
|---|---|---|---|
| | | Наставне теме | Годишњи фонд |
| Седми разред | | Хемија као експериментална наука и хемијска лабораторија | 36 |
| | | Атоми и хемијски елементи | |
| | | Молекули елемената и једињења, јони и јонска једињења | |
| | | Хомогене и хетерогене смеше | |
| | | Хемијске реакције и хемијске једначине | |
| | | Израчунавања у хемији | |
| | | Водоник и кисеоник и њихова једињења. Соли | |
| О с | | Метали, оксиди метала и хидроксиди | 34 |
| | | Неметали, оксиди неметала и киселине | |
| | | Соли | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | Органска једињења и еихова својства | |
| | | Угљоводоници | |
| | | Органска једињења са кисеоником (алкохоли, карбоксилне киселине и естри) | |
| | | Биолошки важна органска једињења | |

| ДОДАТНА НАСТАВА | | | |
|---|---|---|---|
| | | Наставне теме | Годишњи фонд |
| Седми разред | | Хемија као експериментална наука и хемијска лабораторија | 36 |
| | | Атоми и хемијски елементи | |
| | | Молекули елемената и једињења, јони и јонска једињења | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | Хомогене и хетерогене смеше | |
| | | Хемијске реакције и хемијске једначине | |
| | | Израчунавања у хемији | |
| | | Водоник и кисеоник и њихова једињења. Соли | |
| | | Стехиометријски задаци | |
| Осми разред | | Метали, оксиди метала и хидроксиди | 34 |
| | | Неметали, оксиди неметала и киселине | |
| | | Соли | |
| | | Органска једињења и еихова својства | |
| | | Угљоводоници | |
| | | Органска једињења са кисеоником (алкохоли, карбоксилне киселине и естри) | |
| | | Биолошки важна органска једињења | |
| | | Заштита животне средине и зелена хемија | |
| | | Стехиометријски задаци | |

ПРОГРАМ ПРИПРЕМНЕ НАСТАВЕ

# Циљ:

- припрема ученика за полагање завршног испита ради бољих постигнућа ученика
- благовремено информисање родитеља и ученика о активностима завршног испита
- психолошка припрема за завршни истит ради бољих постигнућа ученика
- упис ученика у жељену средњу школу

| Задаци | Активности | Носиоци активности | Време реализације и задужена особа | Начин праћења реализације |
|---|---|---|---|---|
| Спровођење иницијалног тестирања | Анализа иницијалног тестирања и предлози мера за боља постигнућа ученика | Стручна већа, наставници групе предмета | Прво полугодиште школске године | Праћење ефеката предложених мера |
| Израда задатака у складу са стандардима на часовима редовне, допунске и додатне наставе | Часови редовне, допунске и додатне наставе | Наставници свих предмета | Током школске године | Посета часовима, припреме наставника |
| Спровођење пробног тестирања | Анализа пробног тестирања и предлози мера за боља постигнућа ученика а | Координатор тестирања и наставници предмета | Друго полугодиште школске године | Анализа ученичких постигнућа |
| Реализација часа одељенског старешине | Часови посвећени психолошкој припреми ученика за завршни испит и значају редовног похађања припремне наставе | одељенске старешине | Током школске године | Евиденција у дневницима образовно васпитног рада- ЧОС |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| Припремна настава за све предмете са завршног теста | Спровођење припремне наставе за групу предмета са завршног теста | Наставници за групу предмета са завршног теста | Друго полугодиште школске године | Анализа ученичких постигнућа |
| Прилагођавање редовне, додатне и допунске наставе захтевима завршног испита, у складу са предложеним мерама након иницијалног, пробног тестирања и редовних провера | Часови редовне, допунске и додатне наставе | Наставници свих предмета | Током школске године | Посета часовима, припреме наставника |
| Спровођење завршног испита | Спровођење и анализа резултата завршног испита | Директор школе | Према календару које прописује Министарство просвете | Резултати завршног испита |
| Обезбеђивање једнакости за сву децу | Израда Акционог плана за полагање завршног испита за ученике којима је потребна додатна образовна подршка | Тим за пружање додатне подршке, наставници, стручни сарадници | Током године | Записници са Тима за инклузију |
| Правовремено информисање о завршном испиту | Информисање ученика и родитеља о свим активностима у складу са календаром реализације завршног испита и активностима које организује школа | Директор школе | Током године | Сајт школе, писана обавештења родитељима, ученицима, евиденција у дневницима образовно васпитног рада- ЧОС и записници |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| | | | | родитељск<br>их<br>састанака |

## Програм културних активности школе

Културна и јавна делатност школе обухвата различите активности које доприносе подизању квалитета рада и угледу школе, као и афирмацију ученика и наставника. Циљ је:

- Организовано културно деловање школе на средину и обратно
- Оспособљавање ученика да користе све вредности које им пружа средина за њихов свестрани развој и богатији лични живот у слободном времену

- Представљање оних резултата којим школа богати културни и друштвени живот средине.
- Очување традиције, указивање на значај и дело Светог Саве
- Развијање естетских и културних вредности и развијање креативности
- Развијање мотивације за постигнућем код ученика
- Сарадња са локалном заједницом

| Активности | Начин остваривања | носиоци активности | временска динамика | начин праћења |
|---|---|---|---|---|
| Сарадња са институцијама културе и другим јавним установама у Граду | Организовани одлазак ученика у Народно позориште „Бошко Буха, биоскоп, Градски музеју, Градску библиотеку, Канцеларију за младе, Црквене објекте | Наставници, учитељи, ученици | У зависности од плана институција које се посећује | Евиденција посета у дневницима образовно васпитног рада, евиденција о посетама, фотографије |
| Обележавање значајних датума и празника | Прослава Савиндана , обележавање Васкрса и других значајних празника, изложбе, приредбе... Недеља сећања и заједништва | Тим за културну и јавну делатнот школе, учитељи, наставници | Током школске године | продукти, фотографије, сајт и фејсбук страница школе |
| сарадња са другим школама | организовање дружења и журки у школском холу | Ученички парламент и наставници предметне наставе | током школске године | сајт и фејсбук страница школе |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| Обележавање Дечије недеље | приредбе, књижевно вече, маскенбал, учешће на конкурсима, израда паноа, бецева, презентација, на редовним часовима на тему дечијих права | Васпитачи, учитељи, наставници | прва недеља октобра у складу са програмом Дечије недеље | Евиденција наставника о реализацији часова, продукти, фотографије |
| Обележавање Дана школе | постављање изложбе ученикиx радова, литерарни и ликовни конкурс , приредба, доделе награда школе | Тим за културну и јавну делатност, директор<br>учитељи,наставници | Новембар | продукти, фотографије, сајт и фејсбук страница школе |
| Посета деце предшколских група из градских вртића и њихових родитеља | реализација припремљених активности и програма / креативне ликовне, музичке, драмске, спортске радионице... | Тим за маркетинг , наставници разредне наставе | децембар/јануар | продукти, фотографије, сајт и фејсбук страница школе |
| Прослава почетка и краја школске године/ завршетка основношколског образовања и васпитања | приредба добродошлице у школу за прваке | Стручно веће разредне наставе, учитељи четвртог разреда/будућих првака<br>одељењске старешине оба | август/ септембар | фотографије, сајт и фејсбук страница школе |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| | програми за крај школске године и<br><br>матурско вече | циклуса/ ОС осмих разреда односно родитељи (ако је ван школе) | јун | |
| Учешће на такмичењима , смотрама и конкурсима | Ученици раде радове и учествују на конкурсима из области музичке, ликовне, изражајне и друге културе | Наставници разредне и предметне наставе | према календару одржавања и у зависности од објављивања конкурса | Конкурсни радови, награде |
| Промоција најуспешнијих ученика осмог разреда | доделе Вукове и посебних диплома на свечаности са доделом награда и пригодним програмом; свечани пријем носиоца Вукове дипломе и њихових родитеља | директор школе одељењске старешине, наставници српског језика и музичке културе, | У јуну пре полагања завршног испита | Фотографије, сајт школе, фејсбук страница школе, локални медији |
| Ваннаставни облик образовно-васпитног рада који се остварује ван школе. | Реализација културних активности на екскурзијама, излетима и настави у природи | Одељењске старешине и сарадници на реализацији садржаја | Према плану реализације за сваку годину предвиђен годишњим планпом рада школе | Извештаји о реализацији екскурзија, излета и наставе у природи |

Културне активности доприносе јачању васпитне улоге школе и развоју културног окружења за ученике. План културних активности конкретизован је за сваку школску годину и налази се у Годишњем плану рада школе.

## ПРОГРАМ ШКОЛСКОГ СПОРТА И СПОРТСКО-РЕКРЕАТИВНИХ АКТИВНОСТИ

| Редни број теме | Саджај програма | Активности ученика у образовно-васпитном раду | Активности наставника у образовно-васпитном раду | Облици остваривања програма | Оперативни задаци извођења програма |
|---|---|---|---|---|---|
| 1. | Недеља спорта (у одбојци, фудбалу, баскету, стоном тенису, елементарним играма) | -Учешће у турнирима<br>-Самопроцењивање<br>-Увежбавање<br>-Екипна сарадња<br>-Упоређивање умења и вештина | Суђење на турнирима | Фронтални, групни | -Примена стечених знања, умења и навика у сложенијим условима (кроз игру, такмичење...)<br>- формирање морално-вољних квалитета личности<br>- задовољавање социјалних потреба за потврђивањем и групним поистовећивањем |
| 1. | Недеља спорта (у одбојци, фудбалу, баскету, стоном тенису, атлетици, елементарним играма) | -Учешће на турнирима<br>-Самопроцењивање<br>-Увежбавање<br>-Екипна сарадња<br>-Упоређивање умења и вештина | Суђење на турнирима | Фронтални, групни | -Примена стечених знања, умења и навика у сложенијим условима (кроз игру, такмичење...)<br>- формирање морално-вољних квалитета личности<br>- задовољавање социјалних потреба за потврђивањем и групним поистовећивањем |
| 2. | Светосавски турнир у стоном тенису | -Учешће на турниру<br>-Самопроцењивање<br>-Увежбавање<br>-Екипна сарадња<br>-Упоређивање умења и вештина | Селекција екипа и суђење на турниру | Фронтални, групни | -Примена стечених знања, умења и навика у сложенијим условима (кроз игру, такмичење...)<br>-развој моторичких способности и примена моторичких умења, навика у свакодневним и специфичним условима живота<br>- развој и усавршавање моторичких способности |
| 3. | Јесењи крос | -Учешће у трци<br>-Самопроцењивање<br>-Увежбавање<br>-Упоређивање умења и вештина | Селекција такмичара и вођење на крос или организовање кроса у школи | индивидуални | -развој моторичких способности и примена моторичких умења, навика у свакодневним и специфичним условима живота<br>- развој и усавршавање моторичких способности |

| | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| 3. | Пролећни крос | Учешће у трци<br>-Самопроцењивање<br>-Увежбавање<br>-Упоређивање умења и вештина | Селекција такмичара и вођење на крос или организовање кроса у школи | | -развој моторичких способности и примена моторичких умења, навика у свакодневним и специфичним условима живота<br>- развој и усавршавање моторичких способности |
| 5. | | | | | |
| 6. | | | | | |
| 7. | | | | | |
| 8. | | | | | |

## Програм заштите здравља

| Област рада | Кључне активности | Носиоци активности |
|---|---|---|
| Хигијена и превенција болести | Контрола личне хигијене, едукација о прању руку и хигијени уста и зуба | Наставници, медицинско особље |
| Правилна исхрана | Радионице о пирамиди исхране, предавања о штетности брзе хране | Одељењске старешине, стручни сарадници |
| Физичка активност | Спортска такмичења, крос, секције и промоција рекреативног спорта | Наставници физичког васпитања |
| Ментално здравље | Радионице о емоцијама, решавању конфликата и превенцији вршњачког насиља | Психолог и педагог школе |
| Прва помоћ и безбедност | Обука ученика у пружању прве помоћи и поступање у ванредним ситуацијама. | Црвени крст, наставници |

ПРОГРАМ ЗАШТИТЕ ОД НАСИЉА, ЗЛОСТАВЉАЊА И ЗАНЕМАРИВАЊА, ПРОГРАМ СПРЕЧАВАЊА ДИСКРИМИНАЦИЈЕ И ПРОГРАМИ ПРЕВЕНЦИЈЕ ДРУГИХ ОБЛИКА РИЗИЧНОГ ПОНАШАЊА

Циљ:

- Стварање и неговање климе прихватања, толеранције и уважавања
- Развијање и неговање богатства различитости и културе понашања у оквиру васпитно – образовних активности .
- Подизање нивоа свести и повећање осетљивости свих укључених у живот и рад школе за препознавање насиља.
- Спровођење поступака реаговања у ситуацијама насиља.
- Успостављање система ефикасне заштите.
- Праћење и евидентирање врста и учесталости насиља.
- Саветодавни рад са ученицима са циљем превенције и ублажавања последица насиља
- Изграђивање и примена норми понашања, информисање о правилима и кућном реду
- Спровођење психо-социјалног програма превенције кроз обуку за ненасилну комуникацију, самоконтролу реаговања и понашања, превазилажење стреса, учење социјалних вештина

| Активности | Начин остваривања | Носиоци активности | Временска динамика | Начин праћења |
|---|---|---|---|---|
| ПРЕВЕНТИВНЕ АКТИВНОСТИ | | | | |
| Превенција насиља<br><br>реализацијом радионица,<br><br>предавања | Обрада тема у оквиру ЧОС које се односе на<br>упознавање са правилима понашања у школи и израду одељењских правила; теме<br>везане за другарство, узајамно уважавање,<br>толеранцију; ненасилно решавање сукоба,<br>радионице везане за права детета, за превенцију дискриминације | Часови одељењског<br><br>старешине и радионице | Током године,<br><br>према плановима рада<br><br>одељењског<br><br>старешине | Евиденција у<br><br>дневницима образовно<br><br>васпитног |
| Превенција насиља реализацијом културних,<br><br>спортских, хуманитарних и | Рад у области културних, спортских, хуманитарних и других активности уз<br>укључивање ученика у разноврсне садржаје<br>чији је циљ квалитетно организовање слободног времена, развијање тимског рада | Наставници, ученици, одељењске<br><br>старешине, стручни сарадници, | Током године, према плановима<br><br>спортских, културних, | Евиденција посета у дневницима образовно<br><br>васпитног, евиденција |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| других активности | а посебно промовисање здравих животних стилова | родитељи | хуманитарних активности, | реализованих активности |
| | | | према програму здравствене заштите ученика | |
| Превенција насиља раном идентификацијом ризика | Идентификовање и рано препознавање ризика од насиља, злостављања и занемаривања анкетирањем ученика, давањем предлога мерама за превенцију и заштиту после обраде анкета | Чланови тима | Фебруар –мај | Анкете, извештаји истраживања, предлози мера |
| Превенција насиља упознавањем ученика са правилницима и процедурама у поступању у школи | Упознавање ученика са Правилником о протоколу поступања у установи у одговору на насиље злостављање и занемаривање – и Правилником о поступању установе при појави дискриминаторног понашања и вређања угледа, части и достојанства личности, упознавање са правилима понашања у школи, израда одељењских правила | ОС | Септембар | Евиденција у дневницима образовно васпитног рада-ЧОС |
| Активности ученика чланова Ученичког парламента | Организација хуманитарних акција, реализација вршњачких едукација из превенције насиља и дискриминације, организовање дебата, ажурирање сандучета „Моја школа још боља” и „Кутија поверења“, извештавање ученичког парламента о раду Тима | чланови парламента и наставници који координирају рад, СС | Током године | Извештај о раду Ученичког парламента, организоване дебате, фотографије |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| Превенција насиља укључивањем родитеља ученика | Упознавање родитеља ученика са правилницима, протоколом о поступању у случају насиља, платформама, садржајима за превенцију насиља, на родитељским састанцима , путем сајта, огласне табле, | Наставници, одељењске старешине, стручни сарадници, директор, Савет | Током године | Евиденција у дневницима образовно васпитног рада-записници |
| | Рад са родитељима ученика који испољавају проблеме у понашању, укључивање родитеља решавање ових проблема у школи, извештавање Савета родитеља о раду Тима | родитеља | | родитељских састанака, личне евиденције ОС и СС, извештаји рада Савета родитеља |
| Превенција насиља усавршавањем запослених | Стручно усавршавање запослених у установи и ван установе, упућивање запослених на платформе, садржаје за превенцију насиља, | Директор, тим за професионални развој запослених | током године | Записници Наставничог већа, стручних већа, сертификати са похађаних обука обука |
| Сарадња са локалном средином | Договори, анализе, предавања и радионице за ученике, родитеље, реализација пројеката и заједничких активности са –Домом здравља , Патронажном службом, Заводом за заштиту здравља, Школском управом, Центром за социјални рад, Локалном самоуправим, Црвеним крстом, спортским клубовима и удружењима, библиотеком, МУП-ом-посебан програм безбедности, који се реализује са МУП-ом за 1, 4. и 6. | Директор, наставници, одељењске старешине, стручни сарадници, сарадници из локалне средине | током године према планираним активностима сарадника локалне средине, и по потреби | Евиденције сарадње са установама, личне евиденције ОС и СС, извештаји реализације посебних програма |
| ИНТЕРВЕНТНЕ АКТИВНОСТИ | | | | |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| Проверавање сумње или откривање насиља, злостављања или занемаривања Заустављање дискриминаторног понашања | -прикупљањем информација / директно или индиректно / -преглед видео записа | -Тим и сви запослени | - редовно током године | Лична евиденција |
| Прекид насиља и смиривање учесника Смиривање ситуације при појави | -на месту дешавања раздвојити сукобљене и по потеби пружити или обезбедити потребну помоћ | сви запослени у установи | -у моменту дешавања | Лична евиденција, опис ситуације |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| дискриминације | | | | |
| Обавештавање родитеља, ОС, васпитача<br><br>Подношење пријаве директору о дискриминаторном понашању | -телефонским путем или писмено<br><br>Информације о дискриминаторном понашању | ОС, Тим, директор | -одмах после прекида и смирива ња или по сазнању | Лична евиденција<br><br>Пријава директору |
| Консултације у вези насиља које се десило / околности, анализа чињеница, процена нивоа / и у вези појаве дискриминације | -разговор | ОС, дежурни наставникСС, Тим, директор ученички парламент | - непосред но после дешавања | Записици тимова, лична евиденција СС |
| Појачан васпитни рад са ученицима који су извршили први ниво насиља<br><br>Појачан васпитни рад са ученицима који су извршили први ниво дискриминације | -разговор са починиоцима насиља -разговор са ученицима који су трпили насиље или дискриминацију -разговор са ученицима сведоцима насиља и целим одељењем -разговор са родитељима | ОС и родитељи | -увек када се деси насиљ е и дискрим инациј а | Евиденција о појачаном васпитном раду, Евиденција у дневницима образовно васпитног рада |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| Евиденција и праћење понашања ученика у насиљу првог нивоа и извештавање Тима | -евиденција насиља<br>-праћење мера<br>-писани извештај Тиму на крају тромесечја | ОС | -код сваке појаве насиља првог нивоа | Записници тима |
| Појачан васпитни рад са ученицима који су поновили насиље | -прикупљање информација и разговори одељењског старешине и педагога са<br>учеником и родитељима и даљи васпитни | ОС,СС<br>чланови Тима<br>директор | -<br>уве<br>к<br>кад<br>а<br>оде<br>ље<br>њск<br>и<br>старешин<br>е | Евиденција о појачаном васпитном раду, |
| првог нивоа | рад са учеником и одељењем<br>-по потреби директор покреће васпитно-дисциплински поступак | -родитељ | процен<br>и да је<br>овај рад<br>неопхо<br>дан, рад<br>једном<br>или<br>неколик<br>о пута<br>поновљ<br>еног<br>насиљ<br>а<br>првог<br>нивоа | Евиденција у дневницима образовно васпитног рада |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| Послови везани за процедуре насиља другог нивоа<br><br>Послови везани за процедуре дискриминације другог нивоа | -изјаве ученика у присуству родитеља о самој ситуацији<br>-прикупљање осталих података<br>- разговори одељењског старешине и педагога са учеником и родитељима<br>- даљи појачан васпитни рад са учеником и одељењем<br>-по потреби директор покреће васпитно-дисциплински поступак | ОС, СС,чланови Тима директор -родитељ | -увек када се деси насиље и дискриминација другог нивоа | Лична евиденција, евиденција директора, евиденција о васпитно дисциплинском поступку |
| Израда оперативног плана заштите за ученике- ученике починиоце насиља и дискриминације и жртве | -планови за сваког ученика појединачно | Тим за заштиту / ОС, СС, директор родитељ и др. | -у сваком насиљу другог нивоа | Оперативни план заштите |
| Послови везани за процедуре насиља трећег нивоа<br><br>Послови везани за процедуре | -послови око прикупљања информација<br>-изјаве о насиљу ученика коју он даје директора у присуству педагога, и родитеља<br>/ако није спречен /<br>-директор покреће васпитно-дисциплински поступак<br>-изрицање мере<br>-инфромисање, по потреби укључивање и сарадња са Центром за социјални рад, | ОС,СС<br>-остали чланови Тима директор -родитељ представници других организација | -увек када се деси насиље и дискриминација трећег нивоа | Лична евиденција, евиденција директора, евиденција о васпитно дисциплинском поступку |
| дискриминације трећег нивоа | здравственим службама, полицијом, Школском управом и другим организацијама<br>-појачан васпитни рад са учеником | | | |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| Подношење пријава надлежним органима, организацијама и службама и обавештавање Школске управе о насиљу и злостављању трећег нивоа и дискриминацији трећег нивоа | -пре подношења пријаве разговор са родитељима<br>-писмена пријава<br>-писмено обавештење | директор школе | -у року од 24 сата | Пријаве, евиденције Школске управе |
| Израда оперативног плана заштите за ученике-ученике починиоце насиља и дискриминације и жртве | -планови за сваког ученика појединачно | Тим за заштиту / ОС, СС директор родитељ и др. | -у сваком насиљу трећег нивоа | Оперативни планови заштите |
| Информисање Центра за социјални рад и полиције о сумња или сазнање о насиљу, злостављања или занемаривању које ученик трпи у породици | -писмено обавештење | директор школе | - када се сумња или се утврди да постоји такво насиље | Пријаве, евиденције ЦСР |
| Обавештавање родитеља и полиције када постоји сумња да насилни догађај | -писмено обавештење | директор школе | - када се сумња или утврди да насиље има елементе | Пријаве, евиденције ПУ |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| има елементе кривичног дела или прекршаја | | | кривичног дела или | |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| | | | прекршаја | |
| Послови везани за процедуру када је запослени починилац дискриминације, насиља, злостављања и занемаривања | -директор школе предузима мере према запосленом, а са дететом процедура заштите | директор школе | - када је запослени починиоц | Евиденција директора |
| Обавештавање полиције када је родитељ починилац насиља и злостављања према запосленом | -позивање полиције<br>директор је дужан да одмах обавести јавног тужиоца и полицију. | директор секретар, дежурни наставни чланови Тима | -одмах када се насиље деси | Пријаве, евиденције ПУ |
| Обавештавање родитеља, а ,по потреби, полиције и Центра за социјални рад о насиљу ученика према запосленом<br>- покретање васпитно-дисциплинског поступка за тог или те ученике<br>-изрицање васпитно-дисциплинске мере у складу са Законом | -обавештавање родитеља и надлежних институција<br>-рад на процедури покретања васпитно-дисциплинског поступка и изрицања васпитно-дисциплинске мере на седници Наставничког већа | директор школе<br><br>директор и остали учесници у васпитнодисциплиском поступку | -одмах када се насиље деси | Пријаве, евиденције ПУ, ЦСР, лична евиденција |
| Обавештавање родитеља, полиције и Центра за социјални рад о сумњи да је | -усмено и писмено обавештавње | директор школе | -одмах по сазн | Пријаве, евиденције ПУ, ЦСР, лична евиденција |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| | | | ањ<br>у | |
| починилац дискриминације и насиља треће одрасло лице | | | | |
| Реализација друштвено-корисног и хуманитарног рада | саставни део процедура је избор ДКР у сваком конкретном случају,а његову реализацију организује и прати ОС / стручни сарадници | ОС, чланови одељењског већа, стручни сарадници, родитељи | Према плану заштите | Друштвено корисни рад-евиденција |

9.1. ПРОГРАМ ПРЕВЕНЦИЈЕ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ И ДИСКРИМИНАТОРНОГ ПОНАШАЊА

Циљ је да сви запослени буду оспособљени за препознају и реагују у случају дискриминације , дискриминаторног понашања и вређања угледа, части или достојанства личности

| Активности | Начин остваривања | Носиоци активности | Временска динамика | Начин праћењења |
|---|---|---|---|---|
| Упознавање родитеља и ученика са Правилником о поступању установе при појави дискриминаторног понашања и вређања угледа, части и достојанства личности | Родитељски састанци<br>На часовима одељењског старешине | ОС, СС | Септембар | Начин праћења:<br>Увид у записнике родитељских састанака<br>Носиоци праћења: чланови тима за превенцију ДНЗЗ<br>Начин праћења:<br>Анкета ученицима<br>Носиоци праћења: чланови тима за превенцију ДНЗЗ |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| Обрада тема које се односе на превенцију дискриминације | Часови одељењског старешине и радионице | Стручни сарадници | Годишњим планом часова одељењског старешине | Начин праћења: анкетирање ученика, присуство часу<br>Носиоци праћења: Тим за квалитет |
| Интервентне активности | Сви кораци по протоколу | Сви укључени актери, чанови тима | По сазнању | Начин праћења: увид у документацију, друштвено коринси рад, записнике тима....<br>Носиоци праћења: директор |
| Идентификовање и рано препознавање ризика од дискриминације анкетирањем ученика | Анкетирање најмање 4 одељења | чланови Тима и ОС | фебруар | Начин праћења:Увид у извештај у истаживање<br>Носиоци праћења: Наставничко |

# ПРОГРАМ ЗА КРИЗНЕ ДОГАЂАЈЕ

У изради овог плана коришћени су Правилник о Протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање (Сл. гласник РС", бр. 11/2024) и Приручник о Поступању установе образовања и васпитања у кризним догађајима (приредило Министарство просвете ) који прописује садржај плана и да је план поступања установе у кризним ситуација обавезни саставни део плана заштите ученика од дискриминације, насиља, злостављања и занемаривања који је саставни део годишњег плана рада школе.

Кризне ситуације како их дефинише Приручник о Поступању установе образовања и васпитања у кризним догађајима које приредило Министарство просвете 18.2.2024.

1. Природна смрт детета/ученика;
2. Покушај убиства и убиство детета/ученика (у установи или ван ње);
3. Покушај самоубиства ученика и самоубиство (у установи или ван ње);
4. Природна смрт, самоубиство или убиство запосленог у установи;
5. Саобраћајна незгода у којој је повређено или настрадало дете/ ученик и/или запослени у установи;
6. Нестанак детета/ученика; шина, сведоци кризног догађаја. начин.
7. Масовно тровање у простору установе;
8. Дојава о подметнутој експлозивној направи или терористичком нападу ;
9. Талачка криза;
10. Насиље већих размера (масовне туче, вишеструка убиства, терористички напади);
11. Техничко-технолошке опасности (експлозија, изливање, испаравање отровних материја и пожар);
12. Природне катастрофе (поплаве, земљотреси, пожари...);
13. Епидемија која је обухватила територију/општину на којој се налази установа;

Чланови Тима за кризне догађаје се одређују сваке године Годишњим планом рада школе.

Циљеви Тима:

- спровођење активносту у кризним догађајима
- интеграција трауматског догађаја у животно искуство
- тријажа ученика који су највише погођени трауматским догађајем
- унапређење безбедносне културе ученика и запослених
- помоћ и подршка наставницима да прилагоде редовне школске активности са циљем опоравка
- пружање помоћи родитељима и запосленима да разговарају са децом о догађају
- заштита физичког и менталног здравља

Задаци Тима:

- успостављање стабилности у установи након кризног догађаја
- дефинисање и поступање по процедурама које се спроводе у кризним ситуацијама
- успостављање сарадње са спољашњом мреже сарадника
- успостављање одговарајуће комуникације са медијима
- осмишљавање превентивних активности у циљу очувања физичког и менталног здравља

| Активности | Начин реализације | Време реализације | Носиоци реализације | Механизми праћења |
|---|---|---|---|---|
| Стручно усавршавање унутар и ван установе | Стручно усавршавање у областима јачања компетенција за пружање психосоцијалне подршке , за реализацију плана евакуације, управљање стресом и друге облике усавршавања које могу допринети ефикаснијем реаговању установе на кризне ситуације. | Према плану стручног усавршавања | Директор школе | Начин праћења: Увид у остварене едукације<br><br>Носиоци: Тим за професионални развој |
| Унапређење безбедносне културе ученика и запослених | Израда плана подршке позитивном понашању за ученике који имају тешкоће у емоционалном реаговању | Током године | Психолог, одељењски старешина, педагог | Начин праћења: увид у план подршке и лична евиденција стручних сарадника<br><br>Носиоци праћења: Тим за заштиту ученика од насиље |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| | Осмишљавање превентивних активности у циљу очувања менталног здравља | Током године | Стручна служба, Тим за квалитет | Начин праћења: увид у активности, записници Тима<br>Носиоци праћења: директор |
| | Укључивање ученика у активности везане за<br>повећање отпорности ученика на стресне догађаје Сарадња са Ученичким парламентом | Током године | Ученици чланови ученичког парламента, стручна служба | Начин праћења:<br>Увид у записнике Ученичког парламента, ,<br>Фотографије реализованих активности, припреме,<br><br>Носиоци праћења:<br>Тим за квалитет |
| | Реализација превентивних активности у оквиру<br>ЧОСа које јачају социоемоционалне компетенције | Према плану рада одељењских старешина | Одељењске старешине | Начин праћења:<br>Евиденција у дневницима образовно васпитног рада<br>Носиоци праћења:<br>Стручни сарадници |
| | Упознавање свих актера са планом поступања у случајевима кризе и корацима у поступању установе када се догоди кризни догађај | Након усвајања плана<br>и подсећање сваке школске године у септембру | Директор, Педагошки колегијум, Наставничко веће, савет родитеља, одељењске старешина | Начин праћења: Увид у записнике наставничког већа, педагошког колегијума, савета родитеља, родитељских састанака<br>Евиденција у дневницима образовно васпитног рада<br>Носиоци праћења:<br>Стручни сарадници |
| Активности након кризног догађаја | Психолошка прва помоћ дефинисана приручником за поступање установа образовања и васпитања у кризним догађајима | Након кризног догађаја | Тим за кризне ситуације, стручна служна, одељењске старешине, по потреби сарадници других установа | Начин праћења: Увид у евиденцију стручне службе и планове подршке<br>Носиоци праћења:<br>Тим за квалитет |
| | Психосоцијална подршка -пружање | Након кризног | стручна служна, | Начин праћења: Увид у |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| | индивидуалне и групне подршке | догађаја | по потреби сарадници других установа | евиденцију стручне службе и планове подршке<br>Носиоци праћења:<br>Тим за квалитет |
| | Сачињавање плана даље реализације образовно васпитног рада | Након кризног догађаја | Тим за кризне ситуације и Педагошки колегијум | Начин праћења: Увид у записнике тима и Педагошког колегијума<br>Носиоци праћења:<br>Наставничко веће |
| Евалуација | Анализа реаговања на кризни догађај и | Након предузетих свих активности након кризног догађаја | Тим за кризне ситуације | Начин праћења: Увид у записнике тима<br>Носиоци праћења:<br>Тим за унапређење квалитета рада установе |
| | На основу анализе редефинисање програма и плана за кризне интервенције | Након предузетих свих активности након кризног догађаја | Тим за кризне ситуације | Начин праћења: Увид у записнике тима<br>Носиоци праћења:<br>Тим за унапређење квалитета рада установе |
| | Сачињавање извештаја које обухвата све аспекте евалуације | Након предузетих свих активности након кризног догађаја | Тим за кризне ситуације | Начин праћења: Увид у записнике тима<br>Носиоци праћења:<br>Тим за унапређење квалитета рада установе |
| Укључивање породице ради заједничког деловања у на јачању отпорности установе | Наставак редовне и отворена комуникације са родитељима | Током школске године | Сви запослени у раду са ученицима | Начин праћења: Увид у евиденцију долазака, сарадње са родитељима, родитељске састанке, и анкете самовредновања и задовољство родитеља |
| | Анимирање родитеља да користе Дане отворених врата и дају више иницијатива на родитељским<br>састанција и Савету родитеља | Према динамици рада Савета родитеља и родитељски састанци | Одељењске старешине и председник савета родитеља | Начин праћења: записнике<br>Носиоци праћења:<br>Тим за унапређење квалитета рада установе |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| | Укључивање родитеља у различите активности у школи | Према акционим плановима тимова | Тим за промоцију рада школе и тим засамовреднова ње област подршка ученицима | Начин праћења: Увид у активности, фотографиј е, запи сник е тима Нос иоци прај ења: Тим за унапређење квалитета рада установе |
| | Самовредновање рада школе: размена мишљења са родитељима кроз анкете, упитнике или отворене седнице на којима се могу изразити и предложити промене и унапређења. | Према плану самовредновања , по потреби | Тим за самовредновање и стручна служба- анкете о задовољству родитеља сарадњом | Начин праћења: Увид у записнике тима, извештаји, акциони планови Носиоци праћења: Тим за унапређење квалитета рада установе |
| Извештавање | Писање извештаја о раду за Годишњи извештај рада установе и након кризне интервеције Министарству просвете | Полугодишње, По потреби | Чланови Тима | Нач ин пра ћењ а: Ув ид у изв |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| | | | | ешт<br>аје<br><br>Носиоци: Тим за квалитет, Тим за годишњи извештај |

План поступања у случајевима кризе

| Активности | Начин реализације | Носиоци реализације |
|---|---|---|
| Упозоравање на опасност | Школско звоно у трајању од 60 секунди | Задужена особа |
| Информисање свих у установи | Задужена особа обавештава главног дежурног наставника који укључује друге дежурне наставнике и расположивог сарадника ради информисања ученика о врсти кризног догађаја и покретању евакуације | Задужена особа/ директор главни дежурни наставник/ стручни сардник |
| Поступање по просторном плану за евакуацију | Сви запослени упознати са планом евакуације и поступају по њему | Сви запослени |
| Одлазак на безбедно место | Ученици се евакуишу по плану евакуације на безбедно место које се налази на игралишту школе, док је место поновног окупљања у школском дворишту. | Сви запослени |

Све активности се реализују одмах по сазнању на кризни догађај, а евалуација поступака је дефинисана Приручником за поступање установа образовања и васпитања у кризним догађајима.

Кораци у поступању установе када се догоди кризни догађај

| Активности | Начин реализације |
|---|---|
| Прикупљање података, процена потреба и обавештавање надлежних органа | Тим прикупља информације о догађају (опис догађаја, место и време када се десио догађај), ко је све погођен кризним догађајем и каква му је помоћ потребна, где се налази и у каквом је стању, као и о томе шта је већ урађено поводом тога у установи. У зависности од врсте/облика кризног догађаја, наредни корак подразумева хитно обавештавање полиције, хитне помоћи, ватрогасне службе, као и других евентуално потребних органа/служби. |
| Успостављање сарадње са спољашњом мрежом заштите (социјална и здравствена заштита, полиција, јавно тужилаштво, јединица локалне самоуправе, мобилни тим). | Тим за кризне догађаје благовремено информише Министарство просвете, односно Школску управу Ужице о догађају, као и предузетим активностима.<br>На основу прикупљених података, уз обавезу хитног обавештавања спољашње мреже заштите, установа врши процену да ли може да поступа самостално или јој је потребна помоћ и подршка представника спољашње мреже заштите, са којом израђује јединствен план деловања, начин рада и извештавања.<br>У зависности од облика/врсте и степена интензитета кризног догађаја установа процењује кога укључује од спољашње мреже заштите. |
| Сарадња и заједничко деловање са мобилним тимом за кризне интервенције | Уколико кризни догађај као последицу има најмање троје или више повређених или настрадалих лица, директор је у обавези да одмах по сазнању обавестити Министарство просвете како би се ангажовао интерсекторски мобилни тим за кризне ситуације. У ситуацијама када поступа мобилни тим, тим за кризне догађаје установе постаје саставни део мобилног тима. |
| Благовремено информисање деце/ученика, родитеља, запослених и медија о догађају | Прикупљање, проверавање, селекцију, дистрибуцију информација, припрему саопштења и обавештења за ученике , родитеље и медије дефинисана Приручником за поступање установа образовања и васпитања у кризним догађајима. |
| Психосоцијална подршка деци, | Тим за кризне догађаје прати реаговања ученика, родитеља и запослених, идентификује коме је помоћ |
| ученицима и запосленима | потребна и у складу са тим организује пружање психосоцијалне подршке. Приликом пружања психосоцијалне подршке као основна интервенција користи се психолошка прва помоћ |

| | |
|---|---|
| Израда и реализација плана рада установе у измењенимуслов имима и стабилизација рада у установи. | План рада треба да садржи конкретне активности/мере које установа планира да предузме, носиоце (извршиоце) планираних активности, временску динамику, начин извршења, начини праћења и извештавања<br><br>Организација евентуалних комеморативних активности. |
| Праћење реализације плана и евалуација | праћење реализације плана рада (у оквиру плана рада тима за заштиту) у измењеним условима, евентуалне корекције и допуне плана у зависности од процене степена, броја и последица изазваних кризним догађајем и предузетим корацима. |
| Вођење документације и извештавање | Тим је дужан и да води документацију о спроведеним активностима у вези поступањем у кризној ситуацијом и извештај о поступању установе достави надлежној школској управи у року од 15 дана након стабилизације рада у установи. |

# Програм ваннаставних активности

## Ликовна секција

**Циљ** ликовне секције је развијање креативности, маште и естетског осећаја код ученика кроз различите ликовне технике и материјале. Ученици кроз ликовно изражавање развијају способност опажања, слободу изражавања, стваралачко мишљење и позитиван однос према уметности и културном наслеђу.

| Предмет | | Ликовна секција | |
|---|---|---|---|
| Разред | | Први, други, трећи, четврти | |
| | Р. бр. | Наставне теме | Годишњи фонд |
| Први разред | 1. | Облици | 18 |
| | 2. | Годишња доба | |
| | 3. | Свет из бајке | |
| | 4. | Природа | |
| Други разред | 1. | Облици | 18 |
| | 2. | Споразумевање | |
| | 3. | Ликовне игре | |
| | 4. | Простор | |
| Трећи разред | 1. | Контраст боја | 18 |
| | 2. | Пејзаж | |
| | 3. | Портрет | |
| | 4. | Стрип | |
| Четврти разред | 1. | Перспектива | 18 |
| | 2. | Светлост и сенка | |
| | 3. | Дизајн (плакат/лого) | |
| | 4. | Апстрактно сликарство | |

**Драмска секција**

**Циљ** драмско-рецитаторске секције је развијање говорне културе, правилног и изражајног казивања, подстицање маште, креативности и самопоуздања код ученика. Кроз рецитовање, драматизацију текстова и сценски наступ ученици развијају способност изражавања емоција, разумевања књижевних текстова, сарадње у групи и слободног јавног наступа.

Начин остваривања: рецитовање, драмске игре, рад у пару и групи, сценски наступ, разговор и анализа изведби.

| Разред | Први, други, трећи, четврти |
|---|---|
| Р.бр. | Теме |
| 1. | Упознавање са радом секције; вежбе правилног говора и дикције |
| 2. | Вежбе дисања и изражајног говорења; изражајно казивање кратких песама |
| 3. | Вежбе интонације и темпа говора; рецитовање песама |
| 4. | Драматизација кратких прича; игре улога и сценске игре |
| 5. | Рад на дијалогу и сценском говору; вежбе сценског покрета |
| 6. | Избор текстова за школске приредбе; увежбавање рецитација |
| 7. | Драматизација басни и бајки; увежбавање драмских сцена |
| 8. | Повезивање рецитације, глуме и музике; припрема програма |
| 9. | Увежбавање сценског наступа; генералне пробе |
| 10. | Јавни наступ ученика; анализа и вредновање рада секције |
| Годишњи фонд часова је 18 | |

Библиотечка секција

**Циљ** библиотечке секције је развијање љубави према књизи и читању, упознавање ученика са радом школске библиотеке и правилним односом према књигама. Кроз различите активности ученици развијају читалачке навике, истраживачки дух, способност проналажења информација и свест о значају књиге и писане речи у учењу и свакодневном животу.

Начин остваривања: читање текстова, разговор о књигама, рад у групу, креативне активности, уређивање школског простора.

| Разред | Први, други, трећи, четврти |
|---|---|
| Р.бр. | Теме |
| 1. | Формирање секције, договор о темама и терминима |
| 2. | Упознавање са библиотечком грађом и начином рада библиотеке |
| 3. | Обележавање годишњица, јубилеја и важних датума |
| 4. | Посете Сајму књига и Народној библиотеци |
| 5. | Радионице израде граничника и сличног материјала за вашаре |
| 6. | Такмичење у читању и писању есеја за Читам, па шта и Доситејево перце |
| 7. | Књижевни сусрети са писцима, припрема паноа и материјала |
| 8. | Писање песама и састава за друга такмичења и за рецитовање |
| 9. | Културна делатност библиотеке изложбе, приредбе |
| 10. | Прикупљање и избор књига за библиотечку грађу |
| Годишњи фонд часова је 36 | |

## Програм поступања школе у кризним ситуацијама

| | |
|---|---|
| Прикупљање података, процена потреба и обавештавање надлежних органа | Тим прикупља информације о догађају (опис догађаја, место и време када се десио догађај), ко је све погођен кризним догађајем и каква му је помоћ потребна, где се налази и у каквом је стању, као и о томе шта је већ урађено поводом тога у установи.<br><br>У зависности од врсте/облика кризног догађаја, наредни корак подразумева хитно обавештавање полиције, хитне помоћи, ватрогасне службе, као и других евентуално потребних органа/служби. Неопходно је да запослени у установи поступају у складу са планом поступања у ситуацијама кризе и у зависности од врсте кризног догађаја, и у складу са планом евакуације.<br><br>Тим за кризне догађаје благовремено информише Министарство просвете, односно надлежну школску управу о догађају, као и предузетим активностима. |
| Успостављање сарадње са спољашњом мрежом заштите (социјална и здравствена заштита, полиција, јавно тужилаштво, јединица локалне самоуправе, мобилни тим). | На основу прикупљених података, уз обавезу хитног обавештавања спољашње мреже заштите, установа врши процену да ли може да поступа самостално или јој је потребна помоћ и подршка представника спољашње мреже заштите, са којом израђује јединствен план деловања, начин рада и извештавања.<br>У зависности од облика/врсте и степена интензитета кризног догађаја установа процењује кога укључује од спољашње мреже заштите. |
| | Уколико кризни догађај као последицу има најмање троје или више повређених или настрадалих лица, директор је у обавези да одмах по сазнању обавестити Министарство просвете како би се ангажовао интерсекторски мобилни тим за кризне ситуације, који је формиран у складу са Протоколом о поступању приликом суочавања друштва са кризним ситуацијама у оквиру Радне групе Владе Републике Србије ради пружања неопходне подршке.<br>У ситуацијама када поступа мобилни тим, тим за кризне догађаје установе постаје саставни део мобилног тима. Тим за кризне догађаје установе пружа потребне информације мобилном тиму, |

| | |
|---|---|
| Сарадња и заједничко деловање са мобилним тимом за кризне интервенције | учествује у заједничком планирању, организацији и реализацији психосоцијалне подршке. У сарадњи са мобилним тимомом, тим установе врши праћење и идентификовање деце/ученика и запослених којима је потребна помоћ, пружа прву психолошку помоћ као и друге видове подршке. |
| Благовремено информисање деце/ученика, родитеља, запослених и медија о догађају | Директор установе именује особе задужене за припрему званичних информација за родитеље, ученике, запослене и за медије. Обавештења имају сврху континуираног информисања запослених, родитеља и деце/ученика и медија о најновијим, провереним и тачним информацијама до којих је установа дошла, ради планирања одговарајуће подршке и предузимања других потребних мера (сузбијање гласина и ширења панике); упознавање са могућим тешкоћама, ризицима, изазовима и начинима за њихово превазилажење; упознавање са начинима подршке. Саопштење за медије сачињава се у сарадњи са надлежним службама Министарства. |
| Психосоцијална подршка деци, ученицима и запосленима | Тим за кризне догађаје прати реаговања ученика, родитеља и запослених, идентификује коме је помоћ потребна и у складу са тим организује пружање психосоцијалне подршке. Приликом пружања психосоцијалне подршке као основна интервенција користи се психолошка прва помоћ. У зависности од врсте, интензитета и последица кризног догађаја, тим процењује потребу за укључивањем представника из система здравствене заштите у циљу пружања психосоцијалне подршке и/или укључивање интерсекторског мобилног тима за кризне ситуације. |
| Израда и реализација плана рада установе у измењеним условима и стабилизација рада у установи | Тим за кризне догађаје у сарадњи са релевантним тимовима установе израђује план рада по измењеном, прилагођеном плану.<br><br>Неопходно је да начин рада установе буде прилагођен последицама кризног догађаја, могућностима и потребама деце/ученика и запослених у погледу реализације свих школских активности непосредно након кризног догађаја.<br><br>План рада треба да садржи конкретне активности/мере које установа планира да предузме, носиоце (извршиоце) планираних активности, временску динамику, начин извршења, начини праћења и извештавања.<br><br>Приликом прављења плана важно је узети у обзир врсту кризног догађаја, број погођених особа, процену даљих ризика, реакцију локалне заједнице и одговарајуће правне аспекте.<br><br>Након кризног догађаја, непходно је да установа предузима активности које ће водити стабилизацији стања у установи - постепени повратак установе на редован начин рада који је био |

| | |
|---|---|
| | успостављен пре кризног догађаја уз континуирано праћење понашања деце/ученика и запослених у циљу процене ефеката подршке и предузимања даљих мера.<br>Установа прати реализацију плана и у зависности од тока смиривања кризног догађаја, ревидира план, надопуњује га и коригује. |

# Програм ваннаставних активности

## Ликовна секција

**Циљ** ликовне секције је развијање креативности, маште и естетског осећаја код ученика кроз различите ликовне технике и материјале. Ученици кроз ликовно изражавање развијају способност опажања, слободу изражавања, стваралачко мишљење и позитиван однос према уметности и културном наслеђу.

| Предмет | | Ликовна секција | |
|---|---|---|---|
| Разред | | Први, други, трећи, четврти | |
| | Р. бр. | Наставне теме | Годишњи фонд |
| Први разред | 1. | Облици | 18 |
| | 2. | Годишња доба | |
| | 3. | Свет из бајке | |
| | 4. | Природа | |
| Други разред | 1. | Облици | 18 |
| | 2. | Споразумевање | |
| | 3. | Ликовне игре | |
| | 4. | Простор | |
| Трећи разред | 1. | Контраст боја | 18 |
| | 2. | Пејзаж | |
| | 3. | Портрет | |
| | 4. | Стрип | |
| Четврти разред | 1. | Перспектива | 18 |
| | 2. | Светлост и сенка | |
| | 3. | Дизајн (плакат/лого) | |
| | 4. | Апстрактно сликарство | |

## Драмска секција

**Циљ** драмско-рецитаторске секције је развијање говорне културе, правилног и изражајног казивања, подстицање маште, креативности и самопоуздања код ученика. Кроз рецитовање, драматизацију текстова и сценски наступ ученици развијају способност изражавања емоција, разумевања књижевних текстова, сарадње у групи и слободног јавног наступа.

Начин остваривања: рецитовање, драмске игре, рад у пару и групи, сценски наступ, разговор и анализа изведби.

| Разред | Први, други, трећи, четврти |
|---|---|
| Р.бр. | Теме |
| 1. | Упознавање са радом секције; вежбе правилног говора и дикције |
| 2. | Вежбе дисања и изражајног говорења; изражајно казивање кратких песама |
| 3. | Вежбе интонације и темпа говора; рецитовање песама |
| 4. | Драматизација кратких прича; игре улога и сценске игре |
| 5. | Рад на дијалогу и сценском говору; вежбе сценског покрета |
| 6. | Избор текстова за школске приредбе; увежбавање рецитација |
| 7. | Драматизација басни и бајки; увежбавање драмских сцена |
| 8. | Повезивање рецитације, глуме и музике; припрема програма |
| 9. | Увежбавање сценског наступа; генералне пробе |
| 10. | Јавни наступ ученика; анализа и вредновање рада секције |
| Годишњи фонд часова је 18 | |

Библиотечка секција

**Циљ** библиотечке секције је развијање љубави према књизи и читању, упознавање ученика са радом школске библиотеке и правилним односом према књигама. Кроз различите активности ученици развијају читалачке навике, истраживачки дух, способност проналажења информација и свест о значају књиге и писане речи у учењу и свакодневном животу.
Начин остваривања: читање текстова, разговор о књигама, рад у групу, креативне активности, уређивање школског простора.

| Разред | Први, други, трећи, четврти |
|---|---|
| Р.бр. | Теме |
| 1. | Формирање секције, договор о темама и терминима |
| 2. | Упознавање са библиотечком грађом и начином рада библиотеке |
| 3. | Обележавање годишњица, јубилеја и важних датума |
| 4. | Посете Сајму књига и Народној библиотеци |
| 5. | Радионице израде граничника и сличног материјала за вашаре |
| 6. | Такмичење у читању и писању есеја за Читам, па шта и Доситејево перце |
| 7. | Књижевни сусрети са писцима, припрема паноа и материјала |
| 8. | Писање песама и састава за друга такмичења и за рецитовање |
| 9. | Културна делатност библиотеке изложбе, приредбе |
| 10. | Прикупљање и избор књига за библиотечку грађу |
| Годишњи фонд часова је 36 | |

## Програм професионалне оријентације ученика

| Опис активности | Исходи |
|---|---|
| **Самоспознаја**: реализација радионица о самопроцени (интересовања, способности, особине личности). Примена тестова професионалних интересовања и упитника које спроводи психолошко-педагошка служба. | Ученик је у стању да препозна и опише своје јаке стране, таленте и особине личности које су значајне за избор будућег занимања. |
| **Информисање о занимањима:** истраживање различитих група занимања путем интернета, енциклопедија и филмова. Презентације ученика о необичним и новим занимањима. | Ученик разликује групе занимања, познаје типичне радне задатке и услове рада у областима које га занимају и разуме разлику између хобија и професије. |
| **Могућности школовања: проучавање Конкурса за упис у средње школе. Гостовање представника средњих школа у основној школи. Анализа путева проходности (који факултет се може уписати након средње школе).** | Ученик зна које школе постоје у региону, разуме систем бодовања за упис и уме да пронађе релевантне информације у званичним конкурсима. |
| **Реални сусрети: организација посета предузећима, занатским радњама или институцијама.** | Ученик има реалну слику о свакодневици једног занимања и упоређује сопствене представе о послу са непосредним искуством из праксе. |
| **Доношење одлуке: индивидуално и групно саветовање код педагога/психолога. Вежбе симулације попуњавања листе жеља. Израда акционог плана за упис.** | Ученик самостално доноси одлуку о избору школе, преузима одговорност за свој избор и рангира школе на листи жеља у складу са својим могућностима и интересовањима. |

| | |
|---|---|
| **Додатне активности - сарадња са родитељима** | Родитељи пружају адекватну подршку детету, уважавајући његове афинитете без наметања сопствених нереализованих амбиција. |

## Програм здравствене заштите

Школа сарађује и са надлежним здравственим установама (Домом здравља, стоматолошком ординацијом која ради у згради школе, саветовалиштем за младе..) у спровођењу здравствене заштите ученика и то:

- спровођење редовних систематских прегледа

- вакцинација

-организовања предавања и радионица из програма здравстеног васпитања (теме и време реализације предвиђени су програмом здравственог васпитања за сваки узраст).

Активности и начин реализације програма

План и програм Здравственог васпитања реализоваће се кроз часове редовне наставе и изборних предмета и у сарадњи са локалном заједницом ( посете логопеда, предавања радника Дома здравља, систематски прегледи). Организоваће се излети, шетње, екскурзија и настава у природи путем којих ће се остварити део садржаја.

Активности ученика

Опажање, разговор, илустровање, дискусија, израда плаката и постера.

Активности наставника

Глобално и месечно планирање наставних садржаја, метода, облика и средстава за рад, обезбеђивање уџбеника и средстава. Посматрање и запажање, испитивање предзнања, разговор, демонстрација.

Наставна средства - уџбеници, приручник, презентације, видео-бим, словарица, слике, материјал за индивидуализацију рада.

Облици и методе рада - Фронтална настава, индивидуализована, индивидуални, групни и рад у паровима уз употребу аудиовизуелних и илустративно- демонстративних метода ( објашњење, разговор, демонстрација).

Праћење и вредновање рада- Вредновање рада напредовања ученика- листе за индивидуални развој. Лични картон о физичком развоју ученика и картон у здравственој установи. Извештаји ; квартални, полугодишњи и годишњи о успешности и остварености плана и програма, о напредовању ученика.

| Активности | Начин остваривања | носиоци активности | временска динамика | начин праћења |
|---|---|---|---|---|
| Развијање међупредметне компетенције одговорност за сопствено здравље | Сарадња Стручних већа на повезивању наставних и ваннаставних активности - часови свет око нас , природа и друштво, биологија, физичко и здравствено васпитање, хемија, српски и страни језик историја, географија, ликовна култура, грађанско васпитање. | наставници разредне и предметне наставе, одељењске старешине | Током године | Евиденција наставника о реализацији часова где се развија међупредметна компетенција одговорност за сопствено здравље |
| Превентивно компензацијско вежбање | У оквиру наставе физичког и здравственог васпитања редовно ће се радити на спречавања и отклањања телесних деформитета и лоших последица вишечасовног седења. Ученици се оспособљавају у самосталном неговању физичких способности, помагању раста, учвршћивању здравља. | Предметни наставници и наставници који реализују активносту у програму „Покренимо нашу децу“ | током године | Лична евиденција наставника физичког и здравственог васпитања, евиденција наставника који реализују програму „Покренимо нашу децу“ |
| Предавања Патронажне службе Дома здравља | Реализација предавања у сваком одељењу од 1. до 8. разреда према избору тема Дома здравља од личне хигијене, здраве исхране, промена у пубертету до бављења спортом и заштите од алкохола, дувана и психоактивних супстанци / | Сарадници Патронажне служне Вршац | према плану Патронажна служба Дома здравља у договору са школом | Евиденција сарадника Патронажне службе, извештај о реализацији сарадње са Патронажном службом, есдневник - евиденција радионица |
| Стоматолошки преглед ученика и радионице везане за заштиту и здравље зуба | Стоматолошка служба ће организовати стоматолошки преглед ученика и радионице везане за заштиту и здравље зуба | Стоматолошка служба при амбуланти у школи | Током године | Здравствени катрони ученика, есдневник - евиденција радионица |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| Индивидуални саветодавни рад са ученицима и родитељима | Повезивање ученика и њихових родитеља са специјализованом здравственом службом по потреби | Одељењске старешине, стручна служба школе | По потреби током године | евиденција одељењског старешине, педагога, психолога |
| Неговање здравих стилова живота у погледу физичког здравља | Реализацијом ЧОСа, на часовима редовне наставе, слободних активности, радионица стручних сарадника школе и сарадника здравствених установа града оспособити ученике да умеју да утврде сопствене потребе за храном и њихов однос са растом и развојем, за формирање ставова у погледу исхране, развијање личне одговорности за бригу о телу, потреба за одмором; спавање и рекреација; коришћења слободног времена | Учитељи, предметни наставници, одељењске старешине, стручна служба школе, сарадници здравствених установа | Током године | евиденција есдневник - редовних часова, ЧОСа, радионица, лична евиденција одељењског старешине, педагога, психолога, евиденција сарадника здравствених установа |
| Неговање здравих стилова живота у погледу социјалних интеракција у школи | Реализацијом ЧОСа, на часовима редовне наставе, слободних активности, радионица стручних сарадника школе и сарадника здравствених установа града Ужица оспособити ученике да разумеју потребе и осећања своја и других, водећи рачуна о њима, прихватајући и поштујући их, , оспособљавати ученике за формирање и неговање пријатељства са другим ученицима | Учитељи, предметни наставници, одељењске старешине, стручна служба школе, сарадници здравствених установа | током године | есдневник - евиденција редовних часова, ЧОСа, радионица, евиденција одељењског старешине, педагога, психолога, евиденција сарадника здравствених установа |
| Неговање здравих стилова живота у погледу менталног здравља | Реализацијом ЧОСа, на часовима редовне наставе, слободних активности, радионица стручних сарадника школе и сарадника здравствених установа града, | Учитељи, предметни наставници, одељењске старешине, | Током године | ес дневник - евиденција редовних часова, ЧОСа, радионица, лична евиденција |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| | индивидуалним разговорима омогућити ученицима спознају о себи, изграђивање сопственог концепта, правилно вредновање понашања, препознавање осећања, развијати свест о сличностима и разликама наших осећања, акција, изгледа; евидентирање промена у развоја; проналажење начина за превазилажење психолошких проблем, савладавање развојних страхова и анксиозности | стручна служба школе, сарадници здравствених установа | | одељењског старешине, педагога, психолога, евиденција сарадника здравствених установа |
| Обележавање значајних датума везаних за здравствену превенцију | На часовима редовне наставе појединих предмета, секција, обележавају се низом активности у договору са ученицима датуми везани за здравствену превенцију | Наставници, ученици | По календару значајних датума везаних за здравље | Фотографије, панои, продукти, сајт школе, фејсбук страница школе |
| Промоција бављења спортом | Реализацијом активности предвиђених програмом школског спорта и спотрскорекреативних активности | Сви носиоци предвиђени програмом школског спорта и спотрскорекреативних активности | Током године | Начин праћења предвиђен програмом школског спорта и спотрскорекреативних активности |

## Програм социјалне заштите

| Активности | Начин остваривања | Носиоци активности | Временска динамика | Начин праћењења |
|---|---|---|---|---|
| Подршка деци из осетљивих група | Идентификација и саветодавни рад и обезбеђивање подршке ученицима с тешкоћама у емоционалном развоју, сазревању и оних са тежим породичним проблемима, деце са променама у понашању, тешкоћама у напредовању и деце из депривираних средина, праћење адаптације ученика из осетљивих група | Учитељи, наставници, стручни сарадници | Током године | евиденција наставника, стручних сарадника |
| Подршка родитељима деце из осетљивих група | Оспособљавање родитеља за решавање проблема, саветодавни рад са родитељима, Информисање / упућивање родитеља о врстама помоћи које могу остварити кроз различите институције- | стручни сарадници, наставници , ЦСР | Током године | евиденција наставника, стручних сарадника, евиденција образовно васпитног рада о посетама родитеља |
| Сарадња са установама: Центром за социјални рад и Црвеним крстом, ИРК | праћење рада и напредовање деце под старатељством и на хранитељском смештају, информисање сарадника ЦСР<br>Праћење ефеката указане социјалне помоћи информисање / упућивање родитеља о врстама помоћи које могу остварити у ЦСР, Црвеном крсту, Интерресорне комисије, давање мишљења ИРК | Одељењске старешине , стручни сарадници Тим за ИО | Током године | евиденција наставника, стручних сарадника и сарадника ЦСР, ЦК, захтеви за ИРК |
| остваривању права на материјалну | обезбеђивање бесплатних уџбеника, ужине, посете културним институцијама, боравка на екскурзијама, | библиотекар, одељењске старешине , стручна | Током године | евиденција библиотекара одељењског |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| помоћ и подршку ученику | настави у природи, индивидуални третмани дефектолога, рад са локалним помоћницима у настави | служба у сарадњи са локалном средином и мобилним тимом ШОСО „Ј.Варјашки“ | | старешине , стручне службе школе и Тима за инклузивно образовање |
| Спровођење хуманитарних акција на нивоу школе | Организовање акција за прикупљање неопходне помоћи идентификованим ученицима | Директор, УП | Током године (бар једном годишње) | школе Евиденција о хуманитарној акцији, признанице о дониране новцу, извештаји УП |
| Укључивање Ученичког парламента | Учешће у организацији хуманитарних акција, организовање радионица и укључивање ученика из осетљивих група | Ученички парламент | Током године | Извештај о раду Ученичког парламента |

**ПРОГРАМ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ**

Циљеви:
- развијање позитивног односа према природи
-изграђивање свести ученика о заштити животне средине
-оплемењивање уже и шире околине
-стицање одговарајућих знања и формирање правилног односа према уређењу школе и насеља
- стицање знања о друштвеним , природним, привредним и техничким појавама и токовима који мењају ,обогаћују или угрожавају животну средину. доприносе очувању и заштити човекове околине и активно утичу на еколошко , хигијенско и естетско уређење школског простора

| Активности | Начин остваривања | Носиоци активности | Временска динамика | Начин праћења |
|---|---|---|---|---|
| Учење ученика о значај очувања разноликости живог света на планети | Реализација градива на часовима редовне и додатне наставе | Наставници биологије и ученици | Током године | Евиденција у дневницима васпитно-образовног рада |
| Учење ученика о заштити од загађивања | Предавања и презентације на часовима редовне наставе, слободних наставних активности, секцијама, ОЈР о обновњивим изворима енергије, рециклажи, енергетској ефикасности, о о значају примарне селекције отпада | Наставници биологије , технике и технологије, географије, ОЈР, учитељи, ученици | Током године | Евиденција у дневницима васпитно-образовног рада, увид у продукте и презентације, сајт и фејсбук страница школе |
| Обележавање важних еколошких датума | Презентације и израда паноа на часовима редовне наставе и еколошке секције | Наставници биологије, учитељи и ученици | Током наставне године | Евиденција у дневницима васпитно-образовног рада, увид у продукте и презентације, сајт и фејсбук страница школе |
| Стицање одговарајућих знања | Реализација тема на ЧОС-у | одељењске старешине | према плановима | Евиденција у дневницима васпитно- |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| о заштити животне средине | | | током године | образовног рада |
| Укључивање у акције, пројекте и активности локалне заједнице с циљем заштите животне средине | Учешћем у реализацији акција, пројеката у локалној заједници , рециклажа отпада -сарадња са депонијом „Дубоко“ , Еко фондом, учешћем у конкурсима ЈКП Водовода, РЦУа, , акција сакупљања старог папира, одлагање потрошених батерија, одлагање отпада у школи у посебним кантама | Учитељи, наставници, одељењске старешине, | Током године | Извештаји о реализацији пројеката, акција, извештај о учешћу ученика на конкурсима, |
| Еколошко , хигијенско и естетско уређење школског простора | Уређење дела школског дворишта, прављење кућице за птице од рециклираног материјала | Учитељи, наставници, ученици, помоћно особље | Током године | Продукти, уређено школски простор |
| Компостирање | Сакупљање органског отпада у школском дворишту и ђачкој кухињи и компостирање и коришћење компоста за ђубрење биљака у саксијама и школском дворишту | Помоћно особље, куварице, ученици, | Током наставне године | Коришћење компоста, |
| Укључивање родитеља у активноси од значаја за очување животне средине | Учешће родитеља у акцијама које организује школа, примарна селекције отпада | Одељењске старешине, директор, родитељи ученика | Током наставне године | Евиденција Савета родитеља, родитељских састанака, реализованих активности |
| Креирање одрживог животног стила | Примена знања стечених кроз пројекат сарадње са партнерским школама из Словеније и Литваније | Директор, наставници и ученици | Током године | Евиденција у дневницима васпитно-образовног рада, лична евиденција |

## Програм сарадње са породицом

| Област сарадње | Садржај сарадње | Облик сарадње | Реализатори |
|---|---|---|---|
| Укључивање у редовне настава, ваннаставне и ваншколске активности | Праћење и анализа образовних постигнућа и понашања ученика на квалификационим периодима | Дани отворених врата, велика отворена врата, трибине за родитеље, родитељски састанак индивидуални разговори | Одељењске старешине, предметни наставници, стручни сарадници и родитељи |
| Детаљно информисање родитеља | Информисање и консултовање у доношењу одлука око безбедносних, наставних организационих, финансијских питања | Учешће у раду: Савета родитеља, Школског одбора; Стручног актива за ШРП; Тимова: за самовредновање, за заштиту деце од свих облика насиља; за обезбеђивање квалитета рада установе и за кризне ситуације | Представници: Савета родитеља Школског одбора Стручног актива за ШРП Тима за самовредновање Наставничко веће |
| Безбедност ученика | Информисање о законској регулативи: Плану заштите деце од насиља, Правилнику о протоколима нивоа насиља и евиденција насиља | Састанци Савета родитеља и родитељски састанци | Директор, стручни сарадници одељењске старешине, тим за заштиту од насиља и родитељи |
| Професионална оријентација | Саветодавни рад са родитељима и повратна информација о психолошком испитивању за потребе ПО | Индивидуални разговори | Психолог, ученици и родитељи |

| | | | |
|---|---|---|---|
| Тематски разговори према развојним потребама узраста ученика | Интерактивни разговори у складу са потребама детета и узраста од 7 до 15 година. | Родитељски састанци; Предавања/трибине/ радионице; електронска комуникација | Стручни сарадници, стручна лица из специјализованих установа, одељењске старешине |
| Друштвене, културне, спортске, хуманитарне акције | Дефинисање и реализација разноврсних облика ваннаставних активности за родитеље | Пројекти, концерти, представе, приредбе, изложбе, хуманитарне акције | Родитељи, наставници, ученици, стручни сарадници |

## Програм излета, екскурзија и наставе у природи

| Разред | Назив регије | Дестинације |
|---|---|---|
| **Први циклус** | Београд и околина | Кошутњак, Ботаничка башта Јевремовац, Авала, Шупља стена, Јајинци, Јаково, Стремен, Пећинци, Винча, Бојчинска шума |
| | Западна Србија | Бранковина, Ваљево, Лелић, Ћелије, Градац, Дрвенград, Шарганска осмица, Троноша, Тршић |
| | АП Војводина | Фрушка гора, Засавица, Сремска Митровица, Царска бара, Ечка, Делиблатска пешчара, Ковачица, Идвор, Нови Сад, Петроварадин |
| | Централна Србија (Шумадија) | Орашац, Топола, Аранђеловац, Опленац, Шумарице, Крагујевац, Таково, Горњи Милановац, Виминацијум, Сребрно језеро |
| **Други циклус** | Источна Србија са Ђердапом | Феликс Ромулијана, Голубац, Лепенски вир, Доњи Милановац, хидроелектрана Ђердап, Кладово, Мајданпек, Рајкова пећина, Борско језеро |
| | Ибарско – копаонички крај | Студеница, Жича, Краљево, Врњачка Бања, Гоч, Сокобања, манастир Градац |

| | | |
|---|---|---|
| | Југозападна Србија (Златибор, Златар, Увац) | Златибор, Сирогојно, Овчарско – Кабларска клисура, Ђурђеви Ступови, Ивањица, Милешева |
| | Јужна Србија (Ниш, Врање) | Ниш, Пролом Бања, Ђавоља варош, Врање, Пирот |

**Полудневни излети:**

| Предлог дестинација - Једнодневни излети | |
|---|---|
| Први разред | - Специјални резрват природе Засавица<br>- Кошутњак |
| Други разред | -Ботаничка башта Јевремовац |
| Трећи разред | -Бранковина, Манастир Лелић, Народни музеј Ваљево<br>-Сремски карловци - Петроварадин |
| Четврти разред | -Топола - Опленац, Орашац, Аранђеловац |

## Програм сарадње са институцијама и локалном заједницом

| Предмет | Институција | Компетенција ученика |
|---|---|---|
| Српски језик | Народна библиотека<br>Позоришта: народно, БДП, ЈДП<br>Сајам књига | Кроз комуникацију негује културу изражавања и чува језички идентитет, проналази различите изворе едукације. |
| Ликовна култура | Галерије и музеји | Променом средине самопроцењује своје знање и стиче нова искуства, развија сопствене стваралачке способности и осећај за естетику. |
| Музичка култура | Народно позориште – опера<br>Позориште на Теразијама – мјузикл<br>Београдска филхармонија | Променом средине самопроцењује дотадашња знања и стиче нова искуства, развија осећај за естетику звука. |
| Историја | Историјски музеј<br>Народни музеј<br>Војни музеј<br>Музеј Вука и Доситеја<br>Галерија фресака<br>Архив Србије<br>Конак кнеза Милоша и Конак књегиње Љубице | Негује своју националну и културну баштину, упознаје традицију и културни идентитет. |
| Географија | Планетаријум | Користи различите изворе информација. |
| Биологија | Природњачки музеј<br>Ботаничка башта<br>Зоолошки врт<br>Фестивал науке | Развија свест о положају човека у природи<br>Развија еколошку свест Проширује знања<br>Повезује научено и очигледно Теоретско знање примењује у пракси. |

| | | |
|---|---|---|
| Хемија | Хемијски факултет<br>Фестивал науке | Проширују знање<br>Повезују научено и очиглесно Теоријско знање повезују у пракси |
| Физика | Музеј Николе Тесле<br>Фестивал науке | Проширују знање<br>Повезују научено и очиглесно Теоријско знање повезују у пракси. |
| Страни језици: енглески и немачки | Амерички кутак<br>British Council<br>Гете институт | Негују језичку културу и упознају културу народа чији језик изучавају Повезују нова знања кроз ваншколска учења. |
| Веронаука | Храм Светог Саве<br>Синагога<br>Бајракли џамија<br>Католичка црква | Поштују равноправност различитих верских заједница и развијају толеранцију. |
| | | |
| Грађанско васпитање | Општина Врачар<br>Народна скупштина | Разликују јавне и приватне податке Користе правила чувања приватности података. |
| Физичко и здравствено васпитање | Спортки центар Врачар<br>Дом здравља Врачар Савез за школски спорт | Учи културу свакодневног живљења Јача спортски дух и фер-плеј<br>Брине о свом здрављу и физичком развоју. |
| Народна традиција | Педагошки музеј<br>Етнолошки музеј | Упознају традицију и културу свог народа.<br>Јачају сопствени национални идентитет. |
| Професионална оријентација | Национална служба за запошљавање | Упознају се са различитим професијама и пословима.<br>Самоувид у сопствене способности и могућности који им користи при избору будућег позива. |

## Програм транзиције

| РАЗРЕД | ВРЕМЕ РЕАЛИЗАЦИЈЕ | НОСИОЦИ | АКТИВНОСТИ |
|---|---|---|---|
| Први | септембар | Педагог, психолог, директор | Посета одељењима са циљем представљања ученицима |
| Први | октобар-новембар | Педагог, психолог, директор | Посета часовима у првом разреду, праћење адаптације ученика, прихватање правила понашања у школи, укључивање у вршњачку групу, савладавање почетног писања |
| Први | новембар | Педагог, психолог | Консултације са учитељима, праћење адаптације ученика, нарочито оних који испољавају развојне специфичности или се теже адаптирају |
| Други - осми | током школске године | Педагог, психолог, директор | Разговори са одељенским стрешинама, родитељима, новим ученицима у циљу што боље адаптације на школску средину и обавезе Индивидуални разговори стручних сарадника са новим ученицима Вођење педагошке документације |

**ПРОГРАМ РАДА УЧЕНИЧКОГ ПАРЛАМЕНТА**

Циљ:

- Најнепосредније и директно заступање интереса ученика у школском животу
- Својим деловањем раде на остваривању њихових права
- Промовишу хумане и животне вредности
- Развијање тимског рада и солидарноти са вршњацима

| Активности | Начин остваривања | Носиоци активности | Временска динамика | Начин праћењења |
|---|---|---|---|---|
| Промоција ненасиља и толеранције | Израда паноа и других материјала у циљу промоције толерантног и ненасилног понашања<br>Дан/Недеља лепих порука<br>Обележавање Дана толеранције<br>Стално праћење садржаја *Кутије поверењаи Моја школа много боља*<br>обележавање Дана деце са Дауновим синдромом<br>Радионице са ученицима – вршњачка едукација | Председник и чланови Ученичког парламента у сарадњи са наставницима и стручним сарадницима | Током године | Продукти рада , Сајт и фејсбук страница школе |
| Давање мишљења и предлоге | Давати мишљење и предлоге школском одбору о Годишњем плану рада школе<br>стручним органима школе, Школском одбору, Савету родитеља и директору о: -правилима понашања у школи¬ -мерама безбедности ученика¬ -школским документима- годишњем плану рада, школском развојном плану, | Чланови ученичког парламента | Током године | Записници УП и тимова |
| | школском¬ програму -начину уређивања школског простора, избору уџбеника, слободним активностима, учешћу¬ на спортским и другим такмичењима и организацији свих манифестација ученика у школи и ван ње и другим питањима од значаја за њихово образовање; | | | |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| Учешће у хуманитарним акцијама | Припремања новогодишњих пакетића за децу слабијег материјаног стања | Чланови ученичког парламента | Децембар | Сајт и фејсбук страница школе, пакетићиуручени ученицима |
| Активно учествовати у процесу планирања развоја школе и у самовредновању школе; | -Дебата( испитивање ученичких интересовања у вези са учешћем у школском животу)<br>Испитивањем конкретним упитницима према самовредноваој области<br>Учешће педставника у Активу за Школско развојно планирање | Чланови ученичког парламента | Током године | Записници , упитници, |
| Сарадња са локалном Канцеларијом за младе | Различите активности у складу са годишњим плановима рада Канцеларије за младе | Чланови ученичког парламента и активисти канцеларије за младе | Током године | Сајт и фејсбук страница школе, записници |

**ПРОГРАМ БЕЗБЕДНОСТИ И ЗДРАВЉА НА РАДУ**

Циљ је да сви запослени буду оспособљени за безбедан и здрав рад на основу домаћих и стратегија EU, а водећи рачуна посебно о примени прописа из области МОР-а.

| Активности | Начин остваривања | Носиоци активности | Временска динамика | Начин праћењења |
|---|---|---|---|---|
| Обука запослених о могућим узроцима и опасностима од пожара, о употреби заштитне ватрогасне опреме и демонстрацијагашењапожара | члановиватрогаснејединице града реализују обуку запослених најмање једном током трајања програма | -директор, помоћник, ватрогасна јединицаи запослени | -у току школске године | Записници |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| Упознавањеученикасапланом евакуације и противпожарне заштите | РадиониценачасовимаЧОС-а | руководилац противпожарне заштите | Октобар-новембар | Записници у Дневницимарада-часови ЧОС-а |
| Вежба евакуације ученика и запосленихуслучајупожараи других ексцесних ситуација | Извођењевежбеевакуације | Ватрогасна јединица, руководилац противпожарне заштите,Мупи | Прво полугодиште | Евиденција у летопису школе и евиденцијатимаза безбедност |
| Безбедност здравља на раду запосленихиученика–заштита од пожара | Редовна контрола противпожарнихапарата | Ватрогасна јединица у сарадњи сашколом и локалном самоуправом., руководилацТима, | У току школске године | Записници о редовнојконтроли противпожарних апарата |
| Побољшање безбедности у саобраћајузапосленихиученика школе | Покретање иницијативе ради побољшања безбедности у саобраћају постављањем семафораилежећихполицајаца на прилазима школе,појачано дежурство саобраћајних полицајаца ,организовање предавања о саобраћају<br>Часови ОС:„Безбедност у саобраћају“ | Саобраћајна полиција,наставници , ОС,ученици,родитељи и запослени у школи | У току школске године | Опомињање ученика који се небезбедно понашајуусобраћају одстранезапослених школе и обавештавање родитеља и одељенских старешина<br>ЕвиденцијаЧОС-а |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| Одржавање безбедним школски простор и околину током зиме | Чишћење снегаи леда на прилазима школи, искидање леденица са крова на улазима школе | Запослени у школи –помоћно особље | У зимским месецимапо потреби | Директним увидом и евиденцијом |
| Реализација дежурстава | Редовнодежурствонаставника према утврђеном распореду<br>Редовновођењекњигедежурства са белешкама о догађајима | Директор, помоћник директора, наставници | У току школске године | Евиденцијао дежурству<br>Књига дежурства |
| Обезбедити сигуран и безбедан боравак ученика и запослених у школи. | Доследно поштовање правила понашања прописаних за све актере у школском простору | Директор, помоћник директора, наставници , стручна служба | У току школске године | Педагпшки надзпр и извештаји п спрпвпђеоу правила Разгпвпри са ученицима, наставницима и рпдитељима<br>Анализа дисциплинских мера и |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| | | | | пријављених инцидената<br>Периодична процена безбедности школског окружења |
| Ажурирање и преглед снимака видео надзора | Праћење дешавања у школи и школском дворишту за време наставе и одмора све у циљу безбедности ученика, запослених и трећих лица. | Директор, помоћник директора | У тпку шкплске гпдине у кпнтинуитету и на захтев | Евиденција помоћника директора и задужених лица за видеп надзпр |
| Реализација активности предвиђеним планом Тима за превенцију дискриминације, насиља, злостављања и занемаривања | Реализација активности предвиђеним планом Тима за превенцију дискриминације, насиља, злостављања и занемаривања | Свипредвиђени планом | У току школске године | Записницитимова, евиденција у дневницима лична евиденција наставника |

**Програм рада тима за додатну образовну подршку**

| АКТИВНОСТИ | УЧЕСНИЦИ | РЕАЛИЗУЈЕ | ВРЕМЕ |
|---|---|---|---|
| Формирање стручног тима за инклузивно образовање на нивоу школе<br>Израда Годишњег програма рада СТИО | Чланови Стручног тима за инклузију | Директор, Руководилац тима | Август |
| Идентификовање ученика који имају потребу за додатном подршком | Наставници разредне наставе<br>Наставници предметне наставе<br>Одељенске старешине | Наставници<br>Психолог/педагог | Септембар Октобар Новембар |
| Сарадња са родитељима и прибављање сагласности родитеља за ИОП | Одељенски старешина Родитељи | Одељенски старешина Психолог | Када се утврди потреба за писањем ИОП-а |
| Сарадња са установама и појединцима који могу да допринесу развијању ИОП-а | Родитељи Интерресорна комисија Дефектолози и др.стручњаци СШ "Душан Дугалић" Општина Врачар | Одељенски старешина Психолог Директор | Током године |
| Прикупљање потребних информација и документације о детету и излагање потребе за ИОП – опис ситуације детета | Наставник разредне наставе, Одељенски старешина | Интерресорна комисија СТИО | Након утврђивања потребе за ИОП-ом |
| Формирање Тима за додатну подршку за сваког ученика | Одељенски старешина, Психолог/педагог Родитељи Лични пратилац | Чланови СТИО | Након утврђивања потребе за ИОП-ом |

| | | | |
|---|---|---|---|
| Израда педагошког профила детета на основу налаза и свих сакупљених података о детету | Родитељи, наставници, одељенски старешина, стручњаци који добро познају дете (дефектолог, психолог и сл.), други ученици, лични пратилац | Тим за ИОП Психолог Родитељи Наставници | Након утврђивања потребе за ИОП-ом |
| Доношење индивидуалног образовног плана (ИОП) за сваког ученика посебно | Тим за ИОП за свако дете прави индивидуални план | Педагошки колегијум на предлог СТИО | Током године |
| Реализација ИОПа | Наставници разредне наставе Наставници предметне наставе Родитељи Наставник сарадник | Наставници Родитељи | Током године |
| Евалуација ИОП-а | Наставници разредне наставе Наставници предметне наставе Родитељи Наставник сарадник | Наставници Стручни сарадник - психолог | У првој години тромесечно, даље на крају сваког полугодишта |